

UKRAIŃSKIE MEDIA W OBlicZU WOJNY

УКРАЇНСЬКІ МЕДІА В УМОВАХ ВІЙНИ

REGULACJE PRAWNE I DOŚWIADCZENIA
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ДОСВІД

REDAKCJA NAUKOWA
DR AGNIESZKA GLAPIAK
НАУКОВА РЕДАКЦІЯ
ДОКТОР АГНЄШКА ГЛАП'ЯК

Redakcja naukowa dr Agnieszka Glapiak
Науковий редактор доктор Агнешка Глп'як

Ukraińskie media w obliczu wojny

Regulacje prawne i doświadczenia

Українські медіа в умовах війни

Правові норми та досвід

WARSZAWA 2023
ВАРШАВА 2023

Recenzenci: Рецензенти:

prof. zw. dr hab. Jadwiga Stawnicka / проф. д-р габ. Ядвіґа Ставніцька

dr hab. Paweł Hut / д-р габ. Павел Гут

Redakcja naukowa: / наукова редакція:

dr Agnieszka Glapiak / доктор Аґнешка Ґлап'як

Współpraca: Akademickie Centrum Komunikacji Strategicznej

Співпраця: Академічний центр стратегічних комунікацій

Korekta, redakcja techniczna i skład:

Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej

Коректура, технічне редагування: Центр військово-громадянської освіти

© Copyright by Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2023

© Copyright by Академія воєнних мистецтв Варшава 2023

ISBN 978-83-8263-430-3

ISBN 978-83-8263-431-0 (pdf)

ISBN 978-83-8263-432-7 (mobi)

ISBN 978-83-8263-433-4 (epub)

Sygn. wewn. ASzWoj 6851/23

Druk / Друк

Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej

Видавництво Академії воєнного мистецтва

00-910 Warszawa, al. gen. A. Chruściela 103, tel./faks 261-813-752

e-mail: wydawnictwo@akademia.mil.pl

Zam. nr 335/23

Spis treści

<i>dr Agnieszka Glapiak</i> Słowo wstępne	7
Państwo. Komunikacja władz	
<i>Oksana Romaniuk</i> Krajobraz medialny Ukrainy – jakie zmiany zaszły po wybuchu wojny?	20
<i>Ihor Solovey</i> Prowadzenie oficjalnej komunikacji strategicznej Ukrainy. Jak wojna wpłynęła na rozwiązania systemowe w zakresie koordynacji polityki informacyjnej na Ukrainie?	38
<i>Oleksandr Burmahin</i> Prawo medialne podczas wojny. Rola krajowego regulatora. Cenzura wojenna.....	48
<i>dr Yevhen Mahda</i> Wojna, która zmienia świat – dyplomacja jako narzędzie komunikacji.....	71
Społeczeństwo i media w obliczu wojny	
<i>Ksenia Iliuk</i> Zmiany w odbiorze informacji – jak rzeczywistość wojenna kształtowała nowe gusta, trendy i platformy. Rosnąca rola mediów społecznościowych	101
<i>Andriy Shevchenko</i> Centrum Medialne Ukraina: sztab generalny frontu informacyjnego.....	129
<i>prof. Serhiy Kvit</i> Etyka i standardy dziennikarskie – obowiązujące normy i samoograniczenia mediów.....	143
<i>Jakub Maciejewski</i> Ukraina w czasie wojny oczami korespondenta zagranicznego	174

Dezinformacja i instrumenty reagowania na nią

Yevhen Fedchenko

Główne narracje dezinformacji kształtujące wojnę i jej wpływ na wojnę kinetyczną 194

Viktoriia Romaniuk

Weryfikacja faktów i obalanie fałszywych wiadomości: wyzwania i osiągnięcia. 217

Diana Dutsyk

Budowanie odporności społecznej oraz umiejętności krytycznego korzystania z mediów – przed i w trakcie wojny. 233

Komunikacja jako element wsparcia polskiego Ministerstwa Obrony Narodowej dla Ukrainy

dr Agnieszka Glapiak

Komunikacja jako element wsparcia polskiego Ministerstwa Obrony Narodowej dla Ukrainy 250

Зміст

д-р Агнешка Глап'як

Передмова 13

Держава. Комунікація влади

Оксана Романюк

Медіаландшафт України – які зміни відбулися після початку війни?..... 29

Ігор Соловей

Реалізація офіційної стратегічної комунікації України. Як війна вплинула на системні рішення у сфері координації інформаційної політики в Україні?..... 43

Олександр Бурмагін

Медіаправо під час війни. Роль національного регулятора. Воєнна цензура..... 60

Євген Магда

Війна, що змінює світ – дипломатія як інструмент комунікації. 85

Суспільство та медіа в умовах війни

Ксенія Ілюк

Зміни у отриманні інформації – як воєнна реальність формувала нові смаки, тенденції та платформи. Зростаюча роль соціальних мереж 115

Андрій Шевченко

Медіацентр Україна: генштаб інформаційного фронту. 136

проф. Сергій Квіт

Етика та журналістські стандарти – діючі норми та самообмеження медіа 159

Якуб Мачеєвський

Україна під час війни очима іноземного кореспондента 184

Дезінформація та інструменти реагування на неї

д-р Євген Федченко

Основні нарративи дезінформації, які формують війну та її вплив на кінетичну війну 205

Вікторія Романюк

Фактчекінг та спростування фейкової інформації: виклики та досягнення 225

Діана Дуцик

Формування соціальної стійкості та критичної медіаграмотності – до та під час війни 241

Комунікація як елемент підтримки України польським Міністерством національної оборони

д-р Агнешка Глап'як

Комунікація як елемент підтримки України польським Міністерством національної оборони 264

dr Agnieszka Glapiak
zastępca przewodniczącego Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji,
założycielka Akademickiego Centrum Komunikacji Strategicznej

Słowo wstępne

Informacja stanowi bez wątpienia bardzo ważny oręż we współczesnych konfliktach zbrojnych. Oczywiście propaganda i dezinformacja były używane podczas wszystkich wojen, jednak obecnie mamy do czynienia z jednym z najbardziej intensywnych w przestrzeni cyfrowej konfliktów w historii. Ukraińcy jako pierwsi w XXI w. zostali zmuszeni do pełnej mobilizacji swoich sił obronnych na tym polu walki. Doświadczyli oni, że środowisko informacyjne oraz infrastruktura komunikacyjna są jednymi z pierwszych atakowanych przez agresora.

Na moje zaproszenie osobistymi doświadczeniami podzielili się wybitni ukraińscy eksperci, w tym m.in.: wiceminister obrony Ukrainy, członek Krajowej Rady Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii, medioznawcy z ukraińskich uczelni, przedstawiciele mediów i niezależni eksperci w zakresie środowiska informacyjnego. Zebrane w publikacji doświadczenia pierwszego roku wojny na Ukrainie stanowią niezwykle cenny wkład w naukę. Szczególnie, że dobór autorów pozwolił na holistyczne ujęcie różnych obszarów związanych z komunikacją – od administracji państwowej, poprzez media, organizacje pozarządowe, po zmiany zachodzące w społeczeństwie ukraińskim. Jest to więc pierwsze tak kompleksowe opracowanie na polskim rynku dotyczące doświadczeń komunikatorów z wojny na Ukrainie.

Prezentowane opinie zawierają cechy wspólne, ale pojawiają się też rozbieżne osobiste obserwacje, co czyni tę publikację jeszcze cenniejszą. Wszyscy autorzy przypominają, że wojna w Ukrainie rozpoczęła się w 2014 r. Dlatego w 2022 r. Ukraińcy dobrze wiedzieli, że kolejny atak jest ich „być albo nie być”. I choć nie wszystkie działania kończą się sukcesem, widzimy, że nasi sąsiedzi skorzystali ze swoich trudnych doświadczeń i wykazali się ogromną determinacją w dążeniu do odparcia rosyjskich ataków.

Z lektury artykułów nasuwa się wniosek, jak mało wiemy o tej wojnie. Jesteśmy przekonani, że współczesne media mogą przekraczać wszystkie granice, bo ziemię okrążają liczne satelity, a internet jest wszędzie, w praktyce jednak niewiele do nas dociera. Dlaczego tak się dzieje? Na to pytanie odpowiedzi udzielają autorzy tekstów.

Wiarygodny przekaz

Warunki wojenne to nie tylko bezpośrednie ataki informacyjne czy niszczenie infrastruktury komunikacyjnej. To także chaos informacyjny, który na dodatek celowo jest

wzmacniany za pomocą szerzenia przez wroga dezinformacji. Wszystko to sprawia, że rola publicznych instytucji i mediów w uporządkowaniu pełnego obrazu rzeczywistości wojennej jest ogromna.

Trzeba przyznać, że Ukraińcy poradzili sobie z chaosem informacyjnym w sposób wyjątkowo skuteczny i zgodny. Pracownicy państwowych oraz komercyjnych kanałów telewizyjnych uruchomili maraton telewizyjny „Jedyni nowiny” [Jedynie wiadomości]. Pozwoliło to powstrzymać panikę obywateli w pierwszych tygodniach pełnoskalowej wojny i dało nadzieję na zwycięstwo. Dzięki temu obywatele Ukrainy otrzymali jedno źródło zweryfikowanych informacji, które odegrało ważną rolę w zwalczaniu masowych ataków dezinformacyjnych wroga. Po roku wojny maraton wymaga naturalnych zmian i przeformułowania, jest jednak wyrazem ogromnej skuteczności walczącej Ukrainy. Píše o tym **Ihor Solovey, dyrektor Centrum Komunikacji Strategicznej i Bezpieczeństwa Informacyjnego przy Ministerstwie Kultury i Informacji.**

Uporządkowanie sfery informacyjnej dotyczy także odpowiedniego dostosowania prawa. Mówi o tym w swoim artykule **Oleksandr Burmahin, członek Krajowej Rady Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii**, opisując, jaki wpływ na wolność słowa miały zmiany w systemie prawnym wprowadzone tuż przed wybuchem i po wybuchu wojny. Pokazuje też działania krajowego regulatora w zakresie usuwania prorosyjskich mediów z ukraińskiej przestrzeni informacyjnej. Opisuje stronę prawną połączenia krajowych stacji telewizyjnych na jednej platformie informacyjnej, wsparcie nadawców infrastrukturą telekomunikacyjną, która jest stale niszczona przez okupanta, utworzenie platformy bezpłatnej wymiany treści telewizyjnych, a także przeciwdziałanie dezinformacji. Postuluje m.in., aby istniał jeden organ koordynujący walkę z dezinformacją, którego działalność będzie prawnie usankcjonowana.

Niezwykle ważny z punktu widzenia propaństwowego kontekst etyczny opisuje z kolei **dr Serhiy Kvit, rektor Uniwersytetu Narodowego „Akademia Kijowsko-Mohylańska”**. Píše o ciemnej stronie ludzkiej natury, w której etyka przegrywa z interesami gospodarczymi i wielką międzynarodową polityką. Wymienia organizacje międzynarodowe, których przedstawiciele, chcąc zachować neutralność, przekazywali opinii publicznej nieprawdziwe informacje na temat sytuacji na Ukrainie. „Są oni odpowiedzialni za kształtowanie nieprawdziwej retoryki politycznej, która tworzyła pewne ramy do zacierania norm etycznych w mediach” – píše dr Kvit. Ocenia, że „próba zachowania neutralności wobec agresora, zrównywanie pozycji ofiary i przestępcy nie jest najlepszym sposobem podejścia do wojny o znaczeniu globalnym”.

Rolę dyplomacji publicznej w środowisku informacyjnym przybliży **dr Yevhen Mahda – analityk polityczny i dyrektor wykonawczy Instytutu Polityki Międzynarodowej**. Pokazuje on bardzo szeroki geopolityczny kontekst inwazji Rosji na Ukrainę.

Media – misja i zagrożenia

Wiele miejsca, w sposób oczywisty, poświęcamy w publikacji roli dziennikarzy w przekazywaniu informacji o wojnie na Ukrainie. Media przez nagłaśnianie skali i bezprawia agresji sprzyjają stronie ukraińskiej. Oddziałując na społeczeństwa zachodnie, na bieżąco relacjonują światu, jaki jest kontekst tej wojny. Chcą, by „Ukraina dokrzyczała się do świata”.

Korespondenci zagraniczni okazali się grupą bardzo liczną. Na początku wojny w samym tylko Lwowie było 800 dziennikarzy, którzy wymagali opieki i gruntownej edukacji, jak postępować w warunkach wojennych. Rolę pomocników dziennikarzy odgrywają tzw. fixerzy, czyli lokalni koordynatorzy, którzy całą dobę pracują z ekipami dziennikarskimi z całego świata. W czterech lokalizacjach Ukrainy działa Centrum Medialne Ukraina, o którym pisze jego twórca **Andriy Shevchenko, dziennikarz, dyplomata, a od lutego 2023 r. – wiceminister obrony Ukrainy.**

Tworząc Centrum Medialne, Ukraińcy mieli świadomość, że ich racją stanu jest pomoc zagranicznym dziennikarzom w zrozumieniu Ukrainy. Kontekst historyczny, kulturowy, obraz geopolityczny i trendy gospodarcze w przypadku trudnych relacji rosyjsko-ukraińskich były niezwykle ważne. Jak pisze Shevchenko, „brak rozumienia niuansów i kontekstu stwarza ogromne ryzyko zniekształcenia informacji”. Warto z satysfakcją zauważyć, że według ministra Shevchenki polscy dziennikarze na tle innych europejskich mediów wykazują się bardzo dobrym zrozumieniem ukraińskich realiów.

Potwierdza to **redaktor Jakub Maciejewski, korespondent „W Sieci”**, opisując swoje doświadczenia korespondenta wojennego. Przyznaje, że dziennikarz relacjonujący zdarzenia z frontu i towarzyszący ukraińskiemu wojsku może być wielkim zagrożeniem. Zwraca m.in. uwagę na nieodpowiedzialne publikowanie zdjęć narażających życie żołnierzy. Podkreśla, że z jednej strony dziennikarz jest niezbędny, bo zanieśie światu informacje o walczącej Ukrainie, z drugiej zaś – może przyczynić się do śmierci walczących.

Z kolei **Oksana Romaniuk, medioznawca, dyrektor wykonawczy Instytutu Informacji Masowej**, zaznacza, że w wyniku wojny ukraińska społeczność medialna poniosła ogromne straty. Setki mediów zamknięto, dziesiątki dziennikarzy zostało zabitych i rannych. Ci, którzy zdecydowali się kontynuować misję dziennikarską, stanęli przed nowymi wyzwaniami, m.in. pracą w niebezpiecznych warunkach na wszystkich liniach frontu. Muszą dawać sobie radę z brakiem prądu, sprzętu i dostępu do internetu. Jednocześnie te ukraińskie media, które przetrwały i potrafiły przystosować się do realiów wojennego czasu, powiększyły grono swoich odbiorców i stały się silniejsze. Autorka zauważa, że wojna trwale zmieniła dziennikarstwo ukraińskie.

Świadomość społeczna i prostota przekazu

Nie ulega wątpliwości, że aktywne działania dezinformacyjne Rosji mają charakter globalny. Ich celem jest manipulacja środowiskiem informacyjnym. W warunkach wojennych sytuacja się jeszcze bardziej komplikuje. Z jednej strony są komunikacja instytucjonalna i media, z drugiej – agresor z wrogą narracją, a pośrodku społeczeństwo, które łatwo można zdezorientować.

Warunki wojenne pokazały, jak ważna jest umiejętność korzystania z mediów. Pisze o tym **Diana Dutsyk, dyrektor wykonawczy Ukraińskiego Instytutu Mediów i Komunikacji**, wykładowca w Mohylańskiej Szkole Dziennikarstwa. Już w 2014 r. rosyjska agresja sprawiła, że na Ukrainie – zarówno na szczeblu rządowym, jak i w środowisku eksperckim – zrozumiano, że umiejętność czerpania z mediów powinna być częścią polityki bezpieczeństwa. Znalazło to odzwierciedlenie w Doktrynie Bezpieczeństwa Informacyjnego Ukrainy z 2017 r., a także w Strategii Bezpieczeństwa Informacyjnego z 2021 r. Oba dokumenty wyznaczyły konieczność umiejętnego korzystania z mediów jako część polityki bezpieczeństwa Ukrainy. Ukraińska administracja odrobiła tę lekcję, zanim zaczęła się pełnoskalowa wojna.

Ksenia Iliuk, współzałożycielka LetsData i ekspertka od wykorzystania sztucznej inteligencji, kontynuuje ten temat, opisując, jakie zmiany zaszły w ukraińskim środowisku informacyjnym i jak funkcjonowały media społecznościowe. Jej zdaniem duża aktywność ukraińskich urzędników w mediach społecznościowych sprawiła, że mniej miejsca pozostało do zagospodarowania przez rosyjską propagandę i dezinformację. Zwraca też uwagę, że konieczne jest uproszczenie przekazu. Okazało się, że politycy, nie korzystając ze specjalistycznego sprzętu czy ekipy zdjęciowej, ale z własnego smartfona, dodając emotikony do przekazywanych treści, wywołali u ludzi wrażenie bliższych, bardziej otwartych i szczerych. Z drugiej zaś strony autorka artykułu podkreśla rolę „zwykłych Ukraińców”, którzy włączyli się do walki z wrogą propagandą, publikując np. dowody rosyjskich okrucieństw popełnianych na Ukrainie. Jej zdaniem wśród Ukraińców rośnie świadomość zagrożeń powodowanych przez rosyjskie działania dezinformacyjne.

Wojna narracji

Przykład Ukrainy pokazuje, że współczesna wojna to także wojna narracji, a technologie informacyjne stają się uniwersalnymi narzędziami narzucania odbiorcom treści strategicznych i kontroli społecznej. Główne rosyjskie narracje skierowane przeciwko Ukrainie opisyje **dr Jevhen Fedchenko, dyrektor Mohylańskiej Szkoły Dziennikarstwa Uniwersytetu Narodowego „Akademia Kijowsko-Mohylańska”, twórca i redaktor naczelną portalu StopFake**. Zaznacza on, że w przeciwdziałaniu tym zagrożeniom ważna jest współpraca

instytucji państwowych i pozarządowych. Podkreśla, że od 2014 r. podejmowano działania podnoszące poziom wiedzy i świadomości społeczeństwa na temat zagrożeń dezinformacyjnych. Efektem tego była znaczna neutralizacja rosyjskiego systemu dezinformacji, która pozwoliła Ukrainie na uzyskanie strategicznej przewagi w komunikacji.

Z kolei **Viktorii Romaniuk, zastępca redaktora naczelnego StopFake, zastępca dyrektora Mohylańskiej Szkoły Dziennikarstwa**, prezentuje doświadczenia portalu StopFake, który po agresji Rosji na Ukrainę przekształcił się w pełnowartościowe centrum konsultacyjne. Czytelnicy informowali o ruchu wojsk wroga, prosili o pomoc i porady, jak właściwie reagować na posty w serwisach społecznościowych, a nawet jak rozmawiać o wojnie z przyjaciółmi i rodziną w Rosji. W tym przypadku znów potwierdza się konieczność wyprzedzających działań. Organizacje weryfikujące informacje muszą istnieć i zdobywać zaufanie przed rozpoczęciem się kryzysu, aby w czasie ataków hybrydowych czy wojny to do nich ludzie zwracali się o pomoc.

Si vis pacem, para bellum (chcesz pokoju, szykuj się do wojny)

Ze wszystkich artykułów, które opisują, jak wiele udało się zdziałać Ukraincom, aby w trudnych wojennych warunkach ochronić prawo społeczeństwa do rzetelnej informacji, wynika, że wojna nie jest czasem na edukację oraz zmiany zasad i prawa. Odpowiednie regulacje prawne określające działalność telewizji, radia, internetu i łączności muszą być opracowywane przed konfliktem. Społeczeństwo i instytucje powinny być z góry przygotowane na wojenny scenariusz. Opracowanie mechanizmów po inwazji niesie ze sobą zagrożenia zarówno w zakresie jakości i skuteczności działania, jak i przestrzegania praw i wolności człowieka.

Polityka informacyjna wsparciem dla Ukrainy

Na końcu opracowania publikuję artykuł dotyczący tego, jak działania informacyjne polskiego Ministerstwa Obrony Narodowej wsparły Ukrainę na arenie międzynarodowej. Podkreślam także aktywną walkę z rosyjską dezinformacją. Nie ulega wątpliwości, że Polska, granicząca z brutalnie zaatakowaną Ukrainą, każdego dnia w wielu dziedzinach udziela jej pomocy. Chcemy, by kraj ten był wolny i suwerenny. Jest to jeden z celów strategicznych naszego państwa, to kwestia naszego bezpieczeństwa.

Media dały nadzieję na zwycięstwo – wnioski dla Polski

Lektura artykułów ukraińskich autorów powinna stać się inspiracją do przemyśleń na temat sytuacji medialnej w Polsce, nigdy bowiem nie możemy zapominać o potencjalnych zagrożeniach. Należy podejmować działania wyprzedzające.

Kilka przedsięwzięć już zostało zrealizowanych, głównie po doświadczeniach związanych z atakiem na naszą granicę, którą podjął reżim Białorusi pod dyktando Rosji. Pod kierownictwem wicepremiera Mariusza Błaszczaka zostało wdrożonych i przeanalizowanych wiele akcji przeciwdziałających wojnie hybrydowej, w której media odgrywają istotną rolę. Ponadto przygotowano i doprowadzono do uchwalenia nowoczesnej Ustawy o obronie Ojczyzny, utworzono nowy komponent Wojsk Obrony Cyberprzestrzeni. Podobne działania należy przeprowadzić w szeroko rozumianym środowisku informacyjnym w naszym kraju.

Z dramatycznych doświadczeń ukraińskich mamy obowiązek wyciągnąć wnioski dotyczące także zmian w dziedzinie uregulowania działalności mediów w Polsce, m.in. określające choćby rolę krajowego regulatora w czasie wojny czy zdefiniowanie zawodu dziennikarza i odpowiedzialności za słowo w mediach tradycyjnych i internetowych.

Konieczne jest także prowadzenie edukacji medialnej, rozpoczynając od uczniów najmłodszych klas szkoły podstawowej, a kończąc na słuchaczach uniwersytetów trzeciego wieku. Świadomość medialna, podobnie jak na Ukrainie, musi być traktowana jako część polityki bezpieczeństwa, a opisywać ją powinna strategia bezpieczeństwa informacyjnego.

Niezbędna jest też edukacja pracowników mediów. Nie tylko w zakresie funkcjonowania w warunkach wojennych, jak to jest podczas kursów dla korespondentów wojennych organizowanych przez Ministerstwo Obrony Narodowej w Centrum Przygotowań do Misji Zagranicznych w Kielcach. Być może warto tworzyć, mówiąc językiem wojskowym, poligony narracyjne, dotyczące sposobu pracy dziennikarskiej w warunkach wojny hybrydowej. Musimy mieć przecież świadomość, że już w warunkach wojny hybrydowej, nie mówiąc o wojnie konwencjonalnej, inny jest sposób pozyskiwania i weryfikowania informacji, a pogoń za sensacją może kosztować czyjeś życie.

Ukraińcy bohatersko walczą z barbarzyńskim najeźdźcą z Rosji, a w okopach i na ulicach miast nadal giną ludzie. Opublikowane artykuły wskazują jednak, że Ukraińcy wygrywają wojnę medialną.

Dziękuję za wsparcie przy powstaniu tej publikacji wszystkim autorom, tłumaczom, moim współpracownikom z Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, a także pracownikom Akademickiego Centrum Komunikacji Strategicznej, które działa w ramach Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie.

д-р Агнешка Глап'як
заступниця голови Національної ради з питань радіомовлення та телебачення,
засновниця Академічного центру стратегічних комунікацій

Передмова

Інформація, безсумнівно, є дуже важливою зброєю в сучасних збройних конфліктах. Звичайно, пропаганда та дезінформація використовувалися в усіх війнах, але сьогодні ми маємо справу з одним із найінтенсивніших конфліктів у цифровому просторі в історії. Українці стали першими в ХХІ столітті, хто був змушений до повної мобілізації своїх сил оборони на цьому полі бою. Вони на собі відчули, що інформаційний простір та комунікаційна інфраструктура одні з перших піддаються удару агресора.

На моє запрошення власним досвідом поділилися видатні українські експерти, зокрема заступник Міністра оборони України, член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, представники українських вишів, медіа та незалежні експерти у сфері інформаційного простору. Досвід першого року війни в Україні, зібраний у виданні, є надзвичайно цінним внеском у науку. Тим більше, що підбір авторів дозволив цілісно висвітлити різні сфери, пов'язані з комунікацією - від державного управління, медіа, неурядових організацій до змін, що відбуваються в українському суспільстві. Це перше настільки комплексне дослідження на польському ринку щодо досвіду комунікаціоністів із війни в Україні.

Представлені думки містять спільні риси, але з'являються й розбіжні особисті спостереження, що робить цю публікацію ще більш цінною. Усі автори наголошують, що війна в Україні почалася у 2014 році. Тому у 2022 році українці добре знали, що чергова атака – це їхнє «бути чи не бути». І хоча не всі дії закінчуються успішно, ми бачимо, що наші сусіди скористалися своїм важким досвідом і продемонстрували велику детермінацію у своїх зусиллях щодо відбиття російських атак.

Читаючи статті, можна зробити висновок, як мало ми знаємо про цю війну. Ми переконані, що сучасні медіа можуть долати всі кордони, адже Земля оточена численними супутниками, а Інтернет доступний всюди, але на практиці до нас доходить дуже мало. Чому так відбувається? На це питання відповідають автори текстів.

Достовірний меседж

Воєнні умови – це не лише прямі інформаційні атаки чи руйнування комунікаційної інфраструктури. Це також інформаційний хаос, який до того ж навмисно

підсилюється ворогом через поширення дезінформації. Через все це роль державних інституцій і медіа в упорядкуванні повної картини реальності воєнного часу є величезна.

Треба визнати, що українці справилися з інформаційним хаосом надзвичайно ефективно та послідовно. Співробітники державних і комерційних телеканалів започаткували телемарафон «Єдині новини». Це дало змогу запобігти паніці громадян у перші тижні повномасштабної війни та дало надію на перемогу. Завдяки цьому громадяни України отримали єдине джерело перевіреної інформації, яке відіграло важливу роль у протидії масованим дезінформаційним атакам противника. Після року війни марафон потребує природних змін і переформулювання, але він є вираженням великої ефективності боротьби України. Про це пише Ігор Соловей, директор Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки Міністерства культури та інформаційної політики.

Впорядкування інформаційної сфери також пов'язане з відповідним коригуванням законодавства. Про це у своїй статті розповідає член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення Олександр Бурмагін, описуючи який вплив на свободу слова мали зміни в правовій системі, запроваджені безпосередньо перед і після початку війни. Також він представляє діяльність національного регулятора у сфері усунення проросійських медіа з українського інформаційного простору. Він описує правовий аспект об'єднання національних телеканалів на єдиній інформаційній платформі, підтримку мовників телекомунікаційною інфраструктурою, яка постійно руйнується окупантом, створення платформи для безоплатного обміну телевізійним контентом та протидію дезінформації. Він постулює, зокрема, що має бути єдиний орган, який координуватиме боротьбу з дезінформацією, діяльність якого регулюватиметься законодавством.

З прордержавницького погляду надзвичайно важливим є етичний контекст, описує д-р Сергій Квіт, ректор Національного університету «Києво-Могилянська академія». Він пише про темну сторону людської природи, в якій етика програє економічним інтересам і великій міжнародній політиці, перераховуючи міжнародні організації, представники яких, бажаючи зберегти нейтралітет, надавали громадськості неправдиву інформацію про ситуацію в Україні. «Вони несуть відповідальність за формування хибної політичної риторики, що створювала певні рамки і передумови для розмивання етичних норм у медіа», – пише доктор Квіт. Він оцінює, що «намагання бути нейтральним до агресора, зрівнювати позиції жертви та злочинця – не найкращий спосіб ставлення до війни, що має глобальне значення».

Роль публічної дипломатії в інформаційному просторі розглядає д-р Євген Магда – політичний аналітик та виконавчий директор ГО «Інститут світової

політики». Він говорить про дуже широкий геополітичний контекст російського вторгнення в Україну.

Медіа – місія та загрози

Багато місця, що очевидно, ми приділяємо в публікації ролі журналістів у розповсюдженні інформації про війну в Україні. Розповідаючи про масштаби та беззаконня агресії, медіа сприяють українській стороні. Впливаючи на західні суспільства, вони постійно інформують світ про контекст цієї війни. Вони хочуть, щоб «Україна докричалася до світу».

Іноземні кореспонденти виявилися дуже численною групою. На початку війни лише у Львові перебувало 800 журналістів, які потребували допомоги та ґрунтовного навчання як діяти в воєнних умовах. Роль помічників журналістів виконують так звані фіксери, тобто місцеві координатори, які цілодобово працюють із журналістськими командами з усього світу. У чотирьох локаціях в Україні працює «Медіацентр Україна», про який пише його засновник **Андрій Шевченко**, журналіст, дипломат, а з лютого 2023 року – заступник Міністра оборони України з питань європейської інтеграції.

Створюючи Медіацентр, українці усвідомлювали, що їхній національний інтерес – допомогти іноземним журналістам зрозуміти Україну. Історико-культурний контекст, геополітична картина та економічні тенденції були надзвичайно важливими у випадку важких російсько-українських відносин. Як пише Шевченко, «нерозуміння нюансів і контексту створює величезні ризики спотворення інформації». Варто із задоволенням зазначити, що, за словами міністра Шевченко, польські журналісти, порівняно з іншими європейськими медіа, дуже добре розуміють українські реалії.

Це підтверджує **редактор Якуб Мачєєвський**, кореспондент «W Sieci», описуючи свій досвід військового кореспондента. Він визнає, що журналіст, який розповідає про події з фронту та супроводжує українську армію, може бути великою загрозою. Зокрема, він звертає увагу на безвідповідальне оприлюднення фото, які ставлять під загрозу життя військових. Він наголошує, що, з одного боку, журналіст потрібний, тому що нестиме світу інформацію про воюючу Україну, а з іншого – може сприяти загибелі тих, хто воює.

Зі свого боку, **медіаексперт, виконавчий директор Інституту масової інформації Оксана Романюк** зазначає, що внаслідок війни українська медіаспільнота зазнала величезних втрат. Сотні медіа були закриті, десятки журналістів були вбиті та поранені. Ті, хто вирішив продовжувати свою журналістську місію, зіткнулися з новими викликами, наприклад, роботою в небезпечних умовах на всіх лініях фронту. Їм доводиться справлятися з браком електроенергії, обладнання та доступу

до Інтернету. Водночас ті українські медіа, які вижили та змогли адаптуватися до реалій воєнного часу, розширили аудиторію та стали сильнішими. Авторка наголошує, що війна назавжди змінила українську журналістику.

Соціальна свідомість і простота меседжу

Безперечно, активні дезінформаційні дії Росії мають глобальний характер. Їхня мета – маніпулювати інформаційним простором. В умовах війни ситуація стає ще складнішою. З одного боку – інституційна комунікація та медіа, з іншого – агресор із ворожим наративом, а посередині – суспільство, яке можна легко дезорієнтувати.

Воєнні умови показали, наскільки важливою є медіаграмотність. Про це пише Діана Дуцик, виконавча директорка Українського інституту медіа та комунікації, викладачка Могілянської школи журналістики. Ще у 2014 році російська агресія призвела до того, що в Україні – як на рівні уряду, так і в експертному середовищі – виникла свідомість, що медіаграмотність має бути частиною безпекової політики. Це знайшло відображення в Доктрині інформаційної безпеки України від 2017 року, а також Стратегії інформаційної безпеки від 2021 року. Обидва документи передбачили необхідність вмілого використання медіа як частини безпекової політики України. Українська влада засвоїла цей урок ще до початку повномасштабної війни.

Ксенія Ілюк, співзасновниця LetsData та експертка з використання штучного інтелекту, продовжує цю тему, описуючи, які зміни відбулися в українському інформаційному просторі та як функціонували соцмережі. На її думку, висока активність українських посадовців у соцмережах призвела до того, що для російської пропаганди та дезінформації залишилося менше місця. Вона також наголошує на необхідності спрощення меседжу. Виявилось, що політики, не використовуючи спецтехніку чи фоторепортерів, а користуючись власним смартфоном, додаючи емодзі до контенту, склали враження ближчих, більш відкритих та щирих людей. З іншого боку, авторка статті наголошує на ролі «простих українців», які долучилися до боротьби з ворожою пропагандою, публікуючи, наприклад, докази російських звірств в Україні. На її думку, серед українців зростає усвідомлення загроз російської дезінформаційної діяльності.

Війна наративів

Приклад України показує, що сучасна війна також є війною наративів, а інформаційні технології стають універсальними інструментами нав'язування аудиторії стратегічного контенту та соціального контролю. Основні російські наративи, спрямовані проти України, описує доктор Євген Федченко, директор Могілянської школи журналістики Національного університету «Києво-Могілянська академія», засновник і головний редактор порталу StopFake. Він зазначає, що

у протидії цим загрозам важлива співпраця між державними та неурядовими інституціями. Він також наголошує, що з 2014 року вживалися заходи для підвищення рівня знань та обізнаності громадськості щодо дезінформаційних загроз. Результатом стала значна нейтралізація російської системи дезінформації, що дало Україні змогу отримати стратегічну перевагу в комунікації.

Зі свого боку Вікторія Романюк, заступниця головного редактора StopFake, заступниця директора Могилянської школи журналістики, презентує досвід порталу StopFake, який після агресії Росії проти України перетворився на повноцінний консалтинговий центр. Читачі повідомляли про пересування ворожих військ, просили допомоги та поради, як правильно реагувати на пости в соцмережах і навіть як говорити про війну з друзями та рідними з Росії. У цьому випадку ще раз підтверджується необхідність превентивних дій. Організації, що займаються перевіркою інформації мають існувати та завоювати довіру до початку кризи, щоб люди зверталися до них за допомогою під час гібридних атак чи війни.

Si vis pacem, para bellum (хочеш миру готуйся до війни)

З усіх статей, які описують те, як багато українцям вдалося зробити для захисту права суспільства на достовірну інформацію в складних умовах воєнного часу впливає, що війна – не час для просвітницької діяльності та змін правил і законів. Відповідні правові норми, що регулюють діяльність телебачення, радіо, Інтернету та комунікацій, мають розроблятися до конфлікту. Суспільство та інституції повинні бути заздалегідь готові до воєнного сценарію. Розроблення механізмів після вторгнення несе ризики, як з погляду якості та ефективності функціонування, так і щодо дотримання прав і свобод людини.

Інформаційна політика як підтримка України

У кінці дослідження я публікую статтю про те, як інформаційна діяльність Міністерства національної оборони Польщі підтримувала Україну на міжнародній арені. Також наголошую на активній боротьбі з російською дезінформацією. Немає сумнівів, що Польща, яка межує із жорстоко атакованою Україною, щодня надає їй допомогу в багатьох сферах. Ми хочемо, щоб ця країна була вільною та суверенною. Це одна зі стратегічних цілей нашої держави, це питання нашої безпеки.

Медіа дали надію на перемогу – висновки для Польщі

Ознайомлення зі статтями українських авторів має стати натхненням для роздумів про медіаситуацію в Польщі, оскільки ми ніколи не маємо забувати про потенційні загрози. Слід вживати попереджувальних заходів.

УКРАЇНСЬКІ МЕДІА В УМОВАХ ВІЙНИ

Кілька проєктів уже реалізовано, в основному після досвіду атаки на наш кордон, яку здійснив білоруський режим під диктовку Росії. Під керівництвом віце-прем'єр-міністра Маріуша Блащака було реалізовано та проаналізовано багато дій із протидії гібридній війні, в якій важливу роль відіграють медіа. Крім того, було підготовлено та ухвалено сучасний Закон про оборону Батьківщини та створено новий компонент Сил оборони кіберпростору. Схожу діяльність слід проводити в інформаційному просторі, у широкому розумінні цього слова, нашої країни.

З драматичного українського досвіду ми зобов'язані зробити висновки щодо змін у регулюванні діяльності медіа в Польщі, зокрема, конкретизуючи, наприклад, роль національного регулятора під час війни чи визначаючи професію журналіста та відповідальність за слово в традиційних та онлайн-медіа.

Також необхідно проводити медіаосвіту починаючи з молодших класів початкової школи і закінчуючи студентами університетів третього віку. Медіаграмотність, як і в Україні, має розглядатися як частина безпекової політики та має бути описана в стратегії інформаційної безпеки.

Також необхідна освіта медіапрацівників. Не тільки щодо функціонування в воєнних умовах, як це відбувається на курсах для військових кореспондентів, організованих Міністерством національної оборони в Центрі підготовки до іноземних місій у Кельце. Можливо варто створювати, кажучи військовою мовою, наративні полігони про спосіб праці журналістів в умовах гібридної війни. Адже ми маємо усвідомлювати, що вже в умовах гібридної війни, не кажучи вже про звичайну, спосіб отримання та перевірки інформації інший, а гонитва за сенсацією може коштувати комусь життя.

Українці героїчно борються з варварськими загарбниками з Росії, а в окопах і на вулицях міст досі гинуть люди. Проте опубліковані статті свідчать про те, що українці перемагають у медійній війні.

Хочу подякувати за підтримку в створенні цієї публікації всім авторам, перекладачам, моїм колегам з Національної ради з питань радіомовлення та телебачення, а також співробітникам Академічного центру стратегічної комунікації, що діє при Академії воєнного мистецтва у Варшаві.

**PAŃSTWO.
KOMUNIKACJA WŁADZ**

**ДЕРЖАВА.
КОМУНІКАЦІЯ ВЛАДИ**

Krajobraz medialny Ukrainy – jakie zmiany zaszły po wybuchu wojny?

Słowa kluczowe

wojna pełnoskalowa, rosyjska propaganda, ukraińskie media, przestrzeń informacyjna, przekaz medialny, dziennikarstwo, zbrodnie wojenne, kryzys informacyjny, serwisy społecznościowe, ukraińskie prawo medialne, Krajowa Rada Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii

Pierwszy rok od rozpoczęcia pełnoskalowej rosyjskiej inwazji stał się najbardziej tragiczny we współczesnej historii Ukrainy. Był to również rok, w którym ukraiński rynek i społeczność medialna poniosły ogromne straty. Setki mediów zostało zamkniętych, a dziesiątki dziennikarzy – zabitych i rannych. Tysiące specjalistów opuściło kraj lub zostało zmuszonych do zmiany pracy. Wiele udanych projektów wstrzymano lub przestało istnieć. Jednocześnie te ukraińskie media, które przetrwały i potrafiły przystosować się do realiów wojennego czasu, powiększyły grono swoich odbiorców i wzmocniły się.

Wojna pełnoskalowa sprawiła, że rosyjskie zasoby stały się praktycznie niewidoczne w ukraińskim krajobrazie medialnym. Te media, które przed jej wybuchem szerzyły agresywną rosyjską propagandę, natychmiast zmieniły swoją retorykę. Na przykład kanały prorosyjskiego polityka Wiktora Medwedczuka, bliskiego współpracownika Putina, przestały nadawać na YouTube na początku marca, a ich archiwum internetowe zostało usunięte¹. W regionach okupowanych przez Rosję nie było wielu zdrajców, którzy przeszli na stronę wroga (chersońska stacja telewizyjna „WTV plus”², „MTV plus” z Melitopola i kilka mediów w Mariupolu). Podsumowując rok pełnoskalowej wojny, można stwierdzić, że rosyjska propaganda na nieokupowanych terenach Ukrainy poniosła całkowite fiasko.

¹ <https://detector.media/community/article/197636/2022-03-18-naslidky-ganby-shcho-stalosya-z-ukrainskymy-diyachamy-yaki-pidtrymaly-rosiyske-vtorgnennya/> [autor: Jarosław Zubczenko; dostęp: 20 marca 2023 r.].

² <https://detector.media/kritika/article/200005/2022-06-10-khokhlobachennya-khersonshchyny-yak-okupanty-vdayut-ukrainskyy-telekanal/> [autor: Jarosław Zubczenko; dostęp: 20 marca 2023 r.].

Jedną z najważniejszych zmian w ukraińskim krajobrazie medialnym był spadek wpływów telewizji i zmniejszenie kontroli oligarchów nad treściami medialnymi. Przed pełnoskalową wojną ukraińską przestrzeń telewizyjną kontrolowała garstka oligarchów. Właściciele mediów decydowali, kogo zapraszać na antenę, kogo redaktorzy będą krytykować, a kogo chwalić. Wraz z początkiem rosyjskiej inwazji telewizyjna przestrzeń informacyjna przeszła przeważnie pod kontrolę państwa. Największe kanały telewizyjne grup medialnych, a także Suspilne i państwowa stacja telewizyjna Rada połączyły siły, by emitować wspólny maraton telewizyjny „Jedyni nowyny” [Jedynie wiadomości].

Pełnoskalowa wojna zwiększyła tempo pozyskiwania informacji i zwiększyła wśród społeczeństwa potrzebę ich weryfikacji. Ukraińscy dziennikarze stanęli przed nowymi wyzwaniem, m.in. pracą w niebezpiecznych i niestabilnych warunkach na wszystkich liniach frontu, przetrwaniem w warunkach kryzysu finansowego, braku prądu i internetu oraz ograniczonego dostępu do informacji. Jednocześnie wojna stworzyła szanse na rozwój zaufania odbiorców do niezależnych mediów i dziennikarzy oraz ograniczyła zarówno wpływ oligarchów na ukraińskie media, jak i wpływ rosyjskiej propagandy na ukraińskich odbiorców.

Zbrodnie wojenne Rosji przeciwko mediom

Rosyjscy agresorzy, którzy napadli na Ukrainę, atakowali i niszczyli ukraińskie media w dosłownym tego słowa znaczeniu. Według organizacji społecznej Instytut Informacji Masowej (IMI)³ w ciągu roku od rozpoczęcia pełnoskalowej inwazji Rosja popełniła w Ukrainie prawie 500 przestępstw przeciwko dziennikarzom i mediom. Podczas wykonywania swojej pracy zginęło 8 dziennikarzy zabitych przez Rosjan. Zabili oni m.in. znanego ukraińskiego fotoreportera Maksa Levina. Zaginął on 13 marca 2022 r., w wieku 40 lat, podczas relacjonowania rosyjskiej inwazji i walki między siłami rosyjskimi i ukraińskimi w obwodzie kijowskim. Dowody zebrane przez międzynarodową organizację Reporterzy bez Granic⁴ wskazują na to, że został rozstrzelany z zimną krwią przez rosyjskie wojsko w dniu zaginięcia, prawdopodobnie po przesłuchaniach i torturach. Ciało i samochód Lewina znaleziono 1 kwietnia w lesie, który był wówczas częścią frontu, na północ od Kijowa.

Kolejnych 13 pracowników mediów zginęło jako cywile w swoich domach lub na ulicach w wyniku rosyjskich ostrzałów. Dziennikarka Radia Swoboda Wira Hyrych zginęła⁵ 28 kwietnia we własnym mieszkaniu w Kijowie w wyniku ataku raketowego wojsk rosyjskich. Jej ciało znaleziono pod gruzami budynku mieszkalnego rano 29 kwietnia.

³ <https://imi.org.ua/monitorings/rik-velykoyi-vijny-rf-skoyila-497-zlochyniv-proty-zhurnalistiv-ta-media-v-ukrayini-i50995> [dostęp: 20.03.2023 r.].

⁴ <https://imi.org.ua/monitorings/povne-rozsliduvannya-reporteriv-bez-kordoniv-pro-vbyvstvo-maksa-levina-i46449> [dostęp: 20.03.2023 r.].

⁵ <https://imi.org.ua/news/zhurnalistka-radio-svoboda-vira-gyrych-zagynula-unaslidok-obstrilukyyeva-i45278> [dostęp: 20.03.2023 r.].

Dziesiątki dziennikarzy doznało wstrząsów, złamań i urazów kończyn oraz ran odłamkowych podczas wykonywania swojej pracy zawodowej. IMI udokumentował ponad 20 przypadków schwytania i porwania dziennikarzy przez rosyjskich okupantów.

Rosjanie celowo próbują niszczyć ukraiński sygnał telewizyjny. W ciągu roku od początku pełnoskalowej wojny 16 razy ostrzeliwali wieże telewizyjne, które są obiektami cywilnymi, czyli w żaden sposób nie mogły być celami wojskowymi. Spowodowało to czasowe zniknięcie sygnału telewizyjnego i radiowego w 9 regionach Ukrainy.

Rok oporu i przetrwania

Według IMI w wyniku pełnoskalowej rosyjskiej inwazji co najmniej 233 ukraińskie media całkowicie lub częściowo wstrzymały swoją działalność. Na terenach okupowanych Rosjanie zajmowali redakcje ukraińskich mediów, aby celowo szerzyć agresywną propagandę na okupowanych terenach Ukrainy. Media były także zmuszone do zamykania się ze względu na bezpośrednie zagrożenia ze strony rosyjskich okupantów, brak możliwości pracy w warunkach tymczasowej okupacji, zniszczenie redakcji oraz kryzys finansowy wywołany przez wojnę z Rosją.

W innych regionach Ukrainy pełnoskalowa wojna wyjątkowo negatywnie wpłynęła na możliwości finansowe mediów – w całym kraju miały miejsce zwolnienia i optymalizacja redakcji. Przez to znacznie zmniejszyła się ilość materiałów własnych w treściach medialnych. Faktycznie zniknął rynek usług reklamowych, gwałtownie spadło wsparcie świadczone przez inwestorów i właścicieli mediów, a kondycja finansowa dziennikarzy znacznie się pogorszyła. Podkreśla to 74% ankietowanych⁶ przez IMI pracowników mediów ze wszystkich regionów Ukrainy.

Według danych Detector Media w pierwszych tygodniach pełnoskalowej wojny rynek reklamy spadł niemal do zera⁷. Ogólnoukraińska Koalicja Reklamowa szacuje spadek rynku reklamy telewizyjnej o 81%, reklamy prasowej – o 79%, reklamy radiowej – o 61% i reklamy w kinach⁸ – o 92%. Tak więc media, które żyły z reklamy i/lub sprzedaży swoich treści, znalazły się w sporych tarapatkach.

Duże grupy medialne zaczęły radykalnie ciąć koszty. Grupa medialna 1+1 zapowiedziała 24-procentową redukcję personelu⁹, ale już w ciągu 6 miesięcy dostosowała się

⁶ <https://imi.org.ua/monitorings/u-74-zhurnalistic-pogirshyvsvya-finansovyy-stand-z-pochatku-vtorgnennya-u-lyutomu-opytuvannya-imi-i47427> [dostęp: 20 marca 2023 r.].

⁷ <https://detector.media/rinok/article/205650/2022-12-05-u-2022-rotsi-reklamnyy-rynok-vpav-na-63-vseukrainska-reklamna-koalitsiya/> [dostęp: 20 marca 2023 r.].

⁸ <https://detector.media/rinok/article/199047/2022-05-09-milyonni-zbytky-povitryani-tryvogy-ta-bezkoshtovni-seansy-yak-vidnovlyuyut-robotu-ukrainski-kinoteatry/> [dostęp: 20 marca 2023 r.].

⁹ <https://detector.media/rinok/article/202109/2022-08-22-11-media-cherez-viynu-skorotylya-personal-grupy-na-24/> [dostęp: 20 marca 2023 r.].

do warunków wojny, w październiku przywróciła wynagrodzenia swoich pracowników do poziomu sprzed wojny, a od stycznia 2023 r. dokonała ich indeksacji.

Z powodu kryzysu finansowego wiele regionalnych stacji telewizyjnych przestało produkować własne treści i zaczęło po prostu nadawać maraton ogólnokrajowy.

Rosyjskie ataki rakietowe na infrastrukturę, które rozpoczęły się w październiku 2022 r., istotnie skomplikowały sytuację. Po takich atakach w różnych regionach Ukrainy co jakiś czas występowały blackoutu. Wiele południowych, wschodnich i środkowych regionów Ukrainy zostało praktycznie pozbawionych prądu i dostępu do internetu. Na przykład w Odessie¹⁰ w grudniu 2022 r. awaryjne wyłączenia prądu odbywały się codziennie, przez 15–20 godzin.

Sytuacja ta spowodowała spadek liczby odwiedzających serwisy medialne i wzrost użytkowników korzystających z serwisów społecznościowych – czytelnicy stawiali bowiem na mniej energochłonne metody pozyskiwania informacji.

Wielu lokalnych dziennikarzy podjęło współpracę z zagranicznymi kolegami jako producenci i fixerzy, niektórzy wstąpili w szeregi Sił Zbrojnych Ukrainy, inni zmienili zawód i porzucili dziennikarstwo. Jednak mimo bardzo trudnych warunków, braku prądu i kłopotów finansowych dziennikarze nadal wypełniali swoją misję i informowali ludność o ważnych wydarzeniach.

Kolejnym ogromnym wyzwaniem stała się odbudowa mediów na terenach wyzwolonych. Rosjanie ukradli z redakcji cały sprzęt, a to, czego nie zdołali wynieść – zniszczyli lub zaminowali. Na przykład podczas zwalniania obwodu chersońskiego pracownicy Suspilnego rozpoznali na zdjęciu okupantów¹¹ samochód ze swoim sprzętem. Na terenach wyzwolonych wieże telewizyjne i sprzęt transmisyjny często są zniszczone, nie ma prądu, trwają ostrzały artyleryjskie. Redakcje, które być może nawet by chciały wznowić działalność, nie mogą jeszcze tego zrobić ze względu na brak możliwości pełnowartościowej pracy.

Transformacja telewizji

Przed wojną ukraińska przestrzeń telewizyjna była zdominowana przez wpływy oligarchów będących właścicielami dużych holdingów medialnych. Mieli oni istotną władzę polityczną i ekonomiczną oraz mogli kształtować opinię publiczną telewidzów zgodnie z własnymi interesami. Pełnoskalowa wojna doprowadziła do uruchomienia maratonu telewizyjnego „Jedyni nowyny” [Jedynie wiadomości], który znacznie zmniejszył wpływ oligarchów na wiadomości, a zamiast tego zwiększył wpływ państwa na widza. Maraton połączył tradycyjne „oligarchiczne” holdingi medialne 1+1 Media, Starlight Media, Inter

¹⁰ <https://imi.org.ua/blogs/permakryza-ta-odeskyj-informatsijnyj-prostir-richnyj-oglyad-proty-stoyannya-ta-vyzyhannya-i50454> [dostęp: 20 marca 2023 r.].

¹¹ <https://imi.org.ua/news/rosijski-propagandystry-potrapyly-pid-obstril-na-avtobusi-yakyj-vkraly-u-filiyi-suspilne-herson-i48523> [dostęp: 20 marca 2023 r.].

Media Group, a także państwową stację telewizyjną Rada i nadawcę publicznego NSTU w produkcji wspólnego produktu informacyjnego. Do 21 lipca producentem maratonu była także Media Group Ukraine, należąca do oligarchy Rinata Achmetowa. Jednak Achmetow zdecydował się zamknąć biznes medialny w Ukrainie. Później do produkcji telemaratonu ponownie włączyli się byli przedstawiciele Media Group Ukraine, którzy uruchomili nową stację telewizyjną, My – Ukraina¹².

Każdy holding medialny nadaje przez 6 godzin i wypełnia swój blok według własnego uznania. Maraton nie ma oficjalnej struktury zarządzania, z tego powodu jego treści mogą wydawać się dość chaotyczne i nieprzewidywalne dla widza. Głównym tematem maratonu jest wojna i wszystko, co z nią związane.

Według stanu na luty 2023 r. maraton jest w całości transmitowany przez 9 stacji krajowych (Suspilne, Rada, 1+1 Media, ICTV, Inter, UNIAN, My – Ukraina, K2 i Zoom). Czy uczestnikom maratonu dyktuje się, co i kogo mają pokazywać (lub nie)? Źródła Detector Media opowiadają o telefonach z Ministerstwa Kultury i Polityki Informacyjnej do szefów firm produkujących maraton z życzeniami odnośnie do treści. Jednak źródła podkreślają, że były to właśnie życzenia, a nie rozkazy, stacje mogły się do nich nie stosować. Jednocześnie, jak podaje Detector Media¹³, liderem wśród zapraszanych uczestników maratonu pozostaje „partia władzy” – Sługa Narodu. Inne partie są obecne na antenie znacznie mniej.

Prywatni nadawcy zaangażowani w produkcję maratonu stopniowo stworzyli kanały dublujące, aby chronić swoje marki, na które negatywnie wpłynęły „Jedyni nowyny”. Na przykład 1+1 Media i StarLight Media to nowe kanały dublujące kanały podstawowe 1+1 Ukraina i ICTV¹⁴, które biorą udział w maratonie. Emitowane są one w pakietach operatorów kablowych w miejscach, gdzie kiedyś znajdowały się 1+1 i ICTV. Kanały dublujące transmitują treści bardziej rozrywkowe i potencjalnie mogą zarabiać na reklamach.

Niestety maraton stał się jedną z głównych przyczyn spadku oglądalności telewizji w Ukrainie. Dane dotyczące oglądalności telewizji za 2022 r., a dokładniej – wskaźniki telewizji internetowej¹⁵, pokazują, że oglądalność maratonu stopniowo spada, a wzrasta jedynie podczas wydarzeń nadzwyczajnych, takich jak ataki raketowe. Odbiorcy znaleźli sobie szybsze źródła informacji lub w ogóle zaczęli konsumować mniej treści informacyjnych – preferują serwisy społecznościowe i kanały rozrywkowe.

¹² https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8_%E2%80%94%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0 [dostęp: 20 marca 2023 r.].

¹³ <https://detector.media/production/article/207480/2023-01-29-nedoliniyny-kanal-shcho-vidbuvaietsya-za-lashtunkamy-iedynykh-novyn/> [dostęp: 20 marca 2023 r.].

¹⁴ <https://detector.media/rinok/article/206014/2022-12-15-dlya-11-ta-ictv-stvoryly-dubleriv/> [autor: Natalia Dankowa; dostęp: 20 marca 2023 r.].

¹⁵ <https://detector.media/rinok/article/207242/2023-01-21-yak-dyvylys-telebachennya-v-interneti-u-2022-i-na-novy-2023-rik/> [autor: Natalia Dankowa; dostęp: 20 marca 2023 r.].

Minister kultury i polityki informacyjnej Ołeksandr Tkaczenko wielokrotnie powtarzał publicznie, że maraton będzie trwał aż do zwycięstwa. W obecnej postaci traci on zaufanie publiczności i nieuchronnie albo będzie musiał zmienić się, albo przestać istnieć.

Stworzeniu maratonu telewizyjnego „Jedyni nowyny” towarzyszył jeden z największych medialnych skandalów roku, kiedy to trzy kanały opozycyjne – 5 Kanał, Priamyj i Espresso – zostały pozbawione nadawania cyfrowego. Wszystkie trzy kanały kojarzone są z Petrem Poroszenką, ale na początku pełnoskalowej wojny przestały krytykować władze. Wprowadziły one na rynek własny produkt – maratony informacyjne oraz częściowo emitowały maraton „Jedyni nowyny”. W nocy 4 kwietnia 2022 r. bez komentarzy i wyjaśnień ich nadawanie na antenie cyfrowej T2 zostało po prostu wstrzymane. Na częstotliwościach tych kanałów zaczęto nadawać telemaraton. Kanały nadal są nadawane w internecie, przez satelity, na niektórych platformach OTT oraz w sieciach kablowych, ale straciły część odbiorców transmisji telewizyjnych. W odpowiedzi na zapytanie Detector Media¹⁶ odnośnie do przyczyn wyłączenia nadawania cyfrowego stacji telewizyjnych Espresso, Priamyj i 5 Kanał Państwowa Służba Łączności Specjalnej i Ochrony Informacji wyjaśniła, że powodem jest „wykonanie decyzji Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy o transmisji wspólnego maratonu”. Z kolei nadawcy uznali tę decyzję za cenzurę i odwołali się do sądów, Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony oraz Krajowej Rady Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii.

Nadawca publiczny w czasie wojny pozostaje dla ludności jednym z ważnych źródeł rzetelnej i sprawnej informacji o wysokiej jakości. Narodowa Publiczna Teleradiokompania Ukrainy zarekomendowała siebie jako silnego gracza, zdolnego do skutecznego działania nawet w nowych, trudnych warunkach.

Nowe ustawodawstwo dotyczące mediów w czasie wojny – plus czy minus?

Po prawie 10 latach prac nad zmianami w prawie audiowizualnym 13 grudnia 2022 r. ukraiński parlament wreszcie uchwalił nową Ustawę medialną, mającą na celu dostosowanie ukraińskiego ustawodawstwa medialnego do standardów unijnych. Zakres stosowania aktu jest dość szeroki i obejmuje, oprócz samego nadawania, serwisy medialne na żądanie, platformy dystrybucji wideo, media drukowane i internetowe, a także operatorów łączności elektronicznej.

Rada Europy opublikowała na swojej stronie internetowej opinię swoich ekspertów na temat tej ustawy¹⁷. Wynika z niej, że w większości spełnia ona standardy Rady Europy. Na przykład artykuł dotyczący ochrony osób niepełnoletnich jest teraz zgodny z Dyrektywą

¹⁶ <https://detector.media/infospace/article/199070/2022-05-09-derzhspetszvyazku-tsyfrovyy-efir-espreso-pryamogo-ta-5-kanalu-vidklyuchyly-na-vykonannya-rishennya-rnbo/> [dostęp: 20 marca 2023 r.].

¹⁷ <https://rm.coe.int/dgi-2023-03-ukraine-tp-law-on-media-2751-9297-4855-1-2753-6081-2551-1/1680aa72df> [dostęp: 20 marca 2023 r.].

o audiowizualnych usługach medialnych i normami Rady Europy dotyczącymi audiowizualnych usług medialnych.

Jedną z najistotniejszych zmian w tej ustawie dla ukraińskiego krajobrazu medialnego było pojawienie się pojęcia „media internetowe”, nieobecnego wcześniej w ukraińskim ustawodawstwie.

Główne pytania ekspertów wywołuje niezależność regulatora państwowego – Krajowej Rady Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii. Organ ten ma nadzorować wszystkie rodzaje mediów, a obecnie połowę jego członków powołuje prezydent, a drugą połowę parlament. Po zakończeniu stanu wojennego konieczna będzie zmiana Konstytucji zwiększająca niezależność regulatora. Na razie nowa Ustawa o mediach proponuje bardziej przejrzysty sposób powoływania przez prezydenta członków Krajowej Rady Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii. Kandydaci będą proponowani prezydentowi przez komisję konkursową, co ma zwiększyć przejrzystość nominacji państwowych (podobna procedura obowiązuje przy nominacjach prezydenckich w organach antykorupcyjnych).

Jako rażące naruszenia prawa wymieniono w ustawie: szerzenie propagandy reżimu rosyjskiego, popieranie zbrojnej agresji Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie czy rozpowszechnianie symboli rosyjskiej inwazji wojskowej, a także: „rozpowszechnianie niezrzetelnych materiałów dotyczących agresji zbrojnej i działań państwa agresora (państwa okupanta), jego urzędników, osób i organizacji kontrolowanych przez państwo agresora (państwo okupanta), jeżeli skutkiem jest podżeganie do wrogości lub nienawiści albo nawoływanie do zmian siłowych, obalenia porządku konstytucyjnego lub naruszenia integralności terytorialnej”. Do istotnych naruszeń dodano: jednoznacznie pozytywne opisywanie działalności władz państwa agresora w celu ich popularyzacji.

* * *

Ludzie mediów na co dzień muszą radzić sobie ze złością i bólem, ale dostrzegają też optymistyczną stronę obecnej sytuacji. Redakcje nie mogą zagwarantować swoim pracownikom stabilności finansowej. Nad głowami Ukraińców latają śmiertelne rakiety i drony, praca redakcji jest sparaliżowana przez blackout, a w szeregach Sił Zbrojnych Ukrainy zaciąga się coraz więcej dziennikarzy. Jednak te media, które przetrwały, potrafiły przystosować się do pracy w najtrudniejszych warunkach i stały się silniejsze. Przekonały się w praktyce, jaką wartość stanowią dla odbiorców i jaki mają na nich wpływ. Ci, którzy wcześniej godzili się na warunki graczy politycznych, są teraz gotowi do walki o wartości demokratyczne i wolność słowa. Dziennikarstwo ukraińskie już nigdy nie będzie takie samo jak przed 24 lutego 2022 r.

Oksana Romaniuk – dyrektor Instytutu Informacji Masowej i członek rady nadzorczej Narodowej Publicznej Spółki Nadawczej Ukrainy (Suspilne/UA:PBC). Jest medioznawcą, wybitnym ekspertem w dziedzinie prawa medialnego, komunikacji i dezinformacji. Prowadzona przez nią organizacja od 1995 r. realizuje projekty w zakresie odpowiedzialnego dziennikarstwa oraz edukacji medialnej.

Bibliografia

- <https://detector.media/rinok/article/202109/2022-08-22-11-media-cherez-viynu-skorotylya-personal-grupy-na-24/>.
- <https://detector.media/community/article/197636/2022-03-18-naslidky-ganby-shcho-stalosya-z-ukrainskymy-diyachamy-yaki-pidtrymaly-rosiyske-vtorgnennya> [autor: Jarosław Zubczenko].
- <https://detector.media/kritika/article/200005/2022-06-10-khokhlobachennya-kherson-shchyny-yak-okupanty-vdayut-ukrainskyy-telekanal/> [autor: Jarosław Zubczenko]
- <https://detector.media/production/article/207480/2023-01-29-nedoliniyny-kanal-shcho-vidbuvaietsya-za-lashtunkamy-iedynykh-novyn/>.
- <https://detector.media/infospace/article/199070/2022-05-09-derzhspetszhvyazku-tsyfrovyi-efir-espresso-pryamogo-ta-5-kanalu-vidklyuchyly-na-vykonannya-rishennya-rnbo/>.
- <https://detector.media/rinok/article/199047/2022-05-09-milyonni-zbytky-povitryani-tryvogy-ta-bezkoshtovni-seansy-yak-vidnovlyuyut-robotu-ukrainski-kinoteatry/>.
- <https://imi.org.ua/monitorings/rik-velykoyi-vijny-rf-skoyila-497-zlochyniv-proty-zhurnalistiv-ta-media-v-ukrayini-i50995>.
- <https://imi.org.ua/monitorings/povne-rozsliduvannya-reporteriv-bez-kordoniv-pro-vbyvstvo-maksa-levina-i46449>.
- <https://imi.org.ua/news/zhurnalistka-radio-svoboda-vira-gyrych-zagynula-unaslidok-obstrilu-kyyeva-i45278>.
- <https://imi.org.ua/monitorings/u-74-zhurnalistiv-pogirshyvsvya-finansoviy-stand-z-pochatku-vtorgnennya-u-lyutomu-opytuvannya-imi-i47427>.
- <https://imi.org.ua/blogs/permakryza-ta-odeskyj-informatsijnyj-prostir-richnyj-oglyad-protystoyannya-ta-vyzhyvannya-i50454>.
- <https://imi.org.ua/news/rosijski-propagandysty-potrapyly-pid-obstril-na-avtobusi-yakyj-vkraly-u-filiyi-suspilne-herson-i48523>.

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8_%E2%80%94%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0.

<https://detector.media/rinok/article/205650/2022-12-05-u-2022-rotsi-reklamnyy-rynok-vpav-na-63-vseukrainska-reklamna-koalitsiya/>.

<https://detector.media/rinok/article/206014/2022-12-15-dlya-11-ta-ictv-stvoryly-dubleriv/> [autor: Natalia Dankowa].

<https://detector.media/rinok/article/207242/2023-01-21-yak-dyvylys-telebachennya-v-interneti-u-2022-i-na-novyy-2023-rik/> [autor: Natalia Dankowa].

<https://rm.coe.int/dgi-2023-03-ukraine-tp-law-on-media-2751-9297-4855-1-2753-6081-2551-1/1680aa72df>.

Медіаландшафт України – які зміни відбулися після початку повномасштабної війни?

Перший рік із початку повномасштабного російського вторгнення став найтрагічнішим у новітній історії України. Він також став роком, коли український медійний ринок і спільнота зазнали величезних втрат. Сотні медіа зачинилися, десятки журналістів загинули та зазнали поранень. Тисячі фахівців виїхали з країни чи змушені були змінити роботу. Багато успішних проєктів стали на паузу або припинили існування взагалі. Водночас ті українські медіа, які вистояли і змогли адаптуватися до реалій воєнного часу, наростили аудиторію і стали сильнішими.

Повномасштабна війна зробила практично невидимими російські ресурси в українському медіаландшафті. Ті медіа, які до великої війни поширювали агресивну російську пропаганду, миттєво перефарбувались. Наприклад, канали про російського політика Медведчука, кума Путіна, на початку березня припинили мовлення в ютубі, а їхній онлайн-архів видалений¹. В окупованих Росією регіонах знайшлося не дуже багато зрадників, які перейшли на бік ворога - херсонський телеканал «ВТВ плюс»², мелітопольський «МТВ плюс» і кілька медіа в Маріуполі. За підсумками року великої війни, російська пропаганда на неокупованій території України зазнала повного фіаско. Однією з найсуттєвіших змін в українському медіаландшафті стало падіння впливу телебачення і зменшення контролю олігархів над контентом. До великої війни український телепростір контролювала жменька олігархів. Медіавласники визначали, кого звати в ефіри, кого редакції будуть критикувати, а кого хвалити. З початком російського вторгнення, інформаційний телепростір перейшов переважно під контроль держави. Найбільші телеканали

¹ <https://detector.media/community/article/197636/2022-03-18-naslidky-ganby-shcho-stalosya-z-ukrainskymu-diyachamy-yaki-pidtrymaly-rosiyske-vtorgnennya/> [автор: Ярослав Зубченко, доступно 20 березня 2023 року].

² <https://detector.media/kritika/article/200005/2022-06-10-khokhlobachennya-khersonshchyny-yak-okupanty-vdayut-ukrainskyu-telekanal/> [автор: Ярослав Зубченко, доступно 20 березня 2023 року].

медіагруп, а також Суспільне та державний телеканал Рада об'єдналися щоб транслювати спільний інформаційний марафон.

Велика війна породила відчуття терміновості та загострила потребу в точній і надійній інформації. Перед українськими журналістами постали нові виклики, зокрема – робота в небезпечних та нестабільних умовах на всіх лініях фронтів, виживання в умовах фінансової кризи, в умовах відсутності електрики й інтернету, та обмеженого доступу до інформації. Водночас війна створила можливості для розвитку довіри аудиторії до незалежних ЗМІ та журналістів, і зменшила як вплив олігархів на українські медіа, так і вплив російської пропаганди на українську аудиторію.

Воєнні злочини Росії проти медіа.

Російські агресори, які напали на Україну, атакували і винищували українські медіа в прямому сенсі слова. За даними ГО «Інститут масової інформації»³ (ІМІ), протягом року з початку повномасштабного вторгнення Росія скоїла майже 500 злочинів проти журналістів та медіа в Україні. Зокрема, 8 журналістів було вбито росіянами під час виконання ними журналістської діяльності. Так, наприклад, росіяни убили відомого українського фотожурналіста Макса Левіна. Йому було 40 років, коли він зник 13 березня 2022 року, висвітлюючи російське вторгнення та бої між російськими та українськими силами на Київщині. Докази, зібрані міжнародною організацією «Репортери без кордонів»⁴, вказують на те, що фотожурналіста холоднокровно стратили російські військові в день, коли він зник, 13 березня 2022 року, ймовірно, після допитів і катувань. Тіло й машину Левіна знайшли 1 квітня в лісі, який тоді був частиною фронту на північ від Києва.

Ще 13 медійників загинули як цивільні особи, в своїх домівках або на вулицях унаслідок російських обстрілів. Журналістка «Радіо Свобода» Віра Гирич загинула⁵ у власній квартирі внаслідок ракетного обстрілу російськими військами Києва 28 квітня. Тіло загиблої журналістки виявили під уламками житлового будинку вранці 29 квітня.

Десятки журналістів зазнали контузій, переломів і поранень кінцівок та осколкових поранень під час професійної діяльності. ІМІ задокументував понад 20 випадків захоплення та викрадення журналістів російськими окупантами.

³ <https://imi.org.ua/monitorings/rik-velykoyi-vijny-rf-skoyila-497-zlochyniv-proty-zhurnalistiv-ta-media-v-ukrayini-i50995> [доступно 20 березня 2023 року].

⁴ <https://imi.org.ua/monitorings/povne-rozsliduvannya-reporteriv-bez-kordoniv-pro-vbyvstvo-maksa-levina-i46449> [доступно 20 березня 2023 року].

⁵ <https://imi.org.ua/news/zhurnalistka-radio-svoboda-vira-gyrych-zagynula-unaslidok-obstrilu-kyuueva-i45278> [доступно 20 березня 2023 року].

Росіяни цілеспрямовано намагаються винищити українське мовлення. Протягом року з початку великої війни росіяни 16 разів обстріляли телевежі, які є цивільними об'єктами - тому вони аж ніяк не могли бути військовими цілями. Це спричинило тимчасове зникнення телевізійного та радіомовлення в дев'яти регіонах України.

Рік протистояння та виживання

За даними ІМІ, внаслідок широкомасштабного російського вторгнення щонайменше 233 українських медіа припинили повністю або частково свою діяльність. На окупованих територіях росіяни захоплювали редакції українських медіа для цілеспрямованого поширення своєї агресивної пропаганди на цих територіях України. Медіа також змушені були закриватися через прямі погрози з боку російських окупантів, неможливість працювати в умовах тимчасової окупації, руйнування приміщень редакцій та фінансову кризу, спричинену російською війною.

В інших регіонах України велика війна вкрай негативно вплинула на фінансову спроможність медіа - по всій країні відбулися скорочення та оптимізація редакцій. Через це й значно скоротилася чисельність власних матеріалів у контенті. Фактично зник ринок рекламних послуг, різко скоротилася підтримка з боку інвесторів та власників ЗМІ, а фінансовий стан журналістів суттєво погіршився. Про це зазначають⁶ 74% опитаних ІМІ медійників з усіх регіонів України.

За даними «Детектор Медіа», у перші тижні великої війни рекламний ринок упав практично до нуля⁷. «Всеукраїнська рекламна коаліція» оцінює падіння обсягів телевізійного рекламного ринку у 81%, ринку реклами в друкованих медіа – 79%, на радіо – 61%, а реклама в кінотеатрах⁸ обвалилась на 92%. Отже, медіа, які раніше жили за кошти з реклами та/або продажу свого контенту, опинились у великій біді.

Великі медіагрупи почали радикально скорочувати витрати. Група 1+1 media задекларувала скорочення персоналу на 24%⁹, але вже через півроку пристосувалась до умов війни, у жовтні повернула зарплати своїх співробітників на довоєнний рівень, а з січня 2023 року їх індексувала.

Через фінансову кризу багато регіональних телеканалів перестали виробляти власний контент і почали просто транслювати загальнонаціональний марафон.

⁶ <https://imi.org.ua/monitorings/u-74-zhurnalistic-pogirshyvsvya-finansovij-stan-z-pochatku-vtorgnennya-u-lyutomu-opytuvannya-imi-i47427> [доступно 20 березня 2023 року].

⁷ <https://detector.media/rinok/article/205650/2022-12-05-u-2022-rotsi-reklamnyy-rynok-vpav-na-63-vseukrainska-reklamna-koalitsiya/> [доступно 20 березня 2023 року].

⁸ <https://detector.media/rinok/article/199047/2022-05-09-milyonni-zbytky-povitryani-tryvogy-ta-bezkoshtovni-seansy-yak-vidnovlyuyut-robotu-ukrainski-kinoteatry/> [доступно 20 березня 2023 року].

⁹ <https://detector.media/rinok/article/202109/2022-08-22-11-media-cherez-viynu-skorotyla-personal-grupu-na-24/> [доступно 20 березня 2023 року].

Значно ускладнили ситуацію ракетні удари росіян по інфраструктурі, які почалися в жовтні 2022 року. Після ракетних обстрілів регіони України накривали періодичні блекаути. Багато південних, східних і центральних регіонів України опинилися практично без електропостачання та доступу до інтернету. Наприклад, в Одесі¹⁰ протягом грудня 2022 року щоденно відбувалися екстрені відключення по 15–20 годин.

Така ситуація спричинила скорочення чисельності відвідувачів сайтів медіа і збільшення аудиторії соцмереж, оскільки читачі використовували менш енергозатратні способи для отримання інформації.

Багато місцевих журналістів стали співпрацювати з іноземними колегами як продюсери та фіксери, частина доєдналась до лав ЗСУ, частина змінила професію і залишила журналістику.

Але попри дуже тяжкі умови, відсутність електрики, фінансові негаразди журналісти продовжували виконувати свою місію і інформувати населення про важливі події.

Ще одним величезним викликом стало відновлення медіа на деокупованих територіях. Росіяни вкрали з редакцій всю техніку, а що не змогли вкрати – знищили або замінували. Наприклад, коли звільняли Херсонщину, співробітники Суспільного впізнали на фото¹¹ окупантів мікроавтобус з своїм обладнанням. На деокупованих територіях також часто зруйновані телевежі та ретрансляційне обладнання, відсутня електрика, тривають артилерійські обстріли. Редакції, які може і хотіли би повернутися додому і відновити роботу свого медіа, поки що не можуть цього зробити через відсутність можливостей повноцінно працювати.

Трансформація телебачення

До війни в українському телепросторі домінував вплив олігархів, які володіли великими медіахолдингами. Ці власники мали значну політичну та економічну владу та могли формувати громадську думку телеглядачів відповідно до своїх інтересів. Велика війна породила нове унікальне явище – марафон «Єдині новини», який різко зменшив вплив олігархів на новини й натомість посилив вплив держави на глядача. Марафон об'єднав у виробництві спільного інформаційного продукту традиційні «олігархічні» медіахолдинги «1+1 Media», «Starlight Media», «Inter Media Group», а також державний телеканал «Рада», та суспільного мовника НСТУ. До 21 липня

¹⁰ <https://imi.org.ua/blogs/permakryza-ta-odeskyj-informatsijnyj-prostir-richnyj-oglyad-protystoyannya-ta-vyzyvannya-i50454> [доступно 20 березня 2023 року].

¹¹ <https://imi.org.ua/news/rosijski-propagandysty-potrapyly-pid-obstril-na-avtobusi-yakyj-vkraly-u-filiyi-suspilne-herson-i48523> [доступно 20 березня 2023 року].

виробником марафону також була «Медіа Група Україна», власником якої був олігарх Рінат Ахметов. Однак Ахметов прийняв рішення закрити медіабізнес в Україні. Згодом до виробництва телемарафону знов доєдналися колишні медійники ахметівської «Медіа Групи Україна», які запустили новий телеканал «Ми — Україна»¹².

Кожен медіахолдинг веде мовлення протягом 6 годин, і наповнює свій блок на власний розсуд. Офіційної структури управління марафон не має, через це наповнення його може виглядати досить хаотично і непередбачувано для аудиторії. Основною тематикою марафону є війна і все що пов'язано з війною.

Станом на лютий 2023 року марафон повністю транслюють дев'ять загальнонаціональних каналів («Суспільне», «Рада», «1+1», «ICTV», «Інтер», «УНІАН», «Ми – Україна», «K2» та «Zoom»). Чи диктують учасникам марафону що і кого показувати (чи не показувати)? Джерела «Детектор медіа»¹³ розповідають про телефонні дзвінки з Міністерства культури та інформаційної політики керівникам компаній – виробників марафону з побажаннями щодо контенту. Втім, джерела зазначають, що це були саме побажання, а не накази, канали могли до них не дослухатися. Водночас за даними «Детектор медіа», лідером серед запрошених учасників Єдиного Марафону лишається «партія влади» – Слуга Народу, а інші партії присутні в ефірі набагато менше.

Приватні телемовники, залучені до виробництва марафону, поступово створили собі канали-дублери, що захистити свої бренди, на які негативно вплинули «Єдині Новини». Наприклад, «1+1 media» і «StarLight Media» – це нові канали-дублери для основних каналів «1+1 Україна» і «ICTV2»¹⁴, які беруть участь в марафоні. Вони транслюються в пакетах кабельних провайдерів на тих місцях, де раніше були «1+1» і ICTV. Канали-дублери демонструють більш розважальний контент і потенційно зможуть заробляти на рекламі.

На жаль, марафон став однією з ключових причин падіння рейтингів телебачення в Україні. Дані телеперегляду за 2022 рік, а саме, показники онлайн-телебачення¹⁵, свідчать, що перегляд марафону поступово зменшується, а зростає тільки під час екстраординарних подій на зразок ракетних ударів. Аудиторія знайшла для себе

¹² https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8_%E2%80%94%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0 [доступно 20 березня 2023 року].

¹³ <https://detector.media/production/article/207480/2023-01-29-nedoliniyny-kanal-shcho-vidbuvaietsya-za-lashtunkamy-iedynykh-novyn/> [доступно 20 березня 2023 року].

¹⁴ <https://detector.media/rinok/article/206014/2022-12-15-dlya-11-ta-ictv-stvoryly-dubleriv/> [автор: Наталія Данькова, доступно 20 березня 2023 року].

¹⁵ <https://detector.media/rinok/article/207242/2023-01-21-yak-dyvylys-telebachennya-v-interneti-u-2022-i-na-povu-2023-rik/> [автор: Наталія Данькова, доступно 20 березня 2023 року].

більш оперативні джерела інформації, або ж взагалі стала споживати менше інформаційного контенту, надаючи перевагу соцмережам та розважальним каналам.

Міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко не раз заявляв публічно, що марафон триватиме до перемоги. В тому вигляді, в якому він є зараз, марафон втрачає довіру аудиторії, і йому неминуче доведеться або змінитись, або все ж припинити своє існування.

Створення «Єдиного марафону» супроводжувалося одним із найбільших медійних скандалів року, коли три опозиційні канали – «5 канал», «Прямий» та «Еспресо» — позбавили цифрового ефірного мовлення. Всі три канали пов'язують із Петром Порошенком, однак на початку великої війни вони припинили критикувати владу. Вони запустили власний продукт – інформаційні марафони, і частково транслювали єдиний марафон. В ніч на 4 квітня 2022 року, без коментарів та пояснень, їхнє мовлення у цифровому ефірі Т2 було просто припинене. На частотах цих каналів почали транслювати єдиний телемарафон. Канали продовжують транслюватися в інтернеті, на супутнику, на частині OTT-платформ та в кабельних мережах. Але частку глядачів ефірного телебачення ці канали втратили. У відповідь на запит «Детектор медіа»¹⁶ щодо причин вимкнення цифрового ефіру телеканалів «Еспресо», «Прямий» і «5 канал», у Держспецзв'язку пояснили, що причиною є «виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України про трансляцію спільного марафону». Зі свого боку, мовники вважають це рішення цензурою, і звернулися до судів, до Ради національної безпеки і оборони, а також до Національної ради з питань телебачення та радіомовлення.

Одним із важливих джерел достовірного, якісного й оперативного інформування населення під час війни лишається Суспільний мовник. Національна суспільна телерадіокомпанія України зарекомендувала себе як сильного гравця, спроможного ефективно працювати навіть у нових складних обставинах.

Нове медійне законодавство під час війни: плюс чи мінус

Після майже 10 років роботи над змінами до аудіовізуального законодавства, 13 грудня 2022 року український парламент нарешті ухвалив новий «Закон про медіа», покликаний узгодити українське медійне законодавство зі стандартами ЄС. Сфера застосування закону про медіа є досить широкою й охоплює, окрім власне мовлення, медіасервіси за запитом, платформи з поширення відео, друковані й онлайн-медіа, а також операторів електронного зв'язку.

¹⁶ <https://detector.media/infospace/article/199070/2022-05-09-derzhspetszvyazku-tsyfrovyy-efir-espreso-pryamogo-ta-5-kanalu-vidklyuchyly-na-vykonannya-rishennya-rnbo/> [доступно 20 березня 2023 року].

Рада Європи опублікувала на своєму сайті¹⁷ висновок своїх експертів щодо цього Закону, в якому йдеться, що він здебільшого відповідає стандартам Ради Європи. Наприклад, стаття про захист неповнолітніх тепер відповідає Директиві про аудіовізуальні медіапослуги та стандартам Ради Європи щодо аудіовізуальних медіасервісів.

Однією з найсуттєвіших для українського медіаландшафту змін у цьому законі стала поява поняття «онлайн-медіа» – раніше в українському законодавстві воно було відсутнім.

Головні питання в експертів викликає незалежність державного регулятора - Національної ради з питань телебачення і радіомовлення. Цей орган має здійснювати нагляд за всіма видами медіа і станом на зараз половину його членів призначає Президент, а половину – парламент. Після закінчення воєнного стану необхідно буде внести зміни до Конституції, щоб збільшити незалежність регулятора. Поки що, у новому ЗУ «Про медіа» пропонується більш прозорий спосіб призначення президентом членів Національної ради з питань телебачення і радіомовлення. Кандидатів президентові пропонуватиме конкурсна комісія, яка покликана збільшити прозорість і підзвітність державних призначень (схожа процедура застосовується для президентських призначень в антикорупційних органах).

Як різновид грубих порушень до закону додано поширення пропаганди російського режиму, збройної агресії РФ проти України, а також символіки російського воєнного вторгнення. А також: «поширення недостовірних матеріалів щодо збройної агресії та діянь держави-агресора (держави-окупанта), її посадових осіб, осіб та організацій, що контролюються державою-агресором (державою-окупантом), у разі, якщо наслідком цього є розпалювання ворожнечі чи ненависті або заклики до насильницької зміни, повалення конституційного ладу чи порушення територіальної цілісності». До значних порушень додано різновид поширюваного контенту: виключно позитивне висвітлення діяльності органів влади держави-агресора з метою їхньої популяризації.

* * *

Медійники живуть зі злістю і болем, але й з оптимізмом. Редакції не можуть гарантувати своїм співробітникам фінансової стабільності. Над головами літають смертоносні ракети і дрони, роботу редакцій паралізують блекаути і все більше

¹⁷ <https://rm.coe.int/dgi-2023-03-ukraine-tp-law-on-media-2751-9297-4855-1-2753-6081-2551-1/1680aa72df?fbclid=IwAR3rojyTUU8aHJv7GFt9twPCq9mWz6h5QGnPCcRDeITXVHyhn4TuPr6-60Uc> [доступно 20 березня 2023 року].

колег долучаються до лав ЗСУ. Але ті медіа які вижили, змогли адаптувалися до роботи в найважчих умовах і стали сильнішими. Вони на практиці побачили свою цінність для аудиторії і свій вплив. Ті, хто раніше погоджувався на умови політичних гравців – тепер готові боротися за демократичні цінності і за свободу слова. Українська журналістика більше ніколи не буде такою, як до 24 лютого 2022 року.

Оксана Романюк – директорка Інституту масової інформації, член наглядової ради Національної суспільної телерадіокомпанії України (Суспільне/UA:НСТУ). Медіаекспертка, видатна експертка у сфері медіаправа, комунікації та дезінформації. Організація, яку вона очолює, реалізовує проекти у сфері відповідальної журналістики та медіаосвіти з 1995 року.

Бібліографія

<https://detector.media/rinok/article/202109/2022-08-22-11-media-cherez-viynu-skorotylya-personal-grupy-na-24/>.

<https://detector.media/community/article/197636/2022-03-18-naslidky-ganby-shcho-stalosya-z-ukrainskymy-diyachamy-yaki-pidtrymaly-rosiyske-vtorgnennya> [автор: Ярослав Зубченко].

<https://detector.media/kritika/article/200005/2022-06-10-khokhlobachennya-kherson-shchynu-yak-okupanty-vdayut-ukrainskyu-telekanal/> [автор: Ярослав Зубченко].
<https://detector.media/production/article/207480/2023-01-29-nedolinyyny-kanal-shcho-vidbuvaietsya-za-lashtunkamy-iedynykh-novyn/>.

<https://detector.media/infospace/article/199070/2022-05-09-derzhspetsvnyazku-tsyfrovyu-efir-espreso-pryamogo-ta-5-kanalu-vidklyuchyly-na-vykonannya-rishennya-rnbo/>.

<https://detector.media/rinok/article/199047/2022-05-09-milyonni-zbytky-povitryani-tryvogy-ta-bezkoshtovni-seansy-yak-vidnovlyuyut-robotu-ukrainski-kinoteatry/>

<https://imi.org.ua/monitorings/rik-velykoyi-vijny-rf-skoyila-497-zlochyniv-proty-zhurnalistiv-ta-media-v-ukrayini-i50995>.

<https://imi.org.ua/monitorings/povne-rozsliduvannya-reporteriv-bez-kordoniv-pro-vbyvstvo-maksa-levina-i46449>.

<https://imi.org.ua/news/zhurnalistka-radio-svoboda-vira-gyrych-zagynula-unaslidok-obstrilu-kyueva-i45278>.

<https://imi.org.ua/monitorings/u-74-zhurnalistiv-pogirshyvsvya-finansovuj-stan-z-po-chatku-vtorgnennya-u-lyutomu-opytuvannya-imi-i47427>.

<https://imi.org.ua/blogs/permakryza-ta-odeskyj-informatsijnyj-prostir-richnyj-oglyad-protystoyannya-ta-vyzhyvannya-i50454>.

<https://imi.org.ua/news/rosijski-propagandysty-potrapyly-pid-obstril-na-avtobusi-y-akyj-vkraly-u-filiyi-suspilne-herson-i48523>.

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8_%E2%80%94%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0.

<https://detector.media/rinok/article/205650/2022-12-05-u-2022-rotsi-reklamnyy-rynok-vpav-na-63-vseukrainska-reklamna-koalitsiya/>.

<https://detector.media/rinok/article/206014/2022-12-15-dlya-11-ta-ictv-stvoryly-dubleriv/> [автор: Наталія Данькова].

<https://detector.media/rinok/article/207242/2023-01-21-yak-dyvylys-telebachennya-v-interneti-u-2022-i-na-novyy-2023-rik/> [автор: Наталія Данькова].

<https://rm.coe.int/dgi-2023-03-ukraine-tp-law-on-media-2751-9297-4855-1-2753-6081-2551-1/1680aa72df?fbclid=IwAR3roiYTUU8aHJv7GFt9twPCq9mWz6h5QGnPCcRDeITX V PucH60>.

Prowadzenie oficjalnej komunikacji strategicznej Ukrainy. Jak wojna wpłynęła na rozwiązania systemowe w zakresie koordynacji polityki informacyjnej w Ukrainie?

Słowa kluczowe

komunikacja strategiczna, polityka informacyjna, przekaz medialny, kryzysowe centra medialne, przestrzeń medialna, działania wojenne, dziennikarstwo, przeciwdziałanie dezinformacji, rosyjska propaganda

Wojna Rosji z Ukrainą zaczęła się nie w 2022 r., lecz w 2014 r. – od okupacji najpierw Krymu, a następnie niektórych obszarów obwodów donieckiego i ługańskiego (tzw. ORDLO). Dlatego Kijów już od tamtych czasów miał świadomość, jak niebezpieczna jest broń informacyjna Kremla. I właśnie dlatego Ukraina podjęła walkę z wpływem informacyjnym Rosji na Ukrainę na długo przed rozpoczętą 24 lutego ofensywą pełnoskalową. To w dużej mierze tłumaczy fakt, że Ukraina nie padła w ciągu trzech dni, lecz stawia opór od ponad roku: społeczeństwo ukraińskie okazało się odporne na rosyjską propagandę i nie zaakceptowało narracji Putina o „wojnie wyzwolenczej”.

Najważniejsze, co Ukraina zrobiła w sferze informacyjnej od 2014 roku, to:

- a) uświadomienie na wszystkich poziomach niebezpieczeństwa, jakie niesie broń informacyjna Kremla,
- b) zaczęła ograniczać jej wpływ na swoich obywateli.

Mianowicie:

- wszystkie rosyjskie kanały telewizyjne – informacyjne, a nawet rozrywkowe – zostały wyłączone z sieci kablowych,
- zostały zablokowane rosyjskie serwisy społecznościowe – Odnoklassniki i Vkontakte,
- ograniczono wykorzystanie wyprodukowanego w Rosji oprogramowania (anty-wirusy, programy księgowo itd.),
- ograniczono korzystanie z rosyjskich serwisów internetowych – Yandex.Maps, Yandex-Search, Yandex-News itd.,

- ograniczono prorosyjskie kanały telewizyjne Wiktora Medwedczuka, które pod-
szywały się pod kanały ukraińskie, ale pracowały za rosyjskie pieniądze i otwarcie
wspierały rosyjską narrację (do ostatecznego zamknięcia doszło w 2022 r.).

Ciekawe, że za te działania Ukraina była krytykowana – oczywiście przede wszystkim w Moskwie, ale także na Zachodzie. Jednak praktyka pokazała, że Kijów miał rację, oczyszczając organizm ukraińskiego społeczeństwa z rosyjskiego wirusa informacyjnego, bowiem rosyjskie kanały telewizyjne całodobowo szerzyły propagandę. Rosyjskie serwisy społecznościowe, które znajdowały się pod kontrolą FSB i farm „pacynek”, były wykorzystywane do zbierania danych osobowych Ukraińców i manipulowania opinią publiczną. Rosyjskie serwisy internetowe były wykorzystywane do szpiegostwa, a programy komputerowe do ataków hakerskich na ukraińskie obiekty infrastrukturalne.

Można sobie tylko wyobrażać, co by było, gdyby te wszystkie zasoby, które Kijów wyrzucił 8 lat przed rozpoczęciem wojny, działały 24 lutego, kiedy rozpoczęła się rosyjska inwazja... Wtedy Ukraina pewnie nie wytrzymałaby nawet tygodnia, nie mówiąc już o roku.

Pełnoskalowa ofensywa Rosji 24 lutego przyspieszyła wprowadzenie bardziej systematycznych działań w zakresie polityki informacyjnej.

Centralizacja przepływu informacji

Niekwestionowanym liderem informacyjnym został prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski. Stał się on twarzą medialną ruchu oporu i generatorem informacji – codziennie wygłasza on orędzia do Ukraińców i zagranicznych odbiorców, opowiadając o sytuacji na frontach i w całym kraju.

Ponadto prawo do wypowiedzania się na temat sytuacji militarnej przysługuje ograniczonej liczbie osób: prezydentowi, premierowi, ministrom obrony i spraw zagranicznych oraz naczelnemu dowódcy Sił Zbrojnych Ukrainy.

Jednocześnie w Ukrainie nie wprowadzono cenzury. Odpowiednia ustawa o cenzurze wojskowej, która istnieje w innych walczących krajach, na przykład w Izraelu, nie została uchwalona. Jednocześnie można stwierdzić, że zdecydowana większość obywateli Ukrainy rozumie potrzebę pewnych ograniczeń informacyjnych w czasie wojny, co jest przejawem odpowiedzialności obywatelskiej. Z kolei pracownicy mediów rozumieją, że ich materiały mają swoją cenę – i to nie tylko w przeliczeniu na pieniądze, ale mogą kosztować nawet życie.

Jedyny maraton

Ukraińskim swego rodzaju know-how stało się połączenie pracowników mediów w celu walki na froncie informacyjnym w warunkach wojny pełnoskalowej. 24 lutego 2022 r.

dziennikarze państwowych kanałów telewizyjnych Suspilne i Rada oraz komercyjnych kanałów: Inter, STB, ICTV, Ukraina, uruchomili maraton telewizyjny „Jedyni nowyny” [Jedynie wiadomości]. Pozwoliło to powstrzymać panikę obywateli w pierwszych dniach/miesiącach wielkiej wojny i zaszczepiło wiarę w zwycięstwo. Obywatele Ukrainy otrzymali „jedyne okno” zweryfikowanych informacji, które odegrało ważną rolę w zwalczaniu masowych ataków dezinformacyjnych wroga.

Dzisiaj maraton jednoczy ponad 2000 pracowników mediów. W ciągu roku pracy przeprowadzili oni 9 tys. godzin audycji i przygotowali około 10 tys. reportaży. Redakcje informacyjne kanałów telewizyjnych działają niezależnie, wspólnie koordynując działania. Transmisja jest podzielona między nimi na pięciogodzinne przedziały czasowe. Przez pół roku (od maja do listopada) były to sześciogodzinne sloty – do czasu, gdy miejsce zamkniętego kanału telewizyjnego Ukraina zajął nowy nadawca o podobnej nazwie: My – Ukraina, w skład którego weszli ci sami dziennikarze. Każda stacja po kolei przygotowuje podsumowujące wydanie wiadomości, które jest nadawane codziennie w godz. 20–21.

Transmisja maratonu odbywa się również w serwisie YouTube na kanałach zaangażowanych nadawców oraz na antenie Ukraińskiego radia. Oglądać „Jedynie wiadomości” można także w aplikacji „Dija” i na RadioPlayer.ua, dla których ukraińscy operatorzy telefonii komórkowej nie uwzględniają zużycia komórkowej transmisji danych, usługa dla abonentów jest bezpłatna.

Oprócz programów informacyjnych i wiadomości na antenie maratonu emitowane są filmy społeczne, briefingi Biura Prezydenta oraz codzienne orędzia głowy państwa.

Seriale i show, które do 24 lutego były produkowane i emitowane przez kanały komercyjne, niemal całkowicie przeniosły się na kanały rozrywkowe holdingów: „TET”, „2+2”, „K1”.

Praca kanałów telewizyjnych w trybie wspólnego maratonu pozwoliła:

- zapobiec masowej panice na początku rosyjskiej inwazji i wzmocnić zaufanie do instytucji państwowych, co jest niezwykle ważne w warunkach wojny o zachowanie państwowości;
- dać Ukraińcom źródło zweryfikowanych informacji o sytuacji w walczącym państwie;
- sprawnie informować obywateli o wiadomościach ze wszystkich regionów Ukrainy, w szczególności z przyfrontowych i strefy działań bojowych, dzięki koordynacji działań korespondentów największych kanałów;
- zminimalizować polityczny wpływ właścicieli kanałów telewizyjnych na nadawane treści;
- wzmocnić poczucie jedności narodowej i pomagać obywatelom w adaptacji do życia w warunkach wojny.

Badanie USAID-Internews „Stosunek społeczeństwa do mediów i konsumpcja różnych rodzajów mediów 2022”¹ potwierdziło dość wysoki poziom zasięgu i bezprecedensowo wysoki poziom zaufania do informacji emitowanych na antenie „Jedynych wiadomości”.

Według wyników badań 36% Ukraińców wykorzystuje telewizję jako źródło wiadomości, a 32% regularnie ogląda maraton. Oznacza to, że większość konsumentów treści telewizyjnych korzysta właśnie z „Jedynych wiadomości” – wiedzą o nich prawie wszyscy telewidzowie.

60% widzów maratону ogląda go codziennie, 30% co tydzień. Wysoko oceniono jakość materiałów, analizę wydarzeń i sprawność przekazywania informacji. „Jedynym wiadomościom” ufa 84% widzów (28% wybrało opcję „całkowicie ufam”, 56% wybrało opcję „raczej ufam”), a nie ufa – 12% telewidzów; 4% nie potrafiło udzielić odpowiedzi.

Respondenci podkreślili również wzrost zaufania do dziennikarzy, którzy w warunkach wojny zarówno wspierają, jak i kontrolują siebie nawzajem. Jednocześnie krytyczni widzowie podkreślają „nadmierny optymizm” „Jedynych wiadomości”, zwracają uwagę na nieścisłości w przekazywaniu szczegółów przez dziennikarzy, a także narzekają na gorszą szybkość w porównaniu z kanałami w Telegramie (co wynika ze specyfiki pracy telewizji).

Kryzysowe centra medialne

Rządowe centra medialne stały się ważnymi miejscami dla organizacji systemu komunikacji organów władzy i wojskowych z ukraińskimi i zagranicznymi dziennikarzami.

Ważnym ośrodkiem informacyjnym stało się społeczne Media Centrum Ukraina – uruchomione przez ukraińskich pracowników media wspólnie z Ministerstwem Obrony i Ministerstwem Spraw Wewnętrznych w marcu 2022 r. Później dołączyło do niego Ministerstwo Kultury i Polityki Informacyjnej reprezentowane przez agencję prasową Ukrinform.

Jednym z jego kluczowych zadań była koordynacja pracy dziennikarzy zagranicznych, w szczególności pomoc w otrzymaniu akredytacji, organizacja wywiadów z oficjalnymi przedstawicielami oraz załatwianie innych kwestii współpracy. Obecnie Media Centrum Ukraina jest ośrodkiem dla ukraińskich i zagranicznych pracowników mediów, ekspertów i instytucji rządowych.

Przy tworzeniu Media Centrum Ukraina wzięto pod uwagę doświadczenie uruchomionego w marcu 2014 r. Ukraińskiego Kryzysowego Centrum Medialnego. Swego czasu stało się ono kluczowym narzędziem sprawnego informowania dziennikarzy o przebiegu operacji antyterrorystycznej w obwodzie donieckim i ługańskim, sytuacji dotyczącej bezpieczeństwa w Ukrainie w fazie początkowej agresji hybrydowej Federacji Rosyjskiej. Rzecznicy struktur rządowych, organizacji zajmujących się ochroną praw człowieka

¹ https://internews.org/wp-content/uploads/2022/12/USAID-Internews_Media-Consumption-Survey_2022_eng.pdf [dostęp: 22 marca 2023 r.].

i innych organizacji społecznych informowali o udokumentowanych faktach rosyjskiej obecności wojskowej w Ukrainie, operacji specjalnej w zakresie okupacji Autonomicznej Republiki Krym i m. Sewastopola, zbrodniach wojennych okupantów itd. Format pracy UKMC w ciągu ostatnich dziewięciu lat się rozszerzył.

W sierpniu 2022 r. rozpoczęło pracę Military Media Center. W jego pracy uczestniczą przedstawiciele ds. komunikacji Ministerstwa Obrony, Sił Zbrojnych, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Służby Bezpieczeństwa Ukrainy, Gwardii Narodowej, Policji Narodowej, Departamentu Ochrony Państwowej, Państwowej Służby Łączności Specjalnej i Ochrony Informacji, Państwowej Służby ds. Sytuacji Nadzwyczajnych, koncernu Ukroboronprom i innych struktur.

Zgodnie z koncepcją Military Media Center, którego inicjatorem stworzenia było Ministerstwo Obrony Ukrainy, powinno być ono „jednolitym głosem” Sił Bezpieczeństwa i Obrony. W centrum odbywają się nie tylko cykliczne briefingi przedstawicieli bloku obrony i bezpieczeństwa, ale także panele informacyjne z udziałem przedstawicieli struktur rządowych i środowisk eksperckich.

Dziś jest ono, jak również inne ośrodki, ważnym elementem systemu koordynowania pracy pracowników mediów w Ukrainie, ich współpracy z rządem, sektorem publicznym i środowiskiem eksperckim oraz informowania Ukraińców i świata o sytuacji w Ukrainie i walce z rosyjską agresją.

Wniosek

Choć obecnie najważniejsze miejsce w przestrzeni medialnej zajmują bezpośrednio działania wojenne, polityka informacyjna pozostaje jednym z ważnych elementów zapewnienia efektywności tej wojny, gdzie głównym zadaniem wroga jest zminimalizowanie oporu wojsk i wytrwałości obywateli Ukrainy, a także zniszczenie światowej koalicji wspierającej Ukrainę militarnie, finansowo, humanitarnie itd. A zadaniem Ukrainy i jej sojuszników jest temu zapobiec. Na wszelkie możliwe sposoby.

Ihor Solovey – dyrektor Centrum Komunikacji Strategicznej i Bezpieczeństwa Informacyjnego przy Ministerstwie Kultury i Polityki Informacyjnej Ukrainy. Dziennikarz, pracował m.in. w agencjach informacyjnych Interfax-Ukraina i Ukrinform, w Livity Bereh i Obozrevatel. Był także analitykiem w Agencji Studiów Międzynarodowych.

Bibliografia

https://internews.org/wp-content/uploads/2022/12/USAID-Internews_Media-Consumption-Survey_2022_eng.pdf

Ведення офіційної стратегічної комунікації України. Як війна вплинула на системні рішення координації інформаційної політики в Україні?

Війна Росії проти України почалася не в 2022, а ще у 2014 році – з окупації спочатку Криму, а потім окремих районів Донецької і Луганської областей (так звані ОРДЛО). Саме тому розуміння, якою небезпечною є інформаційна зброя Кремля, у Києва було ще з того часу. І саме тому Україна почала боротися з інформаційним впливом Росії проти України задовго до широкомасштабного наступу 24 лютого. Цим, у великій мірі, і пояснюється той факт, що Україна не впала за три дні, а чинить спротив уже понад рік: українське суспільство виявилось стійким до російської пропаганди і не прийняло наратив Путіна про «визвольну війну».

Найголовніше, що Україна зробила в інформаційній сфері, починаючи з 2014 року, це:

- а) усвідомила на всіх рівнях небезпеку інформаційної зброї Кремля,
- б) почала обмежувати її вплив на своїх громадян.

А саме:

- всі російські телеканали – інформаційні і навіть розважальні, вимкнули з кабельних мереж
- заборонили російські соцмережі – Однокласники і Вконтакте,
- обмежено використання комп'ютерних програм російських розробників (антивіруси, бухгалтерські програми тощо),
- обмежено використання інтернет-сервісів російських розробників – Яндекс. Карти, Яндекс-Пошук, Яндекс-Новини тощо,
- закрито проросійські телеканали Віктора Медведчука – які мімікрували під українські, але працювали на російські гроші та відкрито підтримували російський наратив.

Цікаво, що за ці дії Україну критикували – звісно насамперед у Москві, але також на Заході. Але практика показала, що Київ мав рацію, очищаючи організм

українського суспільства від російської інформаційного вірусу. Адже російські телеканали цілодобово несли пропаганду. Російські соцмережі, які були під контролем ФСБ і ботоферм, використовувалися для збору особистих даних українців та маніпулювали громадською думкою. Російські інтернет-сервіси використовувалися для шпигунства, а комп'ютерні програми – для хакерських атак на українські об'єкти інфраструктури.

Можна лише на мить уявити, якби всі ці ресурси, які Київ викинув за 8 років до початку війни, працювали 24 лютого, коли почалось російське вторгнення... Тоді б Україна навряд чи змогла б вистояти бодай тиждень, не кажучи вже про рік.

А широкомасштабний наступ Росії на Україну 24 лютого прискорив введення більш системних заходів в інформаційній політиці.

Централізація інформаційних потоків

Беззаперечним інформаційним лідером став президент України Володимир Зеленський. Він став медійним лицем спротиву та генератором інформації – щодня він виходить із зверненнями до українців та до іноземної аудиторії, розповідаючи про ситуацію на фронтах та в країні в цілому.

Також повноваження коментувати воєнну обстановку надані обмеженому колу осіб: президент, прем'єр, міністри оборони, закордонних справ та Головнокомандувач Збройних сил.

Водночас в Україні так і не введена цензура. Не прийнятий відповідний закон про воєнну цензуру, який є в інших воюючих країнах, наприклад, в Ізраїлі. Водночас, можна констатувати, що у абсолютної більшості громадян України є розуміння необхідності певних інформаційних обмежень воєнного часу – що є проявом громадянської відповідальності. Медійники, в свою чергу, розуміють, що їх матеріали мають ціну – і не тільки в грошовому еквіваленті, а й можуть коштувати життя.

Єдиний марафон

Своєрідним ноу-хау України стало об'єднання медійників заради утримання інформаційного фронту в умовах повномасштабної війни. 24 лютого 2022 року журналісти державного телеканалу «Суспільне» і «Рада», а також комерційних каналів «Інтер», «СТБ», «ICTV», «Україна» запустили телемарафон «Єдині новини». Це дало змогу втримати громадян країни від паніки у перші дні/місяці великої війни і вселило віру в перемогу. Українські громадяни отримали «єдине вікно» верифікованої інформації, яке зіграло важливу роль у протидії масованим дезінформаційним атакам ворога.

Сьогодні марафон об'єднує приблизно 2 тисячі медійників. За рік роботи вони провели 9 тисяч годин ефірів та підготували близько 10 тисяч сюжетів. Новинні редакції каналів працюють незалежно, координуючі свої дії одна з одною. Ефір між ними поділено на п'ятигодинні слоти. Півроку (з травня до листопада) слоти були шестигодинними: поки місце закритого телеканалу «Україна» не зайняв новостворений мовник сі схожою назвою «Ми - Україна», до складу команди якого увійшли ті самі журналісти. Кожен канал по черзі готує підсумковий випуск новин, який транслюється щовечора з 20:00 до 21:00.

Трансляція марафону також відбувається на Youtube-каналах залучених мовників і на хвилях «Українського радіо». Дивитися «Єдині новини» також можна у мобільному застосунку «Дія» та RadioPlayer.ua, трафік для якого українськими мобільними операторами не тарифікується, послуга є безкоштовною для абонентів.

Крім інформаційних програм та новин в ефірі марафону транслюються соціальні ролики, брифінги Офісу Президента та щоденні звернення глави держави.

Серіали та шоу, які до 24 лютого виробляли та транслювали комерційні канали, майже повністю переїхали на розважальні канали холдингів: «ТЕТ», «2+2», «К1».

Робота телеканалів в режимі спільного марафону дозволила:

- не допустити масової паніки на початку російського вторгнення та посилити довіру до державних інституцій, що є критично важливим в умовах війни за збереження державності
- надати українцям джерело верифікованої інформації про ситуацію у воюючій державі;
- оперативно інформувати громадян про новини з усіх регіонів України, зокрема з прифронтових та зони бойових дій, завдяки координації діяльності кореспондентів найбільших каналів;
- мінімізувати політичний вплив власників телеканалів на контент, що виходить в ефір;
- посилити відчуття національної єдності та допомогти громадянам адаптуватися до життя в умовах війни;

Опитування USAID-Internews «Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа 2022»¹ засвідчило доволі високий рівень охоплення глядацької аудиторії та безпрецедентно високий довіри до інформації, що транслюється в ефірі «Єдиних новин».

Згідно з результатами дослідження, телебачення в якості джерела новин використовують 36% українців, 32% - регулярно дивляться марафон. Тобто більшість

¹ https://internews.org/wp-content/uploads/2022/12/USAID-Internews_Media-Consumption-Survey_2022_eng.pdf [доступ станом на: 22.03.2023 р.].

споживачів телеконтенту споживають саме «Єдині новини». Про «Єдині новини» знають практично всі телеглядачі.

60% глядачів марафону дивляться його щодня, 30% - щотижня. Якість матеріалів, аналіз подій та оперативність інформації вони оцінюють високо. 84% аудиторії довіряють «Єдиним новинам» (28% обрали варіант «повністю довіряю», 56% – обрали варіант «скоріше довіряю»). Не довіряють марафону 12% телеглядачів, 4% – не змогли визначитися з відповіддю.

Респонденти також зазначили зростання довіри до журналістів, які в умовах війни як підтримують, так і контролюють один одного. Водночас критично налаштовані глядачі відзначають «надмірний оптимізм» «Єдиних новин», звертають увагу на неточності у викладенні деталей журналістами, а також нарікають на гіршу оперативність, ніж у Telegram-каналів (що зумовлено специфікою роботи телебачення).

Кризові медіацентри

Важливими майданчиками для організації системи комунікації органів влади та військових з українськими та іноземними журналістами стали урядові медіацентри.

Важливим інформаційним хабом став громадський «Медіа Центр Україна», запущений українськими медійниками спільно з Міноборони та МВС у березні 2022 року. Згодом до нього приєдналося Міністерство культури та інформаційної політики в особі інформагентства УКРІНФОРМ.

Одним з його ключових завдань була координація роботи іноземних журналістів, зокрема допомога з оформленням акредитації, організація інтерв'ю з офіційними особами та врегулювання інших питань взаємодії. Наразі «Медіа Центр Україна-Укрінформ» є хабом для українських та іноземних медійників, експертів та урядових установ.

При створенні «Медіа Центру Україна-Укрінформ» було враховано досвід «Українського кризового медіа центру», створеного у березні 2014 року. Свого часу він став ключовим інструментом для оперативного інформування журналістів про хід антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях, безпекову ситуацію в Україні на початковому етапі гібридної агресії РФ. Речники урядових структур, правозахисних та інших громадських організацій повідомляли про задокументовані факти російської військової присутності в Україні, спецоперації з окупації Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, воєнні злочини окупантів тощо. Формат роботи УКМЦ за дев'ять років розширився.

У серпні 2022-го року стартувала робота «Мілітарі Медіа Центру». У його роботі беруть участь комунікаційники Міністерства оборони, Збройних сил, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Національної гвардії, Національної

поліції, Управління державної охорони, Держспецзв'язку, Державної служби з надзвичайних ситуацій, концерну «Укроборонпром» та інших структур.

Згідно з концепцією, «Мілітарі Медіа Центр», ініціатором створення якого стало Міністерство оборони України, має бути «єдиним голосом» Сил безпеки та оборони. На базі центру не лише проводяться регулярні брифінги представників оборонного та безпекового блоку, але й інформаційні панелі з представниками урядових структур та експертного середовища.

Сьогодні він та інші хаби є важливими складовими системи координації роботи медійників в Україні, їхньої співпраці з урядом, громадським сектором та експертним середовищем та інформування українців і світу про ситуацію в Україні та протистояння російській агресії.

Висновок

Хоча зараз повістку дня визначають безпосередні бойові дії, інформаційна політика залишається одним із головних елементів забезпечення ефективності цієї війни, де у ворога головне завдання – це знизити спротив військ та стійкість громадян України, а також зруйнувати світову коаліцію на підтримку (військову, фінансову, гуманітарну тощо) України. А завдання України та союзників – цього не допустити. Будь-якими методами.

Ігор Соловей – директор Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки Міністерства культури та інформаційної політики. Журналіст, працював, зокрема, в інформаційних агентствах «Інтерфакс-Україна» та «Укрінформ», «Лівий берег» та «Обозреватель». Він також був аналітиком в Агентстві міжнародних досліджень.

Бібліографія

https://internews.org/wp-content/uploads/2022/12/USAID-Internews_Media-Consumption-Survey_2022_eng.pdf.

Prawo medialne w czasie wojny. Rola krajowego regulatora. Cenzura wojenna

Słowa kluczowe

cenzura wojenna, prawo medialne, wojna, bezpieczeństwo państwa, Krajowa Rada Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii, ustawodawstwo informacyjno-medialne, polityka informacyjna, platformy internetowe, informacja

Wojna od 2014 do 2022 r.

Na samym początku należy podkreślić, że obserwowaliśmy dwa odrębne okresy wojny, a co za tym idzie – dwa różne podejścia prawne dotyczące regulacji mediów i ograniczeń wolności rozpowszechniania informacji. Jest to ważne również dlatego, że wielu Ukraińców uważa, iż wojna między Federacją Rosyjską a Ukrainą rozpoczęła się 20 lutego 2014 r., wraz z początkiem aneksji Krymu, lub 12 kwietnia tego samego roku, kiedy wojska rosyjskie zajęły Kramatorsk, Słowiańsk i Drużkiwkę w obwodzie donieckim.

Pierwszą część rosyjskiej inwazji wojskowej na Ukrainę ówczesne władze ukraińskie formalnie nazwały „operacją antyterrorystyczną” (ATO), w 2018 r. przemianowały ją na „operację połączonych sił” (OOS). Zarówno reżim prawny ATO, jak i OOS był ważny dla hierarchii i kierowania Siłami Zbrojnymi Ukrainy, jednostkami zbrojnymi Służby Bezpieczeństwa Ukrainy, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i można powiedzieć, że nie wprowadzono wtedy specjalnych mechanizmów regulacyjnych w zakresie prawa do swobody wypowiedzi i wolności informacji.

26 listopada 2018 r., po ataku okrętów straży granicznej Federacji Rosyjskiej na okręty Marynarki Wojennej Ukrainy w Cieśninie Kerczeńskiej, w 10 obwodach Ukrainy na 30 dni wprowadzono stan wojenny. Formalnie w dekreście prezydenta Ukrainy przewidziano możliwość czasowego ograniczenia wolności słowa gwarantowanej w art. 34 Konstytucji, ale faktycznie nie zostało to wprowadzone w życie.

Wśród specjalnych norm prawnych, które pojawiły się lub obowiązywały w tamtym czasie w kontekście mediów, można wymienić art. 17 Ustawy o walce z terroryzmem, który zawiera katalog informacji, których rozpowszechnianie jest w mediach zabronione, art. 15 i 15-1 Ustawy o kinematografii wraz z odpowiednimi zmianami do Ustawy o telewizji i radiofonii. Przepisy, które pojawiły się w 2015 r., zakładały utworzenie i prowadzenie „Listy osób stwarzających zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego”, z zakazem rozpowszechniania jakichkolwiek treści z udziałem takich osób w telewizji i radiu, a także zakazem rozpowszechniania i wyświetlania filmów popularyzujących organy państwa agresora i rosyjskie instytucje bezpieczeństwa państwa.

Wśród innych zmian na polu legislacyjnym, które wspierały walkę informacyjną z agresorem, znajdują się pojedyncze nowelizacje Kodeksu karnego (KK). W szczególności dodano art. 114-1, który przewiduje odpowiedzialność za utrudnianie zgodnej z prawem działalności Sił Zbrojnych Ukrainy oraz innych formacji wojskowych. Ponadto dokonano zmian w art. 258-2 KK w zakresie „publicznego wezwania do dokonania zamachu terrorystycznego”. Oba artykuły stosowano razem z innymi znamionami¹ przestępstwa przy rozpowszechnianiu zabronionych treści w internecie².

Regulator – Krajowa Rada Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii – obejmował swoim nadzorem tylko media audiowizualne (telewizja, radio), nadawców satelitarnych i dostawców usług audiowizualnych. Media drukowane, internetowe oraz inne, które działały przy pomocy technologii internetowych, faktycznie znajdowały się poza zakresem ustawodawstwa informacyjno-medialnego. Mając ograniczoną liczbę narzędzi i grono podmiotów w swoim polu działania, Krajowa Rada Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii skupiła się na oczyszczeniu przestrzeni informacyjnej z rosyjskiej telewizji, która była retransmitowana w Ukrainie. W latach 2014–2020 swoimi decyzjami regulator ograniczył nadawanie 73 rosyjskich kanałów telewizyjnych. Kluczowi propagandyści, tacy jak: NTV, TNT, Zvezda, Ren TV, Rossija 1, Rossija 24, Russia Today TV (RT TV), 1TV, zostali wykluczeni w 2014 r.

Pomimo wyżej wymienionych norm prawnych, mechanizmów i działań regulatora sytuacja z bezpieczeństwem informacji i ochroną przed wpływem narracji państwa okupacyjnego (przekonujących, że wojna na wschodzie to konflikt wewnętrzny, wojna

¹ Inne artykuły Kodeksu karnego, które obowiązywały w latach 2014–2018: art. 109 „Działania mające na celu agresywną zmianę lub obalenie ustroju konstytucyjnego albo przejęcie władzy państwowej”, art. 110 „Naruszenie integralności terytorialnej”, art. 111 „Zdrada stanu”, art. 161 „Naruszenie równości obywateli ze względu na ich rasę, przynależność narodową, wyznanie, niepełnosprawność lub inne czynniki”, art. 295 „Wezwania do popełnienia czynów zagrażających porządkowi publicznemu” oraz art. 436 „Propaganda wojny”.

² Raport analityczny *Wolność słowa w internecie*, który m.in. opisuje problemy rozpoznawania spraw karnych w latach 2014–2018 (Ł. Opryszko, W. Wołodowska, M. Dworowyj), Organizacja społeczna Платформа прав людини [Platforma Praw Człowieka], Kijów, marzec 2019).

domowa, Krym to historycznie ziemie rosyjskie itp.) pozostawała trudna. Środowisko informacyjne cierpiało zarówno w wyniku ataków zewnętrznych, jak i wewnętrznych.

W Ukrainie działały media krajowe, które od 2014 r. aktywnie pomagały Kremlowi w prowadzeniu wojny hybrydowej, której jednym z fundamentów był właśnie komponent informacyjny. Żywym przykładem był tu zespół kanałów telewizyjnych Wiktora Medwedczuka, blisko związanego z Putinem. Mimo trwającej 6 lat wojny na wschodzie kraju i aneksji Krymu działacz ten zgromadził pokaźne zasoby polityczne i medialne. Otwarcie prorosyjska partia polityczna Platforma Opozycyjna – Za Życie (OPZZ) miała frakcję w parlamencie i radach lokalnych, a Wiktor Medwedczuk za pośrednictwem jej członków był właścicielem aktywów medialnych co najmniej trzech całodobowych kanałów informacyjnych: 112-Ukraina, NewsOne i ZIK.

Drugim prorosyjskim zjawiskiem, z którym w Ukrainie przez długi czas nie wiadomo, co zrobić, był bloger Anatolij Sharij. Człowiek ten uciekł za granicę w związku z postępowaniem karnym za inscenizację zamachu na siebie. W ciągu kilku lat wypromował skierowany do ukraińskich widzów kanał na YouTube, z którym dotarł do wielu milionów subskrybentów. Kilka lat później, wciąż ukrywając się za granicą w obawie przed organami ścigania, stworzył partię polityczną swojego imienia (Partia Polityczna Sharija) i w wyborach w 2019 r. prawie dostał się do parlamentu. W następnym roku po wyborach samorządowych kandydaci tej partii zostali radnymi do wielu rad lokalnych (organów samorządu terytorialnego).

Wieloletnie działania prorosyjskie w ukraińskich mediach świadczyły o tym, że w Ukrainie nie stworzono odpowiednich podstaw legislacyjnych, które pozwoliłyby, przy poszanowaniu standardów w dziedzinie praw człowieka, proporcjonalnie ograniczyć rozpowszechnianie treści szkodliwych dla bezpieczeństwa narodowego. Właśnie na tym tle od początku 2021 r., już po zmianie elit politycznych, zaczęto stosować restrykcje wobec prorosyjskich mediów działających w Ukrainie lub skierowanych do ukraińskich odbiorców. Jednocześnie uwzględniając fakt, że ustawodawstwo informacyjne nadal pozostawało w większości „pokojowe” i przestarzałe, zastosowano nadzwyczajny mechanizm sankcji, zgodny z Ustawą o sankcjach. Dekret Prezydenta z dnia 2 lutego 2021 r. wprowadził w życie decyzję Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy (RNBO) z tego samego dnia, która zakładała nałożenie sankcji na posła z OPZZ, współpracownika Wiktora Medwedczuka, Tarasa Kozaka, który był formalnym właścicielem kanałów telewizyjnych 112 Ukraina, NewsOne i ZIK. Ponieważ wśród sankcji znalazła się blokada aktywów, kanały telewizyjne zostały wyłączone z cyfrowej sieci nadawczej. Przez pewien czas kontynuowały jednak rozpowszechnianie informacji za pośrednictwem różnych platform internetowych (YouTube, Facebook).

Jednocześnie takie działania władz doprowadziły do 3,5-krotnego wzrostu popularności innego prorosyjskiego kanału telewizyjnego Nasz (jego właścicielami są rodzice

prorosyjskiego posła VII i VIII kadencji Jewhena Murajewa). Kanał ten również został zamknięty decyzją Rady Bezpieczeństwa Narodowego i dekretem prezydenta, ale dopiero rok później, 11 lutego 2022 r.

Według tego samego mechanizmu, ale w dwóch etapach, ograniczono działalność prorosyjskiego blogera Sharija i innego prorosyjskiego dziennikarza Ihora Guhvy. Początkowo 20 sierpnia 2021 r. wprowadzono ogólny pakiet sankcji, który jednocześnie w żaden sposób nie ograniczał działalności ich platform w internecie. Dopiero 16 lutego 2022 r. wprowadzono sankcje w postaci zablokowania przez dostawców usług internetowych dostępu do zasobów: Sharij.net, Sharij.online, Sharij.com.ua, innych stron zapewniających dostęp do portalu Шарий.net, a także stron w serwisach społecznościowych: www.facebook.com/bondarenkoolyaa, www.facebook.com/sharij.official, twitter.com/sharijnet, t.me/OlgaSharij. Jeśli chodzi o wydanie Strana.ua Ihora Guhvy, dostawcy zablokowali w Ukrainie takie strony, jak: Strana.ua, Strana.news, Strana.one, Strana.digital, Strana.today, inne zasoby i usługi sieciowe zapewniające dostęp do Страна.ua, odpowiednie strony w serwisach: Facebook, Telegrami, VKontakte i Odnoklassniki.

Praktyka ta spotkała się z krytyką obrońców praw człowieka, ponieważ mechanizm sankcji, z niemalże jedynym wyjątkiem dotyczącym terroryzmu (finansowania terroryzmu), zgodnie z odpowiednią ustawą powinien być stosowany tylko wobec podmiotów zagranicznych lub bezpieczeństwa. Decyzja Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony oraz dekrety prezydenta zostały zaskarżone przez różnych powodów w sądach administracyjnych, jednak wtedy nadszedł ranek 24 lutego 2022 r.

24 lutego 2022 r. i początek wojny pełnoskalowej

24 lutego 2022 r. Ukraina obudziła się od wybuchów pocisków balistycznych i innych rakiet, którymi okupanci ostrzeliwali całe jej terytorium. Wszystko się wtedy zmieniło. Od godziny 5.30, zgodnie z zatwierdzonym przez parlament dekretem prezydenta Ukrainy, zaczął obowiązywać stan wojenny.

W celu ochrony suwerenności i integralności terytorialnej wspomniany dekret przewiduje możliwość ograniczenia wielu podstawowych praw człowieka, w szczególności prawa do wolności myśli i słowa, swobodnego wyrażania poglądów i przekonań. Obowiązwanie tego aktu prawnego było wielokrotnie przedłużane, ostatni raz o 90 dni, 19 lutego 2023 r., od godziny 5.30.

Podstawą prawną stanu wojennego jest Ustawa o stanie wojennym. Jej cechą charakterystyczną jest możliwość „ręcznej regulacji” przez organy i dowództwa wojskowe wielu ważnych procesów społecznych. W szczególności mają one prawo³ samodzielnie lub przy

³ Punkt 11 części pierwszej art. 8 Ustawy o reżimie prawnym stanu wojennego.

udziale organów władzy wykonawczej, organów samorządu lokalnego regulować w trybie określonym przez rząd Ukrainy:

- pracę dostawców sieci i/lub usług komunikacji elektronicznej;
- pracę przedsiębiorstw poligraficznych, wydawnictw, organizacji telewizyjnych i radiowych, ośrodków telewizyjnych i radiowych oraz innych przedsiębiorstw, instytucji, organizacji oraz instytucji kultury i mediów;
- wykorzystywanie lokalnych rozgłośni radiowych, ośrodków telewizyjnych i drukarni dla potrzeb wojskowych oraz prowadzenie pracy edukacyjnej wśród wojska i ludności.

Jednak pomimo skali i intensywności działań wojennych można stwierdzić, że siły zbrojne praktycznie nie wykorzystują możliwości specjalnych regulacji, stosowania dodatkowych ograniczeń w zakresie wolności słowa czy działalności mediów. W ciągu roku od pełnoskalowej inwazji skorzystano z nich tylko kilka razy.

Pierwszym, najbardziej systemowym i praktycznym przykładem jest tu Rozkaz Dowódcy Naczelnego Sił Zbrojnych z dnia 3 marca 2022 r. nr 73 o organizacji współpracy między Siłami Zbrojnymi Ukrainy, innymi jednostkami sił obrony i przedstawicielami środków masowego przekazu w okresie obowiązywania stanu wojennego⁴. Wskazany akt prawny od samego początku określił procedury dopuszczania dziennikarzy do miejsc znajdujących się blisko stref działań bojowych, a także wskazywał katalog informacji, których rozpowszechnianie jest zabronione. 27 lutego 2023 r. wprowadzono do niego kolejne zmiany, w szczególności dodano zakaz rozpowszechniania informacji o wynikach ataków raketowych, przemieszczaniu broni, uzbrojenia i amunicji, przemieszczaniu lub rozmieszczeniu jednostek sił obronnych, rozmieszczeniu sił i jednostek obrony przeciwlotniczej. Określono również zasady, których należy przestrzegać przy filmowaniu broni i sprzętu wojskowego produkcji zagranicznej, która została przekazana w ramach pomocy materialnej i technicznej z krajów partnerskich. Wreszcie nowe przepisy przewidują, że dowódcy w swoich rejonach odpowiedzialności powinni ustalić strefy obecności personelu medialnego:

1. zieloną (umożliwia pracę akredytowanych przedstawicieli mediów bez asysty oficera prasowego lub innego funkcjonariusza wyznaczonego przez dowódcę);
2. żółtą (praca akredytowanych przedstawicieli mediów jest dozwolona tylko w asyście oficera prasowego lub innego funkcjonariusza wyznaczonego przez dowódcę);
3. czerwoną (zakaz pracy akredytowanych przedstawicieli mediów).

Drugim przykładem stosowania ograniczeń w zakresie wolności słowa czy działalności mediów jest Dekret Prezydenta Ukrainy z dnia 19 marca 2022 r. wprowadzający w życie

⁴ Ze zmianami wprowadzonymi zgodnie z rozkazami: nr 196 z dnia 12 lipca 2022 r.; nr 266 z dnia 3 października 2022 r.; nr 49 z dnia 27 lutego 2023 r.

decyzję Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy (RNBO) w sprawie realizacji jednolitej polityki informacyjnej w warunkach stanu wojennego. Rada Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony założyła w szczególności, że: „(...) w warunkach stanu wojennego realizacja jednolitej polityki informacyjnej jest kwestią priorytetową dla bezpieczeństwa narodowego, której zapewnienie realizowane jest poprzez połączenie wszystkich krajowych stacji telewizyjnych, których treści składają się przeważająco z programów informacyjnych i/lub informacyjno-analitycznych na jednej platformie informacyjnej komunikacji strategicznej – całodobowym maratonie informacyjnym «Jedyni Nowyny #UArazom» [Jedynie Wiadomości #UArazem] (Maraton)”. Krajowej Radzie Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii zalecono podjęcie działań w celu realizacji takiego połączenia. Należy zaznaczyć, że decyzja ta pojawiła się już po tym, gdy maraton informacyjny de facto istniał prawie miesiąc. Czyli największe grupy medialne w kraju⁵ wspólnie z nadawcą publicznym i parlamentarnym od 24 lutego 2022 r. samodzielnie połączyły się w celu wspólnego informowania kraju o pełnoskalowej inwazji, a także przekazywania pilnych oficjalnych komunikatów (alarmów powietrznych, ewakuacji, decyzji dowództwa wojskowego itd.).

Każdy nadawca tworzy swoje treści do wspólnego nadawania na antenie krajowych wielokanałowych multipleksów nadawczych, ma też 6-godzinny slot (do 2 maja 2022 r. 5-godzinny). Zmiana następuje o 0.00, 6.00, 12.00 i 18.00, w ciągu dnia między nadawcami występuje rotacja slotów. Format ten był bardzo aktualny w pierwszych miesiącach po inwazji pełnoskalowej i do dziś pozostaje ważnym i popularnym źródłem informacji. Ze względu na trudną sytuację ekonomiczną nadawców regionalnych i brak możliwości produkcji własnych treści część z nich na swojej antenie retransmituje Maraton.

Jednocześnie z czasem zaczęła rozbrzmiewać krytyka ze strony organizacji pozarządowych i ekspertów, którzy zwracali uwagę na brak negatywnych materiałów o władzy, pomijanie milczeniem głośnych spraw oraz wykorzystywanie telemaratonu przez władzę we własnym interesie.

Faktycznie decyzja Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony, która opisywała już funkcjonującą, wyjątkową współpracę nadawców telewizyjnych, nie miała prawie żadnego praktycznego efektu, m.in. ze względu na nieprecyzyjne sformułowania w odniesieniu do kanałów telewizyjnych, których dotyczy („stacji telewizyjnych, których treści składają się przeważnie z programów informacyjnych i/lub informacyjno-analitycznych”), oraz zaleceń regulatora („zaleca się podjęcie działań”). W pierwszym przypadku powstawało pytanie,

⁵ Grupy medialne (holdingi): 1+1 Media, Starlight Media, Inter Media Group i Media Group Ukraina. Od 8 listopada 2022 r. zamiast ostatniej grupy medialnej, której właścicielem był Rinat Achmetow, a która ogłosiła zamknięcie wszystkich swoich projektów medialnych, do Maratonu został włączony nowo utworzony kanał telewizyjny My – Ukraina, którego podstawę stworzyli pracownicy właśnie Media Group Ukraina.

jaki dokładnie udział na antenie konkretnej stacji telewizyjnej jest „przeważający”: 30%, 50% czy 70%? W drugim nie jest jasne, jakie konkretnie działania miał podjąć regulator, który jest zobowiązany do działania wyłącznie w granicach i w sposób ustalony przez ustawodawstwo.

Co ważne, regulacje te 24 lutego 2022 r. nadal miały charakter pokojowy i nie uwzględniały stanu wojennego. W takich warunkach, biorąc pod uwagę filozofię „ręcznego regulowania” różnych sfer przewidzianych w Ustawie o stanie wojennym, wszystkie środki, działania i mechanizmy powinny być określone w decyzji Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony.

Trzeci i najbardziej kontrowersyjny przykład stosowania ograniczeń w zakresie działalności mediów dotyczy wyłączenia z systemu nadawania cyfrowego trzech informacyjnych kanałów telewizyjnych: Espresso, 5 Kanał i Priamyj. Do listopada 2021 r. dwa z nich należały do Petra Poroszenki, lidera obecnie opozycyjnej partii politycznej Europejska Solidarność. Współwłaścicielką Espresso jest żona posła tej partii. W nocy z 3 na 4 kwietnia 2022 r. wstrzymano transmisję powyższych kanałów telewizyjnych w multipleksach cyfrowych, a zamiast nich rozpoczęto nadawanie Maratonu. Jednocześnie dostawca T2, prywatna firma Zeonbud, od końca marca decyzją Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony została przekazana w zarządzanie przedsiębiorstwu państwowemu – Koncernowi Radiofonii, Telewizji i Radiokomunikacji. Wspomniana sytuacja została rozpatrzona 11 maja 2022 r. na posiedzeniu Komitetu Rady Najwyższej Ukrainy ds. Polityki Humanitarnej i Informacyjnej z udziałem przedstawicieli kanałów telewizyjnych, regulatora, odpowiednich organów państwowych i dostawcy T2. W trakcie trwającej ponad godzinę dyskusji nie udało się ustalić, kto, na jakiej podstawie i na jaki okres wyłączył (przełączył) nadawanie kanałów telewizyjnych. Krajowa Rada Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii nie podejmowała żadnych decyzji w sprawie zastosowania wobec tych koncesjonariuszy jakichkolwiek środków, które wywarłyby takie skutki. Możliwe, że nastąpiło to w wyniku rozwiązań objętych klauzulą niejawności. Jednak przez prawie rok nie udało się ani potwierdzić, ani obalić tej hipotezy. Obecnie toczy się proces sądowy mający na celu zaskarżenie zawieszenia nadawania kanałów telewizyjnych (przełączenia na transmisję Maratonu), zainicjowany przez jeden z nich.

Wraz z rozpoczęciem pełnoskalowej inwazji regulator mediów ani na dzień nie wstrzymał swojej pracy i biorąc pod uwagę zakres swoich uprawnień – telewizję i radio – skupił się na kilku ważnych obszarach działania. Pierwszy dotyczył stałej komunikacji i wsparcia nadawców, zwłaszcza w regionach przyfrontowych lub tymczasowo okupowanych. Bardzo ważną kwestią stało się zapewnienie infrastruktury dla ich działalności. Wróg przeprowadzał celowe ataki powietrzne i rakietowe na wieże telewizyjne, miejsca lokalizacji sprzętu lub centrów telewizyjnych. Z powodu masowej emigracji i migracji

wewnętrznej Ukraińców, okupacji terytoriów, zerwania wszelkich stosunków gospodarczych duża liczba nadawców albo faktycznie zaprzestała działalności, albo zgłosiła, że nie jest w stanie wywiązać się z zadeklarowanych koncepcji programowych zgłoszonych przy uzyskiwaniu licencji. Przez rok pełnoskalowej wojny 229 koncesjonariuszy wszystkich kategorii (nadawanie ogólnokrajowe, regionalne, lokalne, satelitarne) zaprzestało działalności, a łączna kwota strat materialnych nadawców wyniosła około 500 mln hrywien. W takich warunkach, żeby zapewnić obiektywne i szybkie informowanie ludności za pośrednictwem nadawania lokalnego i regionalnego, Krajowa Rada Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii pilnie uzgadniała ze spółkami telewizyjnymi i radiowymi możliwość ich nadawania z wykorzystaniem dostępnych kanałów telewizyjnych i radiowych, programów w sieciach telewizji wielokanałowej z wykorzystaniem częstotliwości radiowych w standardzie DVB-T2 (MPEG-4), mocy nadawczych w sieciach łączności elektronicznej oraz dostępnych zasobów na nadawanie z retransmiterów satelitarnych. Przy pomocy mechanizmu wydawania koncesjonariuszom, którzy mieli możliwość wykorzystania dodatkowych zasobów częstotliwości radiowej, tymczasowych zezwoleń na nadawanie (bez konkursu, na okres roku) udało się uniknąć zaprzestania nadawania ukraińskich audycji, w tym w regionach szczególnie dotkniętych wojną. Na koniec 2022 r. 31 organizacji telewizyjnych i radiowych otrzymało 47 zezwoleń na nadawanie tymczasowe. We współpracy z innymi organami państwowymi podjęto także decyzje o wyrażeniu zgody na zwiększenie mocy nadajników, a dzięki możliwościom technicznym państwowego przedsiębiorstwa Ukrkosmos wyprowadzono sygnał na satelitę Amos7, zwiększono też możliwości odbioru programów krajowych na całym terytorium Ukrainy.

Od pierwszych dni wojny na pierwszy plan wysuwano także przeciwdziałanie dezinformacji, propagandzie i ograniczanie ich wpływu na światowych odbiorców, dokumentowanie przestępstw w sferze informacyjnej oraz nawiązywanie efektywnej współpracy w tych kwestiach z organizacjami międzynarodowymi i regulatorami mediów krajów europejskich. Od lutego 2022 r. rozpoczęto całodobowe nagrywanie i analizę programów telewizyjnych, które są głównymi narzędziami wojny informacyjnej przeciwko Ukrainie. Mówimy przede wszystkim o nadawcach państwowych Federacji Rosyjskiej, programach, w których nienawiść i agresja wobec państwa ukraińskiego i jego narodu są usprawiedliwiane, wspierane i prowokowane (RTR-Planeta, Rossija 24, 1TV, NTV Mir itp.). Materiały te były wykorzystywane przez regulatora mediów w apelach do rządów i organów regulacyjnych innych krajów o zaprzestanie nadawania tych kanałów telewizyjnych, a także były wykorzystywane do podejmowania decyzji o wprowadzeniu wobec nich sankcji. Nagrania audycji kremlowskich nadawców są regularnie udostępniane na żądanie Prokuratury Generalnej Ukrainy i Służby Bezpieczeństwa Ukrainy.

Nie mniej ważne było opracowanie i wprowadzenie zmian w ustawodawstwie, nieprzewidywanym specjalnych regulacji na czas wojny, którą pod względem skali użycia broni już porównuje się z II wojną światową. Równoległe z opracowaniem i wprowadzaniem zmian do Ustawy o telewizji i radiofonii toczyły się prace nad wdrożeniem reformy mediów na podstawie projektu Ustawy o mediach. W sierpniu 2022 r. uchwalono zmiany w obowiązującym ustawodawstwie i dano regulatorowi możliwość, w ramach specjalnych procedur, szybkiej reakcji na rażące naruszenia ze strony koncesjonariuszy. 13 grudnia 2022 r. parlament poparł projekt Ustawy o mediach i faktycznie dał początek głębokiej i systemowej reformie mediów. Przewiduje ona m.in. regulację mediów internetowych, współdziałanie z platformami wymiany informacji, stworzenie wspólnego regulatora, a w odrębnym rozdziale 9 określa mechanizmy przeciwdziałania agresji informacyjnej państwa okupacyjnego. Obecnie trwają prace nad przygotowaniem regulaminów i rozporządzeń oraz wdrożeniem ustawy, która weszła w życie 31 marca 2023 r.

Odrębnym kierunkiem pracy regulatora jest udział w kilku projektach medialnych, których celem, w warunkach braku zasobów, jest zapewnienie odbiorcy różnorodności treści. Jednym z najbardziej jaskrawych przykładów może być tu projekt Media Change Ukraine. Działa on już trzeci rok, rozpoczął się jeszcze w czasie ograniczeń związanych z pandemią. Stanowi platformę bezpłatnej wymiany treści telewizyjnych. Po rosyjskiej pełnoskalowej inwazji rozszerzył swoją działalność: oprócz bazy treści jest bazą kontaktów, bazą aktywistów medialnych i skutecznym sposobem wymiany informacji. Dzięki temu możliwe było wyprowadzanie ludzi z terenów okupowanych, umieszczanie ich w miastach, gdzie było wówczas bezpieczniej, umożliwianie im kontaktów i pomaganie w znalezieniu pracy. Jednocześnie platforma nadal funkcjonowała jako środek dystrybucji treści dla ukraińskich nadawców.

Bardziej szczegółowo o pracy Krajowej Rady Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii podczas stanu wojennego w 2022 r. można przeczytać w oficjalnym raporcie rocznym⁶.

Wśród ważnych form przeciwdziałania agresji informacyjnej na poziomie systemowym należy wymienić również blokowanie rosyjskich zasobów internetowych oraz zmiany w prawie karnym. Od początku obowiązywania w Ukrainie reżimu prawnego stanu wojennego blokowanie treści internetowych odbywa się w trybie pozasądowym, na podstawie zaleceń, które dostawcom sieci i/lub usług internetowych wydaje Narodowe Centrum Operacyjno-Techniczne Zarządzania Sieciami Komunikacji Elektronicznej Ukrainy (NCU). Podstawą prawną takich decyzji jest art. 32 Ustawy o komunikacji elektronicznej. Zgodnie z zaleceniami NCU dostawcom elektronicznych sieci i/lub usług łączności zablokowano **854 zasobów internetowych**. Dokładniej z chronologią

⁶ <https://www.nrada.gov.ua/reports/>.

blokad i ich przedmiotem można zapoznać się w raportach monitoringowych organizacji pozarządowej Platforma Praw Człowieka dotyczących przestrzegania praw cyfrowych, m.in. podczas wojny⁷.

Ponadto w okresie od marca do września 2022 r. weszło w życie 5 ustaw nowelizujących Kodeks karny, dotyczących m.in. rozpowszechniania informacji. W szczególności wprowadzono zmiany do art. 111 „Zdrada stanu” i art. 161 „Naruszenie równości obywateli ze względu na ich rasę, przynależność narodową, wyznanie, niepełnosprawność lub inne czynniki”. Kodeks karny został także uzupełniony o: art. 111-1 „Działalność kolaboracyjna”, art. 114-2 „Nieuprawnione rozpowszechnianie informacji o kierunku, przemieszczeniu broni, uzbrojenia i amunicji w Ukrainę, przemieszczeniu, ruchu lub lokalizacji Sił Zbrojnych Ukrainy lub innych jednostek wojskowych utworzonych zgodnie z prawem Ukrainy, dokonane w warunkach stanu wojennego lub wyjątkowego”, art. 435-1 „Znieważenie honoru i godności żołnierza, zagrożenie żołnierzowi”, art. 436-2 „Usprawiedliwienie, uznanie za uzasadnioną, zaprzeczenie agresji zbrojnej Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, gloryfikowanie jej uczestników”.

Wspomniane normy prawa karnego były aktywnie stosowane przez organy ścigania i sądy w 2022 r. W okresie od 16 marca do 30 września 2022 r. w rejestrze orzeczeń sądowych pojawiło się 56 wyroków, w których pociągnięto do odpowiedzialności karnej osoby na podstawie „nowych artykułów” Kodeksu karnego za rozpowszechnianie informacji w internecie. Szczegółowy raport, w którym przeanalizowano zarówno problemy stanowienia prawa, jak i praktyki sądowej, został przedstawiony i opublikowany przez organizację społeczną Platforma Praw Człowieka pod koniec 2022 r.⁸

Wstępne wnioski

Wojna w Ukrainie wciąż trwa, ale główne, choć wstępne wnioski są już jasne. Przede wszystkim niezwykle ważne jest zapewnienie odporności wszystkich elementów infrastruktury telekomunikacyjnej. Jedną z pierwszych rzeczy, którą zrobili okupanci, począwszy od 24 lutego 2022 r., były ataki na miejsca lokalizacji sprzętu. Po tymczasowej okupacji terytoriów nastąpiły nie tylko odłączenie ukraińskiej telewizji i radia, ale także rekonfiguracja systemów łączności komórkowej i internetu przez swoje centra. Tutaj problemem są zarówno ograniczenia w dostępie do informacji o budowie systemu, lokalizacji ważnych węzłów, jak również dostępności opcji zasilania rezerwowego (ataki raketowe na system

⁷ Od 2019 r. Platforma Praw Człowieka monitoruje przestrzeganie praw cyfrowych w Ukrainie.

⁸ О. Вдовенко, Є. Воробйов, М. Гринишак, *Кримінальна відповідальність за поширення інформації в інтернеті до та після 24 лютого 2022 року*, Organizacja pozarządowa „Platforma Praw Człowieka”, Київ 2022 [O. Wdowenko, E. Worobjow, M. Hrynyszak, *Odpowiedzialność karna za rozpowszechnianie informacji w internecie przed i po 24 lutego 2022 r.*, Organizacja społeczna „Platforma Praw Człowieka”, Kijów 2022], s. 88.

elektroenergetyczny) oraz współdziałania wszystkich elementów systemu telekomunikacyjnego. Gwarancją wytrzymałości instytucjonalnej będzie również rozgałęziona i zdecentralizowana sieć dostawców i usług internetowych.

Odpowiednie ramy prawne regulujące działalność telewizji, radia, internetu i łączności muszą być opracowywane zapobiegawczo na przyszłość. Dopóki istnieją takie państwa, jak kraj okupanta, każdy może zostać zaatakowany, szczególnie kraje sąsiadujące z reżimami autorytarnymi. Opracowanie mechanizmów po inwazji niesie ze sobą zagrożenia, zarówno w zakresie ich jakości i skuteczności, jak i przestrzegania praw i wolności człowieka.

Najlepiej byłoby, aby istniał jeden organ główny lub jeden organ koordynujący w zakresie przeciwdziałania dezinformacji oraz aby istniała podstawa normatywna takiej działalności. W Ukrainie na początku 2023 r. w ustawodawstwie krajowym nie ma nawet definicji takiego terminu, mimo że od 2014 r., a być może nawet wcześniej, byliśmy na celowniku różnych „specjalnych operacji informacyjnych”.

Nadawca publiczny może być skuteczną bazą do zorganizowania szybkiego informowania ludności. Regulator mediów musi być instytucjonalnie zdolny i silny, móc podejmować szybkie, proporcjonalne decyzje w granicach prawa.

Z uwagi na eksterytorialność wymiaru cyfrowego oraz lokalizację administracji różnych platform niezbędne są międzynarodowe porozumienia dotyczące przeciwdziałania dezinformacji, terroryzmowi, ingerencji w procesy wyborcze itd. Przeciwdziałanie szkodliwym treściom wymaga wysokiego poziomu koordynacji prawa i technologii, zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym.

Spółczeństwo i media muszą wiedzieć, jak działać i gdzie szukać informacji w przypadku inwazji. Ze względu na łatwość rozpowszechniania i odbioru informacji narzędzia radiowe i internetowe można uznać za najważniejsze środki przekazywania informacji obywatelom walczącego kraju.

Oleksandr Burmahin – członek Krajowej Rady Ukrainy ds. Telewizji i Radiofonii od 2021 roku, nominowany na tę funkcję przez Narodowy Związek Dziennikarzy Ukrainy. Prawnik medialny wywodzący się z organizacji pozarządowej „Platforma Praw Człowieka”. Współpracował z Komisją Wenecką Rady Europy, Biurem Rady Europy na Ukrainie, Koordynatorem Projektu OBWE oraz jednostkami ONZ.

Bibliografia

- Opryszko Ł., Wołodowska W., Dworowyj M., *Wolność słowa w internecie, raport analityczny*, Платформа прав людини, Kijów, marzec 2019.
- Вдовенко О., Воробйов Є., Гринишак М., *Кримінальна відповідальність за поширення інформації в інтернеті до та після 24 лютого 2022 року*, Organizacja pozarządowa „Platforma Praw Człowieka”, Київ 2022 [Wdowenko O., Worobjow E., Hrynyszak M., *Odpowiedzialność karna za rozpowszechnianie informacji w internecie przed i po 24 lutego 2022 r.*, Organizacja społeczna „Platforma Praw Człowieka”, Kijów 2022].

Медіаправо під час війни. Роль національного регулятора. Воєнна цензура

Війна з 2014-го по 2022-й рік.

Із самого початку слід зазначити про два окремі періоди війни та, відповідно, два різні юридичні підходи в частині регулювання діяльності медіа, обмежень свободи поширення інформації. Це також важливо, оскільки багато українців вважають, що війна РФ проти України почалась 20 лютого 2014 року з початку анексії Криму або з 12 квітня того ж року, коли російські загони захопили Краматорськ, Слов'янськ та Дружківку в Донецькій області.

Цю, першу частину російського воєнного вторгнення в Україну, тогочасна вища державна влада назвала «антитерористичною операцією» (АТО), а у 2018-му році переназвала «операцією об'єднаних сил» (ООС). Як правовий режим АТО так і ООС мали значення для ієрархії і управління Збройними Силами України, збройними підрозділами Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ і можна сказати, що особливих або спеціальних механізмів регулювання в частині права на свободу вираження поглядів та свободи інформації не запроваджували.

26 листопада 2018 р. після агресії прикордонних кораблів РФ проти кораблів військово-морських сил України в Керченській протоці в 10 областях України на 30 днів було введено воєнний стан. Формально, відповідний Указ Президента України передбачав можливість тимчасових обмежень свободи слова, гарантованої статтею 34 Конституції, але вони не були реалізовані.

Зі спеціальних норм законодавства, які з'явилися або діяли в той час у контексті медіа, можна навести статтю 17 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», яка містить каталог забороненої для поширення в медіа інформації, статті 15 та 15-1 в Законі України «Про кінематографію» із відповідними змінами до Закону України «Про телебачення і радіомовлення». Останні, які з'явилися у 2015-му році, передбачали створення і ведення Переліку осіб, що створюють загрозу національній безпеці

із забороною поширення будь-якого контенту з такими особами телебаченням і радіо, а також заборону розповсюдження і демонстрування фільмів, що містять популяризацію органів держави-агресора, радянських органів державної безпеки.

З інших змін у законодавчому полі, які були допоміжними в інформаційній боротьбі з агресором – точкові новели у Кримінальному кодексі. Зокрема, було додано статтю 114-1, яка передбачає відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань та відбулись зміни до статті 258-2 КК «Публічні заклики до вчинення терористичного акту». Обидві статті застосовувались разом з іншими складами¹ злочинів при поширенні забороненого контенту в мережі Інтернет².

Регулятор, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, існував тільки для лінійних аудіовізуальних медіа (телебачення, радіо), супутникового мовлення та провайдерів аудіовізуальних сервісів. Друковані, онлайн-медіа, інші медіа, які працювали за допомогою інтернет-технологій, фактично, знаходилися поза межами інформаційно-медійного законодавства. Маючи обмежені інструментарій та коло суб'єктів у сфері своєї дії Національна рада зосередилася на очищенні інформаційного простору від російського телебачення, яке ретранслювалось в Україні. Протягом 2014-2020 р.р. своїми рішеннями регулятор обмежив розповсюдження 73 рос. телеканалів. Ключових пропагандистів, таких як: НТВ, ТНТ, Звезда, Рен ТВ, Россия 1, Россия 24, Russia Today TV (RTTV), Первый канал та інші було «вимкнено» у 2014-му році.

Попри зазначені вище норми законодавства, механізми та дії регулятора, ситуація з інформаційною безпекою і захищеністю від впливу нарративів держави-окупанта (війна на сході – це внутрішній конфлікт, громадянська війна, Крим – це історично російські землі тощо) залишалася складною. Інформаційне поле страждало, як від зовнішніх так і внутрішніх атак. В Україні, наприклад, діяли національні медіа, які активно допомагали Кремлю в т.з. «гібридній війні» з 2014-го року, однією з основ якої був саме інформаційний компонент. Яскравим прикладом був пул телеканалів кума

¹ Інші статті Кримінального кодексу України, які застосовувались в період 2014-2018 р.р.: стаття 109 КК «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», стаття 110 КК «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», стаття 111 КК «Державна зрада», стаття 161 КК «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками», стаття 295 КК «Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку» та стаття 436 КК «Пропаганда війни».

² Аналітичний звіт «Свобода слова в Інтернеті», який в т.ч. розкриває проблематику розгляду кримінальних справ у 2014-2018 р.р. (Л. Опришко, В. Володовська, М. Дворовий, ГО «Платформа прав людини», м. Київ, березень 2019 р.).

Путіна Віктора Медведчука. Незважаючи на 6 років війни на сході країни й анексію Криму цей діяч зумів акумулювати значний політичний та медійний ресурс. Відверто проросійська політична партія «Опозиційна платформа – за життя» (ОПЗЖ) мала фракцію в парламенті та місцевих радах, а пан Віктор через партійців володів медійним активом щонайменше з трьох цілодобових інформаційних телеканалів «112-Україна», «NewsOne» та «ZIK». Другим, не менш феноменальним проросійським явищем, з яким довгий час не знали, що робити в Україні, став блогер Шарій. Особа, яка втекла за кордон через кримінальне переслідування за інсценування замаху на самого себе, за декілька років розкрутила до багатомільйонної аудиторії канал на YouTube, спрямований на українського глядача. Ще через пару років, усе ще перебуваючи в бігах від слідства за кордоном, організував політичну партію імені себе (ПП Шарія) і на виборах у 2019-му році ледь не пройшов до парламенту. Наступного року на місцевих виборах кандидати від цієї партії стали депутатами багатьох місцевих рад (органи місцевого самоврядування).

Багаторічна діяльність цих та інших проросійських медійних проєктів свідчила, що в Україні, щонайменше, не створена відповідна законодавча база, яка б давала змогу з дотриманням стандартів у сфері прав людини, пропорційно, але обмежувати поширення шкідливого для національної безпеки контенту.

Саме на такому тлі, вже після зміни політичних еліт, з початку 2021-го року, до діючих в Україні або для української аудиторії проросійських медіакторів почали застосовувати обмеження. Водночас, з огляду на те, що інформаційне законодавство продовжувало в основному залишатись «мирним» і застарілим, було застосовано екстраординарний санкційний механізм згідно з Законом України «Про санкції». Першим із таких заходів був Указ Президента від 2 лютого 2021 р., що ввів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) від того ж дня, яким було передбачено застосування санкцій проти народного депутата з ОПЗЖ, соратника Віктора Медведчука, Тараса Козака, який був формальним власником телеканалів «112 Україна», NewsOne та ZIK. Оскільки серед санкцій було і блокування активів телеканали виключили з мережі цифрового мовлення, але вони деякий час продовжували поширення інформації через різноманітні онлайн-платформи (youtube, facebook). Водночас такі дії з боку влади призвели до зростання популярності в 3,5 рази іншого проросійського телеканалу «Наш» (власники – батьки проросійського народного депутата VII та VIII скликань Євгена Мураєва). Правда, цей «Наш» теж, в такий же спосіб через рішення РНБО та Указ Президента було закрито, але тільки через рік, 11 лютого 2022 року. За таким же механізмом, але в два етапи, було обмежено діяльність і проросійського блогера Шарія та ще одного проросійського медіактора Ігоря Гужви. Спочатку, 20 серпня 2022 р було введено в дію «загальний

пакет» санкцій, який при цьому не обмежив жодним чином діяльність їхніх платформ в Інтернет. І тільки 16 лютого 2022 року під санкції у вигляді блокування провайдерами доступу потрапили веб-ресурси sharij.net, sharij.online, sharij.com.ua та інші сайти, які забезпечують доступ до порталу Шарий.net, а також сторінки у соцмережах www.facebook.com/bondarenkoolyaa, www.facebook.com/sharij.official, twitter.com/sharijnet, t.me/OlgaSharij. Щодо видання «Страни» Ігоря Гужви провайдери заблокували в Україні такі сайти як strana.ua, strana.news, strana.one, strana.digital, strana.today, інших веб-ресурсів/сервісів, які забезпечують доступ до порталу Страна.ua, відповідні сторінки видання у Фейсбуці, Телеграмі, «Вконтакте» та «Однокласниках».

Зазначена практика критикувалася правозахисниками, оскільки санкційний механізм, практично за єдиним виключенням щодо здійснення тероризму (фінансування тероризму) згідно з профільним законом має застосовуватися тільки щодо до іноземних суб'єктів або апатридів. Рішення РНБО та Укази Президента було оскаржено різними позивачами в адміністративних судах, але прийшов ранок 24 лютого 2022 року.

24 лютого 2022 року і початок повномасштабної війни.

24 лютого 2022 року під вибухи балістичних та інших ракет, якими окупанти били по всій території, Україна прокинулася в іншому вимірі. З 5.30 згідно з Указом Президента України, який було затверджено парламентом, почав діяти воєнний стан.

Зазначеним Указом із метою захисту суверенітету і територіальної цілісності передбачено можливість обмеження ряду фундаментальних прав людини, зокрема, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Дія Указу неодноразово пролонгувалася, в останнє на 90 діб з 05 години 30 хвилин 19 лютого 2023 року.

Юридичним фундаментом воєнного стану є Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Його характерною рисою є можливість «ручного регулювання» з боку військових адміністрацій і військового командування багатьох важливих суспільних процесів. Зокрема, вони мають право³ самостійно або із залученням органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування регулювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України:

- роботу постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг;
- роботу поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та медіа;

³ Пункт 11 частини першої статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

- використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення.

Проте, не дивлячись на масштаби та інтенсивність воєнних дій, можна сказати, що військове командування та адміністрації практично не використовують можливості для спеціального регулювання, застосування екстра обмежень у сфері свободи слова, свободи діяльності медіа. Через рік після повномасштабного вторгнення таких прикладів лише декілька.

Перший, найбільш системний і практичний – Наказ Головнокомандувача ЗСУ від 3 березня 2022 р. №73 «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» (із змінами, внесеними згідно з наказами №196 від 12.07.2022; №266 від 03.10.2022; №49 від 27.02.2023). Зазначеним нормативно-правовим актом із самого початку було окреслено порядок допуску журналістів у місця, максимально наближені до бойових дій, а також визначено перелік забороненої до поширення інформації. Останніми змінами від 27.02.2023 р. в нього було внесено важливі зміни. Зокрема, до заборон додано поширення інформації про результати ракетних ударів, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів, рух або розташування підрозділів сил оборони, місце розміщення сил і засобів підрозділів протиповітряної оборони. Також, з'явилися аспекти, яких слід дотримуватися при зйомці озброєння та військової техніки іноземного виробництва, що надавалась у рамках матеріально-технічної допомоги від країн-партнерів. Насамкінець, нові норми передбачили, що командувачі в своїх районах відповідальності мають визначити зони для перебування медійників:

1. зелена – дозволяє роботу акредитованих медійників без супроводу офіцера зі зв'язків із громадськістю або іншої визначеної командиром посадової особи;
2. жовта – робота акредитованих медійників дозволяється лише у супроводі офіцера зі зв'язків з громадськістю або іншої визначеної командиром посадової особи;
3. червона – забороняє роботу акредитованих медійників.

Другий приклад – це Указ Президента України від 19 березня 2022 р., яким було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану». РНБО, зокрема, передбачила, що: «... в умовах воєнного стану реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки, забезпечення якої реалізується через об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів, програмне наповнення яких складається переважно з інформаційних та/або інформаційно-аналітичних

передач на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації – цілодобовому інформаційному марафоні «Єдині новини #UАразом» (Марафон). Національній раді було рекомендовано вжити заходів щодо реалізації такого об'єднання. Треба зазначити, що це рішення з'явилося вже після того, як інформаційний марафон майже місяць існував де-факто. Тобто, найбільші медіагрупи країни⁴ разом із суспільним та парламентським мовниками з 24.02.2022 р. самостійно об'єдналися для спільного інформування країни щодо повномасштабного вторгнення, а також термінових офіційних повідомлень (повітряні тривоги, евакуація, рішення військового командування тощо). Кожна компанія виробляє свій контент для спільного ефіру на загальнонаціональних мультиплексах багатоканального мовлення і в кожній є проміжок часу в 6 годин (до 2 травня 2022 року цей проміжок складав 5 годин). Варта змінюється о 0:00, 6:00, 12:00 та 18:00, а також відбувається ротація слотів протягом доби між телекомпаніями. Цей формат був надактуальним у перші місяці після широкомасштабного вторгнення і залишається важливим і популярним джерелом інформації станом на зараз. Через важкий економічний стан регіональних мовників і неможливість вироблення власного контенту деякі з них ретранслюють Марафон у своїх ефірах. Водночас згодом почала лунати і критика з боку неурядових організацій та експертів, які звертали увагу на відсутність негативних матеріалів стосовно влади, замовчування резонансних у суспільстві випадків та використання телемарафону владою у власних інтересах. Власне, рішення РНБО, яке описувало вже працюючу, унікальну колаборацію телекомпаній практичного ефекту майже не мало. Зокрема й через неточні формулювання щодо телеканалів, на які воно поширюється – «телеканалів, програмне наповнення яких складається переважно з інформаційних та/або інформаційно-аналітичних передач» та у відношенні настанов регулятора – «рекомендовано вжити заходів». В першому випадку виникало питання, яка саме частка ефіру конкретного телеканалу є «переважною», 30%, 50% чи 70%? В другому — незрозуміло яких саме заходів мав вжити регулятор, який зобов'язаний діяти виключно в межах і спосіб, визначений законодавством, яке, в свою чергу, залишалося на момент 24.02.2022 р. і на момент появи рішення РНБО фактично «мирним», без будь-яких спеціальних механізмів регулювання для воєнного стану. За таких умов, враховуючи філософію «ручного регулювання» різних сфер, які надає Закон України «Про правовий режим воєнного стану» всі заходи, дії, механізми мали б бути визначеними у самому рішенні РНБО.

⁴ Медіагрупи (холдинги) «1+1 Media», «Starlight Media», «Inter Media Group» та «Медіа Група Україна». З 8 листопада 2022 р. замість останньої медіа групи, власником якої був Рінат Ахметов, і яка заявила про закриття всіх своїх медійних проєктів в Марафон включився новостворений телеканал «Ми - Україна», кадровою основою якого стали працівники тієї ж «Медіа Групи Україна».

Третій, найбільш суперечливий випадок стосується відключення з системи цифрового мовлення трьох інформаційних телеканалів – «Еспресо», «5 канал» та «Прямий». Два з них до листопада 2021 р. належали Петру Порошенко – лідеру опозиційної на сьогодні політичної партії «Європейська солідарність», а співвласницею «Еспресо» є дружина народного депутата тієї ж партії. У ніч на 4 квітня 2022 р. мовлення цих телеканалів у цифрових мультиплексах було припинено, замість їхнього контенту почалася трансляція Марафону. Водночас провайдер Т2, приватна компанія «Зеонбуд» із кінця березня за рішенням того ж РНБО перейшла в управління державного підприємства «Концерн радіомовлення, телебачення і радіозв'язку». Зазначену ситуацію 11 травня 2022 р. спеціально розглядали на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики за участі представників телеканалів, регулятора, відповідних державних органів та провайдера Т2. Під час дискусії, яка тривала понад годину, так і не було з'ясовано хто, на якій підставі, наскільки вимкнув (перемкнув) трансляцію телеканалів. Національна рада не приймала жодних рішень щодо застосування будь-яких заходів до зазначених ліцензіатів, які передбачали б такі наслідки. Можливо, існують рішення з грифами обмеження доступу до інформації і які не можуть обговорюватися без відповідних допусків. Проте, цю гіпотезу вже майже рік не вдалося ні підтвердити, ні спростувати. Наразі, триває судовий процес з оскарження припинення мовлення (переключення на трансляцію Марафону), який ініціював один із телеканалів.

Медіарегулятор із початком повномасштабного вторгнення не припиняв жодного дня працювати і враховуючи сферу свої повноважень – телебачення і радіо – зосередився на декількох важливих напрямках роботи.

Перший стосувався постійної комунікації та підтримки мовників, особливо в регіонах, які стали прифронтовими або тимчасово окупованими. Надважливим питанням стало інфраструктурне забезпечення їхньої діяльності. Ворог завдавав навмисних авіа та ракетних ударів по телевежах, місцям розташування обладнання або знаходження телецентрів. Через масову еміграцію та внутрішню міграцію українців, окупацію територій, руйнування всіх економічних відносин, велика кількість компаній або припиняли діяльність фактично або повідомляли, що не мають можливості дотримуватися тих програмних концепцій, які було заявлено при отриманні ліцензій. За рік повномасштабної війни 229 ліцензіатів усіх категорій (загальнонаціональне, регіональне, місцеве, супутникове мовлення) припинили свою діяльність, а загальна сума матеріальних втрат мовників становить орієнтовно 500 мільйонів гривень. У таких умовах, щоб забезпечити об'єктивне та оперативне інформування населення місцевим та регіональним мовленням, Національна рада оперативно погоджувала з телерадіокомпаніями можливість

їхнього мовлення з використанням вільних телерадіоканалів, вільних програм у багатоканальних телемережах із використанням радіочастотного спектра в стандарті DVB-T2 (MPEG-4), вільних обсягів мовлення в електронних комунікаційних мережах, вільної ємності для мовлення із супутникових ретрансляторів. За допомогою механізму видавання ліцензіатам, які мали можливість використовувати додатковий радіочастотний ресурс, тимчасових дозволів на мовлення (без конкурсу, на рік) вдалось уникнути відсутності українського мовлення в ефірі, зокрема в регіонах, які зустрілися з окупантами. Станом на кінець 2022 року 31 телерадіоорганізація отримала 47 дозволів на тимчасове мовлення. Також, у взаємодії з іншими державними органами приймалися рішення щодо погодження збільшення потужностей передавачів, а завдяки технічній спроможності держпідприємства «Укркосмос» із підйому сигналу на супутник Amos7 було забезпечено розширення можливостей для прийому населенням вітчизняних програм на всій території України.

З перших днів великої війни також на першому плані була протидія дезінформації, пропаганді та зменшення їхнього впливу на аудиторію світу, документування злочинів в інформаційній сфері та налагодження ефективної взаємодії з цих питань із міжнародними організаціями та регуляторами країн Європи. З лютого 2022 року розпочато цілодобовий запис, аналіз мовлення телеканалів, які є головними інструментами інформаційної війни проти України. Йдеться, насамперед, про державних мовників рф, у програмах яких виправдовується, підтримується та провокується ненависть і агресія проти Української держави та її народу («РТР-Планета», «Россия 24», «Первый», «НТВ Мир» тощо). Ці матеріали було використано при зверненнях медіарегулятора до урядів і регуляторних органів інших країн про припинення трансляції телеканалів, а також для ухвалення рішень про запровадження санкцій щодо них. Записи ефірів кремлівських мовників регулярно надаються на запити Офісу Генерального прокурора України та Служби Безпеки України.

Не менш важливим було розроблення і запровадження змін до законодавства, яке не передбачало спеціального регулювання в умовах війни, яка за масштабами застосування зброї вже порівнюється із Другою світовою війною. З розробленням і внесенням змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» паралельно йшла активна робота над впровадженням медійної реформи на базі законопроекту «Про медіа». В серпні 2022 року було прийнято зміни до чинного законодавства й надано можливість регулятору за спеціальними процедурами швидко реагувати на грубі порушення з боку ліцензіатів. А 13 грудня 2022 р. парламентом було підтримано в другому читанні законопроект «Про медіа» і фактично дано старт глибокій та системній медіа реформі. Яка, зокрема, передбачає регулювання діяльності онлайн-медіа, взаємодію з платформами спільного доступу до інформації,

створення конвергентного регулятора і окремий 9 розділ з механізмами протидії інформаційній агресії держави-окупанта. Наразі, триває підготовка підзаконних нормативно-правових актів, планування дій задля імплементації норм закону, який набере чинності 31 березня 2023 р.

Окремий напрям роботи регулятора – це участь у кількох медіапроектах, метою яких, в умовах нестачі ресурсів, є забезпечення різноманіття пропозицій контенту для глядача. Одним із найбільш яскравих прикладів тут можна назвати проєкт «Media Change Ukraine». Проєкт працює вже третій рік ще із часів пандемічних обмежень. Його суть – це платформа безоплатного обміну телевізійним контентом. Після повномасштабного вторгнення росії в Україну, платформа розширила напрями діяльності: окрім бази контенту, стала базою контактів, базою медіаактивістів та ефективним способом обміну інформацією. Завдяки цьому вдавалося вивозити людей з окупованих територій, розміщувати в містах, де на той момент було безпечніше, допомагати з контактами й роботою. Водночас платформа не припиняла функціонувати, як засіб поширення контенту для українських мовників.

Докладніше з роботою Національної ради протягом 2022-го можна ознайомитись в офіційному річному звіті.

Серед важливого на системному рівні в протидії інформаційній агресії треба згадати і про блокування російських онлайн-ресурсів та зміни до кримінального законодавства.

З початку дії в Україні правового режиму воєнного стану блокування веб-ресурсів здійснюється в позасудовому порядку на підставі рекомендацій, які надає постачальникам електронних комунікаційних мереж та/або послуг основних інтернет-ресурсів Національний центр оперативного-технічного управління електронними комунікаційними мережами України (НЦУ). Юридичною базою для таких рішень є стаття 32 Закону України «Про електронні комунікації». Зокрема, за рекомендацією НЦУ постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг було заблоковано **854 вебресурсів**. Докладніше з хронологією блокувань та їхнім предметом можна ознайомитись у моніторингових звітах неурядової організації щодо дотримання цифрових прав у т.ч. під час війни⁵.

Також, за період із березня по вересень 2022 року, набули чинності п'ять законів, якими було внесено зміни до Кримінального кодексу України і які в т.ч. стосуються поширення інформації. Зокрема, було внесено зміни до статті 111 «Державна зрада» та статті 161 «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності

⁵ Го «Платформа прав людини» з 2019 р. здійснює моніторинг дотримання цифрових прав в Україні.

та за іншими ознаками», а також доповнено КК статтями 111-1 «Колабораційна діяльність», 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану», 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників».

Зазначені норми кримінального закону протягом 2022-го року активно застосовувалися правоохоронними органами та судами. Так, з 16 березня по 30 вересня 2022 р. в реєстрі судових рішень з'явилося 56 вироків, у яких осіб було притягнуто до кримінальної відповідальності за «новими статтями» КК за поширення інформації в Інтернеті. Детальний звіт, у якому проаналізовано, як проблеми нормотворчості так і судової практики було презентовано й опубліковано Громадською організацією «Платформа прав людини» в кінці 2022-го року⁶.

Проміжні підсумки.

Війна в Україні ще триває, але вже зрозумілі головні, хоч і проміжні підсумки. Насамперед, надважливим є забезпечення стійкості всіх елементів телекомунікаційної інфраструктури. Одним із першого, що робили окупанти, починаючи з 24.02.2022 р. – це удари по місцях розташування обладнання. Після тимчасової окупації територій – це відключення не тільки українського телебачення і радіо, а й переналаштування систем мобільного зв'язку та інтернет через свої центри. Це питання, як обмеження доступу до інформації про влаштування системи, місцезнаходження важливих вузлів, так і наявності резервних варіантів живлення (ракетні удари по енергосистемі) та взаємодії всіх складових системи телекому. Розгалужена та децентралізована мережа провайдерів та послуг, які надаються у сфері Інтернет також буде запорукою інституційної витривалості.

Відповідні законодавчі рамки і спеціальні протоколи регулювання телебачення, радіо, онлайн-середовища, зв'язку необхідно розробляти превентивно, на майбутнє. Поки існують такі країни, як держава-окупант, будь-хто може опинитися під ударом. Особливо ті країни, які межують із авторитарними режимами. Розроблення механізмів після вторгнення несе ризики, як в частині їхньої якості, ефективності, так і в частині дотримання прав та свобод людини.

⁶ Кримінальна відповідальність за поширення інформації в інтернеті до та після 24 лютого 2022 року / Вдовенко О., Воробйов Є., Гринишак М., – Київ: ГО «Платформа прав людини», 2022. – 88 с.

Бажано, щоби був один головний або один координуючий орган у сфері протидії дезінформації та існувала нормативна база для такої діяльності. В Україні станом на початок 2023 р. на рівні національного законодавства відсутній навіть такий термін, незважаючи на те, що саме ми опинилися з 14-го, а цілком можливо і раніше, у фокусі різноманітних «спеціальних інформаційних операцій».

Суспільний мовник може бути ефективною базою для організації оперативного інформування населення. Медіарегулятор має бути інституційно спроможним та сильним, здатним у рамках визначених законодавством приймати швидкі, пропозиційні рішення.

З огляду на екстериторіальність цифрового виміру і знаходження адміністрацій різноманітних платформ, вкрай необхідні міжнародні договори щодо протидії дезінформації, тероризму, втручання у виборчі процеси тощо. Протидія шкідливому контенту вимагає високого рівня координації права та технологій, як на національному так і міжнародному рівнях.

Населення країни та медіа мають знати, як працювати й де шукати інформацію у випадку вторгнення. Через простоту поширення-приймання інформації радіо та онлайн-інструменти можна розглядати, як пріоритетні засоби донесення до громадян відомостей у масштабах воюючої країни.

Олександр Бурмагін – з 2021 року член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, висунутий на цю посаду Національною спілкою журналістів України. Медіаюрист від ГО «Платформа прав людини». Співпрацював із Венеціанською комісією Ради Європи, Офісом Ради Європи в Україні, Координатором проєктів ОБСЄ та підрозділами ООН.

Бібліографія

Opryszko Ł., Wołodowska W., Dworowyj M., *Wolność słowa w internecie, raport analityczny*, Платформа прав людини, Кіјów, marzec 2019.

Вдовенко О., Воробйов Є., Гринишак М., *Кримінальна відповідальність за поширення інформації в інтернеті до та після 24 лютого 2022 року*, Organizacja pozarządowa „Platforma Praw Człowieka”, Київ 2022 [Wdowenko O., Worobjow E., Hrynyszak M., *Odpowiedzialność karna za rozpowszechnianie informacji w internecie przed i po 24 lutego 2022 r.*, Organizacja społeczna „Platforma Praw Człowieka”, Kijów 2022].

Wojna, która zmienia świat – dyplomacja jako narzędzie komunikacji

Słowa kluczowe

dyplomacja, komunikacja, narzędzia komunikacji, media, stosunki międzynarodowe, wojna rosyjsko-ukraińska, wojna hybrydowa, współpraca wojskowa, propaganda, dezinformacja, operacje informacyjno-psychologiczne

Wojna rosyjsko-ukraińska trwa ponad rok. Choć nie należy mówić o terminach jej zakończenia, konfrontacja obu państw stała się impulsem do istotnych zmian w systemie stosunków międzynarodowych. Dlatego warto zastanowić się nad głównymi wyzwaniami, jakie niesie pełnoskalowa agresja Federacji Rosyjskiej.

Wraz z początkiem inwazji wojsk rosyjskich 24 lutego 2022 r. konflikt między Rosją a Ukrainą przekształcił się z konfrontacji hybrydowej w pełnoskalowe działania wojenne z wykorzystaniem wszystkich rodzajów wojsk. Warto podkreślić zauważalny związek między działaniami zbrojnymi a wydarzeniami w życiu społeczno-politycznym Rosji i Ukrainy. Wojna stała się wyzwaniem dla obu państw, a jej skala istotnie wpłynęła na sytuację na całym świecie. W lutym 2022 r. Federacja Rosyjska poczuła się na tyle silna, że podjęła próbę podporządkowania sobie Ukrainy¹. Z drugiej strony można założyć, że metody hybrydowe stosowane przez Kreml w celu podporządkowania sobie Ukrainy się nie sprawdziły. Wraz z początkiem inwazji pełnoskalowej Ukraina, wbrew prognozom i ocenom wielu zachodnich ekspertów, zdołała wytrwać i odeprzeć agresora. W rezultacie terytorium Ukrainy ponownie stało się „krwawą ziemią” regionu bałtycko-czarnomorskiego.

Porządek światowy, któremu Rosja rzuciła wyzwanie swoimi działaniami, po zakończeniu wojny rosyjsko-ukraińskiej ulegnie istotnym zmianom. Jej skala i brutalność dają podstawy do zakładania już w najbliższym czasie największej transformacji formatu

¹ <https://www.thetimes.co.uk/article/how-putin-kept-the-plan-to-invade-ukraine-a-secret-nlw087729>.

stosunków międzynarodowych od czasów rozpadu ZSRR. Ukraina rozwiązała kwestię swojego przetrwania geopolitycznego na polu bitwy, udowodniła własną zdolność do życia jako państwo. Zwiększyła się jej podmiotowość w polityce zagranicznej, co pozwala założyć transformację regionu bałtycko-czarnomorskiego. Niestety niska efektywność organizacyjna OBWE i Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża w warunkach kryzysowych stała się dla wszystkich oczywista.

Status „byłej republiki ZSRR”, jakimi są uczestnicy wojny rosyjsko-ukraińskiej, nie oddaje w pełni skali sprzeczności między Rosją a Ukrainą. Przez długi czas Federacja Rosyjska odgrywała rolę metropolii w Wielkim Księstwie Moskiewskim/Imperium Rosyjskim/Związku Radzieckim, a Ukraina nie tylko była skolonizowana przez sąsiednie państwo, ale przez stulecia występowała jako dawca zasobów (ludzkich, naturalnych, finansowych) dla jego rozwoju. Przez wieki imperialistyczne ambicje Kremla opierały się na podbitej Ukrainie. Zaciekły charakter i skala konfrontacji sugerują, że koniec wojny stanie się chwilą prawdy dla przestrzeni poradzieckiej.

Iluzja rosyjskiej dominacji po 1991 r. szybko się kończy i fakt ten staje się coraz bardziej oczywisty. Rozwój sytuacji na Kaukazie Południowym, gdzie Azerbejdżan i Armenia coraz aktywniej szukają sposobów na pojednanie², przemówienie prezydenta Tadżykistanu Emomali Rahmona na szczycie Rosja – Azja Środkowa z apelem do Kremla o szacunek dla państw Azji Środkowej to istotne sygnały o dewaluacji wpływów Rosji w przestrzeni poradzieckiej³. O próbach asymetrycznej odpowiedzi Kremla na te wyzwania będzie później. Należy jednak zwrócić uwagę na następujące kwestie: tylko demontaż państwa agresora, jego dezintegracja, utrata komponentu imperialistycznego może sprzyjać zwiększeniu poziomu bezpieczeństwa w Europie.

Skalę konfrontacji rosyjsko-ukraińskiej potęguje występowanie czynnika zagrożenia nuklearnego. Wiadomo, że na początku lat 90. Ukraina zrezygnowała z trzeciego co do wielkości arsenału nuklearnego na świecie, który został wywieziony na terytorium Rosji. Nieefektywny i deklaracyjny charakter Memorandum Budapeszteńskiego stał się widoczny już w 2014 r.⁴ W pierwszych tygodniach inwazji pełnoskalowej w 2022 roku Rosja przejęła Czarnobylską i Zaporoską Elektrownię Jądrową. Pierwsza z nich to najsłynniejsza elektrownia jądrowa na świecie, która od dawna jest wyłączona z eksploatacji, druga zaś to najpotężniejsza elektrownia jądrowa w Europie. Rosyjskie kierownictwo nie ograniczyło się do gier siłowych z elektrowniami jądrowymi, chociaż także nie odważyło się przeszkadzać

² <https://www.dw.com/ru/glavy-midov-armenii-i-azerbajdzana-proveli-peregovory-v-ssa/a-63687131> [autor: Anna Neverova].

³ <https://www.youtube.com/watch?v=k0pLRt5-eUE>.

⁴ <https://hromadske.ua/ru/posts/budapeshtskij-memorandum-chto-poobeshali-ukraine-v-1994-godu-i-kak-kiev-hochet-ispolzovat-eto-v-svoyu-polzu> [autor: Ostap Kramar].

wizycie delegacji MAEA w Zaporoskiej Elektrowni Jądrowej⁵. Dekret Władimira Putina o przekazaniu Zaporoskiej Elektrowni Jądrowej na własność Rosji stał się przykładem największej kradzieży obiektu infrastruktury energetycznej przeprowadzonej publicznie⁶.

Warto jednak zauważyć, że Rosja nie ograniczyła się do tych działań. Jesienią 2022 roku Kreml przeprowadził globalną operację informacyjno-psychologiczną. Minister obrony Federacji Rosyjskiej Siergiej Szojgu⁷, minister spraw zagranicznych Siergiej Ławrow⁸, rzecznik Dumy Państwowej Wiaczesław Wołodin⁹ jeden po drugim, w różnych miejscach oskarżyli ukraińskie kierownictwo o przygotowywanie do użycia bomby atomowej. Odpowiednie aluzje zrobił także Władimir Putin¹⁰. Celem tych działań jest wyrządzenie szkody autorytetowi Ukrainy na świecie, przypisanie jej tytułu państwa terrorystycznego. Wyniki inspekcji MAEA obaliły jednak insynuacje VIP-owskiej rosyjskiej propagandy, potwierdzając jej przestępczy charakter¹¹.

Jest jeszcze jeden czynnik, który tradycyjnie pozostaje poza uwagą ekspertów. Wojna rosyjsko-ukraińska to konfrontacja największych prawosławnych państw w Europie. Formalnie Kościół zarówno w Federacji Rosyjskiej, jak również w Ukrainie jest oddzielony od państwa, ale jego rola w ideologicznym zabezpieczeniu funkcjonowania instytucji państwowych jest co najmniej zauważalna. Jeśli w Rosji Rosyjski Kościół Prawosławny zajmuje stanowisko wyłącznie prorządowe¹², to w Ukrainie sytuacja jest nieco inna. Można tu zaobserwować konfrontację między niedawno powstałym Kościołem Prawosławnym Ukrainy a Ukraińskim Kościołem Prawosławnym Patriarchatu Moskiewskiego. Przypomnę, że jest on największym elementem Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Charakter konfrontacji i działania stron przeciwnych sugerują, że po zakończeniu działań wojennych sytuacja w światowym prawosławiu ulegnie istotnej zmianie. Fakt ten potwierdza także szereg działań SBU skierowanych przeciwko hierarchom Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego w Ukrainie i utrata przez niego kontroli nad Ławrą Peczerską w stolicy Ukrainy¹³.

Ponieważ Federacja Rosyjska jest republiką prezydencką, warto zwrócić uwagę na swego rodzaju „zamianę ról” między prezydentami Rosji i Ukrainy. Wołodymyr Zełenski, który przed wyborem na głowę państwa nie miał doświadczenia politycznego, po 24 lutego 2022 r. stał się symbolem oporu Ukrainy wobec agresji, stając się jednym z najpopularniejszych

⁵ <https://www.bbc.com/russian/news-62811953>.

⁶ <https://tass.ru/ekonomika/15964877>.

⁷ <https://tiny.pl/wbdn6> [autor: Olga Keskin].

⁸ <https://ria.ru/20221024/bomba-1826359359.html>.

⁹ <https://www.rbc.ru/politics/24/10/2022/63561eee9a794730c7b9c5e9>.

¹⁰ <https://lenta.ru/news/2022/10/26/bombaaaa/> [autor: Anastazja Sheikina].

¹¹ <https://news.un.org/ru/story/2022/11/1434282>.

¹² <https://ru.euronews.com/2022/09/27/web-patriarch-kirill-on-ukraine>.

¹³ <https://tiny.pl/wbdnb>.

polityków na świecie¹⁴. Tak więc władza wewnątrz Ukrainy również jest skoncentrowana w rękach Zełenskigo. Władimir Putin, który sprawuje władzę w różnej formie od ponad 20 lat, poważnie degraduje, staje się politycznie niemobilny. Szefowi Federacji Rosyjskiej coraz trudniej jest odpowiedzieć na wyzwania, jakie stawia przed nim życie, a jego wystąpienie w klubie dyskusyjnym „Wałdaj” jest tego najlepszym potwierdzeniem¹⁵. Niemniej znamienne było noworoczne przemówienie Putina¹⁶ i jego apel prezydencki, pełny ideologicznych frazesów o Ukrainie i Ukraińcach oraz wspierającym ich Zachodzie¹⁷.

Rosyjskie kierownictwo polityczne nie odważyło się nazwać inwazji na Ukrainę wojną, zamiast tego użyło nazwy „specjalna operacja wojskowa”. Jednak charakter działań wojennych i znaczne straty armii rosyjskiej zmusiły Władimira Putina do ogłoszenia częściowej mobilizacji we wrześniu 2022 r.¹⁸ Warto zwrócić uwagę na próby reinkarnacji politycznej Dmitrija Miedwediewa poprzez regularne wpisy o skandalicznym tonie¹⁹, szukanie własnego miejsca w systemie zmilitaryzowanej władzy przez Ramzana Kadyrowa. Bardzo znamienne wygląda konfrontacja między kierownictwem wojskowym Federacji Rosyjskiej, reprezentowanym przez Siergieja Szojgu i Walerego Gierasimowa, a właścicielem prywatnej firmy wojskowej Wagner i grupy medialnej Patriot Jewgienijem Prigożynem²⁰. Projekt wojskowo-polityczny tego ostatniego – „wagnerowcy”, których szeregi wypełniali rosyjscy więźniowie – okazał się krótkotrwały. Awans Prigożyna, choć sytuacyjny, jest oznaką kryzysu systemowego klasy rządzącej w Federacji Rosyjskiej²¹.

Warto zauważyć, że agresja przeciwko Ukrainie, której zbrodniczy charakter Rosja próbuje zmniejszać, używając terminu „specjalna operacja wojskowa”, stała się dla narodu ukraińskiego katalizatorem wojny o niepodległość. Kwestia dalszego istnienia Ukrainy na politycznej mapie świata została rozstrzygnięta w pierwszych tygodniach po pełnoskalowej inwazji Federacji Rosyjskiej. Efektywne działania sił obronnych Ukrainy, które opierają się na masowym wsparciu wolontariuszy i nieobojętnych obywateli, sprzyjają zakończeniu procesu formowania się ukraińskiego narodu politycznego.

Kreml zmuszony był reagować na zmiany sytuacji na froncie. Wizerunek armii rosyjskiej jako „niezwycięzonej i legendarnej” został zniszczony wiosną 2022 r. w zaciętych walkach pod Kijowem i Czernihowem. Siłom Zbrojnym Ukrainy udało się jednak osiągnąć

¹⁴ <https://suspilne.media/333606-zelenskij-stav-ludinou-roku-za-versieu-zurnalu-time/> [autor: Nadia Sobenko].

¹⁵ <http://kremlin.ru/events/president/news/69695>.

¹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=7A66X6-yrKs>.

¹⁷ <http://kremlin.ru/events/president/news/70565>.

¹⁸ <http://kremlin.ru/events/president/news/69391>.

¹⁹ https://t.me/medvedev_telegram.

²⁰ <https://www.bbc.com/russian/features-64709870> [autor: Ilja Barabanow].

²¹ <http://kremlin.ru/events/president/news/69391>.

sukces nie tylko na lądzie, ale także na morzu i w powietrzu. Okręt flagowy rosyjskiej Floty Czarnomorskiej, krążownik raketowy „Moskwa”, został zniszczony przy użyciu dubletu raketowego ukraińskiego systemu obrony przeciwrakietowej Neptun²², latem 2022 r. Siły Zbrojne odzyskały kontrolę nad Wyspą Wężową²³. W powietrzu zniszczono ponad 300 samolotów i śmigłowców wroga, atakowano rosyjskie lotniska lotnictwa strategicznego²⁴, a samolot DRLO A-50 został uszkodzony na lotnisku Maczuliszczy (Białoruś)²⁵.

Asymetryczna i hybrydowa reakcja pozostaje podstawą rosyjskiej polityki, dlatego na kontrofensywę Sił Zbrojnych Ukrainy w obwodzie charkowskim Kreml zareagował, przeprowadzając pseudoreferenda w sprawie przyłączenia okupowanych terytoriów Ukrainy do Rosji, na co wyraźnie zareagowała społeczność światowa²⁶. Od października 2022 r. rosyjscy najeźdźcy rozpoczęli ostrzał infrastruktury energetycznej Ukrainy²⁷. Potężne ataki raketowe były przeprowadzane na Kijów i miasta obwodowe Ukrainy, ale Rosjanie nie osiągnęli swojego celu, jakim było wywołanie systemowego blackoutu w Ukrainie.

Konfrontacja rosyjsko-ukraińska na arenie międzynarodowej, w szczególności w ONZ, wygląda paradoksalnie. Głosowanie w Zgromadzeniu Ogólnym ONZ w sprawie pseudoreferendów, które przeprowadziły władze rosyjskie na okupowanych terenach Ukrainy, pokazało stosunek społeczności światowej do działań Rosji. Udało się jej zebrać na swoje poparcie „koalicję odszczepieńców” – przeciw wspomnianej rezolucji opowiedziała się jedynie sama Federacja Rosyjska, Nikaragua, Syria, Białoruś i KRLD (w marcu 2022 roku Erytrea głosowała za rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ potępiającą inwazję na Ukrainę, ale Nikaragua nie głosowała)²⁸. Pełnoprawnym członkiem tej koalicji można nazwać także Iran, który zaopatruje Rosję w drony kamikadze, a ta używa ich do ataków na obiekty infrastruktury krytycznej w Ukrainie. Jednocześnie posiedzenie Rady Bezpieczeństwa ONZ, na którym Rosja nadużywa prawa weta, szybko traci na znaczeniu proceduralnym. W związku z tym coraz bardziej ożywają się dyskusje o potrzebie reformacji Rady Bezpieczeństwa ONZ i wykluczenia z niej Rosji²⁹.

²² <https://www.svoboda.org/a/pentagon-kreyser-moskva-byl-potopen-ukrainskimi-raketami/31805346.html>.

²³ <https://www.radiosvoboda.org/a/deokupacja-ostrov-zmiiny/31933571.html> [autor: Iryna Nazarczuk].

²⁴ <https://www.svoboda.org/a/aerodrom-v-engelkse-vtoroy-raz-za-mesyats-atakovan-ukrainskim-dronom-/32193604.html>.

²⁵ <https://zn.ua/war/ataka-na-rossijskij-a50-v-belarusi-v-seti-pojavilos-video-iz-drona.html>.

²⁶ <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2022/09/29/7369638/>.

²⁷ <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/23/infografika/bezpeka/masovani-raketni-obstrily-rosiyi-10-zhovtnya-15-ta-23-lystopada-porivnyannya>.

²⁸ <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3592059-genasamblea-oon-zasadila-rosijski-psevdoreferendumi-na-zahoplenih-teritoriah-ukraini.html>.

²⁹ <https://www.dw.com/ru/ukraina-iniciirovala-process-isklucenia-rf-iz-sovbeza-oon-i-oon-v-celom/a-64214540> [autor: Aleksandra Iwanowa].

Społeczność światowa odpowiedziała na działania Rosji co najmniej dwoma asymetrycznymi, a więc skutecznymi krokami. Z jednej strony z inicjatywy USA i ich partnerów z NATO powstał format „Rammstein”³⁰, który pozwala nie tylko omawiać perspektywę wzmocnienia Sił Zbrojnych Ukrainy, ale także uzgadniać potrzebę nowych dostaw. Obecność w nim wszystkich członków NATO, a także proces ratyfikacji dokumentów dotyczących przystąpienia Finlandii i Szwecji do Sojuszu, pozwala mówić o zachowaniu przez NATO pozycji lidera w systemie zapewnienia bezpieczeństwa międzynarodowego. Sekretarz generalny NATO Jens Stoltenberg podkreślił, że państwa Sojuszu przekazały Ukrainie pomoc na kwotę 150 mld euro³¹. „Rammstein” można rozpatrywać jako prototyp przyszłych zmian w systemie stosunków międzynarodowych, co świadczy o globalnym wpływie wojny rosyjsko-ukraińskiej.

Innym znamienym faktem jest przyjęcie przez Stany Zjednoczone ustawy o „lend-lease”³². To pojęcie powróciło do aktywnego użytku z czasów II wojny światowej. Istnieją przesłanki, by uważać, że Joseph Biden wykorzystał ten dokument jako element nacisku na Kreml i instrument walki politycznej w Stanach Zjednoczonych. Wizyta prezydenta USA w Kijowie³³ i jego wystąpienie w Warszawie³⁴ prawdopodobnie stały się początkiem kampanii prezydenckiej Josepha Bidena do wyborów w 2024 r.

Dynamika pierwszego roku wojny będzie niepełna bez wzmianki o próbie negocjacji między Rosją a Ukrainą. Trzy rundy (28 lutego, 3 i 7 marca 2022 r.) odbyły się na terenie Białorusi, dokąd delegacje rosyjska i ukraińska docierały ustalonymi trasami³⁵. Można przypuszczać, że nieuznawany prezydent Białorusi Aleksander Łukaszenka już przygotowywał się do kontynuacji, wspominając o funkcjonowaniu formatu mińskiego (istniejący od 2014 r. format konsultacji między przedstawicielami Rosji, Ukrainy i OBWE), ale konkurencja na rynku działań pokojowych okazała się zbyt silna. Inicjatywę przejął więc prezydent Turcji Recep Erdogan, który tradycyjnie balansuje między statusem jednego z liderów państwa członkowskiego NATO a pretensjami do przywództwa w świecie islamu. Komunikat ze Stambułu³⁶, zaproponowany przez Ukrainę i zawierający szereg stanowisk kompromisowych, szybko stracił na aktualności ze względu na

³⁰ <https://fakty.com.ua/ru/ukraine/suspilstvo/20230120-pidtrymka-ta-ozbrojennya-shho-take-zustrichi-u-formati-ramshtajn-ta-yak-vony-dopomagayut-ukrayini/> [autor: Władysława Tkaczenko].

³¹ <https://news.liga.net/politics/news/ukraina-za-god-poluchila-ot-soyuznikov-voennuyu-pomosch-na-150-mlrd-evro-stoltenberg>.

³² <https://armyinform.com.ua/2022/05/10/istorychnyj-zakon-pro-lend-liz-dlya-ukrayiny-shho-cze-nam-dast/> [autor: Nazar Wołoszyn].

³³ <https://www.radiosvoboda.org/a/bayden-kyyiv-vizyt/32279481.html>.

³⁴ <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cy05je9ynj2o>.

³⁵ <https://www.bbc.com/russian/news-60822040>.

³⁶ <https://www.rbc.ua/rus/news/stambulskoe-kommyunike-garantii-bezopasnosti-1653113781.html> [autor: Anna Berezina].

masowe zbrodnie wojenne popełnione przez rosyjskich okupantów w Buczy i innych przedmieściach Kijowa.

Wróćmy do tych, którzy próbowali zostać mediatorem w wojnie rosyjsko-ukraińskiej. Oczywiście jest, że w tej sprawie największe starania czynił prezydent Turcji Recep Erdogan, który wielokrotnie deklarował swoją chęć doprowadzenia Rosji i Ukrainy do negocjacji³⁷. Z mniejszą aktywnością podejmował wysiłki mediacyjne papież Franciszek³⁸, prezydent Francji Emmanuel Macron³⁹, kanclerz Austrii Karl Nehammer⁴⁰. Mediacje te były jednak sprzeczne z ukraińską racją stanu, bo wiązały się z poważnym ryzykiem utraty części lub całości suwerenności.

Kolejny ciekawy niuans: mimo zacieklej konfrontacji między Rosją a Ukrainą tranzyt rosyjskich surowców energetycznych przez terytorium Ukrainy w interesie krajów UE nie ustaje. Oczywiście jego ewentualne zakończenie z tego czy innego powodu może zostać wykorzystane przez Kreml do osłabienia poparcia Ukrainy w Unii Europejskiej.

Zbrodnie wojenne popełnione przez rosyjskich okupantów stały się jednym z czynników kształtujących podejście do postrzegania tej konfrontacji na świecie. Nazwy geograficzne Bucza, Mariupol (tragedia miasta na wybrzeżu Morza Azowskiego jest ogromna), Izium weszły do historii ludzkości jako przykłady zbrodni przeciwko ludzkości. Można też wspomnieć nazwę obozu dla jeńców wojennych Ołeniwka w obwodzie donieckim, gdzie latem 2022 r. w wyniku wybuchu zginęło ponad 50 wziętych do niewoli ukraińskich obrońców Azowstalu⁴¹. Charakter i skala zbrodni wojennych, u podstaw których leży dehumanizacja Ukraińców, jako część polityki państwowej Federacji Rosyjskiej, skłoniły do powołania Międzynarodowej Grupy Dokumentowania Rosyjskich Zbrodni Wojennych w Ukrainie. Trwa proces przygotowania do utworzenia Międzynarodowego Trybunału do ich oceny⁴².

W kontekście współpracy wojskowo-technicznej Ukrainy z jej sojusznikami należy zwrócić uwagę na kilka etapów:

- Pierwszy: styczeń 2022 r. – 24 lutego 2022 r. Dostawa Ukrainie przez jej partnerów z krajów NATO tysięcy jednostek Javelin, NLAW, MANPADS Stinger, Piorun⁴³.

³⁷ <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/01/5/7153639/>.

³⁸ <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15932657>.

³⁹ <https://www.dw.com/ru/makron-prizval-ukrainu-i-rossiu-vernutsa-k-peregovorom/a-63421209> [autor: Anna Neverova].

⁴⁰ <https://www.gazeta.ru/politics/news/2022/10/10/18763591.shtml> [autor: Zachar Markow].

⁴¹ <https://suspilne.media/278855-minulo-40-dniv-pisla-teraktu-v-olenivci-so-vidomo/> [autor: Olya Guivan].

⁴² <https://zn.ua/war/juridicheskij-ramshtajn-vo-lvove-nachalas-konferentsija-s-uchastiem-henprokurorov-i-ministrov-justitsii-mira.html>.

⁴³ <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3653649-vid-perenosnoi-zbroi-do-tankiv-leopard-7-shodinok-zahidnoi-dopomogi-ukraini.html>.

Logikę wyboru uzbrojenia zdeterminowała panująca na Zachodzie opinia, że Ukraina w wyniku rosyjskiej agresji rozpadnie się, więc Siły Zbrojne zostały wzmocnione bronią, która może być użyta podczas działań partyzanckich.

- Kwiecień 2022 r. – początek dostaw haubic kalibru 155, które znajdują się na uzbrojeniu NATO. Jako pierwsze dostarczyły je Stany Zjednoczone, Polska i Francja⁴⁴. NATO potrzebowało 7 tygodni, aby przekonać się w zdolności Sił Zbrojnych Ukrainy do walki i rozpocząć udzielanie efektywnej pomocy. Do ogółu czynników można dodać także stworzenie formatu „Rammstein”, który potrzebował potężnego pierwszego kroku informacyjnego, oraz zbrodni wojennych raszystów na okupowanych terytoriach ukraińskich.
- Czerwiec 2022 r. – Ukraina otrzymała pierwsze amerykańskie WWR HIMARS⁴⁵. Dzięki ich efektywnemu wykorzystaniu nie tylko pozwoliły one Siłom Zbrojnym Ukrainy znacząco zmienić schemat działań wojennych, ale stały się zmorą rosyjskiej propagandy, która skupiała się na demonstrowaniu zdolności rosyjskiego wojska do ich niszczenia.
- Grudzień 2022 – styczeń 2023 r. Podjęcie decyzji o przekazaniu Ukrainie przez władze Stanów Zjednoczonych⁴⁶, Niemiec⁴⁷ i Holandii⁴⁸ systemów rakietowych Patriot. Czynnikiem przyspieszającym przekazanie zaawansowanej technologicznie broni były masowe ataki rakietowe na infrastrukturę krytyczną Ukrainy przez wojska rosyjskie, a także stanowcze wsparcie Polski.
- Styczeń 2023 r. – utworzenie „koalicji czołgów” przez szereg krajów NATO w celu stworzenia warunków do kontrofensywy Ukrainy. Chociaż proces ten wygląda na złożoną kombinację obietnic politycznych i rzeczywistych działań, przekazanie nowoczesnej broni ofensywnej Ukrainie wygląda na rewolucyjny krok. Liderem była tutaj Polska, która przekazała pierwsze egzemplarze czołgów Leopard 2 w rocznicę pełnoskalowej rosyjskiej inwazji⁴⁹.

Chociaż proces omawiania perspektyw przekazania Ukrainie myśliwców, samolotów i śmigłowców szturmowych oraz rakiet dalekiego zasięgu trwa, warto zwrócić uwagę na ewolucję Zachodu w kwestii pomocy dla Ukrainy. Jeśli przed 24 lutego 2022 r. wiele

⁴⁴ https://defence-ua.com/minds_and_ideas/v_jakij_krajini_mozhna_znajti_1000_zajvih_gaubits_kalibru_155_mm_neobhidnih_ukrajini-7794.html.

⁴⁵ <https://suspilne.media/246866-mlrs-ta-himars-aki-reaktivni-sistemi-zalpovogo-vognu-nadaut-ukraini-souzniki/> [autor: Anastazja Potapenko].

⁴⁶ <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelensky-ssha-domovlenosti/32194557.html>.

⁴⁷ <https://mil.in.ua/uk/news/nimechchyna-peredaye-ukrayini-batareyu-patriot-ta-bmp-marder/>.

⁴⁸ <https://mil.in.ua/uk/news/niderlandy-peredadut-ukrayini-dvi-puskovi-zrk-patriot/>.

⁴⁹ <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3674791-smigal-razom-iz-premerom-polsi-zustrili-persi-v-ukraini-tanki-leopard.html>.

krajów NATO i UE, w szczególności Niemcy i Francja, uznało za niemożliwe przekazywanie naszemu krajowi śmiertelnej broni, to już wiosną 2022 r. sytuacja radykalnie się zmieniła. Czynnikiem przyspieszającym zmiany, jak można przypuszczać, był charakter rosyjskiej agresji, w szczególności liczne zbrodnie wojenne popełnione przez Rosjan w Ukrainie.

Pełnoskalowa rosyjska agresja przyspieszyła także proces europejskiej i euroatlantycznej integracji Ukrainy. 28 lutego 2022 r. Wołodymyr Zełenski wraz z premierem Ukrainy Denysem Szmyhalem i przewodniczącym Rady Najwyższej Rusłanem Stefańczukiem złożyli wniosek o przystąpienie do Unii Europejskiej⁵⁰. Został on przyjęty w rekordowym czasie (wraz z Ukrainą także Mołdawia uzyskała status kraju kandydującego)⁵¹, operacyjny charakter tej decyzji ma podłoże ekonomiczne: dążenie UE do wykorzystania procesu odbudowy Ukrainy po zakończeniu wojny jako impulsu do własnego rozwoju gospodarczego.

Integracja euroatlantycka Ukrainy nie wygląda równie pomyślnie, mimo iż Wołodymyr Zełenski we wrześniu 2022 r. zapowiedział złożenie „przyspieszonego wniosku” o przystąpienie do Sojuszu Północnoatlantyckiego⁵². Jednak w zaocznym dialogu (Węgry blokowały zorganizowanie szczytu Ukraina–NATO przez 5 lat z rządu) sekretarz generalny Sojuszu Jens Stoltenberg dał do zrozumienia, że perspektywa przystąpienia Ukrainy do NATO może pojawić się dopiero po zakończeniu wojny rosyjsko-ukraińskiej⁵³.

Niesprawiedliwe byłoby ignorowanie humanitarnego i ekonomicznego aspektu wojny rosyjsko-ukraińskiej. Po 24 lutego 2022 r. miliony obywateli Ukrainy zostało zmuszonych do opuszczenia kraju lub przesiedlenia wewnętrznego⁵⁴. Są podstawy, by mówić o największym kryzysie migracyjnym w Europie od czasów II wojny światowej, którego konsekwencje będą odczuwalne nawet po zakończeniu działań wojennych. Władze Ukrainy będą musiały podjąć tytaniczne wysiłki, aby ich obywatele wrócili do domu.

Choć wojna rosyjsko-ukraińska nie wykracza poza granice kontynentu, to jej wpływ ma charakter globalny, o czym świadczy podpisanie „umowy zbożowej” między ONZ i Turcją oraz Rosją i Ukrainą (każda z walczących stron podpisała własną wersję umowy)⁵⁵.

⁵⁰ <https://www.dw.com/ru/evrosojuz-pristupil-k-rassmotreniju-zajavki-na-vstuplenie-ukrainy/a-61045245> [autor: Anna Neverova].

⁵¹ <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/23/7141922/>.

⁵² <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2022/09/30/7147833/>.

⁵³ <https://suspilne.media/328550-persocergovou-zadaceu-e-zabezpecenna-peremogi-stoltenberg-pro-potencijnij-vstup-ukraini-do-nato/> [autor: Anastazja Izvoshchikova].

⁵⁴ https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine?fbclid=IwAR0vuID_3ySZmWe8loqp73Kl9Ml8PSKJ-L-54HbvnaVl4UINnTvXR5hce24U.

⁵⁵ <https://ukragroconsult.com/ru/news/opublikovan-tekst-zernovogo-soglasheniya-podpisannogo-segodnya-v-stambule/>.

Dzięki jej funkcjonowaniu Ukrainie udało się wyeksportować ponad 20 mln ton zboża⁵⁶, potwierdzając swój znaczący wkład w globalne bezpieczeństwo żywnościowe.

Ważnym aspektem wojny rosyjsko-ukraińskiej było wykorzystanie fejków i propagandy. Konfrontacja dwóch republik poradzieckich otworzyła nową stronę konfrontacji ideologicznej, ponieważ Rosja i Ukraina przez długi czas znajdowały się w tym samym paradygmacie ideologicznym, który powstał jeszcze w czasach Imperium Rosyjskiego (mit trójjedynego narodu słowiańskiego). Federacja Rosyjska postawiła na konsekwentną dehumanizację przeciwnika, używanie określeń „bojownicy”⁵⁷, „naziści”⁵⁸, demonstrując ograniczoną legitymizację ukraińskiej władzy poprzez użycie terminu „kijowski reżim”. Ukraina wybrała kierunek monopolizacji przestrzeni informacyjnej poprzez uruchomienie telemaratonu „Jedyni Nowyny” [Jedynie wiadomości], ale nie zdołała skutecznie przeciwstawić się rozpowszechnianiu w krajowym polu informacyjnym anonimowych kanałów w Telegramie. Codzienne wystąpienia telewizyjne Wołodymyra Zełenskiego można nazwać skutecznym sposobem komunikacji, który podkreśla różnice w jego zachowaniu w odróżnieniu od modus operandi Władimira Putina.

Skala wojny rosyjsko-ukraińskiej dotknęła szereg państw przestrzeni poradzieckiej, rozpoczynając proces jej fragmentacji. Powyżej wspomniano o zmniejszeniu wpływów Rosji w Azji Środkowej i przekształceniu Białorusi w jedyne publicznego sojusznika Rosji, dla którego bezpośrednio użycie armii białoruskiej w ramach inwazji na Ukrainę nadal jest niedopuszczalne. Nieuznawany prezydent Białorusi Łukaszenka kontynuuje manewry w rosyjskiej strefie wpływów.

Jesienią 2022 r., po ogłoszeniu w Rosji częściowej mobilizacji, setki tysięcy jej obywateli wyjechało do krajów sąsiednich, pobyt w których nie wymaga wizy⁵⁹. Podporządkowanie Federalnej Straży Granicznej FSB Rosji pozwala mieć uzasadnione wątpliwości co do przypadkowości tej migracji. Wyjazd znacznej liczby obywateli Federacji Rosyjskiej na terytorium Kazachstanu, Gruzji i Armenii może wywołać efekt bomby z opóźnionym zapłonem.

Na szczególną uwagę zasługuje sytuacja w Mołdawii, która wraz z Ukrainą uzyskała status kandydata do członkostwa w Unii Europejskiej. Prorosyjscy prowokatorzy podejmują próby destabilizacji sytuacji w tym kraju. Wiosną 2022 r. walczyli oni przeciwko zakazowi noszenia wstążek św. Jerzego na terytorium Mołdawii⁶⁰. W tym czasie rosyjska propaganda drażyła temat możliwej inwazji Sił Zbrojnych Ukrainy na terytorium nieuznawanego

⁵⁶ <https://ukrainian.voanews.com/a/6891741.html>.

⁵⁷ <https://ria.ru/20230226/obstrel-1854372273.html>.

⁵⁸ <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html> [autor: Timofiej Siergiejew].

⁵⁹ <https://www.forbes.ru/society/478827-rossiu-posle-21-sentabra-pokinuli-okolo-700-000-grazdan> [autor: Jelena Tofaniuk, Julia Sapronowa].

⁶⁰ <https://www.svoboda.org/a/v-moldove-zapretili-georgievskuyu-lentu-i-simvolu-ziv/31803320.html>.

Naddniestrza w celu zajęcia składów artyleryjskich we wsi Kołbasna⁶¹. Jesienią tego samego roku rozpoczęły się regularne protesty antyrządowe (w Mołdawii w parlamencie panuje „monowiększość” skupiona wokół prezydent Mai Sandu) kierowane przez partię Sor, podsycane trudną sytuacją gospodarczą kraju i znacznym wzrostem kosztów utrzymania. Zmiana rządu powinna wzmocnić pozycję proeuropejskich władz Mołdawii⁶².

Ukraina nawet w przededniu pełnoskalowej rosyjskiej inwazji była jednym z outsiderów Europy pod względem rozwoju gospodarczego. Problemy z korupcją, nieefektywność gospodarki, uzależnienie od importu surowców energetycznych były dla wielu oczywiste i stworzyły podstawę do apokaliptycznych prognoz dotyczących losów Ukrainy w przypadku inwazji wojsk rosyjskich. Najeźdźcy świadomie niszczyli infrastrukturę gospodarczą Ukrainy przez cały okres po 24 lutego 2022 r. Oświadczenie przewodniczącej Komisji Europejskiej Ursuli von der Leyen o gotowości KE do zostania operatorem odbudowy Ukrainy⁶³ pokazuje chęć Unii Europejskiej do pomocy naszemu krajowi i utrzymania go w sferze własnych wpływów politycznych.

Trudno jest dziś przewidzieć termin zakończenia wojny rosyjsko-ukraińskiej, ale nie ulega wątpliwości, że stała się ona jednym z największych wydarzeń XXI w., a w tej chwili największą wojną obecnego stulecia. Jej przebieg na obecnym etapie (na początku wiosny 2023 r.) pozwala wyciągnąć następujące wnioski:

- Rosja dokonała niesprowokowanej agresji przeciwko Ukrainie, która miała pozwolić Kremlowi na szybką realizację własnych zadań geopolitycznych i zyskanie przestrzeni operacyjnej do dalszej presji na państwa Zachodu.
- Rosja rozpoczęła wojnę pełnoskalową z Ukrainą, która zastąpiła trwającą od 2014 r. wojnę hybrydową.
- Mimo znacznych strat ludzkich i terytorialnych (ok. 20% terytorium Ukrainy jest okupowane) Ukrainie udało się pozytywnie rozwiązać kwestię przyszłego własnego istnienia na mapie politycznej świata.
- Konfrontacja największego państwa świata z największym państwem Europy zmusiła głównych uczestników stosunków międzynarodowych do określenia swojego stanowiska.
- W pierwszym roku wojny rosyjsko-ukraińskiej agresor aktywnie stosował szantaż nuklearny i spekulacje na temat przygotowania przez Ukrainę „brudnej bomby”.

⁶¹ <https://glavcom.ua/ru/think/vopros-pridnestrovja-moldova-i-ukraina-stojat-pered-slozhnym-vyborom-909603.html> [autor: Alfred Koch].

⁶² <https://www.dw.com/ru/v-moldove-sformirovano-novoe-pravitelstvo/a-64730469> [autor: Julia Semenova].

⁶³ <https://forbes.ua/ru/news/platformu-dlya-vidbudovi-ukraini-mayut-stvoriti-do-kintsya-roku-golova-evrokomisii-25102022-9270>.

- Pragnienie Kremla do zdobycia Kijowa w ciągu 2–3 dni i zmuszenia Ukrainy do zaprzestania oporu nie powiodło się; jesienią 2022 r. siły obronne Ukrainy przeprowadziły kilka kontrataków, jeden z kluczowych to wyzwolenie Chersonia⁶⁴ – jedyne miasto obwodowe zdobyte przez Rosjan po 24 lutego 2022 r.
- Doszło do sytuacyjnej konsolidacji ukraińskiej sceny politycznej wokół idei obrony Ukrainy, partie prorosyjskie znalazły się na marginesie rozwoju społecznego, prezydent Wołodymyr Zełenski stał się symbolem oporu Ukrainy i znacznie zwiększył własny autorytet i wpływ międzynarodowy.
- Zachód został zmuszony do zmiany nastawienia wobec Ukrainy z niechęci przekazywania śmiertelności broni do zapewnienia wsparcia wojskowo-technicznego na kwotę dziesiątków miliardów dolarów.
- Zbrodnie wojenne popełnione przez Federację Rosyjską na okupowanych terytoriach Ukrainy były bezprecedensowe dla XXI w.
- Propaganda odgrywa niezwykle potężną rolę w wojnie rosyjsko-ukraińskiej, a intensywność wykorzystywania fejków znacznie wzrosła.
- Rosja kontynuuje proces dehumanizacji Ukrainy i Ukraińców na szczeblu państwowym, starając się udowodnić światu, że Ukraina to *failed state*.
- Trwa proces demitologizacji Rosji jako uczestnika systemu stosunków międzynarodowych, partnera gospodarczego i państwa zdolnego do uczestniczenia w tworzeniu zasad porządku światowego.
- Państwa NATO i UE nałożyły na agresora bezprecedensowe sankcje.
- Zintensyfikowała się dyskusja na temat wykluczenia Federacji Rosyjskiej z grona stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ.
- Integracja europejska i euroatlantycka Ukrainy otrzymała potężny impuls, ale przystąpienie do UE i NATO jest możliwe dopiero po zakończeniu działań wojennych.
- Pojawiły się przesłanki do rewizji istniejącego systemu stosunków międzynarodowych po zakończeniu wojny rosyjsko-ukraińskiej, która wydaje się być katalizatorem przemian, mimo że nie jest to wojna światowa w sensie formatu.
- Sytuacja w energetyce jest paradoksalna: mimo zakrojonych na szeroką skalę działań wojennych transport rosyjskich surowców energetycznych do krajów UE przez terytorium Ukrainy trwa, ale Unia Europejska znacznie zmniejszyła swoją zależność od rosyjskich węglowodorów.
- Wojna rosyjsko-ukraińska zmienia świat, ale skalę zmian ostatecznie uświadomimy sobie dopiero kilka lat po jej formalnym zakończeniu.

⁶⁴ <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-kherson-bez-rosyi/32131219.html>.

dr Yevhen Mahda – dyrektor wykonawczy Instytutu Polityki Międzynarodowej, doktor nauk politycznych, profesor nadzwyczajny w Instytucie Wydawnictw i Druku NTUU, badacz z Kijowskiego Instytutu Politechnicznego im. Igora Sikorskiego. Autor badań na temat zagrożeń hybrydowych. Ekspert Międzynarodowej Sieci Działań Strategicznych na rzecz Bezpieczeństwa.

Bibliografia

- <http://kremlin.ru/events/president/news/69391>.
<http://kremlin.ru/events/president/news/69695>.
<http://kremlin.ru/events/president/news/70565>.
<https://armyinform.com.ua/2022/05/10/istorychnyj-zakon-pro-lend-liz-dlya-ukrayiny-shho-cze-nam-dast/> [autor: Nazar Wołoszyn].
https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine?fbclid=IwAR0vuID_3ySZmWe8loqp-73Kl9Ml8PSkJL-54HbvnaVl4UINnTvXR5hce24U.
https://defenceua.com/minds_and_ideas/v_jakij_krajini_mozhna_znajti_1000_zajvih_gaubits_kalibru_155_mm_neobhidnih_ukrajini-7794.html.
<https://fakty.com.ua/ru/ukraine/suspilstvo/20230120-pidtrymka-ta-ozbroyennya-shho-take-zustrichi-u-formati-ramshtajn-ta-yak-vony-dopomagayut-ukrayini/> [autor: Władysława Tkaczenko].
<https://forbes.ua/ru/news/platformu-dlya-vidbudovi-ukraini-mayut-stvoriti-do-kint-sya-roku-golova-evrokomisii-25102022-9270>.
<https://glavcom.ua/ru/think/vopros-pridnestrovja-moldova-i-ukraina-stojat-pered-slozhnym-vyborom-909603.html> [autor: Alfred Koch].
<https://hromadske.ua/ru/posts/budapeshtskij-memorandum-cho-poobeshali-ukraine-v-1994-godu-i-kak-kiiev-hochet-ispolzovat-eto-v-svoyu-polzu> [autor: Ostap Kramar].
<https://lenta.ru/news/2022/10/26/bombaaaa/> [autor: Anastazja Sheikina].
<https://mil.in.ua/uk/news/niderlandy-peredadut-ukrayini-dvi-puskovi-zrk-patriot/>.
<https://mil.in.ua/uk/news/nimechchyna-peredaye-ukrayini-batareyu-patriot-ta-bmp-marder/>.
<https://news.liga.net/politics/news/ukraina-za-god-poluchila-ot-soyuznikov-voennyy-u-pomosch-na-150-mlrd-evro-stoltenberg>.
<https://news.un.org/ru/story/2022/11/1434282>.
<https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html> [autor: Timofiej Siergiejcew].
<https://ria.ru/20221024/bomba-1826359359.html>.
<https://ria.ru/20230226/obstel-1854372273.html>.
<https://ru.euronews.com/2022/09/27/web-patriarch-kirill-on-ukraine>.

- <https://suspilne.media/246866-mlrs-ta-himars-aki-reaktivni-sistemi-zalpovogo-vognu-nadaut-ukraini-souzniki/> [autor: Anastazja Potapenko].
- <https://suspilne.media/278855-minulo-40-dniv-pisla-teraktu-v-olenivci-so-vidomo/> [autor: Olya Guivan].
- <https://suspilne.media/328550-persocergovou-zadaceu-e-zabezpecenna-peremogi-stoltenberg-pro-potencijnij-vstup-ukraini-do-nato/> [autor: Anastazja Izvoshchikova].
- <https://suspilne.media/333606-zelenskij-stav-ludinou-roku-za-versieu-zurnalu-time/> [autor: Nadia Sobenko].
- https://t.me/medvedev_telegram.
- <https://tass.ru/ekonomika/15964877> [autor: Olga Keskin].
- <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15932657>.
- <https://tiny.pl/wbdn6>.
- <https://tiny.pl/wbdnb>.
- <https://ukragroconsult.com/ru/news/opublikovan-tekst-zernovogo-soglasheniya-podpisannogo-segodnya-v-stambule/>.
- <https://ukrainian.voanews.com/a/6891741.html>.
- <https://www.bbc.com/russian/features-64709870> [autor: Ilja Barabanow].
- <https://www.bbc.com/russian/news-60822040>.
- <https://www.bbc.com/russian/news-62811953>.
- <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cy05je9ynj2o>.
- <https://www.dw.com/ru/ukraina-iniciirovala-process-isklucenia-rf-iz-sovbeza-oon-i-oon-v-celom/a-64214540> [autor: Aleksandra Iwanowa].
- <https://www.dw.com/ru/makron-prizval-ukrainu-i-rossiu-vernutsa-k-peregovoram/a-63421209> [autor: Anna Neverova].
- <https://www.dw.com/ru/v-moldove-sformirovano-novoe-pravitelstvo/a-64730469> [autor: Julia Semenova].
- <https://www.dw.com/ru/evrosojuz-pristupil-k-rassmotreniju-zajavki-na-vstuplenie-ukrainy/a-61045245> [autor: Anna Neverova].
- <https://www.forbes.ru/society/478827-rossiu-posle-21-sentabra-pokinuli-okolo-700-000-grazdan> [autor: Jelena Tofaniuk, Julia Sapronowa].
- <https://www.gazeta.ru/politics/news/2022/10/10/18763591.shtml> [autor: Zachar Markow].
- <https://www.radiosvoboda.org/a/deokupacia-ostriiv-zmiinyi/31933571.html> [autor: Iryna Nazarczuk].
- <https://www.rbc.ua/rus/news/stambulskoe-kommyunike-garantii-bezopasnosti-1653113781.html> [autor: Anna Berezina].

Війна, що змінює світ – дипломатія як інструмент комунікації

Російсько-українська війна триває понад рік. Хоча говорити про терміни її завершення не випадає, протистояння між двома державами стало тригером суттєвих змін у системі міжнародних відносин. Тому доцільно розглянути основні виклики, породжені широкомасштабною агресією РФ.

З початком широкомасштабного вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року конфлікт між Росією та Україною перейшов від гібридного протистояння до широкомасштабних бойових дій із використанням усіх родів військ. Варто зазначити помітний зв'язок між бойовими діями та подіями у суспільно-політичному житті Росії та України. Війна стала викликом для обох держав, а її масштаб суттєво вплинув на ситуацію у світі в цілому. У лютому 2022 року РФ відчула себе досить сильною, щоб спробувати підпорядкувати собі Україну¹. З іншого боку, можна припустити, що тривала ставка Кремля на гібридні методи підкорення України так і не зіграла. З початком широкомасштабного вторгнення Україна, попри прогнози та оцінки численних західних експертів, зуміла вистояти й дати відсіч агресору. Внаслідок цього територія України знову стала «кривавими землями» Балто-Чорноморського регіону.

Світовий порядок, якому Росія кинула виклик своїми діями, після завершення російсько-української війни зазнає суттєвих змін. Її масштаб і жорстокість дають підстави передбачати найбільшу трансформацію формату міжнародних відносин після розпаду СРСР уже найближчим часом. Україна вирішила на полі бою питання свого геополітичного виживання, довела власну життєздатність як держави. Її зовнішньополітична суб'єктність зростає, і це дає змогу припустити трансформацію Балто-Чорноморського регіону. На жаль, низька організаційна ефективність у кризових умовах ОБСЄ та Міжнародного Комітету Червоного Хреста стала очевидною для всіх.

¹ <https://www.thetimes.co.uk/article/how-putin-kept-the-plan-to-invade-ukraine-a-secret-nlw087729>.

Статус «колишньої республіки СРСР», якими є обидві учасниці російсько-української війни, далеко не повною мірою передає повноту протиріч між Росією та Україною. РФ протягом тривалого часу відіграла роль метрополії в Московії/Російській імперії/Радянському Союзі, а Україна не просто була колонізована сусідньою державою, але протягом століть виступала донором ресурсів (людських, природних, фінансових) для її розвитку. Імперські амбіції Кремля століттями спиралися на підкорену Україну. Запеклий характер та масштаб протистояння дають змогу припустити, що завершення війни стане моментом істини для пострадянського простору.

Ілюзія домінування Росії після 1991 року стрімко добігає кінця, і цей факт стає дедалі очевиднішим. Розвиток ситуації на Південному Кавказі, де Азербайджан та Вірменія все активніше шукають шляхи до примирення², виступ президента Таджикистану Емомалі Рахмона на саміті «Росія – Центральна Азія» із закликом до Кремля поважати держави Центральної Азії – вагомі сигнали про девальвацію впливу Росії на пострадянському просторі³. Про спроби Кремля асиметрично реагувати на ці виклики мова піде дещо нижче. Проте необхідно підкреслити й наступне: лише демонтаж держави-агресора, її дезінтеграція, втрата імперського компоненту можуть сприяти зростанню рівня безпеки в Європі.

Масштаб російсько-українського протистояння посилюється наявністю чинника ядерної загрози. Відомо, що Україна на початку 90-х відмовилася від третього за величиною ядерного арсеналу у світі, який було вивезено на територію Росії. Неефективний та декларативний характер Будапештського меморандуму став очевидним ще у 2014 році⁴. Росія в перші тижні після широкомасштабного вторгнення у 2022 році захопила Чорнобильську та Запорізьку АЕС. Перша – найвідоміший ядерний об'єкт у світі, давно виведений з експлуатації, друга – найпотужніша атомна електростанція на території Європи. Силowymi іграми з АЕС російське керівництво не обмежалося, хоча й не наважалося перешкоджати візиту делегації МАГАТЕ на Запорізьку АЕС⁵. Указ Володимира Путіна про перехід Запорізької АЕС у власність Росії став прикладом найбільшої крадіжки об'єкту енергетичної інфраструктури, здійсненим публічно⁶.

Проте, варто зазначити, що цими діями Росія не обмежилася. Восени 2022 року Кремлем було проведено глобальну інформаційно-психологічну операцію. Міністр

² <https://www.dw.com/ru/glavy-midov-armenii-i-azerbajdzana-proveli-peregovory-v-ssa/a-63687131> [автор: Anna Neverova].

³ <https://www.youtube.com/watch?v=k0plRt5-eUE>.

⁴ <https://hromadske.ua/ru/posts/budapeshtskij-memorandum-hto-poobeshali-ukraine-v-1994-godu-i-kak-kiev-hochet-ispolzovat-eto-v-svoyu-polzu> [автор: Ostop Kramar].

⁵ <https://www.bbc.com/russian/news-62811953>.

⁶ <https://tass.ru/ekonomika/15964877>.

оборони РФ Сергій Шойгу⁷, міністр закордонних справ Сергій Лавров⁸, речник Державної Думи В'ячеслав Володін⁹ один за одним, на різних майданчиках звинуватили українське керівництво в підготовці до застосування ядерної бомби. Відповідні натяки прозвучали і з уст Володимира Путіна¹⁰. Мета цих дій – завдати шкоди авторитету України у світі, маркувати її як державу-терориста. Проте результати інспекції МАГАТЕ спростували інсинуації російської VIP-пропаганди, підтвердивши її злочинний характер¹¹.

Є ще один чинник, який традиційно залишається поза сферою уваги експертів. Російсько-українська війна є протистоянням держав із найбільшими православними конфесіями в Європі. Формально церква і у РФ, і в Україні відділена від держави, проте її роль у ідеологічному забезпеченні функціонування державних інституцій щонайменше помітна. Якщо в Росії РПЦ займає виключно провладну позицію¹², то в Україні ситуація дещо інша. Тут спостерігається протистояння нещодавно створеної Православної Церкви України та Української православної церкви Московського патріархату. Вона, нагадаю, є найбільшим елементом Російської православної церкви. Характер протистояння та дії протиборчих сторін дають змогу припустити, що після завершення бойових дій ситуація у світовому православ'ї суттєво зміниться. Підтверджує цей факт і низка дій СБУ, спрямованих проти ієрархів Російської православної церкви в Україні, і втрата нею контролю над Києво-Печерською лаврою в українській столиці¹³.

Оскільки Російська Федерація є президентською республікою, варто звернути увагу на своєрідний «обмін ампула» між президентами Росії та України. Володимир

⁷ <https://www.aa.com.tr/ru/%D0%BC%D0%B8%D1%80/%D1%88%D0%BE%D0%B9%D0%B3%D1%83-%D0%BE%D0%B1%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BB-%D1%82%D0%B5%D0%BC%D1%83-%D0%BE-%D0%B3%D1%80%D1%8F%D0%B7%D0%BD%D1%8B%D1%85-%D0%B1%D0%BE%D0%BC%D0%B1%D0%B0%D1%85-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%8B-%D1%81-%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D0%B8%D0%B7-%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D0%B8-%D0%B8-%D0%BA%D0%BD%D1%80/2721223> [автор: Olga Keskin].

⁸ <https://ria.ru/20221024/bomba-1826359359.html>.

⁹ <https://www.rbc.ru/politics/24/10/2022/63561eee9a794730c7b9c5e9>.

¹⁰ <https://lenta.ru/news/2022/10/26/bombaaaa/> [автор: Anastazja Sheikina].

¹¹ <https://news.un.org/ru/story/2022/11/1434282>.

¹² <https://ru.euronews.com/2022/09/27/web-patriarch-kirill-on-ukraine>.

¹³ <https://www.rfi.fr/ru/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B0/20230311-%D1%83%D0%BF%D1%86-%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%87%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B2%D1%8B%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8F%D1%8E%D1%82-%D0%B8%D0%B7-%D0%BA%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D0%BE-%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80%D1%8B>.

Зеленський, який не мав політичного досвіду до обрання на пост глави держави, після 24 лютого 2022 року перетворився на символ опору Україною проти агресії, став одним із найпопулярніших політиків у світі¹⁴. Відтак і всередині України влада сконцентрована в руках Зеленського. Володимир Путін, який у різній формі перебуває при владі понад 20 років, серйозно деградує, стає політично малорухомим. Керівнику РФ стає все складніше реагувати на виклики, які йому підкидає життя, і його виступ у дискусійному клубі «Валдай» – найкраще тому підтвердження¹⁵. Не менш показовим стало новорічне привітання Путіна¹⁶ та його президентське послання, наповнене ідеологічними штампами щодо України та українців і Заходу, який їх підтримує¹⁷.

Російське політичне керівництво не наважилося назвати вторгнення в Україну війною, натомість використало назву «спеціальна військова операція». Проте характер бойових дій та значні втрати російської армії змусили Володимира Путіна у вересні 2022 року оголосити часткову мобілізацію¹⁸. Доцільним буде звернути увагу на спроби політичної реінкарнації Дмитра Медведєва через регулярні листи скандальної тональності¹⁹, чи пошуки власного місця в системі мілітаризованої влади Рамзана Кадірова. Дуже показовим сюжетом виглядає протистояння військового керівництва РФ в особі Сергія Шойгу та Валерія Герасимова з власником приватної військової компанії «Вагнер» та медіа-групи «Патріот» Євгенієм Пригожиним²⁰. Військово-політичний проєкт останнього – «вагнерівці», лави яких поповнювалися російськими ув'язненими – виявився недовготривалим. Піднесення, нехай і ситуативне Пригожина, є ознакою системної кризи правлячого класу РФ²¹.

Варто зазначити, що агресія проти України, злочинний характер якої у Росії мають наміри применшити через використання терміну «спеціальна військова операція», стала каталізатором Війни за незалежність для українського народу. Питання подальшого існування України на політичній мапі світу було вирішене в перші тижні після широкомасштабного вторгнення РФ. Успішні дії Сил Оборони України, які спираються на масову підтримку волонтерів та небайдужих громадян, сприяють завершенню процесу формування української політичної нації.

¹⁴ <https://suspilne.media/333606-zelenskij-stav-ludinou-roku-za-versieu-zurnalnu-time/> [автор: Nadia Sobenko].

¹⁵ <http://kremlin.ru/events/president/news/69695>.

¹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=7A66X6-yrKs>.

¹⁷ <http://kremlin.ru/events/president/news/70565>.

¹⁸ <http://kremlin.ru/events/president/news/69391>.

¹⁹ https://t.me/medvedev_telegram.

²⁰ <https://www.bbc.com/russian/features-64709870> [автор: Ilja Barabanow].

²¹ <http://kremlin.ru/events/president/news/69391>.

Кремль був змушений реагувати на зміни ситуації на фронті. Імідж російської армії як «непереможної та легендарної» було зруйновано ще навесні 2022 року, у запеклих боях під Києвом та Черніговом. Проте Сили оборони України зуміли продемонструвати успіхи не лише на суходолі, а й на морі та в повітряному просторі. Ракетним дуплетом ПКР «Нептун» українського виробництва було знищено флагман російського Чорноморського флоту ракетний крейсер «Москва»²², влітку 2022 року Сили оборони відновили контроль над островом Зміїний²³. У повітрі знищено понад 300 літаків та гелікоптерів ворога, атаковано російські аеродроми стратегічної авіації²⁴ та пошкоджено літак ДРЛО А-50 на аеродромі «Мачулищі» (Білорусь)²⁵.

Асиметричне та гібридне реагування залишається основою російської політики. Тому на контрнаступ Сил оборони України на Харківщині Кремль відреагував проведенням псевдореферендумів про приєднання окупованих територій України до Росії, реакція на які світової спільноти була показовою²⁶. Із жовтня 2022 року російські загарбники розпочали обстріл об'єктів енергетичної інфраструктури України²⁷. Потужні ракетні удари завдавалися по Києву та обласних центрах України, проте поставленого завдання – спровокувати в Україні системний блекаут – росіянам досягнути не вдалося.

Парадоксально виглядає російсько-українське протистояння на міжнародній арені, зокрема, в Організації Об'єднаних Націй. Голосування в Генеральній Асамблеї ООН з питань псевдореферендумів, які російська влада провела на окупованих територіях України, продемонструвало ставлення світової спільноти до дій Росії. Тій вдалося зібрати на свою підтримку «коаліцію ізгоїв» - проти згаданої резолюції висловилися лише сама РФ, Нікарагуа, Сирія, Білорусь і КНДР (у березні 2022 року за резолюцію ГА ООН, яка засуджувала вторгнення в Україну, голосувала Еритрея, але не голосувало Нікарагуа)²⁸. Повноправним учасником цієї коаліції можна назвати також Іран, який постачає Росії дрони-камікадзе, які вона використовує для завдання ударів по об'єктах критичної інфраструктури України. Паралельно засідання Ради Безпеки ООН, в якому Росія зловживає правом вето, стрімко

²² <https://www.svoboda.org/a/pentagon-kreyser-moskva-byl-potoplen-ukrainskimi-raketami/31805346.html>.

²³ <https://www.radiosvoboda.org/a/deokupacia-ostrov-zmiinyi/31933571.html> [автор: Iryna Nazarczuk].

²⁴ <https://www.svoboda.org/a/aerodrom-v-engeljse-vtoroy-raz-za-mesyats-atakovan-ukrainskim-dronom-/32193604.html>.

²⁵ <https://zn.ua/war/ataka-na-rossijskij-a50-v-belarusi-v-seti-pojavilos-video-iz-drona.html>.

²⁶ <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2022/09/29/7369638/>.

²⁷ <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/23/infografika/bezpeka/masovani-raketni-obstrily-rosiyi-10-zhovtnya-15-ta-23-lystopada-porivnyannya>.

²⁸ <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3592059-genasamblea-oon-zasadila-rosijski-psevdoreferendumi-na-zahoplenih-teritoriah-ukraini.html>.

втрачають процедурне значення. Відтак стають усе більш активними дискусії щодо необхідності реформування РБ ООН та виключення з її складу Росії²⁹.

Світова спільнота відповіла на дії Росії як мінімум двома асиметричними, а від того – ефективними кроками. З одного боку, з ініціативи США та їхніх партнерів по НАТО створено формат «Рамштайн»³⁰, який дає змогу не лише обговорювати перспективи зміцнення Збройних Сил України, а й позгоджувати необхідність нових поставок. Присутність у ньому всіх членів НАТО, як і процес ратифікації документів про вступ до Альянсу Фінляндії та Швеції дає змогу говорити про лідерство НАТО, що зберігається, в системі забезпечення міжнародної безпеки. Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг наголосив, що країни Альянсу надали Україні допомоги на 150 мільярдів євро.³¹ «Рамштайн» можна розглядати як прообраз майбутніх змін у системі міжнародних відносин, який свідчить про глобальний вплив російсько-української війни.

Ще один показовий факт – ухвалення Сполученими Штатами закону про ленд-ліз³². Цей термін повернувся до активного використання із часів Другої світової війни. Є підстави вважати, що Джоозеф Байден використав цей документ як елемент тиску на Кремль та інструмент політичної боротьби всередині Сполучених Штатів. Візит Президента США до Києва³³ та його виступ у Варшаві³⁴ стали, очевидно, стартом президентської кампанії Джоозефа Байдена у 2024 році.

Динаміка першого року війни буде неповною без згадки спроби переговорів між Росією та Україною. Три раунди (28 лютого, 3 та 7 березня 2022 року) пройшли на території Білорусі, куди прибували російська та українська делегації наперед визначеними маршрутами³⁵. Можна припустити, що невизнаний президент Білорусі Олександр Лукашенко вже готувався до продовження, згадуючи про функціонування Мінського формату (формат консультацій між представниками Росії, України та ОБСЄ, який існував із 2014 року), проте конкуренція на ринку миротворчих зусиль виявилася надто потужною. Відтак ініціативу на себе перехопив президент Туреччини Реджеп Ердоган, який традиційно балансує між статусом одного з лідерів

²⁹ <https://www.dw.com/ru/ukraina-iniciirovala-process-isklucenia-rf-iz-sovbeza-oon-i-oon-v-celom/a-64214540> [автор: Aleksandra Iwanowa].

³⁰ <https://fakty.com.ua/ru/ukraine/suspilstvo/20230120-pidtrymka-ta-ozbroyennya-shho-take-zustrichi-u-formati-ramshtajn-ta-yak-vony-dopomagayut-ukrayini/> [автор: Władysława Tkaczenko].

³¹ <https://news.liga.net/politics/news/ukraina-za-god-poluchila-ot-soyuznikov-voennuyu-pomoschna-150-mlrd-evro-stoltenberg>.

³² <https://armyinform.com.ua/2022/05/10/istorychnyj-zakon-pro-lend-liz-dlya-ukrayiny-shho-czename-dast/> [автор: Nazar Wołoszyn].

³³ <https://www.radiosvoboda.org/a/bayden-kyiv-vizyt/32279481.html>.

³⁴ <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cy05je9ynj2o>.

³⁵ <https://www.bbc.com/russian/news-60822040>.

країни-члена НАТО та претензіями на лідерство у ісламському світі. Стамбульське комюніке³⁶, запропоноване Україною, яке передбачало низку компромісних позицій, швидко втратило свою актуальність через масштабні воєнні злочини російських окупантів, скоєні в Бучі та інших передмістях Києва.

Повернемося до тих, хто намагався стати посередником у російсько-українській війні. Очевидно, що в цьому питанні пальма першості з докладених зусиль належить президенту Туреччини Реджепу Ердогану, який неодноразово заявляв про своє прагнення посадити Росію та Україну за стіл переговорів³⁷. З меншою активністю посередницькі зусилля робили Папа Римський Франциск³⁸, президент Франції Еммануель Макрон³⁹, канцлер Австрії Карл Негамер⁴⁰. Як видається, характер протистояння між Росією та Україною залишає мало можливостей для посередницьких зусиль.

Ще один цікавий нюанс: попри запекле протистояння між Росією та Україною, транзит російських енергоресурсів через територію України в інтересах країн ЄС не припиняється. Очевидно, його можливе припинення з тієї чи іншої причини може бути використане Кремлем для розхитування підтримки України всередині Європейського Союзу.

Воєнні злочини російських окупантів стали одним з чинників, який формував підходи до сприйняття цього протистояння у світі. Географічні назви Буча, Маріуполь (трагедія міста на узбережжі Азовського моря є величезною), Ізюм увійшли до історії людства як приклади злочинів проти людства. Також можна згадати назву табору для військовополонених Оленівка на території Донецької області, де влітку 2022 року внаслідок вибуху загинули понад 50 полонених українських захисників «Азовсталі»⁴¹. Характер та масштаб воєнних злочинів, в основі яких лежить дегуманізація українців як частина державної політики РФ, підштовхнули до створення Міжнародної групи для документування російських воєнних злочинів в Україні, триває процес підготовки до створення Міжнародного трибуналу для їх оцінки⁴².

У контексті військово-технічної співпраці України та її союзників варто виділити кілька етапів:

³⁶ <https://www.rbc.ua/rus/news/stambulskoe-kommyunike-garantii-bezopasnosti-1653113781.html> [автор: Anna Berezina].

³⁷ <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/01/5/7153639/>.

³⁸ <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15932657>.

³⁹ <https://www.dw.com/ru/makron-prizval-ukrainu-i-rossiu-vernutsa-k-peregovoram/a-63421209> [автор: Anna Neverova].

⁴⁰ <https://www.gazeta.ru/politics/news/2022/10/10/18763591.shtml> [автор: Zachar Markow].

⁴¹ <https://suspilne.media/278855-minulo-40-dniv-pisla-teraktu-v-olenivci-so-vidomo/> [автор: Olya Guivan].

⁴² <https://zn.ua/war/juridicheskij-ramshtajn-vo-lvove-nachalas-konferentsija-s-uchastiem-hen-prokurorov-i-ministrov-justitsii-mira.html>.

- Перший – січень 2022 року – 24 лютого 2022 року. Постачання Україні її партнерами з країн НАТО тисяч одиниць ПТУР Javelin, NLAW, ПЗРК Stinger, Piorun⁴³. Логіка вибору озброєнь була визначена пануванням на Заході думки, що Україна розвалиться внаслідок агресії Росії, тому ЗСУ посилювали вогневими засобами, які можна використовувати під час партизанських дій.
- Квітень 2022 року – початок постачання гаубиць 155-калібру, які знаходяться на озброєнні НАТО. Першими це постачання здійснили США, Польща та Франція⁴⁴ Північноатлантичному альянсу знадобилося 7 тижнів, щоби переконатися в життєспроможності ЗСУ та розпочати надання ефективної допомоги. До комплексу чинників можна додати і створення формату «Рамштайн», якому був потрібен перший потужний інформаційний крок, і воєнні злочини рашистів на окупованих українських територіях.
- Червень 2022 року – перші американські РСЗВ HIMARS передані Україні⁴⁵. Завдяки ефективному використанню вони не лише дали змогу Силам оборони України суттєво змінити візерунок бойових дій. HIMARS стали прокляттям російської пропаганди, яка зосередилася на демонстрації спроможності російських військових їх знищувати.
- Грудень 2022 року – січень 2023 року. Ухвалення рішення про передачу Україні владами Сполучених Штатів⁴⁶, Німеччини⁴⁷ та Нідерландів⁴⁸ батареї ПРО Патріот. Каталізатором передачі високотехнологічного озброєння стали масовані ракетні обстріли об'єктів критичної інфраструктури України російськими військами.
- Січень 2023 року – формування «танкової коаліції» низкою країн НАТО з метою створення передумов для контрнаступу України. Хоча цей процес виглядає складним поєднанням політичних обіцянок та реальних дій, передача Україні сучасної наступальної зброї виглядає революційним кроком. Лідером тут виступила Польща, яка передала перші екземпляри танків Леопард 2 у річницю широкомасштабного вторгнення РФ в Україну⁴⁹.

⁴³ <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3653649-vid-perenosnoi-zbroi-do-tankiv-leopard-7-shodinok-zahidnoi-dopomogi-ukraini.html>.

⁴⁴ https://defence-ua.com/minds_and_ideas/v_jakij_krajini_mozhna_znajti_1000_zajvih_gaubits_kalibru_155_mm_neobhidnih_ukrajini-7794.html.

⁴⁵ <https://suspilne.media/246866-mlrs-ta-himars-aki-reaktivni-sistemi-zalpovogo-vognu-nadaut-ukraini-souzniki/> [автор: Anastazja Potapenko].

⁴⁶ <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyy-ssha-domovlenosti/32194557.html>.

⁴⁷ <https://mil.in.ua/uk/news/nimechchyna-peredaye-ukrayini-batareyu-patriot-ta-bmp-marder/>.

⁴⁸ <https://mil.in.ua/uk/news/niderlandy-peredadut-ukrayini-dvi-puskovi-zrk-patriot/>.

⁴⁹ <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3674791-smigal-razom-iz-premerom-polsi-zustrili-persi-v-ukraini-tanki-leopard.html>.

Хоча процес обговорення перспектив постачання Україні винищувачів, штурмових літаків та гелікоптерів, далекобійних ракет триває, варто зазначити еволюцію Заходу в питанні допомоги Україні. Якщо до 24 лютого 2022 року багато країн НАТО та ЄС, зокрема, Німеччина та Франція, вважали неможливим постачання нашої державі летальної зброї, то вже навесні 2022 року ситуація кардинально змінилася. Каталізатором змін, як можна припустити, став характер російської агресії, зокрема, численні воєнні злочини, скоєні росіянами в Україні.

Російська широкомасштабна агресія також прискорила процес європейської та євроатлантичної інтеграції України. 28 лютого 2022 року Володимир Зеленський разом із прем'єр-міністром України Денисом Шмигалем та головою Верховної Ради Русланом Стефанчуком подали заявку на вступ до Європейського Союзу⁵⁰. Вона була задоволена в рекордні терміни (разом з Україною статус кандидата отримала Молдова)⁵¹, оперативний характер цього рішення має під собою економічне підґрунтя: прагнення ЄС використати процес відбудови України після завершення війни як імпульс для власного економічного розвитку.

Євроатлантична інтеграція України не виглядає настільки ж успішною. Хоча Володимир Зеленський у вересні 2022 року заявив про подачу «прискореної заявки» на вступ до Північноатлантичного Альянсу⁵², проте у заочному діалозі (проведення саміту Україна – НАТО протягом 5 років поспіль блокує Угорщина) генеральний секретар Альянсу Єнс Столтенберг чітко дав зрозуміти, що перспективи вступу України до НАТО можуть з'явитися лише після завершення російсько-української війни⁵³.

Буде несправедливим обійти увагою гуманітарний та економічний компоненти російсько-української війни. Після 24 лютого 2022 року мільйони громадян України були змушені залишити межі держави або стати внутрішньо переміщеними особами⁵⁴. Є підстави говорити про наймасштабнішу міграційну кризу в Європі після Другої світової війни, наслідки якої будуть відчутними й після завершення бойових дій. Українській владі доведеться докласти титанічних зусиль для повернення своїх громадян додому.

Хоча російсько-українська війна не виходить за межі континенту, її вплив має глобальний характер, що засвідчило підписання «зернової угоди» між ООН та

⁵⁰ <https://www.dw.com/ru/evrosojuz-pristupil-k-rassmotreniju-zajavki-na-vstuplenie-ukrainy/a-61045245> [автор: Anna Neverova].

⁵¹ <https://www.euointegration.com.ua/news/2022/06/23/7141922/>.

⁵² <https://www.euointegration.com.ua/rus/news/2022/09/30/7147833/>.

⁵³ <https://suspilne.media/328550-persocergovou-zadaceu-e-zabezpecenna-peremogi-stoltenberg-pro-potencijnij-vstup-ukraini-do-nato/> [автор: Anastazja Izvoshchikova].

⁵⁴ https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine?fbclid=IwAR0vuID_3ySZmWe8loqp73Kl9Ml8PSk-JL-54HbvnaVl4UINnTvXR5hce24U.

Туреччиною та Росією і Україною (воюючі сторони підписували кожна свій варіант угоди)⁵⁵. Завдяки її функціонуванню Україна зуміла експортувати понад 20 мільйонів тонн зерна⁵⁶, підтвердивши власний значний внесок до світової продовольчої безпеки.

Важливим аспектом російсько-української війни стало використання фейків та пропаганди. Протистояння двох пострадянських республік відкрило нову сторінку ідеологічного протистояння, адже протягом тривалого часу Росія та Україна перебували в одній ідеологічній парадигмі, створеній ще за часів Російської імперії (міф про триєдиний слов'янський народ). РФ зробила ставку на послідовну дегуманізацію противника, використання для його маркування термінів «бойовики»⁵⁷, «нацисти»⁵⁸, продовжуючи демонструвати обмежену легітимність української влади через використання терміну «київський режим». Україна взяла курс на монополізацію інформаційного простору через запуск телемарафону «Єдині новини», проте не зуміла ефективно протистояти поширенню анонімних Telegram-каналів у вітчизняному інформаційному полі. Щоденні телевізійні звернення Володимира Зеленського можна назвати ефективним способом комунікації, який наголошує на відмінності його поведінки від *modus operandi* Володимира Путіна.

Масштаб російсько-української війни вплинув на низку держав пострадянського простору, запустивши процес його фрагментації. Вище відзначалося падіння впливу Росії у Центральній Азії та перетворення Білорусі на єдиного публічного союзника Росії, для якого неприйнятний характер має поки що безпосереднє використання армії РБ у складі сил вторгнення в Україну. Невизнаний президент Білорусі Лукашенко продовжує маневрувати у сфері впливу Росії.

Восени 2022 року після оголошення часткової мобілізації у РФ сотні тисяч її громадян виїхали до суміжних країн, перебування в яких не потребувало наявності візи⁵⁹. Підпорядкування Федеральної прикордонної служби ФСБ Росії викликає обґрунтовані сумніви у випадковості цієї міграції. Потрапляння на територію Казахстану, Грузії, Вірменії значної кількості громадян РФ може створити ефект бомби уповільненої дії.

Заслугоує на окрему згадку ситуація у Молдові, яка разом з Україною отримала статус кандидата на членство у Європейському Союзі. Проросійські провокатори

⁵⁵ <https://ukragroconsult.com/ru/news/opublikovan-tekst-zernovogo-soglasheniya-podpisannogo-segodnya-v-stambule/>.

⁵⁶ <https://ukrainian.voanews.com/a/6891741.html>.

⁵⁷ <https://ria.ru/20230226/obstrel-1854372273.html>.

⁵⁸ <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html> [автор: Тимофій Сіргейцев].

⁵⁹ <https://www.forbes.ru/society/478827-rossiu-posle-21-sentabra-pokinuli-okolo-700-000-grazdan> [автор: Jelena Tofaniuk, Julia Sapronowa].

хвилеподібно здійснюють зусилля з дестабілізації ситуації у цій країні. Навесні 2022 року вони боролися проти заборони георгіївської стрічки на території Молдови⁶⁰. Російська пропаганда в той час педалювала тему можливого вторгнення ЗСУ на територію самопроголошеного Придністров'я для захоплення артилерійських складів у селищі Колбасна⁶¹. Восени того ж року розпочалися регулярні антивоєнні протести (у Молдові існує монобільшість у парламенті, яка орієнтується на президента Маю Санду) під проводом партії «Шор», які підпитувалися складною економічною ситуацією в країні та суттєвим зростанням вартості комунальних послуг. Зміна уряду має посилити позиції проєвропейської влади Молдови⁶².

Україна й напередодні широкомасштабного російського вторгнення була серед аутсайдерів Європи за рівнем економічного розвитку. Проблеми з корупцією, неефективність економіки, залежність від імпорту енергоресурсів були очевидними для багатьох та створювали підґрунтя для апокаліптичних прогнозів щодо долі України в разі вторгнення російської армії. Загарбники свідомо знищували економічну інфраструктуру України протягом усього періоду після 24 лютого 2022 року. Заява президента Європейської Комісії Урсули фон дер Ляєн про готовність ЄК стати оператором відновлення України⁶³ свідчить про прагнення Європейського Союзу допомогти нашій державі та утримувати її у сфері власного політичного впливу.

Сьогодні складно прогнозувати терміни завершення російсько-української війни, проте немає сумніву, що вона стала однією з наймасштабніших подій ХХІ століття, на сьогоднішній момент – найбільш масштабною війною в поточному столітті. Її перебіг на нинішньому етапі (на початку весни 2023 року) дає змогу зробити такі висновки:

- Росія здійснила неспровоковану агресію проти України, яка мала дати Кремлю змогу оперативно виконати власні геополітичні завдання та отримати оперативний простір для подальшого тиску на країни Заходу.
- Росія розпочала повномасштабну війну проти України, яка змінила гібридну війну, що тривала з 2014 року.
- Україна попри значні людські та територіальні втрати (окуповано біля 20% території України) зуміла позитивно вирішити питання продовження власного існування на політичній мапі світу.

⁶⁰ <https://www.svoboda.org/a/v-moldove-zapretili-georgievskuyu-lentu-i-simvoly-z-i-v/31803320.html>.

⁶¹ <https://glavcom.ua/ru/think/vopros-pridnestrovja-moldova-i-ukraina-stojat-pered-slozhnym-vyborom-909603.html> [автор: Alfred Koch].

⁶² <https://www.dw.com/ru/v-moldove-sformirovano-novoe-pravitelstvo/a-64730469> [автор: Julia Semenova].

⁶³ <https://forbes.ua/ru/news/platformu-dlya-vidbudovi-ukraini-mayut-stvoriti-do-kintsya-roku-golova-evrokomisii-25102022-9270>.

- Протистояння найбільшої держави світу та найбільшої країни Європи змусило основних учасників міжнародних відносин визначитися зі своєю позицією.
- Протягом першого року російсько-української війни агресор активно використовував ядерний шантаж та спекуляції про підготовку Україною «брудної бомби».
- Прагнення Кремля захопити Київ протягом 2-3 днів та примусити Україну до припинення опору провалилося, восени 2022 року Сили оборони України завдали кілька контрударів, зокрема, звільнивши Херсон⁶⁴ – єдиний обласний центр, який росіяни захопили після 24 лютого 2022 року.
- Відбулася ситуативна консолідація українського політикуму навколо ідеї оборони України, проросійські партії опинилися на узбіччі суспільного розвитку, Президент Володимир Зеленський перетворився на символ опору України та суттєво збільшив власний міжнародний авторитет і вплив
- Захід був змушений змінити ставлення до України від небажання постачати летальне озброєння до надання військово-технічної підтримки на десятки мільярдів доларів.
- Воєнні злочини РФ на окупованих територіях України виявилися безпрецедентними для ХХІ століття.
- Пропаганда відіграє надзвичайно потужну роль у російсько-українській війні, а інтенсивність використання фейків суттєво зростає.
- Росія продовжує процес дегуманізації України та українців на державному рівні, прагнучи довести світові, що Україна є *failed state*.
- Триває процес деміфологізації Росії як учасниці системи міжнародних відносин, економічного партнера та держави, спроможної брати участь у формуванні засад світового порядку.
- На агресора накладено безпрецедентні санкції країнами НАТО та ЄС.
- Активізувалася дискусія щодо виключення РФ зі складу постійних членів Ради Безпеки ООН.
- Європейська та євроатлантична інтеграція України отримали потужний імпульс, проте вступ до ЄС та НАТО є можливим лише після завершення бойових дій.
- З'явилися передумови для перегляду після завершення російсько-української війни існуючої системи міжнародних відносин, вона виглядає каталізатором перетворень попри те, що не є за форматом світовою війною.

⁶⁴ <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-kherson-bez-rosiyi/32131219.html>.

- Ситуація в енергетичній сфері є парадоксальною: попри масштабні бойові дії транспортування російських енергоресурсів, закуплених країнами ЄС, територією України триває, проте Європейський Союз суттєво зменшив свою залежність від російських вуглеводнів.
- Російсько-українська війна змінює світ, проте остаточно масштаб змін ми усвідомимо через кілька років після її формального завершення.

dr Yevhen Mahda – виконавчий директор Інституту міжнародної політики, кандидат політичних наук, доцент Інституту видавничої справи та видавання НТУУ, науковий співробітник Київського політехнічного інституту ім. Ігоря Сікорського. Автор досліджень на тему гібридних загроз. Експерт Міжнародної мережі стратегічних дій з безпеки.

Бібліографія

- <http://kremlin.ru/events/president/news/69391>.
<http://kremlin.ru/events/president/news/69695>.
<http://kremlin.ru/events/president/news/70565>.
<https://armyinform.com.ua/2022/05/10/istorychnyj-zakon-pro-lend-liz-dlya-ukrayiny-shho-cze-nam-dast/> [автор: Nazar Wołoszyn].
[https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine?fbclid=IwAR0vuID_3ySZmWe8loqp-73Kl9Ml8PSk\]L-54HbvnaVI4UINnTvXR5hce24U](https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine?fbclid=IwAR0vuID_3ySZmWe8loqp-73Kl9Ml8PSk]L-54HbvnaVI4UINnTvXR5hce24U).
https://defenceua.com/minds_and_ideas/v_jakij_krajini_mozhna_znajti_1000_zajvih_gaubits_kalibru_155_mm_neobhidnih_ukrajini-7794.html.
<https://fakty.com.ua/ru/ukraine/suspilstvo/20230120-pidtrymka-ta-ozbroyennya-shho-take-zustrichi-u-formati-ramshtajn-ta-yak-vony-dopomagayut-ukrayini/> [автор: Władysława Tkaczenko].
<https://forbes.ua/ru/news/platformu-dlya-vidbudovi-ukraini-mayut-stvoriti-do-kint-sya-roku-golova-evrokomisii-25102022-9270>.
<https://glavcom.ua/ru/think/vopros-pridnestrovja-moldova-i-ukraina-stojat-pered-slozhnym-vyborom-909603.html> [автор: Alfred Koch].
<https://hromadske.ua/ru/posts/budapeshtskij-memorandum-cho-poobeshali-ukraine-v-1994-godu-i-kak-kiev-hochet-ispolzovat-eto-v-svoyu-polzu> [автор: Ostap Kramar].
<https://lenta.ru/news/2022/10/26/bombaaaa/> [автор: Anastazja Sheikina].
<https://mil.in.ua/uk/news/niderlandy-peredadut-ukrayini-dvi-puskovi-zrk-patriot/>.

<https://mil.in.ua/uk/news/nimechchyna-peredaye-ukrayini-batareyu-patriot-ta-bmp-marder/>.

<https://news.liga.net/politics/news/ukraina-za-god-poluchila-ot-soyuznikov-voennuy-u-pomosch-na-150-mlrd-evro-stoltenberg>.

<https://news.un.org/ru/story/2022/11/1434282>.

<https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html> [автор: Timofiej Siergiejcew].

<https://ria.ru/20221024/bomba-1826359359.html>.

<https://ria.ru/20230226/obstrel-1854372273.html>.

<https://ru.euronews.com/2022/09/27/web-patriarch-kirill-on-ukraine>.

<https://suspilne.media/246866-mlrs-ta-himars-aki-reaktivni-sistemi-zalпового-vognu-nadaut-ukraini-souzniki/> [автор: Anastazja Potapenko].

<https://suspilne.media/278855-minulo-40-dniv-pisla-teraktu-v-olenivci-so-vidomo/> [автор: Olya Guivan].

<https://suspilne.media/328550-persocergovou-zadaceu-e-zabezpecenna-peremogi-stoltenberg-pro-potencijnij-vstup-ukraini-do-nato/> [автор: Anastazja Izvoshchikova].

<https://suspilne.media/333606-zelenskij-stav-ludinou-roku-za-versieu-zurnal-u-time/> [автор: Nadia Sobenko]

https://t.me/medvedev_telegram.

<https://tass.ru/ekonomika/15964877> [автор: Olga Keskin].

<https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15932657>.

<https://tiny.pl/wbdn6>.

<https://tiny.pl/wbdnb>.

<https://ukragroconsult.com/ru/news/opublikovan-tekst-zernovogo-soglasheniya-pod-pisannogo-segodnya-v-stambule/>.

<https://ukrainian.voanews.com/a/6891741.html>.

<https://www.bbc.com/russian/features-64709870> [автор: Ilja Barabanow]

<https://www.bbc.com/russian/news-60822040>.

<https://www.bbc.com/russian/news-62811953>.

<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cy05je9ynj2o>.

<https://www.dw.com/ru/ukraina-iniciirovala-process-isklucenia-rf-iz-sovbeza-oon-i-oon-v-celom/a-64214540> [автор: Aleksandra Iwanowa].

<https://www.dw.com/ru/makron-prizval-ukrainu-i-rossiu-vernutsa-k-peregovoram/a-63421209> [автор: Anna Neverova].

<https://www.dw.com/ru/v-moldove-sformirovano-novoe-pravitelstvo/a-64730469> [автор: Julia Semenova].

<https://www.dw.com/ru/evrosojuz-pristupil-k-rassmotreniju-zajavki-na-vstuplenie-ukrainy/a-61045245> [автор: Anna Neverova].

<https://www.forbes.ru/society/478827-rossiu-posle-21-sentabra-pokinuli-okolo-700-000-grazdan> [автор: Jelena Tofaniuk, Julia Saprnowa].

<https://www.gazeta.ru/politics/news/2022/10/10/18763591.shtml> [автор: Zachar Markow].

<https://www.radiosvoboda.org/a/deokupacia-ostriv-zmiinyi/31933571.html> [автор: Iryna Nazarczuk].

<https://www.rbc.ua/rus/news/stambulskoe-kommyunike-garantii-bezopasnosti-1653113781.html> [автор: Anna Berezina].

SPOŁECZEŃSTWO I MEDIA W OBlicZU WOJNY

СУСПІЛЬСТВО ТА МЕДІА В УМОВАХ ВІЙНИ

Ksenia Iliuk
współzałożycielka LetsData, ekspertka od wykorzystania sztucznej inteligencji
do przewidywania zagrożeń i możliwości komunikacyjnych
w warunkach wrogich działań informacyjnych

Zmiany w odbiorze informacji – jak rzeczywistość wojenna kształtowała nowe gusta, trendy i platformy. Rosnąca rola mediów społecznościowych

Słowa kluczowe

środowisko informacyjne, media społecznościowe, rosyjska propaganda, media tradycyjne, odbiór informacji, kanały informacyjne, Telegram, komunikacja strategiczna, przekaz informacyjny, budowanie odporności społecznej, dezinformacja

Rosyjska zmasowana inwazja na Ukrainę wywarła duży wpływ na środowisko informacyjne tego kraju. Ze względu na odczuwaną przez Ukraińców potrzebę nieustannego dostępu do najbardziej aktualnych informacji, często w sytuacji ograniczonego dostępu do telewizji lub serwisów informacyjnych, przy jednoczesnej powszechności telefonów komórkowych, umożliwiającej świadkom wydarzeń filmowanie ich na bieżąco, większość mieszkańców tego kraju zaczęła korzystać z mediów społecznościowych jako podstawowego źródła informacji¹. Tocząca się w Ukrainie wojna została już uznana za jeden z najbardziej intensywnych w historii konfliktów w przestrzeni cyfrowej, w którym na żywo transmitowane materiały i treści generowane bezpośrednio przez użytkowników odgrywają bezprecedensową rolę w kształtowaniu opinii publicznej². Urzędnicy, żołnierze, ochotnicy, przesiedleńcy, którzy pozostali w kraju, oraz tzw. zwykli obywatele wykorzystują media społecznościowe do dzielenia się własnymi doświadczeniami, dokumentowania wojny i przeciwdziałania rosyjskiej propagandzie. W tej sytuacji informowanie o bieżących wydarzeniach stało się jednym z elementów wzmacniania odporności Ukrainy,

¹ <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlenia-ta-dovira-2022.pdf> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

² D. Johnson, *Ukraine Live-Streamed the War to the World Using Google Maps* [Ukraina transmitowała wojnę na żywo na cały świat za pomocą Map Google], Slate, 24 lutego 2022 r., <https://slate.com/technology/2022/02/ukraine-russia-livestream-google-maps.html> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

pomagającym podnosić morale i utrzymywać silne poczucie tożsamości narodowej. Z badań przeprowadzonych w lutym 2023 r. wynika, że 95% Ukraińców wierzy w zwycięstwo swojego kraju w toczącej się wojnie³.

W miarę jak Ukraina w dalszym ciągu boryka się z toczącą się wojną, kluczowe znaczenie ma zrozumienie, w jaki sposób przekaz informacji ukształtował reakcję mieszkańców tego kraju. W niniejszym artykule przyjrzymy się zmianom w odbiorze informacji, roli mediów społecznościowych w wojnie oraz temu, w jaki sposób Ukraińcy wykorzystali dzielenie się informacjami do kształtowania postaw w reakcji na rosyjską agresję na swój kraj. Skupimy się także na fundamentalnym znaczeniu skutecznego przekazu informacji w sytuacjach kryzysowych, takich jak regularna wojna, z uwzględnieniem licznych propagandowych kampanii informacyjnych Rosji przeciwko Ukrainie, oraz zastanowimy się, jak przekaz informacji może wspierać budowanie i utrzymywanie odporności Ukrainy.

Jak wojna z Rosją ukształtowała sposoby odbioru informacji przez Ukraińców?

W maju 2022 r. Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii (KIIS) przeprowadził ankietę, której wyniki wskazują na zmiany w zakresie najpopularniejszych źródeł informacji, z których korzystają Ukraińcy⁴. Okazało się bowiem, że media społecznościowe zdezonizowały telewizję, która do tej pory była najpopularniejszym źródłem informacji o kraju i świecie (respondenci mogli wybrać kilka odpowiedzi). Zgodnie z wynikami badań w ciągu ostatnich 2 miesięcy:

- 76,6% Ukraińców korzystało z mediów społecznościowych jako źródła informacji;
- 66,7% Ukraińców korzystało z telewizji jako źródła informacji;
- 61,2% Ukraińców korzystało z internetu jako źródła informacji;
- 28,4% Ukraińców korzystało z radia jako źródła informacji;
- 15,7% Ukraińców korzystało z gazet i periodyków drukowanych jako źródła informacji.

Do tej zmiany nawyków w zakresie odbioru informacji dostarczanych przez media doprowadziło kilka czynników, natomiast to właśnie media społecznościowe stały się dla większości Ukraińców głównym źródłem bieżących informacji. Po pierwsze, Ukraina cechowała się stosunkowo wysokimi wskaźnikami korzystania z internetu przez swoich mieszkańców jeszcze przed wybuchem wojny. W styczniu 2022 r. w kraju było ponad 31 mln użytkowników internetu, co stanowiło 71,8% całej populacji⁵. Z tego powodu wielu Ukraińców było już przyzwyczajonych do korzystania z serwisów przekazujących

³ https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

⁴ https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00ZDSK.pdf [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

⁵ <https://datareportal.com/reports/digital-2022-ukraine> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

wiadomości i informacje w sieci. W miarę gwałtownej eskalacji działań wojennych i początkowych postępów wojsk rosyjskich Ukraińcy gorączkowo poszukiwali informacji o bieżącej sytuacji oraz o ewentualnie nadciągających zagrożeniach. W momentach zagrożenia ludzie często próbują znaleźć informacje, by zapanować nad zmieniającą się sytuacją i próbować się chronić⁶.

Dostęp mieszkańców Ukrainy do tradycyjnych mediów był również ograniczony, zwłaszcza w pierwszych dniach wojny, kiedy wielu obywateli tego kraju szukało dróg ucieczki. To właśnie wtedy platformy mediów społecznościowych, takie jak Telegram, stały się szczególnie ważnymi źródłami informacji, ponieważ można było łatwo uzyskać do nich dostęp w sytuacji niewielkiego obciążenia mobilnej sieci internetowej. Dzięki temu osoby posiadające smartfony mogły na bieżąco śledzić rozwój wydarzeń, nawet przebywając w schronie przeciwlotniczym lub znalazłszy się na obszarze objętym rosyjską okupacją⁷. Ponadto udostępnienie systemu łączności internetowej Starlink zapewniło możliwość skorzystania z rozwiązania awaryjnego w przypadku przerwy w dostępie do internetu w strefie objętej działaniami wojennymi, umożliwiając żołnierzom i cywilom dzielenie się najświeższymi informacjami z terenu. Na przykład członkowie pułku Azow przeprowadzili dwugodzinną odprawę z otoczonego przez rosyjskie wojska kombinatu Azowstal w Mariupolu⁸.

Wreszcie bezpośredni wpływ wojny na ukraińską ludność cywilną sprawił, że zwykli ludzie chętnie dzielili się własnymi doświadczeniami i dokumentowali wojnę w czasie rzeczywistym. Ukraińcy filmowali i udostępniali zdjęcia z bombardowań, czasu spędzonego w schronach i codziennego losu uchodźców, szeroko udostępniając w mediach społecznościowych ogromne ilości treści tworzonych przez użytkowników⁹.

Wszystkie te czynniki sprawiły, że Telegram odnotował ogromny wzrost liczby użytkowników poszukujących bieżących wiadomości na kanałach tego medium. Według badania InMind przeprowadzonego przy wsparciu programu Internews Media w listopadzie 2022 r. aż 60% Ukraińców używało Telegramu jako swojego źródła informacji. W 2021 r. odsetek

⁶ J. Brailovskaia, J. Margraf, *Relationship between sense of control, psychological burden, sources of information and adherence to anti-COVID-19 rules* [Związek między poczuciem kontroli, obciążeniem psychicznym, źródłami informacji a przestrzeganiem zasad wprowadzonych w celu przeciwdziałania rozprzestrzenianiu się wirusa COVID-19], „Journal of Affective Disorders Reports” 2022, vol. 8.

⁷ <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/3/7343624/> [autor: Olga Gluszczenko; dostęp: 21 lutego 2023 r.].

⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=1eETCX-4Z2M> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

⁹ K. Stavrou, *User-Generated Evidence: A Helping Hand for the ICC Investigation into the Situation in Ukraine?* [Dowody tworzone przez użytkowników: pomocna dłoń wyciągnięta do śledczych MTK w sprawie sytuacji w Ukrainie?], *Opinio Juris*, 14 marca 2022 r., <http://opiniojuris.org/2022/03/14/user-generated-evidence-a-helping-hand-for-the-icc-investigation-into-the-situation-in-ukraine/> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

ten wynosił zaledwie około 20%¹⁰. Drugie miejsce wśród źródeł informacji zajął Facebook, przy czym niektórzy eksperci podważają to ustalenie, ponieważ z innych ankiet wynika, że to jednak YouTube jest drugą najczęściej używaną platformą, z której Ukraińcy czerpią najnowsze wieści z kraju i ze świata. YouTube ma ponad 28 mln zarejestrowanych ukraińskich użytkowników, Instagram – ponad 16,1 mln, a Facebook – 15,45 mln. Aktywnie rozwija się także TikTok – z platformy tej korzysta ponad 10,55 mln ukraińskich użytkowników¹¹.

Jak do tego doszło, że Telegram, zwłaszcza zważywszy na jego rosyjski rodowód, stał się głównym źródłem informacji dla Ukraińców, będących przecież celem rosyjskiej inwazji?

Rosyjskie pochodzenie twórców Telegramu nie jest dla nikogo zaskoczeniem. Nikołaj i Paweł Durowowie, którzy zresztą stworzyli również platformę społecznościową VK, zapewniają, że ich komunikator zapewnia użytkownikom pełną swobodę, bezpieczeństwo i anonimowość. Mimo że Telegram formalnie pozycjonuje się jako komunikator, to jednak przez lata ewoluował, by z czasem stać się hybrydą usługi przesyłania wiadomości i platformy mediów społecznościowych, konkurującą z WhatsAppem, Signalem, a nawet Facebookiem. Telegram oferuje użytkownikom więcej niż tylko możliwość bezpośredniej wymiany wiadomości: pozwala także tworzyć grupy i kanały. To właśnie owe kanały stały się głównym źródłem informacji odbieranych przez Ukraińców z Telegramu. Umożliwiają one osobom będącym ich właścicielami publikowanie informacji bez ujawniania swojej tożsamości, zaś subskrybenci mogą reagować na publikowane treści za pomocą emotikonów lub komentarzy, tylko jeżeli zezwala na to administrator. Kanały mogą mieć przy tym nieograniczoną liczbę obserwujących. Z danych udostępnionych agencji Detector Media przez Telemetrio, firmę badającą odbiorców Telegramu, średnia liczba ukraińskich subskrybentów pewnego kanału Telegramu podwoiła się między lutym a lipcem 2022 r. z 9 tys. do ponad 18 tys. osób¹².

W sytuacji wojny kanały Telegramu mają kluczową przewagę nad innymi platformami mediów społecznościowych – nie korzystają z algorytmu podsuwającego użytkownikom wybrane przez siebie treści. Algorytm taki często decyduje za użytkownika, jakie posty pojawiają się w jego kanale, przy czym dzieje się tak na większości platform, w tym na Facebooku, co utrudnia użytkownikom docieranie do faktycznie najnowszych informacji. Mimo iż Twitter posiada opcję chronologicznego sortowania informacji, to jednak włączenie jej i skonfigurowanie powiadomień push o nowych postach z każdego konkretnego

¹⁰ <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

¹¹ <https://ua.interfax.com.ua/news/telecom/850821.html> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

¹² I. Riaboshtan, K. Iliuk, O. Pivtorak, *From „Trukha” to Gordon: the most popular channels of the Ukrainian Telegram* [Od „Truchy” do Gordona: najpopularniejsze kanały ukraińskiego Telegramu], Detector Media, 20 września 2022 r. [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

konta w dalszym ciągu wymaga pewnego wysiłku. W Telegramie użytkownicy muszą tylko zasubskrybować dany kanał, a następnie otrzymują powiadomienia push o każdym nowym poście, chyba że zdecydują się je wyciszyć.

Możliwość łatwego i natychmiastowego przekazywania informacji do wielu odbiorców jednocześnie okazała się atrakcyjna dla agend rządowych. Zaczęły one korzystać z tej funkcji do szybkiego aktualizowania informacji w różnych kwestiach: od powiadamiania subskrybentów o nalotach po publikowanie komentarzy w formie audiowizualnej na temat rozmaitych nowych wydarzeń. Na przykład gubernator obwodu mikołajowskiego Witalij Kim uruchomił swój kanał w Telegramie 24 lutego 2022 r., a w ciągu zaledwie kilku tygodni (do 13 marca) obserwowało go już ponad 690 tys. subskrybentów¹³. Krótkie materiały wideo z aktualnymi informacjami zamieszczane przez gubernatora Kima w Telegramie, zaczynające się od słów „Dobry wieczór, jesteśmy z Ukrainy”, stały się hasłem mema, bardzo popularnego w całym kraju¹⁴.

W trakcie pierwszego miesiąca rosyjskiej zmasowanej inwazji na Ukrainę kanały instytucji państwowych w Telegramie oraz ich przedstawicieli, zwłaszcza funkcjonujących w społecznościach lokalnych, najbardziej zwiększyły liczbę subskrybentów właśnie w ukraińskim segmencie tej platformy. Niektórym udało się ponad 20-krotnie zwiększyć liczbę obserwujących w trakcie pierwszych 5 miesięcy wojny. Spośród 20 kanałów, które zdobyły najwięcej subskrybentów na Telegramie w okresie od 23 lutego do 23 lipca 2022 r., 4 należały do przedstawicieli ukraińskich instytucji państwowych szczebla ogólnokrajowego, a kolejnych 7 – do władz samorządowych¹⁵. W tym czasie oglądalność Wołodymyra Zełenskiego wzrosła o 1,25 mln osób (84%)¹⁶.

Inną kategorią kanałów, która odnotowała znaczny wzrost liczby subskrybentów, są te prowadzone przez żołnierzy i korespondentów wojennych. Większość platform mediów społecznościowych zakazuje publikacji zdjęć i filmów z miejsc, w których toczą się działania wojenne. Ogólnie rzecz ujmując, pragnąc uczynić przestrzeń internetową bezpieczniejszą, większość mediów społecznościowych egzekwuje na własnych platformach rozmaite zasady dotyczące blokowania treści. Dotyczy to m.in.: nawoływania do przemocy, podszywania się pod inne osoby lub wspomniania nazwy ukraińskiego pułku Azow (w związku z dość skutecznymi działaniami rosyjskiej propagandy, która postanowiła przedstawiać bojowników Azowa jako nazistów)¹⁷. Z kolei Telegram poszedł

¹³ <https://t.me/s/mykolaivskaoda> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

¹⁴ I. Riaboshtan, K. Iliuk, O. Pivtorak, *From „Trukha” to Gordon...*

¹⁵ Tamże.

¹⁶ https://telemetr.io/en/channels/1463721328-v_zelenskiy_official [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

¹⁷ G. Sklyarevska, *Why Azov is not a „neo-nazi battalion”* [Dlaczego Azow nie jest bynajmniej „neo-nazistowskim batalionem”], Media Sapiens, 10 czerwca 2022 r., <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/29642/2022-06-10-why-azov-is-not-a-neo-nazi-battalion/> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

inną drogą, przyjmując niejasne zasady dotyczące moderowania publikowanych u siebie treści. Platforma ta rzadko blokuje jakiegokolwiek treści. Mimo że podejście to wzbudzało pierwotnie obawy co do roli Telegramu w rozpowszechnianiu dezinformacji, okazało się z czasem, że umożliwiło to również użytkownikom działającym w dobrej wierze dzielenie się dowodami rosyjskiej agresji i przemocy, które w innej sytuacji mogłyby nigdy nie ujrzeć światła dziennego. To właśnie z Telegramu korzystają żołnierze Sił Zbrojnych Ukrainy, by informować swoich współobywateli o sytuacji na froncie.

Ukraińscy wojskowi korzystali także z platformy Telegram do zbierania informacji przydatnych na polu walki. Na przykład Ministerstwo Transformacji Cyfrowej Ukrainy uruchomiło na Telegramie chatbota o nazwie eVorog, za pomocą którego Ukraińcy mogą dzielić się informacjami o ruchu wojsk rosyjskich¹⁸. Każdy potencjalny użytkownik bota musiał najpierw przejść weryfikację za pośrednictwem ukraińskiej państwowej platformy cyfrowej Diia¹⁹.

Trzecim rodzajem kanałów, który odnotował znaczny wzrost liczby subskrybentów, są kanały Telegramu działające jak tradycyjne media i często skupiające się na lokalnych wydarzeniach. Ta kategoria jest stosunkowo trudna do klasyfikacji, ponieważ kanały te publikują wiadomości, natomiast nie są mediami w tradycyjnym tego słowa znaczeniu. Przekazują one najnowsze informacje, ale często brakuje u nich wzmianki o ich źródle lub elementu publicystycznego, wpływającego na postrzeganie informacji przez odbiorcę. Nie wspominając już o tym, że większość tych kanałów jest prowadzona przez anonimowych twórców, co utrudnia użytkownikom zorientowanie się, kto za nimi stoi i jakie ma motywacje²⁰. Najpopularniejszym kanałem Telegramu w segmencie ukraińskim jest pełniący funkcję medialną Trukha4 Ukraine, który obserwuje ponad 2,7 mln subskrybentów²¹.

Telegram, będący głównym źródłem informacji dla Ukraińców, posłużył także za poligon doświadczalny dla rosyjskiej propagandy i dezinformacji. Rosja od lat rozwija swoje zdolności w zakresie masowych kampanii dezinformacyjnych na tej platformie. W 2019 r. ukraińskie służby bezpieczeństwa ujawniły sieci anonimowych kanałów Telegramu prowadzonych przez rosyjski wywiad²². Odbiorcami dezinformacji mieli być

¹⁸ https://t.me/evorog_bot [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

¹⁹ <https://diia.gov.ua/> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

²⁰ K. Iliuk, *Як Телеграм сприяє дезінформації та маніпуляціям?* [How Telegram empowers disinformation and manipulations? – Jak Telegram wzmacnia dezinformację i manipulację?], Media Sapiens, 18 kwietnia 2021 r., <https://ms.detector.media/internet/post/27097/2021-04-18-yak-telegram-spryaie-dezinformatsii-ta-manipulyatsiyam/> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

²¹ <https://t.me/s/truexanewsua> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

²² K. Iliuk, I. Riaboshtan, *A „Telegram Empire” run by Russian intelligence during the big war* [„Imperium Telegramowe” rosyjskiego wywiadu w czasie wielkiej wojny], Media Sapiens, 20 czerwca 2022 r., <https://ms.detector.media/trendi/post/29697/2022-06-20-a-telegram-empire-run-by-russian-intelligence-during-the-big-war/> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

Ukraińcy, których autorzy kanału przekonywali, że posiadają niejawne informacje, które ukraińskie władze i media zamierzały zamieść pod dywan. Korzystając z funkcji anonimowości, Rosja stworzyła cały „ekosystem” anonimowych kanałów Telegramu, obiecujących użytkownikom sensacyjne, tajne informacje, a w rzeczywistości będących „rozsadnikami” teorii spiskowych. Z tej samej funkcji anonimowości Rosja skorzystała, tworząc w trakcie wojny sieć tzw. kanałów okupacyjnych. Powstały one anonimowo w trakcie pierwszych tygodni zmasowanej inwazji na wsie, które Rosja zamierzała okupować²³.

Ponadto Telegram zbudował swoją markę na przekazie, że jest zaszyfrowaną aplikacją do przesyłania wiadomości. Jednak opis ten może być złudny, ponieważ platforma nie posiada domyślnie włączonego szyfrowania typu end-to-end, w przeciwieństwie do Signala czy WhatsAppa. Użytkownicy muszą w tym celu ręcznie aktywować w swoim urządzeniu funkcję „tajnych czatów”, ale po pierwsze – robi tak niewiele osób, a po drugie – tylko indywidualne rozmowy, a nie czaty grupowe mogą być szyfrowane na zasadzie end-to-end. Nieporozumienie to może mieć poważne konsekwencje. Twórca Signala Moxie Marlinspike ostrzegł Ukraińców za pośrednictwem Twittera, by nie ufali nadmiernie twierdzeniom Telegramu na temat rzekomego szyfrowania informacji przekazywanych przez tę platformę. Pisał, że wiele osób rozumie twierdzenie o „zaszyfrowaniu” komunikatora jako zapewnienie, że nikt, nawet firma będąca właścicielem aplikacji, nie może odczytywać ich wiadomości. Jednak nie jest to do końca prawda. Marlinspike wyjaśnił, że jeśli określona aplikacja jest tylko zaszyfrowana, wówczas oznacza to, że firma, która ją tworzy, jest właścicielem kluczy szyfrujących, co umożliwia jej odszyfrowanie wiadomości w dowolnym momencie²⁴.

Wraz ze wzrostem popularności platformy pojawiły się obawy dotyczące działania aplikacji i jej ewentualnych powiązań z rosyjskimi służbami specjalnymi. Większości tych obaw nie udało się dotąd rozwiązać wobec braku pewności, czy Telegram jest rzeczywiście tak bezpieczny i niezależny, jak obiecują jego twórcy. Kwestia ta jest o tyle poważna, że ryzyko nieodpowiednich zabezpieczeń platformy może oznaczać wybór między życiem a śmiercią dla Ukraińców podczas wojny prowadzonej przeciwko ich krajowi przez Rosję.

²³ K. Iliuk, Y. Sapolovych, I. Riaboshtan, „Now we will live to the fullest!”. *How and why Russia has created a Telegram channels network for the occupied territories of Ukraine* [„Wreszcie zaczniemy żyć na całego!” Jak i dlaczego Rosja stworzyła sieć kanałów w Telegramie dla okupowanych terytoriów Ukrainy], Detector Media, 5 maja 2022 r., <https://detector.media/monitorynh-internetu/article/199010/2022-05-05-now-we-will-live-to-the-fullest-how-and-why-russia-has-created-a-telegram-channels-network-for-the-occupied-territories-of-ukraine/> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

²⁴ T. Brewster, *Ukraine Warned Over Danger Of Russian Spying On Telegram* [Ostrzeżenie Ukraińców przed niebezpieczeństwem szpiegowania Telegramu przez Rosjan], Forbes, 25 lutego 2022 r., <https://www.forbes.com/sites/thomasbrewster/2022/02/25/ukraine-warned-over-danger-of-russian-spying-on-encrypted-telegram/?sh=78e48835487f> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

Ten, kto daje, również coś otrzymuje w zamian. Treści tworzone przez użytkowników mediów społecznościowych podczas rosyjskiej wojny przeciwko Ukrainie

Treści generowane przez użytkowników na TikToku odegrały ważną rolę w walce Ukrainy przeciwko rosyjskiej propagandzie i dezinformacji podczas trwającej wojny. Batalia ta została już zresztą nazwana „pierwszą wojną tiktokową”²⁵. Publikując krótkie filmy na tej platformie, Ukraińcy rozmawiają z innymi użytkownikami TikToka w ich własnym języku, docierając – w przypadku najpopularniejszych twórców – do milionów osób, co stanowi potężną formę promocji sprawy ukraińskiej²⁶. Wielu Ukraińców używało TikToka do dokumentowania rosyjskich okrucieństw przeciwko ich krajowi – np. w ten sposób zostały zarejestrowane i upublicznione pociski spadające na Kijów. Tłem muzycznym do tego krótkiego filmu opublikowanego 24 lutego był utwór „Little Dark Age” zespołu MGMT, który od tego czasu stał się memem audio na TikToku²⁷.

TikTok był również wykorzystywany do obalania twierdzeń rosyjskiej propagandy za pomocą zabawnych skeczów wpisujących się w popularne na platformie trendy. Od lutego 2023 r. hashtagi w rodzaju „rosyjska propaganda” miały ponad 15 mln wyświetleń na TikToku. Ukraińcy nieustannie wyśmiewają się z rosyjskiej propagandy, obalają jej twierdzenia i wskazują innym użytkownikom, jak nie dać się oszukać.

Dzielenie się przez Ukraińców na TikToku własnymi doświadczeniami wojennymi przyczyniło się do podtrzymania morale mieszkańców tego kraju i utrzymania wysokiego poziomu poparcia na całym świecie. Na przykład należąca do 21-letniej mieszkanki Charkowa konto o nazwie @valerisssh dokumentowało jej „typowy dzień wojny w Ukrainie”, który autorka spędzała w schronie przeciwlotniczym, a równolegle pokazywała ludziom zniszczenia, jakie działania wojenne spowodowały w jej własnym domu. Za podkład muzyczny posłużyła młodej charkowiance wesoła włoska piosenka. Opublikowany przez nią na TikToku film został wyświetlony ponad 50 mln razy²⁸. Filmiki na TikToku wstawiają nie tylko cywile, ale także ukraińscy żołnierze. Mimo uczestnictwa w wojnie wpisują się oni w weselsze trendy, które momentalnie zyskują

²⁵ K. Chayka, *Watching the Worlds „First TikTok War”* [Obserwując „pierwszą wojnę tiktokową”], *New Yorker*, 3 lutego 2022 r., <https://www.newyorker.com/culture/infinite-scroll/watching-the-worlds-first-tiktok-war> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

²⁶ K. Paul, *TikTok was ‘just a dancing app’. Then the Ukraine war started* [TikTok był „tylko aplikacją dla miłośników tańca”. A potem wybuchła wojna w Ukrainie], *The Guardian*, 20 marca 2022 r., <https://www.theguardian.com/technology/2022/mar/19/tiktok-ukraine-russia-war-disinformation> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

²⁷ K. Chayka, *Watching the Worlds „First TikTok War”*...

²⁸ <https://www.euronews.com/2023/01/07/meet-the-ukrainian-tiktok-star-documenting-life-in-her-war-torn-homeland> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

popularność wśród użytkowników całej platformy. Wskazują na optymizm i wysokie morale ukraińskiej armii²⁹.

Twitter odegrał również ważną rolę jako platforma informacyjna dla Ukraińców w czasie wojny. Agendy państwowe na szczeblu krajowym nieustannie tweetują i publikują na swoich oficjalnych kontach zdjęcia okrucieństw, których dopuszczają się rosyjscy żołnierze. Przedstawiciele społeczeństwa obywatelskiego i dziennikarze organizują specjalne prestrzenie i burze na Twitterze, by dzielić się wiedzą na temat wojny z szerokimi rzeszami odbiorców. Popularną formę komunikacji stanowią na Twitterze memy. W tworzeniu ich Ukraińcy wykazują się dużą kreatywnością³⁰. Ukraińscy urzędnicy często korzystają z memów, by dziękować sojusznikom za dostawy broni lub wyśmiewać Rosję. Na przykład minister obrony Ukrainy Ołeksij Reznikow szydził z twierdzeń Rosji, jakoby Ukraina planowała rekrutować walczące komary, zwracał przy tym uwagę na niedorzeczność rosyjskiej propagandy³¹.

Ukraińscy przedsiębiorcy również korzystali z memów do komunikowania się ze swoimi klientami i komentowania bieżących wydarzeń związanych z wojną. Na przykład, kiedy na lotnisku wojskowym na okupowanym przez Rosję Krymie doszło do eksplozji, ukraińscy przedsiębiorcy zaczęli żartować na temat wznowienia działalności na półwyspie po jego wyzwoleniu³². Wykorzystywanie humoru i kreatywności na Twitterze pozwoliło Ukraińcom szerzyć swoje przesłanie i zyskiwać poparcie na całym świecie.

Należy wspomnieć, że obie te platformy mediów społecznościowych są również wykorzystywane przez Rosję do wywierania szkodliwego wpływu informacyjnego. Zostało opublikowane wiele doniesień na temat rosyjskich wpływów na TikToku³³ i Twitterze³⁴. Mimo że platformy mediów społecznościowych podejmują pewne działania w celu ochrony swoich użytkowników przed dezinformacją, to jednak tempo wydarzeń i za-

²⁹ A. Lloyd, *Ukrainian soldiers are filming TikTok-style dance videos in the snow to show morale is high as the war rages on* [Ukraińscy żołnierze kręcą filmy z sobą w roli tiktokowych tancerzy na śniegu, by pokazać swoje wysokie morale podczas toczącej się na całego wojny], 7 grudnia 2022 r., Insider, <https://www.insider.com/ukrainian-soldiers-dancing-videos-viral-2022-12> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

³⁰ D. Antoniuk, *Making sense of Ukrainian war memes: From watermelons to Saint Javelin* [Sens ukraińskich memów wojennych: Od arbuźów do św. Javelina], The Kyiv Independent, 29 listopada 2022 r., <https://kyivindependent.com/national/making-sense-of-ukrainian-memes-from-watermelons-to-saint-javelin> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

³¹ <https://twitter.com/oleksiireznikov/status/1589921503885537280?lang=en> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

³² <https://nv.ua/ukr/lifestyle/chiy-krim-2022-ukrajinski-kompaniji-obirayut-sobi-misce-v-krimu-memi-novini-ukrajini-50262197.html> [autor: Daryna Griszczuk; dostęp: 21 lutego 2023 r.].

³³ S. Sardarizadeh, *Ukraine war: False TikTok videos draw millions of views* [Dezinformujące filmy na TikToku przyciągają miliony użytkowników], BBC, 25 lutego 2022 r., <https://www.bbc.com/news/60867414> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

³⁴ J. Clayton, *How Kremlin accounts manipulate Twitter* [Jak konta Kremla manipulują Twitterem], BBC, 19 marca 2022 r., <https://www.bbc.com/news/technology-60790821> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

lew dezinformacji pochodzącej z Rosji pokazują, że środki te są niewystarczające³⁵. Nie wspominając już o tym, że niekiedy z powodu nieudolnych prób moderowania treści ukraińscy dziennikarze, wolontariusze i aktywiści zmagali się z blokadami swoich kont na wielu platformach mediów społecznościowych³⁶.

Jakie główne wnioski można wyciągnąć ze związanych z wojną ukraińskich doświadczeń w mediach społecznościowych?

Kiedy wspominamy o mediach społecznościowych jako o źródle informacji, ważne jest, by zdawać sobie sprawę z faktu, że są to platformy, na których informacjami dzielą się między sobą osoby zainteresowane przekazem i odbiorem takich treści. Gdy ktoś twierdzi, że czerpie swoje informacje z mediów społecznościowych, może to np. oznaczać, że dana osoba jest subskrybentem oficjalnego kanału prezydenta Ukrainy na Telegramie albo subskrybentem kanału na tej platformie prowadzonego przez rosyjski wywiad w celu wywierania szkodliwego wpływu. Kluczowe znaczenie ma zatem analiza źródeł, ich retoryki i zasięgu. Z uwagi na to, że Telegram stanowi główne źródło informacji dla większości Ukraińców, niepokój powinien budzić rosnący zasięg kanałów tej platformy rozpowszechniających prorosyjską propagandę i dezinformację. Na przykład prowadzone przez GRU kanały „Resident” i „Legitimny”, których docelową grupę odbiorców stanowią Ukraińcy, w okresie pomiędzy 24 lutego a 9 czerwca 2022 r. zwiększyły swoją oglądalność 2,5-krotnie. Jednak dokładniejsza analiza pozwala przypuszczać, że do kanałów tych najprawdopodobniej dołączają potencjalne boty i odbiorcy z Rosji, a nie użytkownicy z Ukrainy. Jednocześnie z badań wynika, że Ukraińcy nawet nie wskazują tych kanałów jako źródeł swoich informacji. Wręcz przeciwnie – to ukraińskim oficjalnym źródłom rośnie oglądalność.

Z punktu widzenia władz, przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego i innych interesariuszy kluczowego znaczenia nabiera kwestia prawidłowej alokacji zasobów. Rosyjska agresja przeciwko Ukrainie wskazała na siłę komunikacji strategicznej w obliczu rosyjskiej propagandy i dezinformacji. Ponieważ ukraińscy urzędnicy stale i skutecznie informowali swoich współobywateli o bieżących wydarzeniach za pośrednictwem mediów społecznościowych, mniej próżni informacyjnej pozostawało do zagospodarowania przez

³⁵ I. Riaboshtan, *Meta, Twitter, and Google against Russia. Social networks opposing the Kremlin propaganda* [Meta, Twitter i Google przeciwko Rosji. Sieci społecznościowe sprzeciwiają się propagandzie Kremla], *Media Sapiens*, 29 marca 2022 r., <https://ms.detector.media/in-english/post/29242/2022-03-28-meta-twitter-and-google-against-russia-social-networks-opposing-the-kremlin-propaganda/> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

³⁶ I. Krompf, *Potentially Unacceptable: How Online Platforms Limit the Content of Ukrainians* [Potencjalnie niedopuszczalne: Jak platformy internetowe ograniczają treści publikowane przez Ukraińców], *Ukrainer*, 17 listopada 2022 r., <https://ukrainer.net/russia-s-imperial-disease/> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

rosyjską propagandę i dezinformację. Inną istotną kwestią jest prostota przekazu. Okazało się, że bez specjalistycznego sprzętu i ekipy zdjęciowej politycy korzystający z własnego smartfona i dodający emotikony do przekazywanych treści wywołali u ludzi wrażenie, że przedstawiciele władz są bliżsi im samym, bardziej otwarci i szczerzy. Jednocześnie niektórzy eksperci twierdzą, że wśród instytucji państwowych pojawia się coraz więcej przykładów jakościowej polityki „mówienia jednym głosem”, polegającej na spójności narracji i zrozumienia, kto co ma do przekazania³⁷. Istnieje jeszcze w tym zakresie pewne pole do poprawy, natomiast dokonane też zostały znaczne postępy.

Świadomość zagrożeń powodowanych przez rosyjskie działania dezinformacyjne wśród Ukraińców rośnie, co zmusza rosyjską machinę propagandową do zmian i ciągłego poszukiwania nowych rozwiązań³⁸. Z drugiej zaś strony umożliwiła ona również tzw. zwykłym Ukraińcom włączenie się do walki z rosyjską propagandą. Treści generowane przez użytkowników obalały jej twierdzenia, demaskując rosyjskie ciągoty imperialne i edukując Ukraińców oraz obcokrajowców w zakresie technik manipulacji stosowanych w mediach społecznościowych. Oprócz publikowania w formie cyfrowej dowodów rosyjskich okrucieństw popełnianych w Ukrainie kwestia ta stanowiła jeden z kluczowych wyznaczników obecności Ukrainy w przestrzeni informacyjnej od czasu zmasowanej inwazji Rosji na ten kraj.

Ksenia Iliuk – współzałożycielka LetsData, ekspertka od wykorzystania sztucznej inteligencji do przewidywania zagrożeń i możliwości komunikacyjnych w warunkach wrogich działań informacyjnych. Była kierownikiem działu badań w Detector Media, wcześniej związana także z Internews Ukraine.

Bibliografia

Artykuły

Antoniuk D., *Making sense of Ukrainian war memes: From watermelons to Saint Javelin* [Sens ukraińskich memów wojennych: Od arbuźów do św. Javelina], *The Kyiv Independent*, 29 listopada 2022 r., <https://kyivindependent.com/national/making-sense-of-ukrainian-memes-from-watermelons-to-saint-javelin>.

³⁷ D. Denysenko, *Україна надала урок світу, як треба будувати комунікації під час війни* [Ukraine showed the world how to build communication during war – Ukraina pokazała światu, jak należy się komunikować z obywatelami w czasie wojny], LB, 16 marca 2022 r., https://lb.ua/blog/denys_denysenko/509844_ukraina_nadala_urok_svitu_yak_treba.html [dostęp: 21 lutego 2023 r.].

³⁸ <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf> [dostęp: 21 lutego 2023 r.]

- Brailovskaia J., Margraf J., *Relationship between sense of control, psychological burden, sources of information and adherence to anti-COVID-19 rules* [Związek między poczuciem kontroli, obciążeniem psychicznym, źródłami informacji a przestrzeganiem zasad wprowadzonych w celu przeciwdziałania rozprzestrzenianiu się wirusa COVID-19], „Journal of Affective Disorders Reports” 2022, vol. 8.
- Brewster T., *Ukraine Warned Over Danger Of Russian Spying On Telegram* [Ostrzeżenie Ukraińców przed niebezpieczeństwem szpiegowania Telegramu przez Rosjan], Forbes, 25 lutego 2022 r., <https://www.forbes.com/sites/thomasbrewster/2022/02/25/ukraine-warned-over-danger-of-russian-spying-on-unencrypted-telegram/?sh=78e48835487f>.
- Chayka K., *Watching the Worlds „First TikTok War”* [Obserwując „pierwszą wojnę tiktową”], New Yorker, 3 lutego 2022 r., <https://www.newyorker.com/culture/infinite-scroll/watching-the-worlds-first-tiktok-war>.
- Clayton J., *How Kremlin accounts manipulate Twitter* [Jak konta Kremla manipulują Twitterem], BBC, 19 marca 2022 r., <https://www.bbc.com/news/technology-60790821>.
- Denysenko D., *Україна надала урок світу, як треба будувати комунікації під час війни* [Ukraine showed the world how to build communication during war – Ukraina pokazała światu, jak należy się komunikować z obywatelami w czasie wojny], LB, 16 marca 2022 r., https://lb.ua/blog/denys_denysenko/509844_ukraina_nadala_urok_svitu_yak_treba.html.
- Iliuk K., Riaboshtan I., *A „Telegram Empire” run by Russian intelligence during the big war* [„Imperium Telegramowe” rosyjskiego wywiadu w czasie wielkiej wojny], Media Sapiens, 20 czerwca 2022 r., <https://ms.detector.media/trendi/post/29697/2022-06-20-a-telegram-empire-run-by-russian-intelligence-during-the-big-war/>.
- Iliuk K., Sapolovych Y., Riaboshtan I., *„Now we will live to the fullest!”. How and why Russia has created a Telegram channels network for the occupied territories of Ukraine* [„Wreszcie zaczniemy żyć na całego!”. Jak i dlaczego Rosja stworzyła sieć kanałów w Telegramie dla okupowanych terytoriów Ukrainy], Detector Media, 5 maja 2022 r., <https://detector.media/monitorynh-internetu/article/199010/2022-05-05-now-we-will-live-to-the-fullest-how-and-why-russia-has-created-a-telegram-channels-network-for-the-occupied-territories-of-ukraine/>.
- Iliuk K., *Як Телеграм сприяє дезінформації та маніпуляціям?* [How Telegram empowers disinformation and manipulations? – Jak Telegram wzmacnia dezinformację i manipulację?], Media Sapiens, 18 kwietnia 2021 r., <https://ms.detector.media/internet/post/27097/2021-04-18-yak-telegram-spryaie-dezinformatsii-ta-manipulyatsiyam/>.
- Johnson D., *Ukraine Live-Streamed the War to the World Using Google Maps* [Ukraina transmitowała wojnę na żywo na cały świat za pomocą Map Google], Slate, 24 lutego 2022 r., <https://slate.com/technology/2022/02/ukraine-russia-livestream-google-maps.html>

- Krompf I., Potentially Unacceptable: How Online Platforms Limit the Content of Ukrainians [Potencjalnie niedopuszczalne: Jak platformy internetowe ograniczają treści publikowane przez Ukraińców], *Ukrainer*, 17 listopada 2022 r., <https://ukrainer.net/russia-s-imperial-disease/>.
- Lloyd A., Ukrainian soldiers are filming TikTok-style dance videos in the snow to show 'morale is high' as the war rages on [Ukraińscy żołnierze kręcą filmy z sobą w roli tiktokowych tancerzy na śniegu, by pokazać swoje wysokie morale podczas toczącej się na całego wojny], 7 grudnia 2022 r., *Insider*, <https://www.insider.com/ukrainian-soldiers-dancing-videos-viral-2022-12>.
- Paul K., TikTok was 'just a dancing app'. Then the Ukraine war started [TikTok był „tylko aplikacją dla miłośników tańca”. A potem wybuchła wojna w Ukrainie], *The Guardian*, 20 marca 2022 r., <https://www.theguardian.com/technology/2022/mar/19/tiktok-ukraine-russia-war-disinformation>.
- Riaboshtan I., Iliuk K., Pivtorak O., From „Trukha” to Gordon: the most popular channels of the Ukrainian Telegram [Od „Truchy” do Gordona: najpopularniejsze kanały ukraińskiego Telegramu], *Detector Media*, 20 września 2022 r.
- Riaboshtan I., Meta, Twitter, and Google against Russia. Social networks opposing the Kremlin propaganda [Meta, Twitter i Google przeciwko Rosji. Sieci społecznościowe sprzeciwiają się propagandzie Kremla], *Media Sapiens*, 29 marca 2022 r., <https://ms.detector.media/in-english/post/29242/2022-03-28-meta-twitter-and-google-against-russia-social-networks-opposing-the-kremlin-propaganda/>.
- Sardarizadeh S., Ukraine war: False TikTok videos draw millions of views [Dezinformujące filmy na TikToku przyciągają miliony użytkowników], *BBC*, 25 lutego 2022 r., <https://www.bbc.com/news/60867414> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].
- Sklyarevska G., Why Azov is not a „neo-nazi battalion” [Dlaczego Azow nie jest bynajmniej „neonazistowskim batalionem”], *Media Sapiens*, 10 czerwca 2022 r., <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/29642/2022-06-10-why-azov-is-not-a-neo-nazi-battalion/>.
- Stavrou K., User-Generated Evidence: A Helping Hand for the ICC Investigation into the Situation in Ukraine? [Dowody tworzone przez użytkowników: pomocna dłoń wyciągnięta do śledczych MTK w sprawie sytuacji w Ukrainie?], *Opinio Juris*, 14 marca 2022 r., <http://opiniojuris.org/2022/03/14/user-generated-evidence-a-helping-hand-for-the-icc-investigation-into-the-situation-in-ukraine/>.

Strony internetowe

<https://datareportal.com/reports/digital-2022-ukraine>.

<https://diia.gov.ua/>.

- <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf>.
- <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf>.
- <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf>.
- <https://nv.ua/ukr/lifestyle/chiy-krim-2022-ukrajinski-kompaniji-obirayut-sobi-misce-v-krimu-memi-novini-ukrajini-50262197.html> [autor: Daryna Griszczuk].
- https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00ZDSK.pdf.
- https://ratingroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html.
- https://t.me/evorog_bot.
- <https://t.me/s/mykolaivskaoda>.
- <https://t.me/s/truexanewsua> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].
- https://telemetr.io/en/channels/1463721328-v_zelenskiy_official.
- <https://twitter.com/oleksiireznikov/status/1589921503885537280?lang=en>.
- <https://ua.interfax.com.ua/news/telecom/850821.html>.
- <https://www.euronews.com/2023/01/07/meet-the-ukrainian-tiktok-star-documenting-life-in-her-war-torn-homeland> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].
- <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/3/7343624/> [autor: Olga Gluszczenko].
- <https://www.youtube.com/watch?v=1eETCX-4Z2M>.

Ксенія Ілюк
співзасновниця LetsData. Експертка з використання штучного інтелекту
для прогнозування загроз і комунікаційних можливостей
в умовах ворожої інформаційної діяльності.

Зміни у отриманні інформації – як воєнна реальність формує нові смаки, тенденції та платформи. Зростаюча роль соціальних мереж

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну сильно вплинуло на інформаційний простір цієї країни. Через потребу українців у постійному доступі до найбільш актуальної інформації, часто в умовах обмеженого доступу до телебачення чи новинних сервісів, з одночасним поширенням мобільних телефонів, які дають змогу свідкам постійно знімати події, більшість мешканців цієї країни почала використовувати соціальні мережі як головне джерело інформації.¹ Триваюча війна в Україні вже була визнана одним із найбільш інтенсивних конфліктів у кіберпросторі в історії, під час якого в прямому ефірі транслиуються матеріали та контент безпосередньо створені користувачами, що відіграє безпрецедентну роль у формуванні громадської думки.² Посадовці, військові, волонтери, переселенці, які залишилися в країні, та так звані «звичайні громадяни» використовують соціальні мережі, щоб ділитися власним досвідом, документувати війну та протидіяти російській пропаганді. У цій ситуації інформування про поточні події стало одним із елементів зміцнення стійкості України, який сприяє збільшенню морального духу та підтриманню міцного почуття національної ідентичності: згідно з опитуванням, проведеним у лютому 2023 року, 95% українців вірять у перемогу своєї країни.³

¹ <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf> [доступ станом на: 21.02.2023].

² D. Johnson, Ukraine Live-Streamed the War to the World Using Google Maps [Україна трансливала війну на весь світ за допомогою Google Maps], Slate, 24.02.2022, <https://slate.com/technology/2022/02/ukraine-russia-livestream-google-maps.html> [доступ станом на: 21.02.2023].

³ https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html [доступ станом на: 21.02.2023].

Оскільки Україна продовжує боротися у триваючій війні, надважливо зрозуміти, як передача інформації сформувала реакцію населення цієї країни. У цій статті ми розглянемо зміни в сприйнятті інформації, роль соціальних мереж у війні та те, як українці використовували обмін інформацією для формування позиції у відповідь на російську агресію проти їхньої країни. У цій статті ми також зосередимось на фундаментальній важливості ефективної комунікації в кризових ситуаціях, таких як постійна війна, з урахуванням численних пропагандистських інформаційних кампаній Росії проти України, і розглянемо, як комунікація може сприяти побудові та підтримці стійкості України.

Як війна з Росією сформувала способи отримання інформації українцями?

Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) у травні 2022 року провів опитування, результати якого вказують на зміни в найпопулярніших джерелах інформації, якими користуються українці⁴. Виявилось, що соцмережі обігнали телебачення, яке до того часу було найпопулярнішим джерелом інформації з країни та світу (респонденти могли обрати кілька відповідей):

- 76,6% українців користувалося соцмережами як джерелом інформації протягом останніх 2 місяців
- 66,7% українців користувалися телебаченням як джерелом інформації протягом останніх 2 місяців;
- 61,2% українців користувалися Інтернетом як джерелом інформації протягом останніх 2 місяців;
- 28,4% українців користувалися радіо як джерелом інформації протягом останніх 2 місяців;
- 15,7% українців користувалися газетами та друкованими виданнями як джерелом інформації протягом останніх 2 місяців.

До такої зміни звичок щодо отримання інформації зі ЗМІ призвело декілька чинників, а саме соціальні мережі стали основним джерелом актуальної інформації для більшості українців. По-перше, в Україні були порівняно високі показники користування Інтернетом серед її населення ще до початку війни. У січні 2022 року в країні було понад 31 мільйон інтернет-користувачів, що становило 71,8% від загальної кількості населення.⁵ Із цієї причини багато українців уже звикли користуватися новинними та інформаційними сервісами в Інтернеті. Зі стрімкою ескалацією бойових дій і початковим прогресом російських військ, українці гарячково шукали

⁴ https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00ZDSK.pdf [доступ станом на: 21.02.2023].

⁵ <https://datareportal.com/reports/digital-2022-ukraine> [доступ станом на: 21.02.2023].

інформацію про поточну ситуацію та можливі загрози, що наближаються. У часи небезпеки люди часто шукають інформацію, щоб тримати ситуацію, що постійно змінюється, під контролем, і намагаються захистити себе.⁶

Доступ мешканців України до традиційних ЗМІ також був обмежений, особливо в перші дні війни, коли багато громадян цієї країни шукали шляхи втечі. Саме тоді платформи соцмереж, такі як Telegram, стали особливо важливими джерелами інформації, оскільки до них можна було легко отримати доступ при низькому навантаженні мобільної мережі, завдяки чому люди зі смартфонами могли постійно стежити за розвитком подій навіть із бомбосховищ або опинившись у районі російської окупації.⁷ Крім того, надання системи інтернет-зв'язку Starlink забезпечило можливість використання аварійного рішення в разі збою доступу до інтернету в зоні бойових дій, дозволяючи військовим і цивільним особам обмінюватися останньою інформацією з місця подій. Наприклад, бійці полку «Азов» провели двогодинний брифінг з оточеного російськими військами комбінату «Азовсталь».⁸

Врешті, безпосередній вплив війни на мирне населення України змусив простих людей ділитися власним досвідом і документувати війну в реальному часі. Українці знімали та ділилися фотографіями бомбардувань, часу, проведеного в бомбосховищах, і щоденної долі біженців, широко ділячись багатством створеного користувачами контенту в соціальних мережах.⁹

Усі ці чинники призвели до того, що в Telegram значно збільшилася кількість користувачів, які шукають актуальні новини в каналах цього застосунку. За даними опитування InMind, проведеного за підтримки програми Internews Media у листопаді 2022 року, 60% українців використовували Telegram як своє джерело інформації. У 2021 році цей відсоток становив лише близько 20%.¹⁰ Друге місце серед джерел інформації посів Facebook, хоча деякі експерти сумніваються в цьому ствердженні,

⁶ J. Brailovskaia, J. Margraf, *Relationship between sense of control, psychological burden, sources of information and adherence to anti-COVID-19 rules* [Я. Брайловська, Я. Марграф, Зв'язок між почуттям контролю, психологічним навантаженням, джерелами інформації та дотриманням правил боротьби з COVID-19], *Journal of Affective Disorders Reports*, том. 8, 2022, 100317, ISSN 2666-9153.

⁷ <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/3/7343624/> [автор: Olga Gluszczenko; доступ станом на: 21.02.2023].

⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=1eETCX-4Z2M> [доступ станом на: 21.02.2023].

⁹ K. Stavrou, *User-Generated Evidence: A Helping Hand for the ICC Investigation into the Situation in Ukraine?* [К. Ставру, Докази, створені користувачами: Рука допомоги простягнута слідчим МКС щодо ситуації в Україні?], *OpinioJuris*, 14/03/2022, <http://opiniojuris.org/2022/03/14/user-generated-evidence-a-helping-hand-for-the-ICC-investigation-into-the-situation-in-ukraine/> [доступ станом на: 21.02.2023].

¹⁰ <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlenia-ta-dovira-2022.pdf> [доступ станом на: 21.02.2023].

оскільки інші опитування показують, що другою за популярністю платформою, з якої українці отримують останні новини з країни та світу, є YouTube. YouTube має понад 28 мільйонів зареєстрованих українських користувачів, Instagram – понад 16,1 мільйона, Facebook – 15,45 мільйона. Також активно розвивається TikTok – цією платформою користується понад 10,55 млн українських користувачів.¹¹

Як Telegram, особливо з огляду на його російське походження, став основним джерелом інформації для українців, які були ціллю російського вторгнення?

Російське походження засновників Telegram нікого не дивує. Микола та Павло Дурови, які створили також соціальну мережу VK, переконують, що їхній месенджер гарантує користувачам повну свободу, безпеку та анонімність. Хоча Telegram формально позиціонує себе як месенджер, то за ці роки він еволюціонував у гібридний сервіс обміну повідомленнями та платформу соціальних мереж, конкуруючи з WhatsApp, Signal і навіть Facebook. Telegram пропонує користувачам більше, ніж просто можливість безпосереднього обміну повідомленнями: він також дає можливість створювати групи та канали. Саме ці канали стали основним джерелом інформації, яку українці отримували з Telegram. Вони дають змогу їхнім власникам публікувати інформацію, не розкриваючи свою особу, а підписники можуть реагувати на опубліковані повідомлення лише за допомогою емодзі чи коментарів, якщо це дозволено адміністратором. При цьому канали можуть мати необмежену кількість підписників. Згідно з даними, наданими агентству «Детектор медіа» компанією Telemetry, що досліджує аудиторію в Telegram, середня кількість українських підписників на певний Telegram-канал з лютого до липня 2022 року подвоїлася з 9 тис. до більше 18 тис. Підписників.¹²

У ситуації війни Telegram-канали мають ключову перевагу перед іншими платформами соціальних мереж – вони не використовують алгоритм, який підсуває користувачам самостійно обраний контент. Цей алгоритм часто вирішує за користувача, які публікації відобразатимуться в його стрічці, і це стосується більшості платформ, включно з Facebook, що ускладнює користувачам доступ до дійсно найактуальнішої інформації. Хоча Twitter має опцію сортування інформації в хронологічному порядку, увімкнути її та налаштувати push-сповіщення про нові публікацій із кожного конкретного облікового запису все рівно вимагає певних зусиль.

¹¹ <https://ua.interfax.com.ua/news/telecom/850821.html>.

¹² I. Riaboshtan, K. Pliuk, O. Pivtorak, *From «Trukha» to Gordon: the most popular channels of the Ukrainian Telegram* [I. Рябоштан, К. Ілюк, О. Півторак, Від «Трухи» до Гордона: найпопулярніші канали українського Telegram], Детектор Медіа, 20.09.2022 [доступ станом на: 21.02.2023].

У Telegram користувачам потрібно лише підписатися на певний канал, а потім вони отримуватимуть push-сповіщення про кожну нову публікацію, якщо вони не вирішать їх вимкнути.

Можливість легко і миттєво передавати інформацію багатьом одержувачам одночасно виявилася привабливою для державних установ. Вони почали використовувати цю функцію для швидкого оновлення інформації на різні теми: від сповіщення підписників про ракетні удари до публікації аудіовізуальних коментарів щодо різноманітних нових подій. Наприклад, голова Миколаївської ОДА Віталій Кім запустив свій Telegram-канал 24 лютого 2022 року, і лише за кілька тижнів (до 13 березня) на нього було підписаних понад 690 тис. Користувачів.¹³ Короткі відеоролики з актуальною інформацією, що публікувалися головою МОДА Кімом у Telegram та починалися зі слів «Доброго вечора, ми з України», стали дуже популярним мемом у всій країні.¹⁴

За перший місяць повномасштабного вторгнення Росії в Україну кількість підписників на канали державних установ та їхніх представників, особливо тих, що працюють у місцевих громадах, зроста найбільше саме в українському сегменті цієї платформи. Деяким за перші 5 місяців війни вдалося збільшити кількість підписників більш ніж у 20 разів. З 20 каналів, які набрали найбільше підписників у Telegram у період з 23 лютого по 23 липня 2022 року, 4 належали представникам українських державних установ національного рівня, ще 7 – органам місцевого самоврядування.¹⁵ За цей час аудиторія Володимира Зеленського зроста на 1,25 млн осіб (84%).¹⁶

Ще одна категорія каналів, які значно збільшили кількість підписників – це канали військових і військових кореспондентів. Більшість платформ соціальних мереж забороняють публікувати фотографії та відео бойових дій. Загалом, бажаючи зробити онлайн-простір безпечнішим, більшість соціальних мереж дотримуються на власних платформах різних правил блокування контенту з багатьох причин: заклики до насильства, видавання себе за іншу особу або згадування назви українського полку «Азов» (через досить ефективну російську пропаганду, яка вирішила представляти бійців «Азова» нацистами).¹⁷ Зі свого боку Telegram обрав інший шлях, приймаючи розпливчасті правила щодо модерації контенту на своїй платформі.

¹³ <https://t.me/s/mykolaivskaoda> [доступ станом на: 21.02.2023].

¹⁴ I. Riaboshtan, K. Pliuk, O. Pivtorak, *From „Trukha” to Gordon (...)*

¹⁵ I. Riaboshtan, K. Pliuk, O. Pivtorak, *From „Trukha” to Gordon (...)*

¹⁶ https://telemetr.io/en/channels/1463721328-v_zelenskiy_official [доступ станом на: 21.02.2023].

¹⁷ G. Sklyarevska, *Why Azov is not a “neo-nazi battalion”* [Г. Скляревська Чому «Азов» не «неонацистський батальйон»], Media Sapiens, 10.2.22 р.,], Media Sapiens, 10.06.2022, <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/29642/2022-06-10-why-azov-is-not-a-neo-nazi-battalion/> [доступ станом на 21.02.2023].

Ця платформа взагалі рідко блокує будь-який контент. Хоча цей підхід спочатку викликав занепокоєння щодо ролі Telegram у поширенні дезінформації, із часом він також дав можливість сумлінним користувачам ділитися доказами російської агресії та насильства, яких інакше світ міг би ніколи не побачити. Саме Telegram використовують бійці ЗСУ, щоб інформувати співгромадян про ситуацію на фронті.

Українські військові також використовували платформу Telegram для збору корисної на полі бою інформації. Наприклад, Міністерство цифрової трансформації України запустило в Telegram чат-бот під назвою eVorog, за допомогою якого українці можуть ділитися інформацією про пересування російських військ.¹⁸ Кожен потенційний користувач бота мав спочатку пройти верифікацію через українську державну цифрову платформу «Дія».¹⁹

Третім типом каналів, кількість підписників яких значно збільшилася, стали Telegram-канали, які діють як традиційні медіа та часто фокусуються на місцевих подіях. Цю категорію порівняно важко класифікувати, оскільки ці канали публікують новини, але вони не є ЗМІ в традиційному розумінні цього слова. Вони передають останні новини, але в них часто немає згадки про джерело інформації чи журналістського елемента, який впливає на сприйняття інформації одержувачем. Не кажучи вже про те, що більшістю цих каналів керують анонімні автори, тому користувачам важко дізнатися, хто за ними стоїть і які їхні мотиви.²⁰ Найпопулярнішим Telegram-каналом в українському сегменті є канал, який виконує медійну функцію – «Труха 4 Україна», на який підписані понад 2,7 мільйона користувачів.²¹

Виконуючи роль основного джерела інформації для українців, Telegram також служив полігоном для російської пропаганди та дезінформації. Росія роками розвиває свої можливості у сфері масової дезінформації у Telegram. У 2019 році українські спецслужби викрили мережі анонімних Telegram-каналів, які велись російською розвідкою.²² Одержувачами дезінформації мали бути українці, яких автори каналу переконували, що мають секретну інформацію, яку українська влада та ЗМІ мали

¹⁸ https://t.me/evorog_bot [доступ станом на: 21.02.2023].

¹⁹ <https://diia.gov.ua/> [доступ станом на: 21.02.2023].

²⁰ К. Ілюк, *Як Телеграм сприяє дезінформації та маніпуляціям? [How Telegram empowers disinformation and manipulations?]*, Media Sapiens, 18.04.2021, <https://ms.detector.media/internet/post/27097/2021-04-18-yak-telegram-spryaie-dezinformatsii-ta-manipulyaciyam/> [доступ станом на: 21.02.2023].

²¹ <https://t.me/s/truexanewsua> [доступ станом на: 21.02.2023].

²² К. Плиук, І. Рябоштан, *A “Telegram Empire” run by Russian intelligence during the big war* [К. Ілюк, І. Рябоштан, «Імперія Telegram», якою керувала російська розвідка під час великої війни], Media Sapiens, 20.06.2022, <https://ms.detector.media/trendi/post/29697/2022-06-20-a-telegram-empire-run-by-russian-intelligence-during-the-big-war/> [доступ станом на: 21.02.2023].

намір замовчувати. Користуючись функцією анонімності, Росія створила цілу екосистему анонімних Telegram-каналів, які обіцяють користувачам сенсаційну секретну інформацію, але насправді є розсадником теорій змови. Таку ж функцію анонімності використовувала Росія, створюючи під час війни мережу так званих «окупаційних каналів». Анонімні канали були створені в перші тижні повномасштабного вторгнення в селах, які Росія мала намір окупувати.²³

Крім того, Telegram побудував свій бренд на інформуванні про те, що це зашифрований застосунок для обміну повідомленнями. Однак цей опис може бути оманливим, оскільки Telegram не має увімкненого за замовчуванням наскрізного шифрування, на відміну від Signal або WhatsApp. Для цього користувачі мають вручну активувати функцію «секретних чатів» на своєму пристрої, але, по-перше, мало людей це роблять, а по-друге, наскрізне шифрування можна увімкнути лише для індивідуальних розмов, а не групових чатів. Це непорозуміння може мати серйозні наслідки. Засновник Signal Моксі Марлінспайк через Twitter попередив українців не надто довіряти заявам Telegram про нібито шифрування інформації платформою. За його словами, багато людей розуміють заяву про «шифрування» месенджера як гарантію того, що ніхто, навіть компанія, яка є власником застосунку, не може прочитати їхні повідомлення. Однак це не зовсім так. Марлінспайк пояснив, що якщо певний застосунок лише зашифрований, це означає, що компанія, яка є його розробником, має ключі шифрування, що дає їй можливість розшифрувати повідомлення в будь-який момент.²⁴

Зі зростанням популярності платформи виникли побоювання щодо роботи застосунку та її можливих зв'язків із російськими спецслужбами. Більшість цих побоювань ще досі не розвіяно через брак впевненості в тому, що Telegram насправді настільки безпечний і незалежний, як обіцяють його розробники, і ця проблема є дуже серйозною, оскільки ризик невідповідного захисту платформи може означати вибір між життям і смертю українців під час війни, яку Росія веде проти їхньої країни.

²³ К. Ілюк, Y. Sapolovych, I. Riaboshtan, "Now we will live to the fullest!". *How and why Russia has created a Telegram channels network for the occupied territories of Ukraine* [К. Ілюк, Ю.Саполович, І. Рябоштан,, «Нарешті почнемо жити на повну!». Як і навіщо Росія створила мережу Telegram-каналів для окупованих територій України], Детектор медіа, .05.05.2022 р., <https://detector.media/monitorynh-internetu/article/199010/2022-05-05-now-mi-budemo-zhiti-na-povnu-yak-i-chomu-rosiya-stvorila-merezu-telegram-kanaliv-dlya-okupovanih-teritoriy-ukraini/> [доступ станом на: 21.02.2023].

²⁴ T. Brewster, *Ukraine Warned Over Danger Of Russian Spying On Telegram* [Україну попередили про небезпеку російського шпигунства в Telegram], Forbes, 25.02.2022, <https://www.forbes.com/sites/thomasbrewster/2022/02/25/ukraine-warned-over-danger-of-russian-spying-on-unencrypted-telegram/?sh=78e48835487f> [доступ станом на: 21.02.2023].

Той, хто дає, також отримує щось взамін. Контент, створений користувачами соцмереж під час війни Росії проти України.

Створений користувачами контент у TikTok під час війни, що триває, відіграв важливу роль у боротьбі України з російською пропагандою та дезінформацією. Зрештою цю битву вже назвали «першою тикток-війною».²⁵ Публікуючи короткі відео на цій платформі, українці спілкуються з іншими користувачами TikTok їхньою мовою, охоплюючи – у випадку найпопулярніших авторів – мільйони людей, що є потужною формою просування української справи.²⁶ Багато українців використовували TikTok, щоб задокументувати звірства росіян проти їхньої країни – наприклад, таким способом реєстрували та оприлюднювали падіння снарядів на Київ. Фоновою музикою для цього короткого відео, опублікованого 24 лютого, стала пісня «Little Dark Age» гурту MGMT, яка з тих пір стала аудіомемом у TikTok.²⁷ TikTok також використовувався для розвінчання тверджень російської пропаганди за допомогою кумедних скетчів, які вписуються в популярні тренди TikTok. Станом на лютий 2023 року такі хештеги, як «російська пропаганда», набрали понад 15 мільйонів переглядів у TikTok, при чому українці постійно висміюють російську пропаганду, спростовують її твердження та показують іншим користувачам, як не дати себе обдурити.

Українці, які діляться власним воєнним досвідом в TikTok, сприяли підтриманню морального духу населення цієї країни та збереженню високого рівня підтримки в усьому світі. Наприклад, обліковий запис 21-річної харків'янки @valerisssh документував її «типовий день війни в Україні», який авторка провела в бомбосховищі, водночас показуючи людям спустошення, які бойові дії завдали її власному дому. Музичним фоном молода харків'янка обрала веселу італійську пісню. Відео, яке вона опублікувала в TikTok, переглянули понад 50 мільйонів разів.²⁸ Відео в TikTok завантажують не лише мирні жителі, а й українські військові. Незважаючи на участь у війні, вони іноді беруть участь у безтурботних трендах і танцях, які миттєво

²⁵ K. Chayka, *Watching the World's "First TikTok War"* [К. Чайка, Спостерігаючи за «першою тик-токовою війною»], *New Yorker*, 03.02.2022, <https://www.newyorker.com/culture/infinite-scroll/watching-the-worlds-first-tiktok-war> [доступ станом на: 21.02.2023].

²⁶ K. Paul, *TikTok was 'just a dancing app'. Then the Ukraine war started* [К. Пол, TikTok був «просто танцювальним застосунком». А потім спалахнула війна в Україні], *The Guardian*, 20.03.2022 р., <https://www.theguardian.com/technology/2022/mar/19/tiktok-ukraine-russia-war-disinformation> [доступ станом на: 21.02.2023].

²⁷ K. Chayka, *Watching the World's "First TikTok War"* (...)

²⁸ <https://www.euronews.com/2023/01/07/meet-the-ukrainian-tiktok-star-documenting-life-in-her-war-torn-homeland> [доступ станом на: 21.02.2023].

набирають популярності серед користувачів усієї платформи, демонструючи оптимізм і високий моральний дух української армії.²⁹

Twitter також відіграв важливу роль для українців як інформаційний майданчик під час війни. Державні органи на національному рівні постійно публікують в Twitter на своїх офіційних сторінках фотографії звірств, скоєних російськими військовими. Представники громадянського суспільства та журналісти організують спеціальні простори та штурми у Twitter, щоб поділитися знаннями про війну з широкою аудиторією. Креативність українців проявляється і в Twitter, де створення мемів є популярною формою комунікації.³⁰ Українські посадовці часто використовують меми, щоби подякувати союзникам за поставки зброї або висміяти Росію. Наприклад, міністр оборони України Олексій Резніков висміював твердження російської пропаганди про те, що Україна планує залучити бойових комарів, вказуючи на абсурдність російської пропаганди.³¹

Українські підприємці також використовували меми для комунікації зі своїми клієнтами та коментування актуальних подій, пов'язаних із війною. Наприклад, коли в окупованому Росією Криму стався вибух на військовому аеродромі, українські компанії почали жартувати про відновлення роботи на півострові після його звільнення³². Використання гумору та креативності у Twitter дало українцям можливість поширювати свій меседж та збільшувати підтримку по всьому світу.

Слід зазначити, що обидві ці платформи також використовуються Росією для реалізації шкідливого інформаційного впливу. Було опубліковано багато повідомлень про вплив Росії у TikTok³³ і Twitter.³⁴ Хоча платформи соціальних мереж вживають

²⁹ Lloyd, *Ukrainian soldiers are filming TikTok-style dance videos in the snow to show ,morale is high' as the war rages on* [Ллойд, українські військові знімають танцювальні відео з собою в ролі тіктокових танцюристів на снігу, щоб показати «високі моралі» під час триваючої війни], 07.12.2022, Insider, <https://www.insider.com/ukrainian-soldiers-dancing-videos-viral-2022-12> [доступ станом на: 21.02.2023].

³⁰ D. Antoniuk, *Making sense of Ukrainian war memes: From watermelons to Saint Javelin* [Антонюк Д. Сенс українських воєнних мемів: Від кавунів до св. Джавеліна], Kyiv Independent, 29.11.2022 р., <https://kyivindependent.com/national/making-sense-of-ukrainian-memes-from-water-melons-to-saint-javelin> [доступ станом на: 21.02.2023].

³¹ <https://twitter.com/oleksiirezniakov/status/1589921503885537280?lang=en> [доступ станом на: 21.02.2023].

³² <https://nv.ua/ukr/lifestyle/chiy-krim-2022-ukrajinski-kompaniji-obirayut-sobi-misce-v-krimu-memi-novini-ukrajini-50262197.html> [автор: Daryna Griszczuk; доступ станом на: 21.02.2023].

³³ S. Sardarizadeh, *Ukraine war: False TikTok videos draw millions of views* [С. Сардарізаде, Українська війна: Дезінформаційні відео в TikTok притягують мільйони користувачів], BBC, 25.02.2022, <https://www.bbc.com/news/60867414> [доступ станом на: 21.02.2023].

³⁴ J. Clayton, *How Kremlin accounts manipulate Twitter* [Як облікові записи Кремля маніпулюють Твіттером], BBC, 19.03.2022, <https://www.bbc.com/news/technology-60790821> [доступ станом на: 21.02.2023].

певних заходів для захисту своїх користувачів від дезінформації, то темпи подій і величезний потік дезінформації, яка надходить із Росії, показують, що цих заходів недостатньо.³⁵ Не кажучи вже про те, що інколи через невмілі спроби модерувати контент українські журналісти, волонтери та активісти стикалися з блокуванням своїх облікових записів у багатьох соціальних мережах.³⁶

Які головні висновки можна винести з пов'язаного з війною українського досвіду в соціальних мережах?

Коли ми згадуємо соціальні медіа як джерело інформації, важливо розуміти, що це платформи, на яких інформацією обмінюються люди, зацікавлені в передачі та отриманні такого контенту. Коли хтось стверджує, що отримує свою інформацію з соціальних мереж, це може означати, наприклад, що ця особа є підписником офіційного Telegram-каналу президента України або підписником Telegram-каналу, керованого російською розвідкою для здійснення шкідливого впливу. Тому вкрай важливо проаналізувати джерела, їхню риторику та охоплення. Наприклад, оскільки Telegram є основним джерелом інформації для більшості українців, зростає охоплення Telegram-каналів, які поширюють проросійську пропаганду та дезінформацію, має викликати занепокоєння. Так, Telegram-канали, які ведуться ГРУ – «Резидент» і «Легітимний», орієнтовані переважно на українців, з 24 лютого по 9 червня збільшили свою аудиторію в 2,5 рази. Однак більш ретельний аналіз показує, що до каналів, швидше за все, приєднуються потенційні боти та аудиторія з Росії, а не користувачі з України. Водночас дослідження показують, що українці навіть не вказують ці канали як джерела своєї інформації. Навпаки – аудиторія зростає саме в українських офіційних джерел. З погляду влади, представників громадянського суспільства та інших зацікавлених сторін ключовим стало питання правильного розподілу ресурсів. Агресія Росії проти України продемонструвала силу стратегічної комунікації перед обличчям російської пропаганди та дезінформації. Оскільки українські посадовці постійно та ефективно інформували своїх співгромадян про поточні події через соціальні мережі, залишалося менше інформаційного вакууму для заповнення російською пропагандою та дезінформацією. Ще одне важливе питання – це простота меседжу. Виявилось, що без спецтехніки

³⁵ I. Рябоштан, *Meta, Twitter i Google проти Росії. Social networks opposing the Kremlin propaganda* [Meta, Twitter i Google проти Росії. Соцмережі проти кремлівської пропаганди], Media Sapiens, 29.03.2022 р., <https://ms.detector.media/in-english/post/29242/2022-03-28-meta-twitter-and-google-against-russia-соціальні-мережі-проти-кремлівської-пропаганди/> [доступ станом на: 21.02.2023].

³⁶ I. Krompf, *Potentially Unacceptable: How Online Platforms Limit the Content of Ukrainians* [I. Кромпф, Потенційно неприйнятно: Як онлайн-платформи обмежують контент, який публікують українці], Ukrainer, 17.11.2022, <https://ukrainer.net/russia-s-imperial-disease/> [доступ станом на: 21.02.2023].

чи фоторепортерів, політики, які користуючись власним смартфоном та додаючи емодзі до контенту, склали враження ближчих, більш відкритих та щирих людей. Водночас деякі експерти стверджують, що серед державних установ з'являється дедалі більше прикладів «унісонного переказу», який полягає в злагодженості наративу та розумінні того, хто що має переказати.³⁷ У цій сфері ще є можливості для вдосконалення, але вже досягнуто значного прогресу.

Усвідомлення загрози російської дезінформаційної діяльності серед українців зростає, що змушує російську пропагандистську машину вносити зміни та постійно шукати нові рішення.³⁸ З іншого боку, воно дало також «простим українцям» можливість долучитися до боротьби з російською пропагандою. Контент, що створюється користувачами, спростовував твердження російської пропаганди, демаскуючи російські імперіалістичні тенденції та навчаючи українців та іноземців в сфері технік маніпулювання в соціальних мережах. Окрім публікації у цифровій формі доказів російських звіртств, скоєних в Україні, це питання було одним із ключових визначальних чинників присутності України в інформаційному просторі з часу повномасштабного вторгнення Росії.

Ксенія Ілюк – співзасновниця LetsData, експертка з використання штучного інтелекту для прогнозування загроз і комунікаційних можливостей в умовах ворожої інформаційної діяльності. Очолювала відділ досліджень «Детектор Медіа», раніше також пов'язаного з «Internews Ukraine».

Бібліографія

Статті

Antoniuk D., *Making sense of Ukrainian war memes: From watermelons to Saint Javelin* [Sens ukraińskich memów wojennych: Od arbuzów do św. Javelina], The Kyiv Independent, 29 listopada 2022 r., <https://kyivindependent.com/national/making-sense-of-ukrainian-memes-from-watermelons-to-saint-javelin>.

³⁷ Д. Денисенко, *Україна надала урок світу, як треба будувати комунікації під час війни*, ЛБ, 16 березня 2022 р., https://lb.ua/blog/denys_denysenko/509844_ukraina_nadala_urok_svitu_yak_treba.html [доступ станом на: 21.02.2023].

³⁸ <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf> [доступ станом на: 21.02.2023].

- Brailovskaia J., Margraf J., *Relationship between sense of control, psychological burden, sources of information and adherence to anti-COVID-19 rules* [Związek między poczuciem kontroli, obciążeniem psychicznym, źródłami informacji a przestrzeganiem zasad wprowadzonych w celu przeciwdziałania rozprzestrzenianiu się wirusa COVID-19], „Journal of Affective Disorders Reports” 2022, vol. 8.
- Brewster T., *Ukraine Warned Over Danger Of Russian Spying On Telegram* [Ostrzeżenie Ukraińców przed niebezpieczeństwem szpiegowania Telegramu przez Rosjan], Forbes, 25 lutego 2022 r., <https://www.forbes.com/sites/thomasbrewster/2022/02/25/ukraine-warned-over-danger-of-russian-spying-on-unencrypted-telegram/?sh=78e48835487f>.
- Chayka K., *Watching the World’s „First TikTok War”* [Obserwując „pierwszą wojnę tiktokową”], New Yorker, 3 lutego 2022 r., <https://www.newyorker.com/culture/infinite-scroll/watching-the-worlds-first-tiktok-war>.
- Clayton J., *How Kremlin accounts manipulate Twitter* [Jak konta Kremla manipulują Twitterem], BBC, 19 marca 2022 r., <https://www.bbc.com/news/technology-60790821>.
- Denysenko D., *Україна надала урок світу, як треба будувати комунікації під час війни* [Ukraine showed the world how to build communication during war – Ukraina pokazała światu, jak należy się komunikować z obywatelami w czasie wojny], LB, 16 marca 2022 r., https://lb.ua/blog/denys_denysenko/509844_ukraina_nadala_urok_svitu_yak_treba.html.
- Iliuk K., Riaboshtan I., *A „Telegram Empire” run by Russian intelligence during the big war* [„Imperium Telegramowe” rosyjskiego wywiadu w czasie wielkiej wojny], Media Sapiens, 20 czerwca 2022 r., <https://ms.detector.media/trendi/post/29697/2022-06-20-a-telegram-empire-run-by-russian-intelligence-during-the-big-war/>.
- Iliuk K., Sapolovych Y., Riaboshtan I., *„Now we will live to the fullest!”. How and why Russia has created a Telegram channels network for the occupied territories of Ukraine* [„Wreszcie zaczniemy żyć na całego!”. Jak i dlaczego Rosja stworzyła sieć kanałów w Telegramie dla okupowanych terytoriów Ukrainy], Detector Media, 5 maja 2022 r., <https://detector.media/monitorynh-internetu/article/199010/2022-05-05-now-we-will-live-to-the-fullest-how-and-why-russia-has-created-a-telegram-channels-network-for-the-occupied-territories-of-ukraine/>.
- Iliuk K., *Як Телеграм сприяє дезінформації та маніпуляціям?* [How Telegram empowers disinformation and manipulations? – Jak Telegram wzmacnia dezinformację i manipulację?], Media Sapiens, 18 kwietnia 2021 r., <https://ms.detector.media/internet/post/27097/2021-04-18-yak-telegram-spryyaie-dezinformatsii-ta-manipulyatsiyam/>.
- Johnson D., *Ukraine Live-Streamed the War to the World Using Google Maps* [Ukraina transmitowała wojnę na żywo na cały świat za pomocą Map Google], Slate, 24 lutego 2022 r., <https://slate.com/technology/2022/02/ukraine-russia-livestream-google-maps.html>.

- Krompf I., Potentially Unacceptable: How Online Platforms Limit the Content of Ukrainians [Potencjalnie niedopuszczalne: Jak platformy internetowe ograniczają treści publikowane przez Ukraińców], *Ukrainer*, 17 listopada 2022 r., <https://ukrainer.net/russia-s-imperial-disease/>.
- Lloyd A., Ukrainian soldiers are filming TikTok-style dance videos in the snow to show 'morale is high' as the war rages on [Ukraińscy żołnierze kręcą filmy z sobą w roli tiktokowych tancerzy na śniegu, by pokazać swoje wysokie morale podczas toczącej się na całego wojny], 7 grudnia 2022 r., *Insider*, <https://www.insider.com/ukrainian-soldiers-dancing-videos-viral-2022-12>.
- Paul K., TikTok was 'just a dancing app'. Then the Ukraine war started [TikTok był „tylko aplikacją dla miłośników tańca”. A potem wybuchła wojna w Ukrainie], *The Guardian*, 20 marca 2022 r., <https://www.theguardian.com/technology/2022/mar/19/tiktok-ukraine-russia-war-disinformation>.
- Riaboshtan I., Iliuk K., Pivtorak O., From „Trukha” to Gordon: the most popular channels of the Ukrainian Telegram [Od „Truchy” do Gordona: najpopularniejsze kanały ukraińskiego Telegramu], *Detector Media*, 20 września 2022 r.
- Riaboshtan I., Meta, Twitter, and Google against Russia. Social networks opposing the Kremlin propaganda [Meta, Twitter i Google przeciwko Rosji. Sieci społecznościowe sprzeciwiają się propagandzie Kremla], *Media Sapiens*, 29 marca 2022 r., <https://ms.detector.media/in-english/post/29242/2022-03-28-meta-twitter-and-google-against-russia-social-networks-opposing-the-kremlin-propaganda/>.
- Sardarizadeh S., Ukraine war: False TikTok videos draw millions of views [Dezinformujące filmy na TikToku przyciągają miliony użytkowników], *BBC*, 25 lutego 2022 r., <https://www.bbc.com/news/60867414> [dostęp: 21 lutego 2023 r.].
- Sklyarevska G., Why Azov is not a „neo-nazi battalion” [Dlaczego Azow nie jest bynajmniej „neonazistowskim batalionem”], *Media Sapiens*, 10 czerwca 2022 r., <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/29642/2022-06-10-why-azov-is-not-a-neo-nazi-battalion/>.
- Stavrou K., User-Generated Evidence: A Helping Hand for the ICC Investigation into the Situation in Ukraine? [Dowody tworzone przez użytkowników: pomocna dłoń wyciągnięta do śledczych MTK w sprawie sytuacji w Ukrainie?], *Opinio Juris*, 14 marca 2022 r., <http://opiniojuris.org/2022/03/14/user-generated-evidence-a-helping-hand-for-the-icc-investigation-into-the-situation-in-ukraine/>.

веб-сайти

<https://datareportal.com/reports/digital-2022-ukraine>.
<https://diia.gov.ua/>.

- <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf>.
- <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf>.
- <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf>.
- <https://nv.ua/ukr/lifestyle/chiy-krim-2022-ukrajinski-kompaniji-obirayut-sobi-misce-v-krimu-memi-novini-ukrajini-50262197.html> [автор: Daryna Griszczuk].
- https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00ZDSK.pdf.
- https://ratingroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html.
- https://t.me/evorog_bot.
- <https://t.me/s/mykolaivskaoda>.
- <https://t.me/s/truexanewsua> [доступ: 21 лютого 2023 р.].
- https://telemetr.io/en/channels/1463721328-v_zelenskiy_official.
- <https://twitter.com/oleksiireznikov/status/1589921503885537280?lang=en>.
- <https://ua.interfax.com.ua/news/telecom/850821.html>.
- <https://www.euronews.com/2023/01/07/meet-the-ukrainian-tiktok-star-documenting-life-in-her-war-torn-homeland> [доступ: 21 лютого 2023 р.].
- <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/3/7343624/> [автор: Olga Gluszczenko].
- <https://www.youtube.com/watch?v=1eETCX-4Z2M>.

Andriy Shevchenko
współzałożyciel Centrum Medialnego Ukraina,
wiceminister obrony Ukrainy

Centrum Medialne Ukraina: sztab generalny frontu informacyjnego

Słowa kluczowe

Centrum Medialne Ukraina, fixer, korespondent wojenny, komunikacja strategiczna, wojna informacyjna, zagraniczne media, współpraca medialna, kanały komunikacji, dziennikarstwo, chaos informacyjny, dezinformacja, rosyjska propaganda

„...I pilnie otwórzcie centrum medialne dla zagranicznych mediów!” – „Oczywiście” – odpowiedziałem mechanicznie, kończąc rozmowę ze starym gruzińskim znajomym, który zadzwonił do mnie w niespokojny poranek 24 lutego 2022 r.

Podobnie jak cały wolny świat, mój gruziński przyjaciel był wstrząśnięty zdradziecką rosyjską agresją, ale dla niego ta inwazja była również gorzkim *déjà vu* z historii Gruzji, kiedy to w sierpniu 2008 roku wojska rosyjskie zajęły Osetię Południową. Mój znajomy nadal uważa, że Gruzja nie była wtedy w stanie skutecznie dotrzeć do świata. Chciał, żeby Ukrainie się to udało: „Nie od razu zrozumieliśmy, jak ważna jest praca z zagranicznymi mediami – nie powtarzajcie naszych błędów!”

Pomiędzy eksplozjami, nalotami i chaosem ewakuacyjnym praca mediów wydawała się być potrzebna, ale zdecydowanie nie była priorytetem. Jako były dziennikarz, który zwykł polegać na szczęściu zawodowym i własnych siłach, myślałem, że relacjonowanie wojny nie będzie najtrudniejszą pracą na ziemi: jej kontekst geopolityczny jest oczywisty, geografia jest jasna, możliwości techniczne są niemal nieograniczone. Oczywiście się myliłem.

Już pierwsze dni inwazji pokazały, że ani ukraińskie dziennikarstwo, ani światowe media nie spodziewały się skali, intensywności i złożoności wyzwań, jakie niosła ze sobą rosyjska agresja.

Oczywiście przykładów dobrej pracy dziennikarskiej było wiele. Ale ogólnie dziennikarstwo międzynarodowe, które zjadło zęby na wojnach na Bałkanach i konfliktach na Bliskim Wschodzie, okazało się niestety krótkowzroczne, jeśli chodzi o wojnę w Ukrainie;

specjalistów, którzy rozumieli kontekst historyczny i kulturowy wojny, było bardzo niewiele. Dziennikarzy, których wojna zastała w Ukrainie, gwałtowny ruch frontu na zachód i połowiczne okrażenie Kijowa zmusiły do myślenia nie o reportażach, ale o drogach ewakuacji. Większość ich kolegów, którzy rwali się w Ukrainę, zatrzymała się we Lwowie na zachodzie kraju, nie ryzykując jazdy dalej, na spotkanie z wojną. Ten strach nie był bezzasadny: już pierwsze zgony dziennikarzy na froncie pokazały, że w tej wojnie status dziennikarza na pewno nie będzie chronić – co więcej: szybko stało się jasne, że dziennikarze mogą stać się obiektem celowych polowań rosyjskich okupantów.

Kolejnym wyzwaniem zawodowym stała się masowa kampania dezinformacyjna celowo prowadzona przez Rosjan. Rzeczywistość równoległa anonimowych kanałów w Telegramie, fragmentaryczne informacje od oficjalnych organów władzy, pogłoski i celowe kłamstwa – wszystko to tworzyło złowrogie warunki do staczania się Ukrainy, a wraz z nią także wolnego świata, w chaos informacyjny.

W tych warunkach pomysł stworzenia centrum medialnego dla mediów zagranicznych wisiał w powietrzu. Kiedy na początku marca po raz pierwszy przyjechaliśmy do Lwowa, w mieście przebywało około 800 przedstawicieli zagranicznych mediów. Szybko wyczerpali oni oczywisty zestaw tematów – potężna fala uchodźców, dla których Lwów stał się największym ośrodkiem ewakuacyjnym w Europie, mobilizacja i wolontariusze, zabytki UNESCO obłożone workami z piaskiem. Było oczywiste, że to zdecydowanie za mało, aby zaspokoić głód informacyjny świata, który z przerażeniem przyglądał się rozwojowi największej wojny na kontynencie od czasów II wojny światowej.

Tak powstało nasze pierwsze centrum medialne we Lwowie. Niedługo potem pojawiły się kolejne lokacje w Kijowie, Charkowie i Odessie. Centrum Medialne Ukraina stało się kluczową lokacją współpracy z zagranicznymi mediami w czasie wojny.

Czym jest Centrum Medialne Ukraina

Wieczorem 26 marca Lwowem wstrząsnęły ataki rakietowe: Rosjanie uderzyli w skład ropy, a czarny dym przykrył niebo w północno-wschodniej części miasta.

Ale jeszcze zanim wyłączył się alarm przeciwlotniczy, ludzie różnych zawodów – operatorzy, tłumacze, fixerzy¹ i dziennikarze – zaczęli zjeżdżać się do Centrum Medialnego

¹ Fixer jest lokalnym wynajętym koordynatorem (przewodnikiem), który pomaga zorganizować całość pracy dziennikarzy, fotografów i ekip telewizyjnych podczas ich pobytu w strefie działań wojennych. Bez pracy fixerów obecnie praca korespondentów w Ukrainie byłaby utrudniona. Fixerami są zwykle lokalni dziennikarze, mający kontakty i znający teren.

Rola fixera jest bardzo szeroka, do jego zadań należy zwykle:

- pomoc w uzyskaniu akredytacji oraz załatwianiu spraw formalnych,
- sporządzanie planu pobytu, w tym poszukiwanie kontaktów i bohaterów materiałów,
- pełnienie roli tłumacza,

Ukraina z różnych dzielnic miasta. Przygotowaliśmy pilny briefing szefa Lwowskiej Obwodowej Administracji Wojskowej Kozyckiego i mera Lwowa Sadowego, który w ciągu kilku minut zgromadził dziesiątki dziennikarzy z kraju i zagranicy. Transmisję z konferencji prasowej obejrzały miliony – na żywo w ogólnokrajowym telemaratonie „Jedyni nowyny” [Jedynie wiadomości], w zasobach Centrum Medialnego Ukraina oraz w serwisach z cross-postingiem. Wszystkim widzom natychmiast przekazano informację o ataku raketowym i jasny komunikat ze strony wojskowej i cywilnej administracji: „Takimi aktami terrorystycznymi wróg nie będzie w stanie zachwiać ukraińską wiarą w zwycięstwo”. Dla zespołu Centrum Medialnego Ukraina ten dzień był ilustracją jego możliwości i zapotrzebowania na nie.

Centrum Medialne Ukraina powstało jako spontaniczna i bardzo horyzontalna inicjatywa mediów i pracowników dziedziny komunikacji, którzy chcieli pomóc światowej prasie, której przedstawiciele ogromną falą przyjechali na Ukrainę. Wielu z nas było w przeszłości dziennikarzami, więc dobrze rozumieliśmy, czego potrzebują media.

Po pierwsze, miało to być miejsce, w którym dziennikarz mógł fizycznie pracować. We Lwowie przyjęła nas gościnnie restauracja „Prawda” na centralnym placu Rynek. Był tam prąd, Wi-Fi, schron na wypadek nalotów, kuchnia i dużo wolnego miejsca do pracy i nagrywania wywiadów – wszystko po to, żeby efektywnie pracować.

Centrum Medialne zapewnia dwa narzędzia, które czynią jego ofertę wyjątkową – są to wysokiej jakości transmisja telewizyjna oraz tłumaczenie symultaniczne.

Transmisji stawiano oczywiste, ale wysokie wymagania – wysokiej jakości obraz telewizyjny, czysty dźwięk i gwarantowany niezawodny strumień. Umożliwiło to emitowanie już pierwszych briefingów w Centrum Medialnym Ukraina na antenie Ogólnokrajowego telemaratonu „Jedynie wiadomości”. Dowolne media lub bloger w najdalszym zakątku świata mógł otrzymać transmisję na żywo z tego, co działo się w lokacjach Centrum Medialnego.

Tłumaczenie symultaniczne od pierwszego dnia wyznaczyło obowiązkowy dwujęzyczny format pracy Centrum Medialnego Ukraina. W pierwszych tygodniach miesiąca nie udało się zaspokoić zapotrzebowania zagranicznych mediów na lokalnych fixerów i tłumaczy. Tłumaczenie symultaniczne gwarantowało warunki do pełnowartościowej pracy nawet freelancerowi, który samodzielnie stawiał pierwsze kroki na terytorium Ukrainy.

A od momentu, kiedy po skasowaniu „prohibicji” browar „Prawda” zaczął robić to, co potrafi najlepiej, czyli warzyć piwo, to miejsce – jeśli wierzyć wielu odwiedzającym Centrum Medialne Ukraina – stało się prawie dziennikarskim rajem.

-
- utrzymywanie kontaktów z rzecznikami prasowymi i dowódcami jednostek lokalnych,
 - doradzanie w sprawach bezpieczeństwa: co można, a czego nie można, aby nie zagrażać wojsku i ludności cywilnej,
 - organizacja spraw logistycznych – transport, hotele.

Czas pokaże, jak ważnym okaże się wybór miejsca i warunków fizycznych. Jesienią Rosjanie swoimi barbarzyńskimi atakami raketowymi zniszczyli dużą część infrastruktury energetycznej. Każde miejsce ze światłem, ciepłem, internetem i piwnicą stanie się „punktem niezłomności”. Dla dziennikarzy takim miejscem będą lokacje Centrum Medialnego Ukraina.

Po drugie, w Centrum Medialnym Ukraina miały być tworzone wiadomości. Gośćmi briefingów stali się przedstawiciele władz cywilnych i wojskowych, wolontariusze i artyści, przedstawiciele biznesu oraz goście zagraniczni.

Wewnętrzny kodeks etyczny zespołu Centrum Medialnego Ukraina określał tylko jedno kryterium zasadności – ma to być gość ciekawy dla dziennikarzy, którzy opowiadają światu o wojnie. Tabu na promowanie interesów politycznych czy biznesowych umożliwiło zbudowanie ekosystemu gości i tematów, co utrwaliło reputację Centrum Medialnego Ukraina jako niezależnej lokacji działającej w interesie społeczeństwa i środowiska dziennikarskiego.

Jednocześnie Centrum Medialne Ukraina zapewniało wysokiej jakości kanał do komunikacji dwustronnej dla różnorodnych mówców – od komisarzy europejskich i marszałka parlamentu Ukrainy po muzyka rockowego Światosława Wakarczuka i zwycięzców Eurowizji z zespołu Kałusz.

Po trzecie, Centrum Medialne Ukraina szybko stało się miejscem tworzenia narracji, nadawania znaczenia i sensu zdarzeniom.

Jednym z jego głównych pomysłów stał się format sesji wprowadzającej dla nowo przybyłych zagranicznych dziennikarzy, której celem jest jak najlepsze przygotowanie pracownika mediów do pracy w Ukrainie. Na takich sesjach historyk Jarosław Hrycak opowiadał o wielowiekowym kontekście historycznym wojny rosyjsko-ukraińskiej, eksperci wojskowi tłumaczyli sytuację na froncie i ukraińskie zapotrzebowanie na zachodnią broń, a przedstawiciele Sił Zbrojnych i Policji Narodowej wyjaśniali specyfikę pracy w warunkach stanu wojennego i godziny policyjnej.

Centrum Medialne Ukraina chętnie udostępniało również lokale dla inicjatyw społecznych. Na przykład jedną z nich była spontaniczna burza mózgów, w której uczestniczyli twórcy i pracownicy mediów – zebrali się, aby znaleźć tematy interesujące dla zagranicznych mediów. Bardzo szybko wokół Centrum Medialnego Ukraina powstała społeczność fixerów, którzy regularnie spotykali się, wymieniali doświadczeniami i tematami.

Nic dziwnego, że Centrum Medialne Ukraina stało się miejscem spotkań przedstawicieli środowiska medialnego i sił obrony, gdzie omawiano problematyczne kwestie związane z zasadami akredytacji i pracą dziennikarzy.

Jako miejsce pracy, miejsce powstawania newsów i tworzenia treści Centrum Medialne Ukraina stało się ważną częścią infrastruktury dla pracowników mediów, która bardzo szybko rozprzestrzeniła się na różne regiony.

Różne centra medialne

4 lokacje Centrum Medialnego to 4 różne historie.

We Lwowie powstało ono pod presją ogromnej liczby dziennikarzy zagranicznych w pierwszych dniach wojny. Rada Miejska Lwowa przyjęła pierwszą falę pracowników mediów, lokalny biznes grzecznościowo udostępnił lokal, a miejscowa administracja wojskowa nawiązała regularną komunikację za pośrednictwem Centrum Medialnego Ukraina.

W Kijowie Centrum Medialne Ukraina stało się wyjątkowym przypadkiem partnerstwa państwowo-społecznego w Ukrainie. Zostało zorganizowane w pomieszczeniu i na zapleczu technicznym agencji państwowej Ukrinform, przy zaangażowaniu niezależnego zespołu i wykorzystaniu doświadczenia Centrum Medialnego Ukraina.

Charków media-hub – Centrum Medialne Ukraina znajduje się w piwnicy miejscowego Uniwersytetu im. Karazina. Biorąc pod uwagę, że do końca lata Charków znajdował się w zasięgu rosyjskiej artylerii, bezpieczeństwo było tutaj czynnikiem kluczowym. Miejsce okazało się na tyle udane, że lokacja została wykorzystana nawet przez prezydenta Zełenskiego do narady podczas jego wizyty w Charkowie.

W Odessie Centrum Medialne Ukraina zostało zorganizowane dzięki dobrej woli lokalnych przedsiębiorców na terenie stadionu Czornomorec – jest to ważne dla każdego mieszkańca Odessy miejsce w centrum miasta.

Takie różne układy organizacji Centrum Medialnego Ukraina odpowiadają ukraińskiemu duchowi tej wojny – horyzontalne relacje, wykorzystanie wszystkich możliwych zasobów, zjednoczenie różnych graczy dla wspólnego celu.

Różne odległości od frontu determinowały charakterystykę lokacji w różnych miastach.

Lwów od początku był punktem wyjściowym dla dziennikarzy zagranicznych. Ta lokacja dostarczała historii „z tyłów” – o ewakuacji, pomocy humanitarnej i ruchu wolontariackim. Kijów zajął oczywiste miejsce jako dostawca wiadomości „politycznych” od władz państwowych i prominentnych przedstawicieli klasy politycznej. W Charkowie Centrum Medialne Ukraina stało się również ośrodkiem życia kulturalnego, możliwości którego w zbombardowanym mieście były bardzo ograniczone. Odessa przejęła ważny segment związany z delegacjami międzynarodowymi, bezpieczeństwem żeglugi na Morzu Czarnym i „korytarzem zbożowym”.

Szczególnym i popularnym formatem okazały się wyjazdy prasowe na tereny wyzwolone od okupantów. Buczę i Irpień, Izium i Bałakliję, Chersoń i Czernihów świat poznał dzięki profesjonalnej i odważnej pracy dziennikarzy, wielu z nich po raz pierwszy odwiedziło te miasta dzięki wyjazdom prasowym organizowanym przez Centrum Medialne Ukraina wspólnie z Siłami Zbrojnymi Ukrainy i Policją Narodową.

Wielu gości Centrum Medialnego unosiło brwi, gdy dowiadywało się, że ta inicjatywa nie była finansowana przez państwo. I tylko w Ukrainie, którą po 24 lutego ogarnął potężny ruch wolontariacki, taka oddolna inicjatywa wyglądała naturalnie i logicznie.

Lekcje i wnioski

Doświadczenie Centrum Medialnego Ukraina we współpracy z mediami zagranicznymi pozwoliło zespołowi wyciągnąć kilka wstępnych wniosków.

Po pierwsze, pozwoliło ono ocenić, jak bardzo niejednorodna okazała się fala dziennikarzy, którzy przyjechali na Ukrainę relacjonować wojnę. Wśród nich są laureaci prestiżowych międzynarodowych nagród dziennikarskich, blogerzy i freelancerzy, dla których Ukraina stała się pierwszym doświadczeniem na drodze do przyszłych Pulitzerów.

Pomóc zagranicznym dziennikarzom zrozumieć Ukrainę leży w interesach ukraińskiej komunikacji strategicznej, jak również w interesach zagranicznych odbiorców. Kontekst historyczny, kulturowy, obraz geopolityczny i trendy gospodarcze – ich zrozumienie jest zawsze ważną częścią jakościowego dziennikarstwa. Ale w przypadku relacji z wojny rosyjsko-ukraińskiej ich znaczenie jest podwójne.

Burzenie rosyjskich pomników i brutalne działania Ukrainy przeciwko patriarchatowi moskiewskiemu, zakup broni przez ukraińskich wolontariuszy oraz ukraińskie zboże w światowym bezpieczeństwie żywnościowym – wszystkie te tematy są ważne nie tylko z punktu widzenia kompleksowego spojrzenia na wojnę. Brak rozumienia niuansów i kontekstu stwarza ogromne ryzyko zniekształcenia informacji.

Po drugie, ważne jest, aby uznać, że dziś każda praca medialna w Ukrainie jest korygowana przez czynnik wojny hybrydowej. Zmasowana rosyjska kampania dezinformacyjna zamieniła Ukrainę w poligon dla bardzo intensywnej wojny informacyjnej.

W praktyce oznacza to o wiele bardziej skomplikowaną pracę ze źródłami informacji, konieczność uruchomienia wielu różnych metod do sprawdzania jej prawdziwości.

Rosyjska machina propagandowa umiejętnie zastawia pułapki, w które wpadają nawet media z najwyższej półki. Kiedy wiodące światowe agencje prasowe piszą w tytule: „95% mieszkańców Zaporozża zagłosowało w referendum za przystąpieniem do Rosji”, ta konstrukcja jest tak daleka od prawdy, jak Putin od okupacji Kijowa: Rosjanom nigdy nie udało się zdobyć ani obwodu zaporoskiego, ani jego centrum – Zaporozża, nawet na terenach okupowanych nigdy nie przeprowadzono referendum w pełnym tego słowa znaczeniu i nikt tam oczywiście nie liczył głosów. Jednak dziennikarskie lenistwo i powierzchowność pozwalają tak oczywistym konstrukcjom rosyjskiej propagandy łatwo przedostać się do mainstreamowych mediów, a dalej – nawet do wypowiedzi zagranicznych władz.

Po trzecie, bardzo dotkliwie odczuwalny jest brak pełnowartościowych biur czołowych mediów zachodnich w Ukrainie. Inwazja 24 lutego zastała większość największych

graczy w sytuacji, gdy patrzyli oni na wojnę w Ukrainie oczami swoich korespondentów w Moskwie. Jeśli dodać do tego ogólny brak dziennikarzy rozumiejących Ukrainę (miłym wyjątkiem jest środowisko dziennikarskie w Polsce), to w lutym 2022 r. bardzo poważnie postawiło to pod znakiem zapytania zdolność światowych mediów do jakościowego i szybkiego opowiadania o wojnie.

Nierozwiązany pozostaje problem braku stałych przedstawicielstw światowych mediów w Ukrainie. Wiosną 2022 r. na Ukrainę wysłano ogromną liczbę przedstawicieli mediów. Ale już latem ta sytuacja się zmieniła: czołowe firmy wycofały swoje biura z Moskwy, a uwolnione zasoby skierowano na rozbudowę swoich przedstawicielstw w Europie.

Współpraca z zagranicznymi mediami dała wiele do myślenia i pozostawiła wiele pytań. Co najbardziej zmieniło opinię publiczną w krajach wolnego świata – od obojętności do silnego poparcia dla Ukrainy? Jakie tematy, które historie i które zdjęcia były kluczowe? W jakim stopniu dziennikarstwo zachodnie o wysokich standardach jest gotowe do podjęcia walki przy ataku frontalnym rosyjskiej maszyny propagandowej? W jaki sposób drogie i ostrożne dziennikarstwo zawodowe może konkurować z błyskawicznym dziennikarstwem obywatelskim blogerów i kanałów w Telegramie?

Jeden z kluczowych wniosków będzie taki: prawda jest ważna dla zwycięstwa i pokoju po nim. Taka jest misja Centrum Medialnego Ukraina.

Andriy Shevchenko – wiceminister obrony Ukrainy. Pracował jako dziennikarz multimedialny, był członkiem parlamentu i ambasadorem Ukrainy w Kanadzie. Współtwórca Centrum Medialnego Ukraina – pozarządowej inicjatywy mającej na celu pomoc mediom relacjonującym wojnę.

Bibliografia

<https://mediacenter.org.ua/>.

Андрій Шевченко
спів-засновник Медіацентру Україна,
заступник міністра оборони України

Медіацентр Україна: генштаб інформаційного фронту

«... І терміново відкривайте медіацентр для іноземних медіа!». – «Звичайно» – механічно відповів я, закінчуючи розмову з давнім грузинським товаришем, який набрав мене тривожного ранку 24 лютого 2022.

Як і весь вільний світ, мій грузинський друг був шокований віроломною російською агресією, але для нього це вторгнення було ще й гірким дежа-вю з історії Грузії, коли в серпні 2008 російські війська окупували Південну Осетію. Мій товариш і досі вважає, що Грузія тоді не змогла докричатися до світу. Він хотів, щоб Україна таки докричалась: «Ми не зразу зрозуміли, наскільки важлива робота з іноземними медіа – не повторюйте наших помилок!». Поміж вибухами, повітряними тривогами та хаосом евакуації робота з медіа виглядала потрібним, але точно не пріоритетним напрямом. Як колишній журналіст, який звик покладатися на професійну удачу і свої власні сили, я думав, що висвітлення війни не буде найскладнішою роботою на землі: її геополітичний контекст – очевидний, географія – зрозуміла, технічні можливості – майже безмежні. Звичайно, я помилявся.

Уже перші дні вторгнення показали, що ні українська журналістика, ні світові медіа не були готові до масштабу, інтенсивності та складності викликів, які принесла російська агресія.

Вочевидь було багато прикладів якісної журналістської роботи. Але загалом міжнародна журналістика, яка з'їла зуби на балканських війнах та близькосхідних конфліктах, виявилася прикро близорукою, коли йшлося про війну в Україні. Спеціалістів, які розуміли історичний та культурний контекст війни, виявилось непристойно мало. Журналістів, яких війна застала в Україні, швидкий рух фронту на захід та напів-оточення Києва змусили думати не про репортажі, а про евакуаційні маршрути. Більшість їхніх колег, які рвалися в Україну, зупинилися у Львові на заході країни, не ризикуючи їхати далі, на зустріч війні. Цей страх виявився небезпідставний: уже перші смерті журналістів на фронті показали, що на цій

війні статус журналіста точно не захищатиме. Більше того: швидко з'ясувалося, що журналісти можуть стати об'єктом свідомого полювання з боку російських окупантів.

Масована дезінформаційна кампанія, свідомо проведена росіянами, стала ще одним професійним викликом. Паралельна реальність анонімних телеграм-каналів, рвана інформація від офіційних органів влади, чутки і свідомо неправда – все це створювало зловісні умови для сповзання України, а разом із неювільного світу, в інформаційний хаос.

У цих умовах ідея створення медіацентру для закордонних медіа висіла в повітрі. Коли на початку березня ми вперше приїхали до Львова, у місті було приблизно 800 представників іноземних медіа. Вони швидко вичерпали очевидний набір тем – могутній потік біженців, для яких Львів став найбільшим евакуаційним хабом Європи, мобілізація і волонтери, пам'ятки ЮНЕСКО, закутані в мішки з піском. Було очевидно, що цього безмежно замало для того, щоб утамувати інформаційний голод світу, який із жахом стежив за розгортанням найбільшої війни на континенті після Другої світової.

Так з'явився наш перший медіацентр у Львові. Дуже скоро з'являться майданчики у Києві, Харкові та Одесі. Медіацентр Україна стане ключовим майданчиком по роботі з іноземними медіа на війні.

Що таке Медіацентр Україна

Під вечір 26 березня Львів здригнувся від ракетного удару: росіяни вразили нафтобазу, чорний дим з якої затягнув небо в північно-східній частині міста.

Але ще до відбою повітряної тривоги з різних районів міста до Медіацентру Україна поспішали люди різних професій – оператори, перекладачі, фіксеры¹ й журналісти. Ми готували екстрений брифінг голови Львівської обласної військової адміністрації Козицького та міського голови Львова Садового.

¹ Fixer jest lokalnym wynajętym koordynatorem (przewodnikiem), który pomaga zorganizować całość pracy dziennikarzy, fotografów i ekip telewizyjnych podczas ich pobytu w strefie działań wojennych. Bez pracy fixerów obecnie praca korespondentów w Ukrainie byłaby utrudniona. Fixerami są zwykle lokalni dziennikarze, mający kontakty i znający teren.

Rola fixera jest bardzo szeroka, do jego zadań należy zwykle:

- pomoc w uzyskaniu akredytacji oraz załatwianiu spraw formalnych,
- sporządzanie planu pobytu, w tym poszukiwanie kontaktów i bohaterów materiałów,
- pełnienie roli tłumacza,
- utrzymywanie kontaktów z rzecznikami prasowymi i dowódcami jednostek lokalnych,
- doradzanie w sprawach bezpieczeństwa: co można, a czego nie można, aby nie zagrażać wojsku i ludności cywilnej,
- organizacja spraw logistycznych – transport, hotele.

Їхній короткий брифінг за лічені хвилини зібрав десятки іноземних та українських журналістів. Трансляцію пресконференції побачили мільйони – у прямому ефірі Національного телемарафону «Єдині новини», на ресурсах Медіацентру та на сайтах охоплених кроспостингом. До всіх цих глядачів була миттєво доведена інформація про ракетний удар і чіткий меседж військової та цивільної адміністрації: «Ворог не зможе такими актами тероризму похитнути українську віру в Перемогу». Для команди Медіацентру той день був ілюстрацією його можливостей і його потребності.

Медіацентр Україна почався як спонтанна і дуже горизонтальна ініціатива медійників та комунікаційників, які хотіли допомогти світовій пресі, що потоком ринулася в Україну.

Багато з нас були у минулому журналістами, тому ми добре розуміли, що потрібно медіа.

По-перше, це мало бути місце, де журналіст фізично міг працювати. У Львові нас люб'язно прихистив ресторан «Правда» на центральній площі Ринок. Тут була електрика, Wi-Fi, укриття на випадок повітряної тривоги, кухня і багато вільного місця для роботи та записів інтерв'ю – все для того, щоб ефективно працювати.

Медіацентр давав два інструменти, які робили його пропозицію унікальною – високоякісну телевізійну трансляцію і синхронний переклад.

До трансляції висувалися очевидні, але високі вимоги – якісна телевізійна картинка, чистий звук і гарантований надійний стрім. Це дало змогу уже перші брифінги у Медіацентрі виводити в ефір Національного телемарафону «Єдині новини». Будь-яке медіа чи блогер у найдальшій точці світу могли в реальному часі отримувати трансляцію того, що відбувалося на майданчиках Медіацентру.

Синхронний переклад від першого дня задав обов'язковий двомовний формат роботи Медіацентру. У перші тижні, місяці голод іноземних медіа на місцевих фіксерів та перекладачів задовольнити було неможливо. Синхронний переклад гарантував умови для повноцінної роботи навіть для фрілансера, який наодинці робив перші кроки українською територією.

А з моменту, коли після скасування «сухого закону», пивоварня «Правда» почала робити те, що вона вміє найкраще – варити пиво це місце – якщо вірити багатьом відвідувачам Медіацентру – стало близьким до журналістського раю.

Час покаже, наскільки важливими виявляться вибір місця і фізичні умови. Восени росіяни своїми варварськими ракетними ударами знищать велику частину енергетичної інфраструктури. Кожне місце зі світлом, теплом, інтернетом та підвалом стане «пунктом незламності». Для журналістів таким пунктом незламності стануть майданчики Медіацентру Україна.

По-друге, Медіацентр мав стати місцем, де народжуються новини.

Гостями брифінгів стали представники цивільної влади і військові, волонтери й митці, представники бізнесу та іноземні гості.

Внутрішній етичний кодекс команди Медіацентру визначав лише один критерій доцільності – це має бути цікавий гість для журналістів, які розповідають світу про війну. Табу на просування політичних чи бізнес-інтересів дало змогу вибудувати екосистему гостей та тем, яка закріпила за Медіацентром репутацію незалежного майданчика, що працює в інтересах громади і журналістської спільноти.

Водночас Медіацентр дав якісний канал двосторонньої комунікації для найрізноманітніших спікерів – від єврокомісарів та спікера українського парламенту до рок-музиканта Святослава Вакарчука та переможців «Євробачення» з гурту «Калуш».

По-третє, Медіацентр Україна швидко став місцем, де створюються смисли.

Однією з його фірмових знахідок став формат орієнтаційної сесії для ново-прибулих іноземних журналістів, мета якої – якнайкраще підготувати медійника до його роботи в Україні. На таких сесіях історик Ярослав Грицак розповідав про багатовіковий історичний контекст російсько-української війни, військові експерти пояснювали ситуацію на фронті та українські потреби у західній зброї, а представники ЗСУ та Нацполіції розтлумачували особливості роботи в умовах воєнного стану та комендантської години.

Медіацентр також охоче надавав приміщення для громадських ініціатив. Наприклад, однією з них стала спонтанна брейнстормінгова сесія креативників та медійників, які зібралися для пошуку тем, що можуть зацікавити іноземні медіа. Дуже швидко навколо Медіацентру сформувалася спільнота фіксерів, які регулярно зустрічалися, ділилися досвідом і обмінювалися темами.

Не дивно, що саме Медіацентр став місцем зустрічей представників медійної спільноти та сил оборони, на яких обговорювалися проблемні моменти, пов'язані з правилами акредитації та роботи журналістів.

Як місце для роботи, місце народження новин та місце створення смислів Медіацентр став важливою частиною цехової медійної інфраструктури, яка дуже швидко поширилася на різні регіони.

Такі різні медіацентри

4 майданчики Медіацентру – це 4 різні історії.

У Львові він народився під натиском величезної маси іноземних журналістів у перші дні війни. Львівська міська рада прийняла на себе першу хвилю медійників, місцевий бізнес люб'язно надав приміщення, місцева військова адміністрація налагодила регулярну комунікацію через Медіацентр.

У Києві Медіацентр став рідкісним для України випадком державно-громадського партнерства. Медіацентр був організований у приміщенні й на технічній базі державного агентства «Укрінформ» із залученням незалежної команди та досвіду Медіацентру Україна.

Харків медіа-хаб – Медіацентр Україна розмістився у підвалі місцевого Університету імені Каразіна. З огляду на те, що до кінця літа Харків перебував у межах досягнення російської артилерії, безпека тут була ключовим фактором. Місце виявилось настільки вдалим, що майданчик навіть використовувався Президентом Зеленським для наради під час його приїзду до Харкова.

В Одесі Медіацентр був організований завдяки добрій волі місцевого бізнесу на території стадіону «Чорноморець» – це знакове для кожного одесита місце у центрі міста.

Настільки різні схеми облаштування майданчиків Медіацентру Україна відповідають українському духу цієї війни – горизонтальні зв'язки, використання всіх можливих ресурсів, об'єднання різних гравців задля спільної цілі.

Різна віддаленість від фронту визначила особливості майданчиків у різних містах.

Львів від початку був вхідною точкою для іноземних журналістів. Цей майданчик постачав «тилові» історії – про евакуацію, гуманітарну допомогу та волонтерський рух. Київ зайняв природне місце постачальника «політичних» новин від керівників держави та чільних представників політичного класу. У Харкові Медіацентр став ще й осередком культурного життя, для якого у розбомбленому місті були дуже обмежені можливості. Одеса забрала на себе важливий сегмент пов'язаний з міжнародними делегаціями, безпекою судноплавства в Чорному морі та «зерновим коридором».

Особливим і затребуваним форматом виявилися престури на звільнені від окупантів території. Буча та Ірпінь, Ізюм та Балаклія, Херсон та Чернігів стали відомими світу завдяки професійній і відважній роботі журналістів, багато з яких уперше потрапили у ці міста завдяки престурам, організованим Медіацентром спільно зі Збройними силами України та Національною поліцією.

У багатьох гостей Медіацентру брови повзли вгору, коли вони дізнавалися, що ця ініціатива не передбачала державного фінансування. І лише в Україні, яка після 24 лютого була охоплена могутнім волонтерським рухом, така ініціатива знизу виглядала природною і логічною.

Уроки і висновки

Досвід Медіацентру Україна в роботі з іноземними медіа залишив його команду з кількома попередніми висновками.

По-перше, він дозволив оцінити, наскільки неоднорідною виявилася хвиля журналістів, які приїхали в Україну висвітлювати війну. Серед них є і володарі престижних міжнародних журналістських нагород, і блогери та фріленсери, для яких Україна стала першою «пробою пера» на шляху до майбутніх пулітцерів.

Як із погляду українських стратегічних комунікацій, так і у щирих інтересах закордонної аудиторії є допомога іноземному журналістові в розумінні України. Історичний, культурний контекст, геополітична картина та економічні тенденції – їх розуміння завжди є важливою частиною якісної журналістики. Але у випадку з висвітленням російсько-української війни значення цього подвоюється.

Знесення російських пам'ятників і жорсткі дії України щодо московського патріархату, закупівля зброї українськими волонтерами й українське зерно у світовій продовольчій безпеці – всі ці теми не лише є важливими для комплексного погляду на війну. Нерозуміння нюансів і контексту створює величезні ризики спотворення інформації.

По-друге, важливо визнати, що сьогодні будь-яка медійна робота в Україні коригується чинником гібридної війни. Масована російська кампанія дезінформації перетворила Україну на полігон інформаційної війни надвисокої інтенсивності.

На практиці це означає набагато складнішу роботу з джерелами інформації, потребу в більших ресурсах для перевірки її достовірності.

Російська пропагандистська машина вміло розставляє свої пастки, у які потрапляють навіть медіа вищої ліги. Коли провідні світові агентства виносять у заголовок «95% мешканців Запоріжжя проголосувало на референдумі за приєднання до Росії», ця конструкція настільки ж далека від правди, як і Путін від окупації Києва: росіяни ніколи не змогли захопити ні Запорізьку область, ні її центр – Запоріжжя, навіть на окупованих територіях ніколи не проходив референдум у притомному розумінні цього слова, а голоси там ніхто вочевидь не рахував. Однак журналістська лінь та поверховість дозволяють таким очевидним конструкціям російської пропаганди легко мандрувати у мейнстрімні медіа, а далі – навіть у заяви зарубіжних можновладців.

По-третє, дуже гостро відчувається відсутність повноцінних бюро провідних західних медіа в Україні. Вторгнення 24 лютого застало більшість гравців вищої ліги у ситуації, коли вони дивилися на війну в Україні очима своїх кореспондентів у Москві. Якщо додати до цього загальну нестачу журналістів, які розуміють Україну (приємним винятком є журналістська спільнота Польщі), то у лютому 2022 це дуже серйозно поставило під сумнів здатність світових медіа якісно і швидко розповідати про війну.

Проблема відсутності постійних представництв світових медіа в Україні залишається невирішеною. Навесні 2022 до України скерували величезну кількість

представників медіа. Але уже до літа цей вал змінився іншою ситуацією: провідні компанії забрали свої офіси з Москви, а вивільнені ресурси скерували на розширення своїх представництв у Європі.

Робота з іноземними медіа вже залишила серйозний пласт матеріалів для роздумів і запитань. Що найбільше змінило громадську думку у країнах Вільного Світу – від байдужості до могутньої підтримки України? Які теми, які історії та які фото були ключовими? Наскільки західна журналістика високих стандартів готова прийняти бій при лобовій атаці з боку російської пропагандистської машини? Як дорога і обережна професійна журналістика може конкурувати з блискавичною громадянською журналістикою блогерів та телеграм-каналів?

Але одним із ключових висновків буде цей: правда важлива для перемоги і для миру після неї. Це місія Медіацентру Україна.

Андрій Шевченко – заступник міністра оборони України. Працював мультимедійним журналістом, був народним депутатом і послом України в Канаді. Співзасновник Медіацентру Україна – неурядової ініціативи, спрямованої на допомогу медіа, які висвітлюють війну.

Бібліографія

<https://mediacenter.org.ua/>.

prof. Serhiy Kvit
rektor Uniwersytetu Narodowego „Akademia Kijowsko-Mohylańska”,
profesor Mohylańskiej Szkoły Dziennikarstwa

Etyka i standardy dziennikarskie – obowiązujące normy i samoograniczenia mediów

Naruszenie etyki zawodowej i standardów działalności dziennikarskiej w latach 2022–2023 należy rozpatrywać w kontekście pełnoskalowej inwazji zbrojnej podczas kolejnej wojny rosyjsko-ukraińskiej, która rozpoczęła się w 2014 r. i stworzyła istotne przesłanki koncepcyjne do zacierania norm zwyczajowych. Innymi słowy, obecnie nie wystarczy uwzględniać poszczególnych przypadków naruszeń etyki zawodowej przez dziennikarzy, jakby nie zauważając globalnych okoliczności przemian wywołanych tą wojną. Tym bardziej że istnieje coraz więcej możliwości do publicznego identyfikowania nieetycznych zachowań dziennikarzy promujących rosyjskie narracje w zachodnich mediach i należących do tzw. „Duranty club”. W lipcu 2022 r. skandaliczny prorosyjski dziennikarz Graham Phillips trafił pod sankcje Wielkiej Brytanii¹. Widziano go w towarzystwie Patricka Lancastera i Christelle’a Neanta na okupowanych terytoriach obwodów donieckiego i ługańskiego w warunkach szczególnego sprzyjania okupacyjnej administracji rosyjskiej². W odpowiedzi osoby te tworzyły prorosyjskie, czyli zniekształcone i nieprawdziwe treści medialne.

Praktyka zacierania i łamania norm etycznych w prasie międzynarodowej wygląda obecnie na znacznie bardziej uzasadnioną publicznie niż po prostu motywacja poszczególnych pracowników profesjonalnych mediów. Zależy ona bezpośrednio od szerokiego środowiska kulturowego i politycznego stworzonego wokół globalnego problemu wojny: zarówno w odniesieniu do umiejętności dokonywania wyboru wartości, nazywania rzeczy po imieniu, jak również w odniesieniu do unikania odpowiedzialności, tuszowania korupcji politycznej.

¹ *Pro-Russian UK journalist put on sanctions list* [Prorosyjski brytyjski dziennikarz wpisany na listę sankcyjną BBC], BBC, 26 lipca 2022 r., <https://bbc.in/3lftvgB> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

² E. Thomas, *Explainer: The pro-Kremlin propaganda “journalists” and crowdsourcing*, Centre for Information Resilience [Prokremłowski propagandowi „dziennikarze” i crowdsourcing, Centrum Odporności Informacyjnej], 2 sierpnia 2022 r., <https://bit.ly/3jXMWye> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

Utrwalona retoryka prorosyjska

Utrwalona retoryka prorosyjska na Zachodzie świadczy o tym, że sfera publiczna od dawna jest nasycona odpowiednimi stereotypami przyjętymi dla grona odbiorców środków masowego przekazu. W szczególności stosunek do najbardziej powszechnego rosyjskiego mitu „wielkiej wojny ojczyznianej” wskazuje nie tylko na pewien konsensus co do stosunku do Stalina i Związku Radzieckiego jako „wielkiego sojusznika” Zachodu w II wojnie światowej. Chodzi również o spadek zdolności myślenia krytycznego u wielu zachodnich intelektualistów i polityków, istotne problemy z edukacją i globalną skalą korupcji politycznej. Oznacza to, że wielu osobom publicznym było wygodnie, a nawet korzystnie finansowo, głosić takie oceny przed 24 lutego 2022 r.

Czy nie najbardziej wyraźnym przykładem utrwalonej polityki prorosyjskiej głoszonej na Zachodzie po II wojnie światowej, a także dowodem znacznych strat niemieckiej kultury politycznej była retoryka Franka-Waltera Steinmeiera, która jednak uległa istotnym zmianom w ciągu 2022 r. Prezydent RFN żył w poczuciu długu moralnego Niemiec wobec Rosji za okrucieństwa nazistów podczas II wojny światowej. To znaczy nie był on za bardzo obeznany z jej przebiegiem, nie wiedział (lub wybiórczo nie brał pod uwagę), że Związek Radziecki przystąpił do II wojny światowej jako sojusznik hitlerowskich Niemiec, utożsamiał ZSRR z Rosją, uzasadniając w ten sposób konieczność kontynuacji wspólnych interesów Niemiec i putinowskiej Rosji w sprawie budowy Nord Stream 2.

Od 2015 r. Steinmeier wywierał presję na Ukrainę na korzyść reżimu Putina, co wydawało się zbieżne z interesami narodowymi Niemiec. Ukraińcy doskonale pamiętają absurdalną „formułę Steinmeiera”, która dotyczyła zorganizowania „wolnych wyborów” na terytorium Ukrainy czasowo okupowanym przez Rosję. Formuła ta została zaproponowana przez ówczesnego ministra spraw zagranicznych Niemiec Franka-Waltera Steinmeiera w październiku 2015 r. na paryskim szczycie „czwórki normandzkiej”.

W 2022 r. retoryka prezydenta RFN zaczęła się zmieniać: w lipcu przyznał on swoje błędy i konieczność zmniejszenia zależności gospodarczej od reżimów autorytarnych³. Można założyć, że Steinmeier umocnił się w swoich zamiarach, by nie wracać do przedwojennego statusu quo z putinowską Rosją po tym, jak znalazł się pod rosyjskim ostrzałem w obwodzie czernihowskim i spędził kilka godzin w schronie wraz z mieszkańcami ukraińskiej wsi⁴. Nie mogło być inaczej, skoro rosyjscy „partnerzy” bardzo szybko stworzyli niedopuszczalne warunki do działalności publicznej znacznej części swoich zachodnich sympatyków.

³ D. Sotnikow, *Prezydent Niemiec ogłosił początek „nowej ery” po wojnie*, DW, 3 lipca 2022 r., <https://bit.ly/3E1RQ3Y> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

⁴ T. Matiasz, *Z powodu nalotu Steinmeier spędził około dwóch godzin w schronie w obwodzie czernihowskim*, LB, 25 października 2022 r., <https://bit.ly/3luaz1Q> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

W tym miejscu można wspomnieć o istotnym elemencie antysemitycznym propagandy rosyjskiej w 2022 r.⁵ Również według Ołeksandra Motyla „Ukraińcy stali się dla Rosjan tym, czym Żydzi dla nazistowskich Niemiec”⁶. Jednak wzajemna sympatia powojenna między Niemcami a Rosją ma głębokie korzenie historyczne, polityczne, a nawet psychologiczne. Jest to przykład tego, jak to supermocarstwo, posługując się retoryką praworządności europejskiej, powołując się na nadrzędność prawa i praw człowieka, próbowało ignorować Ukrainę na arenie międzynarodowej, ponieważ nie pasowała ona do obrazu świata ukształtowanego po II wojnie światowej, w przeciwieństwie do Rosji, która m.in. pełniła rolę globalnego generatora korupcji.

Jeszcze jeden przykład. Publiczne wypowiedzi papieża Franciszka są przykładem najbardziej nieodpowiednich ocen dotyczących wojny rosyjsko-ukraińskiej 2014–2023. Niestrudzenie wspomina on o cierpieniach Ukraińców i jednocześnie powtarza, że pokój między Ukrainą a Rosją jest „jeszcze możliwy”⁷. Mówiąc o absurdzie wojny, papież oskarża świat zachodni o rasizm z powodu pozytywnego stosunku do białych ukraińskich uchodźców⁸, zwraca się do obu stron „konfliktu”, nie rozróżniając winy przestępcy od sytuacji, w jakiej podczas popełnienia przestępstwa znajduje się ofiara, nie mając chęci lub odwagi nazywać rzeczy po imieniu, mnożąc niepewność i chaos w interpretacji tej wojny w międzynarodowych mediach.

Ponieważ papież ma dokonywać ocen moralnych, jego oczywista słabość tworzy precedens dla wszelkich naruszeń etycznych i nadużyć zawodowych w sferze medialnej. Ponadto można przypuszczać, że istnieją różne motywy, które zmuszają papieża do nieuczciwych, a więc nieetycznych zachowań. W szczególności wspominają o tym, że jego „głównymi” odbiorcami jest duża liczba mieszkańców Ameryki Łacińskiej, którzy wydają się sympatyzować z lewicową antyamerykańską retoryką oskarżeń o konspirowanie wobec NATO i niektórych „innych państw”⁹. Innym możliwym powodem jest to, że Watykan

⁵ *Anti-Semitism And Pro-Kremlin Disinformation* [Antysemityzm i prokremlowska dezinformacja], <https://bit.ly/3IhJWGl> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

⁶ *Interview with Alexander Motyl*, „After Russia’s departure from great power status, the world will once again become bipolar”, Forum for Ukrainian Studies [Wywiad z Aleksandrem Motylem, „Po odejściu Rosji od statusu mocarstwa świat ponownie stanie się dwubiegunowy”, Forum Studiów Ukraińskich], 28 listopada 2022 r., <https://bit.ly/3HTU2Me> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

⁷ L. Zengarini, *Pope: peace between Russia and Ukraine is possible, don’t forget the poor* [Papież: pokój między Rosją a Ukrainą jest możliwy, nie zapominajcie o biednych], Vatican News, <https://bit.ly/3E28uAr> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

⁸ *Pastor, nie polityk: jakie wypowiedzi wygłosił Papież na temat wojny na Ukrainie*, Słowo i Czyn, 24 grudnia 2022 r., <https://bit.ly/3luuAW6> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

⁹ E.X. Rocca, E. Gershkovich, *Pope Says NATO Might Have Provoked Russian Invasion of Ukraine* [Papież mówi, że NATO mogło sprowokować rosyjską inwazję na Ukrainę], WSJ, 3 maja 2022 r., <https://on.wsj.com/3YKBxQZ> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

wydaje się dążyć do utrzymania dobrych relacji z Rosyjskim Kościołem Prawosławnym, świadomie przy tym nie zauważając Ukrainy. Przynajmniej na tle wojny rosyjsko-ukraińskiej XXI wieku Watykan nie daje własnych przykładów tego, że polityka może być naprawdę kwestią moralną.

Słabość instytucji globalnych

„Najbardziej gorące miejsce w piekle jest zarezerwowane dla tych, którzy w okresie kryzysu moralnego zachowują swą neutralność” – te słowa Dantego Alighieri przywołała była ukraińska pracowniczka ONZ Lesia Ogryzko w swoim poście na Facebooku z 10 lutego 2023 r., odmawiając pracować w tej być może „najważniejszej i zarazem najbardziej bezradnej organizacji międzynarodowej” – „równoodległej od obu stron konfliktu”. Lesia Ogryzko pisze, że „poglądy proukraińskie (a raczej zasady zdrowego rozsądku w czasie wojny, rozróżnienie jawnego zła od dobra, ofiary od agresora) nie są tu mile widziane”. A „jeszcze więcej jest tam pożytecznych idiotów, którzy nawet nie podejrzewają, że przykrywając się niby to bezstronnością i sterylnością norm międzynarodowych, a zwłaszcza praw człowieka, często wtórują naszemu wrogowi”¹⁰.

Międzynarodowa Organizacja ds. Migracji, która jest częścią ONZ, nazywa obecną wojnę rosyjsko-ukraińską „kryzysem ukraińskim”¹¹. Jest to dość ciekawe podejście, które pozwala na przeprowadzenie paraleli historycznej z II wojną światową, którą z pewnego punktu widzenia można przedstawić jako „polski kryzys”. Tak przynajmniej nazistowskie Niemcy tłumaczyły atak na Polskę po dokonaniu prowokacji gliwickiej w 1939 r. Tylko obłudna „równoodległa” retoryka może doprowadzić do takich porównań. Choć w powyższym tekście również użyto słowa „wojna”, ale w bardziej specyficznym kontekście pełnoskalowej inwazji rosyjskiej 24 lutego 2022 r., jako stwierdzenie samego faktu działań wojennych.

Pojęcie „kryzys ukraiński” jest nie do zaakceptowania z żadnego punktu widzenia. Timothy Snyder mówi, że Rosja uciekła się do każdego ze sposobów ludobójstwa¹². Według Tarasa Kuzi „po Mariupolu, Buczy i niezliczonych innych rosyjskich zbrodniach wojennych nie może być mowy o powrocie do poprzedniej epoki bliskich więzi i zatartych granic. (...) W rezultacie nastroje antyrosyjskie, które tradycyjnie były bardziej powszechne w środkowej i zachodniej Ukrainie, są obecnie szeroko dostrzegane także na południu i wschodzie”. Niedawne badanie przeprowadzone przez Grupę socjologiczną „Rating”

¹⁰ L. Ogryzko, Post na Facebooku z 10 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3lB4IYB> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

¹¹ *Ukraine crisis 2022: 6 months of response* [Kryzys ukraiński 2022: 6 miesięcy odpowiedzi], <https://bit.ly/3l1Mgjk> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

¹² „Rosja uciekła się do każdego ze sposobów ludobójstwa” – Timothy Snyder o rosyjskim faszyzmie, przyszłości Ukrainy i ZELEŃSKIEGO, *Suspilne. Aktualności*, <https://bit.ly/3l7jb63> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

wykazało, że 98% Ukraińców uważa, że rosyjscy żołnierze są winni zbrodni wojennych, a 87% chce również pociągnąć do odpowiedzialności rosyjskich obywateli¹³.

Przewodniczący Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego Thomas Bach występował przeciwko odsunięciu rosyjskich sportowców od udziału w igrzyskach olimpijskich w związku z atakiem Rosji na Ukrainę, bo niby sportowcy nie powinni cierpieć z powodu działań polityków. Jego zdaniem „bojkot jest naruszeniem Karty Olimpijskiej, która zobowiązuje wszystkie narodowe komitety olimpijskie do »uczestnictwa w igrzyskach poprzez wysyłanie sportowców«”¹⁴. Prawdą jest, że Grecy na czas igrzysk olimpijskich wstrzymywali wojny, Rosjanie zaś zabijają na wojnie ukraińskich sportowców. Czy w takich okolicznościach neutralne stanowisko jest w ogóle możliwe?

Podobnie Ukraińcy wezwali do zaprzestania wspierania Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża (MKCK) darowiznami na rzecz tej organizacji, bowiem MKCK nie pomagał w tworzeniu korytarzy humanitarnych, był też „równoodległy” od przestępców i ich ofiar, nazywał wojnę „kryzysem” i „konfliktem”, uznając Ukrainę za jedną ze stron konfliktu¹⁵. Według Arsena Żumadiłowa „organizacje międzynarodowe nie są świętymi krowami. Ich kompas moralny dawno temu zgubił kierunek. Korzyści od ich pracy nie zawsze przewyższają szkody. Wartość dodana ich wysiłków jest wątpliwa”¹⁶.

Do kolejnego skandalu doprowadził raport Amnesty International na temat Ukrainy. Ta organizacja międzynarodowa oskarżyła ukraińskich żołnierzy o to, że broniąc ukraińskich miast przed rosyjskim najeźdźcą, niby to narażają ludność cywilną. Innymi słowy, w tym kontekście najlepszym rozwiązaniem dla Ukrainy byłaby rezygnacja z walki.

W odpowiedzi szefowa ukraińskiego oddziału tej organizacji Oksana Pokalczuk złożyła rezygnację, a „The Times” nazwał raport Amnesty International rosyjską propagandą¹⁷. Również eksperci międzynarodowi poddali ten raport merytorycznej krytyce. Tak Will Wright napisał: „Podczas gdy działania wojenne na ulicach stanowią wyraźne zagrożenie

¹³ T. Kuzio, *Putin's invasion shatters the myth of Russian-Ukrainian brotherhood* [Inwazja Putina burzy mit rosyjsko-ukraińskiego braterstwa], Atlantic Council, 16 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3YBhpKQ> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

¹⁴ T. Holmes, *IOC president urges Ukrainian Olympic Committee against organising Paris Olympic Games boycott* [Prezydent MKOl wzywa Ukraiński Komitet Olimpijski, by nie bojkotować Igrzysk Olimpijskich w Paryżu], ABC News, 9 lutego 2023 r., <https://ab.co/3xqG9jH> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

¹⁵ *Czerwony Krzyż po raz pierwszy nazwał wojnę w Ukrainie międzynarodowym konfliktem zbrojnym, a nie kryzysem*, Ukrinform, 17 października 2022 r., <https://bit.ly/3S6FQ7e> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

¹⁶ N. Buszkowska, *Ukrainians call for Red Cross boycott*, Українська правда [Ukraińcy wzywają do bojkotu Czerwonego Krzyża, Ukraińska Prawda], 26 marca 2022 r., <https://bit.ly/3XFpmE1> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

¹⁷ M. Spence, *Why is Amnesty International feeding Russian propaganda?* [Dlaczego Amnesty International karmi rosyjską propagandę?], The Times, 14 sierpnia 2022 r., <https://bit.ly/3SbYM4p> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

dla ludności cywilnej w miastach w strefie działań wojennych, nierealistyczne jest oczekiwanie od Sił Zbrojnych Ukrainy ograniczenia obrony miast przed potencjalnymi konsekwencjami ataków wroga lub postawienia się w niekorzystnej sytuacji taktycznej, atakując wroga, który ma przewagę w powietrzu”¹⁸.

Próba zachowania neutralności wobec agresora, zrównywanie pozycji ofiary i przestępcy nie jest najlepszym sposobem podejścia do wojny o znaczeniu globalnym. Ten, kto w takich okolicznościach zachowuje neutralność, w ten czy inny sposób staje po stronie przestępcy. Ponieważ dyskusje retoryczne na ten temat toczą się w sferze publicznej, autorytet organizacji międzynarodowych, które zastępują profesjonalne oceny eufemizmami, oksymoronami, a zwłaszcza językiem ezopowym, m.in. stwarza środowisko medialne sprzyjające zacieraniu etyki dziennikarskiej. W ten sposób pojawia się możliwość prawna do łagodnego oceniania sprawców masowych mordów i innych zbrodni przeciwko ludzkości w formie rutynowych cytatów urzędników.

Jednocześnie na szczególną uwagę zasługują przypadki podobne do szwajcarskiej polityki neutralności wobec zbrodni armii rosyjskiej, mizantropijnej ideologii putinowskiego reżimu, ludobójstwa Ukraińców, niszczenia infrastruktury cywilnej, mordowania ludności cywilnej, masowych uprowadzeń dzieci w celu prania mózgow w specjalnie stworzonych obozach¹⁹, co również mieści się w definicji ludobójstwa²⁰, działania zmierzające do likwidacji wolności słowa na Ukrainie wraz z proputinowską polityką węgierskiego rządu.

Żądanie wolności słowa jako manipulacja opinią publiczną

W samej sferze medialnej rozpowszechnione jest podejście oceniające stan wolności słowa jedynie w odniesieniu do terytorium, bez zrozumienia treści problemów, z którymi trzeba mieć do czynienia. Tak oto redaktorzy portalu Globethics, słusznie uskarżając się na globalne zagrożenia wolności słowa, wspominają o wojnie w Ukrainie jedynie jako o fakcie, za który nie wiadomo, kto powinien ponieść odpowiedzialność: „Na całym świecie wolność prasy jest ograniczana na różne sposoby i w różnym stopniu. Dziennikarstwo uważa się za jeden z najmniejbezpiecznych zawodów na świecie.

¹⁸ W. Wright, *Imploding Protection Through Exploding Norms? The Amnesty International Report and the Broader Debate on Armed Conflict in Populated Areas* [Implodująca ochrona poprzez eksplodujące normy? Raport Amnesty International i szersza debata na temat konfliktów zbrojnych na obszarach zaludnionych], *Völkerrechtsblog*, 12 sierpnia 2022 r., <https://bit.ly/3k2fGWA> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

¹⁹ M. Carpenter, *The Russian Federation's Ongoing Aggression Against Ukraine*, Mission to the OSCE [Trwająca agresja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, Misja USA przy OBWE], 16 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3EjBtQG> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

²⁰ Editorial Board: *Russia's abductions of Ukrainian children are a genocidal crime* [Editorial Board: Porwania ukraińskich dzieci przez Rosję są zbrodnią ludobójstwa], *The Washington Post*, 27 grudnia 2022 r., <https://wapo.st/3S8xaND> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

W Ukrainie od początku wojny w lutym 2022 r. 20 dziennikarzy zostało zabitych, zaginęło lub jest przetrzymywanych w niewoli. I nie tylko dziennikarzy, którzy specjalizują się w konfliktach i znajdują się w strefie ryzyka. W ostatnich latach wzrosła liczba śmiertelnych ataków na dziennikarzy informujących o korupcji, łamaniu praw człowieka, przestępstwach przeciwko środowisku, handlu ludźmi i przestępstwach politycznych²¹. Jak widać, ci „fachowcy z dziedziny medialnej” nie wiedzą, że wspomniana wojna zaczęła się w 2014 r., jak również o fakcie, że jedną z jej konsekwencji jest likwidacja wolności słowa na tymczasowo okupowanych terytoriach Ukrainy. Ponieważ reżim Putina uważa prawo do wolności słowa za egzystencjalne zło dla siebie, pierwszą rzeczą, którą próbuje robić, jest narzucenie Ukraińcom własnych autorytarnych modeli kultury politycznej.

Podobnie w publikacji przeglądowej o stanie wolności słowa w 2022 r. Laurel Bowman twierdzi, zupełnie wyrwane z kontekstu, że „najbardziej śmiertelnościami krajami dla mediów są Meksyk, Ukraina i Haiti”²². Po pierwsze, nie Ukraina, a tymczasowo okupowane przez Rosjan ukraińskie terytoria. Po drugie, pełna odpowiedzialność za ten stan rzeczy spoczywa na państwie rosyjskim, rosyjskim kierownictwie politycznym i społeczeństwie rosyjskim, które popiera wspomnianą politykę i jest dumne ze zbrodni swojej armii²³.

Ciesząca się autorytetem organizacja Reporterzy bez Granic regularnie ocenia stan wolności słowa w Ukrainie. Z ich „równoodległych” sprawozdań można odnieść wrażenie, że wolność słowa cierpi z powodu celowych działań obu stron: „wojna informacyjna” z Rosją szkodziła środowisku medialnemu Ukrainy jeszcze przed rosyjską inwazją. Media uważane za prokremlowskie zostały zakazane dekretem prezydenta, a dostęp do rosyjskich serwisów społecznościowych został ograniczony. Nasiliło się to wraz z początkiem rosyjskiej inwazji. Media szerzące rosyjską propagandę zostały zablokowane, a rosyjskie wojsko celowo atakowało dziennikarzy, media i infrastrukturę telekomunikacyjną, aby uniemożliwić ludności ukraińskiej dostęp do niezależnych wiadomości i informacji²⁴.

Należy podkreślić, że polityka władz ukraińskich w kontekście wojny o niepodległość od Rosji w zakresie informacyjnym opiera się na pozycji ukraińskiego społeczeństwa obywatelskiego, w tym specjalistów medialnych. Na przykład w maju 2022 r.

²¹ *Admin Web: The need for media ethics: on press freedom in 2022* [Admin Web: Potrzeba etyki mediów: o wolności prasy w 2022 r.], Globethics, 2022, <https://bit.ly/3xoQYm9> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

²² L. Bowman, *Violence, War and New Laws Increase Risks for Media in 2022*, Voice of America [Przemoc, wojna i nowe prawo zwiększają ryzyko dla mediów w 2022 r., Głos Ameryki], 22 grudnia 2022 r., <https://bit.ly/3xeFyBH> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

²³ *Niezależni socjologowie: 71% Rosjan odczuwa dumę z powodu wojny z Ukrainą*, Radio „Swoboda”, 17 marca 2022 r., <https://bit.ly/3YzDBvz> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.]; *Większość Rosjan popiera wojnę: Budanow wyjaśnił, dlaczego protesty w Federacji Rosyjskiej są niemożliwe*, UNIAN, 31 grudnia 2022 r., <https://bit.ly/3SiYTve> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

²⁴ *Ukraina*, RSF, <https://bit.ly/3jRdzEW> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

„326 dziennikarzy, mediów, organizacji i ruchów społecznych podpisało apel do prezydenta Ukrainy, ministra kultury i polityki informacyjnej Ukrainy oraz Krajowej Rady ds. Telewizji i Radiofonii z prośbą, aby nie dopuszczać prorosyjskich propagandystów do udziału w ogólnokrajowych telemaratonach i innych maratonach medialnych”²⁵.

Możemy się przekonać, że Reporterzy bez Granic nie po raz pierwszy i nieprzypadkowo używają sformułowania „wojna informacyjna” w kontekście konfrontacji między Ukrainą (społeczeństwem broniącym wolności słowa) a Rosją (państwo-agresor dążące do zniszczenia wolności słowa) w cudzysłowie, jako niezbyt wartą uwagi. W 2021 r. słowa o wojnie informacyjnej wzięto w cudzysłów także w materiale o zakazie prorosyjskich mediów na Ukrainie²⁶.

Spróbujmy ponownie odwołać się do analogii historycznych, ponieważ musimy zidentyfikować problem i zrozumieć, z jakim zjawiskiem mamy do czynienia. Czy takie wyrzuty w kierunku polityki rządu Stanów Zjednoczonych, Francji lub Wielkiej Brytanii w odniesieniu do ograniczeń działalności mediów kontrolowanych przez Josepha Goebbelsa podczas II wojny światowej byłyby czymś innym? Czy Reporterzy bez Granic mogą wskazać jakieś przewagi etyczne propagandy putinowskiej, której należałoby bronić w ramach walki o wolność słowa, nad propagandą Hitlera?

Absolutnie nie, gdyż w obu przypadkach widać identyczne podejście reżimów autorytarnych. Tu również mamy do czynienia z ignorancją, która prowadzi do zacierania norm etycznych i stwarza sprzyjające warunki do łamania norm etycznych w sferze medialnej. Traktowanie przez Reporterów bez Granic walki Ukrainy przeciwko rosyjskiej agresji, w tym informacyjnej, jako potencjalnego zagrożenia dla funkcjonowania europejskich mediów jest jeszcze większym potwierdzeniem niekompetencji²⁷.

Kolejnym przykładem ignorancji mediów są dziwne wypowiedzi osób publicznych, które trudno podejrzewać o sympatie dla reżimu Putina. Tak na przykład, według Elona Muska, „czy to się komuś podoba, czy nie, Rosja absolutnie postrzega Krym jako niezwykle ważną część Rosji (...) Krym ma również krytyczne znaczenie dla bezpieczeństwa narodowego Rosji, ponieważ jest to ich południowa baza morska. Z ich punktu widzenia utrata Krymu jest równoznaczna z utratą Hawajów i Pearl Harbor przez

²⁵ 326 media outlets and journalists supported the exclusion of pro-russian hosts from the telethons [326 mediów i dziennikarzy popiera wykluczenie prorosyjskich gości z telemaratonów], IMI, 14 maja 2022 r., <https://bit.ly/3YvIwNZ> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

²⁶ Ukraine escalates “information war” by banning three pro-Kremlin media [Ukraina eskaluje „wojnę informacyjną”, zakazując działania trzech prokremlowskich mediów, RSE, 5 marca 2021 r., <https://bit.ly/3E-gIPVS> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

²⁷ Europe – Central Asia. Polarisation to the west, war & propaganda to the east [Europa – Azja Centralna. Polaryzacja na zachód, wojna i propaganda na wschód], RSE, <https://bit.ly/3K3TmX3> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

Stany Zjednoczone”²⁸. Te myśli nie mogą być interpretowane bez osobistego zapytania Elona Muska, co naprawdę miał na myśli.

Nastój etyczny mediów w czasie wojny

W lipcu ubiegłego roku „Financial Times”, nie powołując się na żadne fakty, opublikował artykuł o zagrożeniu przemytem przez Ukrainę zachodniej broni jako nieuniknionym, a zatem praktycznie udowodnionym przestępstwie²⁹. Myśl o tym, że ktoś mógł coś źle zrozumieć, nie przekonuje, ponieważ dziennikarze „Financial Times” są rzetelni i dokładnie wiedzą, co chcą przekazać swoim czytelnikom. Być może redakcja FT działała na tej zasadzie, że nie zaszkodzi przypomnieć o tym problemie, bowiem każde działania wojenne w dowolnym miejscu na świecie ostatecznie prowadzą do nasycenia odpowiedniego regionu bronią. Publikacja okazała się nieetyczna, ale potencjalnie zgodna z interesem publicznym.

Warto przytoczyć manipulacyjne twierdzenie z tej publikacji – a potem pozornie potwierdzający cytat, który jednak tylko pośrednio świadczy o problemie: „Europol, unijny organ ścigania, oświadczył w kwietniu, że jego śledztwo wykazało, iż w Ukrainie rozpoczął się handel bronią w celu zaopatrywania zorganizowanych grup przestępczych – i stanowi to potencjalne zagrożenie dla bezpieczeństwa UE. Agresywna wojna Rosji przeciwko Ukrainie doprowadziła do rozprzestrzenienia znacznej ilości broni palnej i materiałów wybuchowych w kraju” – mówi się w nocie informacyjnej Europolu wysłanej do rządów państw.

Nie trzeba dodawać, że zachodni partnerzy wielokrotnie potwierdzali brak jakichkolwiek faktów, które wskazywałyby na takie naruszenia. Stany Zjednoczone zaangażowały nawet Biuro Inspektora Generalnego USAID³⁰. Dlatego kontekstowo to przypomnienie problemu pojawiło się całkowicie w stylu rosyjskiej propagandy.

Powstaje tu naturalne pytanie: czy każde publikacje ukazujące się w ukraińskiej sferze publicznej można uznać za prorosyjskie? Oto przykład nieudanego reportażu dziennikarskiego, który opierał się na nieprawdziwych informacjach, najprawdopodobniej celowo „ujawnionych” ukraińskim aktywistom i mediom przez rosyjskich propagandzistów. Chodziło o to, że Ołeksandr Lijew, szef jednego z departamentów Ministerstwa

²⁸ R. Bort, *Elon Musk Can't Stop Pedalling Putin Propaganda* [Elon Musk nie może przestać promować propagandy Putina], Rolling Stone, 22 października 2022 r., <https://bit.ly/3xikavb> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

²⁹ H. Foy, S. Fleming, R. Olearchuk, *NATO and EU sound alarm over risk of Ukraine weapons smuggling. Countries call for greater tracking of arms to stop sales to Europe's black market* [NATO i UE biją na alarm w związku z ryzykiem przemytu broni przez Ukrainę. Kraje wzywają do większego śledzenia broni, aby zatrzymać sprzedaż na czarny rynek w Europie], Financial Times, 12 lipca 2022 r., <https://on.ft.com/3KA-TIot> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

³⁰ *Ukraine Oversight* [Kontrola Ukrainy], USAID, <https://bit.ly/3XVvd8t> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

Obrony Ukrainy, rzekomo ma rosyjski paszport, co jest zabronione przez ukraińskie ustawodawstwo. Przy czym część negatywnych informacji związanych z tłem politycznym okresu krymskiego jego życia okazała się prawdziwa.

Później okazało się, że w rzeczywistości informacja o rosyjskim paszporcie ukraińskiego urzędnika okazała się nieprawdziwa, a rozpowszechniający ją dziennikarze nawet go przeprosili. Jednocześnie Jaryna Kluczkowska twierdzi, że reakcja Ministerstwa Obrony Ukrainy i samego Lijewa była spóźniona i nieprofesjonalna. Ponadto Ołeksandr Lijew podał się do dymisji, choć nie powinien tego robić. Dla nas znamienne jest tu stwierdzenie Jaryny Kluczkowskiej, że obecnie „toczy się wojna narracji, a nie faktów”³¹. Oznacza to również, że nie o wszystkie niechciane i nieetyczne publikacje należy od razu obwiniać wrogów. Czasami w odpowiedzi potrzebne są własne zdecydowane i profesjonalne działania sprostowujące.

Podobnie wojna nie odwołuje etyki dziennikarskiej per se. Na odwrót, w warunkach masowych ofiar i tragedii dziennikarze zawodowi i profesjonalne media powinny być jeszcze bardziej uważni do przedstawiania losów ludzkich. Tutaj pojawia się problem podporządkowania niezależnych „bloggerów” czy „aktywistów” standardom etyki zawodowej, jeśli dodatkowo korzystają oni z serwisów społecznościowych. „Przypadek fixera Kudinowa”³² zwraca uwagę właśnie od strony całkowitego lekceważenia takich norm. Dlatego autorzy zwracają szczególną uwagę na to, czy Antona Kudinowa można uznać za dziennikarza.

Ten „aktywista” i „fixer dla zagranicznych ekip filmowych” zasłynął z publikowania filmu i zdjęć rannej mieszkanki Winnicy, która przebywając w szpitalu, płacze, oglądając nagranie swojej jeszcze żyjącej córki, która zginęła w ataku rosyjskiej rakiety, chociaż, zdaniem lekarzy, informowanie rannej matki o śmierci córki „mogło ją zabić”. Publikacja Kudinowa rozprzestrzeniła się w serwisach społecznościowych i wywołała falę oburzenia. Co więcej, początkowo nie było wiadomo, czy należy ona do włoskiego nadawcy publicznego RAI News 24 (w kadrze widać odpowiednio oznakowany mikrofon), czy też do samego Antona Kudinowa. Komisja etyki dziennikarskiej od razu obarczyła odpowiedzialnością wspomnianą stację telewizyjną³³, jednak włoskie media, w szczególności dziennikarka Laura Tangherlini, były gotowe odpowiadać tylko za swoje czyny. Ten przypadek

³¹ J. Kluczkowska, *Cztery lekcje kierowania reputacją: jakie wnioski należy wyciągnąć z ostatnich historii wokół Ministerstwa Obrony*, Detektor Media, 3 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3EBLDMi> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

³² J. Mosijczuk, G. Sklariewska, O. Korkodym, O. Dowżenko, *Wideo ze szpitala w Winnicy: etyka dziennikarska, fixerstwo i mesjanizm*, Detektor Media, 18 lipca 2022 r., <https://bit.ly/3EZe4nZ> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

³³ *Komisja Etyki Dziennikarskiej potępiła działania ekipy filmowej RAI News 24, która przeprowadzała wywiad z matką zmarłej dziewczynki*, Detektor Media, 17 lipca 2022 r., <https://bit.ly/3YWDLNI> [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

przypomina nam, że „wojna nie wymaże wszystkiego”, zaś dziennikarstwo musi zawsze stawać na wysokości swoich standardów etycznych.

Stwierdzenie, że „wojna wszystkiego nie wymaże”, które obecnie często słyszy się w ukraińskiej sferze publicznej, dotyczy także innego ważnego tematu, związanego z pewną centralizacją życia politycznego, a zwłaszcza medialnego, w czasie wojny. Oczywiście jest, że wojna wymaga odłożenia na bok pewnych kalkulacji politycznych i zjednoczenia się w obliczu wroga, tym bardziej takiego jak Rosja, która dąży do wyeliminowania nie tylko wolności słowa w Ukrainie, ale także samej ukraińskiej państwowości. Dlatego Jewhen Hlibowycy mówi, że „wojna jest poważnym powodem do ograniczeń, ale bardzo ważne jest, aby nie stworzyć teraz nowego standardu”³⁴.

Oznacza to, że ukraińska sfera medialna z jednej strony powinna być wyczulona na zagrożenia autorytaryzmu i kontynuować profesjonalną działalność dziennikarską opartą na zasadach krytycznego myślenia. Jednak z drugiej strony ukraińscy dziennikarze muszą pamiętać o potrzebnych samoograniczeniach, na przykład dotyczących relacji z operacji wojskowych. Jednak próby nawiązania całkowitych zakazów mogą prowadzić do zaniku zdolności mówienia. Sama etyka zawodowa nie toleruje zakazów.

Jewhen Hlibowycy przyznaje, że „wojna jest poważnym powodem do ograniczeń i samoograniczeń i Ukraińcy na ogół dobrze ich przestrzegają – widać to w serwisach społecznościowych i w zachowaniu kluczowych osób publicznych. Ale bardzo ważne jest, abyśmy nie stworzyli nowego standardu ograniczeń na podstawie doświadczeń stanu wojennego”, bowiem faktycznie dokonano „próby stworzenia nadawcy państwowego, gdy ze strony Ukrainy istnieje absolutnie wyraźne zobowiązanie, by tego nie robić, próby ograniczenia dyskursu, kontrolowania nie tylko głównych stacji prywatnych, ale także wyrzucenia opozycji z anteny – wszystko to są sygnały alarmujące”. Dlatego tak ważny jest wybór odpowiedniego tonu przez ukraińskich dziennikarzy – nie histerycznego, a także umiejętność powrotu do niektórych ważnych kwestii później, opierając się na niezależnych, a nie „chorych lub osłabionych mediach”.

Wnioski

Tak więc głównym pytaniem pozostaje, czy dzięki odwadze i odporności narodu ukraińskiego uda się zmienić obecny brak wartości w globalnej sferze medialnej. Nie można już dłużej usprawiedliwiać rosyjskiego autorytaryzmu i barbarzyństwa możliwością prowadzenia z Rosją dochodowych interesów czy niespodziewanego wzbogacenia się. Kolejnym krokiem jest obalenie mitu o „osobliwej drodze” Rosji, rzekomo odmiennej od

³⁴ M. Barczuk, Jewhen Hlibowycy: „Wojna jest poważnym powodem do ograniczeń, ale bardzo ważne jest, aby nie stworzyć teraz nowego standardu”, Detektor Media, 24 października 2022 r., [https://bit.ly/3ks\]hc0](https://bit.ly/3ks]hc0) [dostęp: 23 kwietnia 2023 r.].

„europejskiego kolonializmu” i „amerykańskiego neoimperializmu”, która nadal obejmuje dużą część globalnego Południa.

Nie mamy wystarczających podstaw, by twierdzić, że obecne oświadczenia zachodnich polityków, właścicieli mediów, ekspertów i dziennikarzy o nieistotności swojego rozumienia przestrzeni poradzieckiej, o niemoralności wzbogacenia się w zamian za milczącą zgodę ze zbrodniami rosyjskich „partnerów”, na zawsze uniemożliwią powrót do fascynacji „wielką” rosyjską kulturą i współpracą z diabłem. Tak samo nie należy idealizować społeczeństwa ukraińskiego z jego rzeczywiście wyostrzonym poczuciem sprawiedliwości, pragnieniem wolności, przede wszystkim wolności słowa, a także ironicznym stosunkiem do władzy. Ukraińcy mają jeszcze wiele do zrobienia w kierunku stworzenia własnego, efektywnego państwa.

Widzimy pokaźną listę naruszeń norm etycznych dziennikarzy w okolicznościach wojny rosyjsko-ukraińskiej początku XXI w. Wszystkie mają różne pochodzenie. Po pierwsze, częściowo rosyjska tematyka miała szczególny, „nietykalny” status, ponieważ wiązała się z istotnymi interesami biznesowymi, a nawet kwestiami bezpieczeństwa narodowego: światowa stacja benzynowa wygrywała ze światową fabryką fejkowych wiadomości.

Po drugie, organizacje międzynarodowe, m.in. specjalizujące się w sferze medialnej przed wybuchem tej wojny, znajdowały się w głębokim kryzysie, częściowo związanym ze zniszczeniem utworzonego po II wojnie światowej systemu bezpieczeństwa międzynarodowego.

Po trzecie, kryzys ten wiąże się nie tylko ze sprzedajnością ich urzędników i polityków jako taką, ale także ze znacznymi deformacjami sfery edukacyjnej i „uszkodzeniem kompasu moralnego” znacznej liczby wpływowych osób publicznych, odgrywających znaczącą rolę w życiu politycznym Zachodu. Są oni odpowiedzialni za kształtowanie nieprawdziwej retoryki politycznej, która tworzyła pewne ramy i przesłanki do zacierania norm etycznych w mediach.

Po czwarte, w czasie wojny na porządek dzienny trafia potrzeba pewnych samoograniczeń w działalności dziennikarzy. Nie mogą oni przyczyniać się do zwycięstwa tych, którzy reprezentują „ciemną stronę” w tej wojnie. Jednocześnie specjaliści medialni powinni pamiętać o zagrożeniach ze strony autorytaryzmu, które zyskają na znaczeniu zaraz po zwycięstwie nad putinowskim reżimem i w pełni popierającym go rosyjskim społeczeństwem.

Po piąte, potrzeba wolności słowa przejawia się w aktywnej pozycji każdego społeczeństwa i nie może być wprowadzona do określonego narodowego życia politycznego z zewnątrz. Odpowiednio, ponieważ społeczeństwo rosyjskie nie potrzebuje wolności słowa i nawet przy okazji (obecnej wojny) stara się tę wolność polityczną wyeliminować przy użyciu siły broni poza granicami własnego państwa, zadanie zmiany kultury politycznej

w Rosji po zwycięstwie nad reżimem Putina wysuwa się na pierwszy plan. Nie będzie to jednak możliwe w przypadku jej pozostania w obecnych granicach imperialnych, czyli w statusie „więzienia narodów” (Taras Szewczenko).

Po szóste, ważne jest, aby obecny zwrot wartości w globalnej sferze publicznej, związany ze zdolnością nazywania rzeczy po imieniu, został na zawsze odcisnięty w formie swego rodzaju metafory lustra dla środków masowego przekazu. Warto, by od czasu do czasu dziennikarze zaglądali tam, aby w obliczu nieustannych zagrożeń, m.in. populizmu, kłamstw i postprawdy, za którymi zawsze kryje się autorytaryzm, nie utracić etycznych punktów orientacyjnych. Wtedy same media nadal będą mogły służyć jako prawdziwe zwierciadło (Denis McQuail) dla różnych społeczeństw czy organizacji międzynarodowych, zwłaszcza w czasach wielkich wyzwań, kiedy one, widząc tam swoje prawdziwe odbicie, czasem mogą przestraszyć się samych siebie.

dr Serhiy Kvit – rektor Uniwersytetu Narodowego „Akademia Kijowsko-Mohylańska”. W latach 2014–2016 zajmował stanowisko ministra edukacji i nauki Ukrainy, a w latach 2019–2022 kierował Narodową Agencją Zapewnienia Jakości Szkolnictwa Wyższego Ukrainy. Jego badania koncentrują się na komunikacji masowej, reformach edukacyjnych i medialnych oraz hermeneutyce filozoficznej.

Bibliografia

- 326 media outlets and journalists supported the exclusion of pro-russian hosts from the telethons* [326 mediów i dziennikarzy popiera wykluczenie prorosyjskich gości z telemaratonów], IMI, 14 maja 2022 r., <https://bit.ly/3YvIwNZ>.
- Admin Web: The need for media ethics: on press freedom in 2022* [Admin Web: Potrzeba etyki mediów: o wolności prasy w 2022 r.], Globethics, 2022, <https://bit.ly/3xoQYm9>.
- Anti-Semitism And Pro-Kremlin Disinformation* [Antysemityzm i prokremlowska dezinformacja], <https://bit.ly/3lhJWGL>.
- Barczuk M., *Jewhen Hlibowycycki: „Wojna jest poważnym powodem do ograniczeń, ale bardzo ważne jest, aby nie stworzyć teraz nowego standardu”*, Detektor Media, 24 października 2022 r., <https://bit.ly/3ksJhc0>.
- Bort R., *Elon Musk Can't Stop Pedalling Putin Propaganda* [Elon Musk nie może przestać promować propagandy Putina], Rolling Stone, 22 października 2022 r., <https://bit.ly/3xikavb>.

- Bowman L., *Violence, War and New Laws Increase Risks for Media in 2022*, Voice of America [Przemoc, wojna i nowe prawo zwiększają ryzyko dla mediów w 2022 r., Głos Ameryki], 22 grudnia 2022 r., <https://bit.ly/3xeFyBH>.
- Buszkowska N., *Ukrainians call for Red Cross boycott*, Українська правда [Ukraińcy wzywają do bojkotu Czerwonego Krzyża, Ukraińska Prawda], 26 marca 2022 r., <https://bit.ly/3XFpmE1>.
- Carpenter M., *The Russian Federation's Ongoing Aggression Against Ukraine*, Mission to the OSCE [Trwająca agresja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, Misja USA przy OBWE], 16 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3EjBtQG>.
- Czerwony Krzyż po raz pierwszy nazwał wojnę w Ukrainie międzynarodowym konfliktem zbrojnym, a nie kryzysem*, Ukrinform, 17 października 2022 r., <https://bit.ly/3S6FQ7e>.
- Editorial Board: Russia's abductions of Ukrainian children are a genocidal crime* [Editorial Board: Porwania ukraińskich dzieci przez Rosję są zbrodnią ludobójstwa], The Washington Post, 27 grudnia 2022 r., <https://wapo.st/3S8xaND>.
- Europe – Central Asia. Polarisation to the west, war & propaganda to the east* [Europa – Azja Centralna. Polaryzacja na zachód, wojna i propaganda na wschód], RSF, <https://bit.ly/3K3TmX3>.
- Foy H., Fleming S., Olearchyk R., *NATO and EU sound alarm over risk of Ukraine weapons smuggling. Countries call for greater tracking of arms to stop sales to Europe's black market* [NATO i UE biją na alarm w związku z ryzykiem przemytu broni przez Ukrainę. Kraje wzywają do większego śledzenia broni, aby zatrzymać sprzedaż na czarny rynek w Europie], Financial Times, 12 lipca 2022 r., <https://on.ft.com/3KATlot>.
- Holmes T., *IOC president urges Ukrainian Olympic Committee against organising Paris Olympic Games boycott* [Prezydent MKOl wzywa Ukraiński Komitet Olimpijski, by nie bojkotować Igrzysk Olimpijskich w Paryżu], ABC News, 9 lutego 2023 r., <https://ab.co/3xqG9jH>.
- Interview with Alexander Motyl, „After Russia's departure from great power status, the world will once again become bipolar”*, Forum for Ukrainian Studies [Wywiad z Aleksandrem Motylem, „Po odejściu Rosji od statusu mocarstwa świat ponownie stanie się dwubiegunowy”, Forum Studiów Ukraińskich], 28 listopada 2022 r., <https://bit.ly/3HTU2Me>.
- Kluczkowska J., *Cztery lekcje kierowania reputacją: jakie wnioski należy wyciągnąć z ostatnich historii wokół Ministerstwa Obrony*, Detektor Media, 3 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3EBLDMi>.
- Komisja Etyki Dziennikarskiej potępiła działania ekipy filmowej RAI News 24, która przeprowadzała wywiad z matką zmarłej dziewczynki*, Detektor Media, 17 lipca 2022 r., <https://bit.ly/3YWDLNI>.
- Kuzio T., *Putin's invasion shatters the myth of Russian-Ukrainian brotherhood* [Inwazja Putina burzy mit rosyjsko-ukraińskiego braterstwa], Atlantic Council, 16 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3YBhpkQ>.

- Matiasz T., *Z powodu nalotu Steinmeier spędził około dwóch godzin w schronie w obwodzie czernihowskim*, LB, 25 października 2022 r., <https://bit.ly/3luaz1Q>.
- Mosijczuk J., Sklariewska G., Korkodym O., Dowżenko O., *Wideo ze szpitala w Winnicy: etyka dziennikarska, fixerstwo i mesjanizm*, Detektor Media, 18 lipca 2022 r., <https://bit.ly/3EZe4nZ>.
- Niezależni socjologowie: 71% Rosjan odczuwa dumę z powodu wojny z Ukrainą*, Radio „Swoboda”, 17 marca 2022 r., <https://bit.ly/3YzDBvz>.
- Ogryzko L., Post na Facebooku z 10 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3lB4IYB>.
- Pastor, nie polityk: jakie wypowiedzi wygłosił Papież na temat wojny na Ukrainie*, Słowo i Czyn, 24 grudnia 2022 r., <https://bit.ly/3luuAW6>.
- Pro-Russian UK journalist put on sanctions list* [Prorosyjski brytyjski dziennikarz wpisany na listę sankcyjną BBC], BBC, 26 lipca 2022 r., <https://bbc.in/3lTfvgB>.
- Rocca F.X., Gershkovich E., *Pope Says NATO Might Have Provoked Russian Invasion of Ukraine* [Papież mówi, że NATO mogło sprowokować rosyjską inwazję na Ukrainę], WSJ, 3 maja 2022 r., <https://on.wsj.com/3YKBxQZ>.
- „Rosja uciekła się do każdego ze sposobów ludobójstwa” – Timothy Snyder o rosyjskim faszyzmie, przyszłości Ukrainy i Zeleńskiego, *Suspilne. Aktualności*, <https://bit.ly/3l7jb63>.
- Sotnikow D., *Prezydent Niemiec ogłosił początek „nowej ery” po wojnie*, DW, 3 lipca 2022 r., <https://bit.ly/3E1RQ3Y>.
- Spence M., *Why is Amnesty International feeding Russian propaganda?* [Dlaczego Amnesty International karmi rosyjską propagandę?], *The Times*, 14 sierpnia 2022 r., <https://bit.ly/3SbYM4p>.
- Thomas E., *Explainer: The pro-Kremlin propaganda “journalists” and crowdsourcing*, Centre for Information Resilience [Prokremlowscy propagandowi „dziennikarze” i crowdsourcing, Centrum Odporności Informacyjnej], 2 sierpnia 2022 r., <https://bit.ly/3jX-MWye>.
- Ukraina*, RSF, <https://bit.ly/3jRdzEW>.
- Ukraine crisis 2022: 6 months of response* [Kryzys ukraiński 2022: 6 miesięcy odpowiedzi], <https://bit.ly/3l1Mgjk>.
- Ukraine escalates “information war” by banning three pro-Kremlin media* [Ukraina eskaluje „wojnę informacyjną”, zakazując działania trzech prokremlowskich mediów], RSF, 5 marca 2021 r., <https://bit.ly/3EglPVS>.
- Ukraine Oversight* [Kontrola Ukrainy], USAID, <https://bit.ly/3XVvd8t>.
- Większość Rosjan popiera wojnę: Budanow wyjaśnił, dlaczego protesty w Federacji Rosyjskiej są niemożliwe*, UNIAN, 31 grudnia 2022 r., <https://bit.ly/3SiYTve>.
- Wright W., *Imploding Protection Through Exploding Norms? The Amnesty International Report and the Broader Debate on Armed Conflict in Populated Areas* [Implodująca

ochrona poprzez eksplodujące normy? Raport Amnesty International i szersza debata na temat konfliktów zbrojnych na obszarach zaludnionych], *Völkerrechtsblog*, 12 sierpnia 2022 r., <https://bit.ly/3k2fGWA>.

Zengarini L., *Pope: peace between Russia and Ukraine is possible, don't forget the poor* [Papież: pokój między Rosją a Ukrainą jest możliwy, nie zapominajcie o biednych], *Vatican News*, <https://bit.ly/3E28uAr>.

проф. Сергій Квіт
ректор Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
професор Могилянської школи журналістики

Етика та журналістські стандарти – діючі норми та самообмеження медіа

Порушення професійної етики та стандартів журналістської діяльності у 2022-2023 роках має розглядатися у контексті повномасштабного військового вторгнення під час чергової російсько-української війни, що розпочалася у 2014 році і створила значні концептуальні передумови для розмивання узвичаєних норм. Іншими словами, зараз недостатньо брати до уваги окремо взяті кейси порушень журналістами професійної етики, ніби не помічаючи обставини глобальних трансформацій, спричинених цією війною.

Тим більше, що існує все більше можливостей публічно ідентифікувати неетичну поведінку журналістів, які просувають російські наративи у Західних медіа і належать до т.зв «Duranty club». Так, у липні 2022 року під санкції Великої Британії потрапив скандальний проросійський журналіст Грем Філіпс¹. Він був помічений в одній компанії разом з Патріком Ланкастером і Крістелем Неантом на окупованих територіях Донецької і Луганської областей в умовах особливого сприяння з боку окупаційної російської адміністрації.² У відповідь ці особи створювали проросійський, тобто викривлений і неправдивий, медіа контент.

Практика розмивання і порушення етичних норм у міжнародній пресі зараз виглядає набагато більше публічно обґрунтованою, ніж просто мотивація окремих медіа професіоналів. Вона безпосередньо залежить від широкого культурного і політичного оточення, що створюється довкола глобальної проблеми війни: як щодо спроможності робити ціннісний вибір, називати речі своїми іменами, так і в бік уникання відповідальності, прикривання політичної корупції.

¹ Pro-Russian UK journalist put on sanctions list // BBC, 26 July 2022: <https://bbc.in/3ItfvgB>.

² Elise Thomas. Explainer: The pro-Kremlin propaganda “journalists” and crowdsourcing // Centre for Information Resilience, Aug 2, 2022: <https://bit.ly/3jXMWye>.

Усталена проросійська риторика

Усталена на Заході проросійська риторика свідчить про те, що публічна сфера вже давно була насичена відповідними стереотипами, прийнятними для масової медіа аудиторії. Зокрема, ставлення до найбільш поширеного російського міфу «великої вітчизняної війни» свідчить не лише про певний консенсус стосовно ставлення до Сталіна і Радянського Союзу як «великого союзника» Заходу у Другій світовій війні. Мова також іде про падіння здатності багатьох Західних інтелектуалів і політиків мислити критично, суттєві проблеми з освітою та глобальний розмах політичної корупції. Тобто для багатьох публічних осіб висловлювати такого роду оцінки до 24 лютого 2022 року було зручно, або навіть вигідно.

Чи не найбільш наочним прикладом усталеної проросійської політики, поширеної на Заході після Другої світової війни, а також свідченням значних втрат німецької політичної культури, була риторика Франка-Вальтера Штайнмаєра, яка, втім, зазнала суттєвих змін протягом 2022 року. Президент ФРН жив з відчуттям морального боргу Німеччини перед Росією за звірства нацистів під час Другої світової війни. Тобто він був не дуже обізнаний з її перебігом, не знав (чи селективно не брав до уваги), що Радянський Союз вступив у Другу світову війну в якості союзника гітлерівської Німеччини, ототожнював СРСР з Росією, обґрунтовуючи в такий спосіб необхідність продовження Німеччиною спільного бізнесу з путінською Росією у справі будівництва Nord Stream 2.

Штайнмаертиснув на Україну на користь путінського режиму, що ніби збігалось з національними інтересами ФРН, від 2015 року. Українці дуже добре пам'ятають відому своїм абсурдом «формулу Штайнмаєр», в якій йшлося про організацію «вільних виборів» на тимчасово окупованій Росією території України. Ця формула була запропонована тоді ще міністром закордонних справ Німеччини Франком-Вальтером Штайнмаєром у жовтні 2015 року на паризькому саміті «нормандської четвірки».

У 2022 році риторика президента ФРН почала змінюватися: у липні року він заявив про свої помилки і про необхідність зменшувати економічну залежність від авторитарних режимів³. Можна припустити, що Штайнмаєр зміцнився у своїх намірах не повертатися до довоєнного статус-кво з путінською Росією після того, як потрапив під російський обстріл на Чернігівщині і провів кілька годин в укритті разом з українськими селянами.⁴ Інакше не могло бути, оскільки російські

³ Данило Сотников. Президент ФРН заявив про початок «нової ери» після війни // DW, 3 липня 2022: <https://bit.ly/3E1RQ3Y>.

⁴ Таня Матяш. Штайнмаєр через повітряну тривогу провів близько двох годин в укритті на Чернігівщині // LB, 25 жовтня 2022: <https://bit.ly/3luaz1Q>.

«партнери» дуже швидко створили неприйнятні умови для публічної діяльності значної кількості своїх Західних симпатиків.

Тут можна згадати суттєвий антисемітський компонент російської пропаганди 2022 року⁵. Також, за словами Олександра Мотиля, «українці стали для росіян тим, чим були євреї для нацистської Німеччини.»⁶ Однак взаємна повоєнна симпатія Німеччини та Росії має глибоке історичне, політичне і навіть психологічне коріння. Це приклад того, як ця супердержава, оперуючи риторикою європейських цінностей, згадуючи верховенство права та права людини, намагалася ігнорувати Україну на міжнародній арені, оскільки остання не вписувалася у сформовану після Другої світової війни картину світу. На відміну від Росії, яка, окрім усього іншого, відіграла роль глобального генератора корупції.

Ще один приклад. Публічні висловлювання Папи Франциска є прикладом чи не найбільш нерелевантних суджень про російсько-українську війну 2014-2023. Він не втомлюється згадувати про страждання українців і водночас повторювати, що мир між Україною і Росією «все ще можливий»⁷. Кажучи про абсурдність війни, Папа мимоходом звинувачує Західний світ у расизмі через позитивне ставлення до білих українських біженців⁸, звертається до обох сторін «конфлікту», не відрізняючи провини злочинця і ситуацію, в яку під час скоєння злочину, потрапляє жертва, не маючи бажання або мужності назвати речі своїми іменами, множачи невизначеність і хаос в інтерпретації цієї війни у міжнародних медіа.

Оскільки Папа мав би давати оцінки з морального погляду, його очевидна слабкість створює прецедент для будь-яких етичних порушень і професійних зловживань у медіа сфері. Поруч з тим, можна припускати наявність різних мотивів, що спонукають Папу до нечесної, а тому неетичної поведінки. Зокрема, згадують про те, що його «головна» аудиторія – багаточисельна Латинська Америка, яка ніби симпатизує лівацькій антиамериканській риторичній конспірологічній звинувачень у бік НАТО та якихось «інших держав»⁹. Ще одна можлива причина – Ватикан ніби прагне зберегти добрі стосунки з Російською Православною Церквою, водночас умисно не

⁵ Anti-Semitism And Pro-Kremlin Disinformation: <https://bit.ly/3lhJWGl>.

⁶ Interview with Alexander Motyl | “After Russia’s departure from great power status, the world will once again become bipolar” // Forum for Ukrainian Studies, November 28, 2022: <https://bit.ly/3HTU2Me>.

⁷ Lisa Zengarini. Pope: peace between Russia and Ukraine is possible, don’t forget the poor // Vatican News: <https://bit.ly/3E28uAr>.

⁸ Пастор, а не політик: які заяви робив Папа Римський про війну в Україні // Слово і Діло, 24 грудня 2022: <https://bit.ly/3luuAW6>

⁹ Francis X. Rocca and Evan Gershkovich. Pope Says NATO Might Have Provoked Russian Invasion of Ukraine // WSJ, May 3, 2022: <https://on.wsj.com/3YKBxQZ>.

помічаючи Україну. Принаймні на тлі російсько-української війни XXI ст., Ватикан не дає власних прикладів того, що політика справді може бути моральною справою.

Слабкість глобальних інституцій

«Найрозпеченіші місця в пеклі призначені для тих, хто в часи великих моральних іспитів зберігав нейтралітет», – згадала слова Данте Аліґ'єрі колишня українська співробітниця Організації Об'єднаних Націй Леся Огрязко у своєму Facebook пості від 10 лютого 2023 року, відмовляючись від роботи в цій чи не найважливішій і одночасно – найбільш безпорадній міжнародній організації, «підкреслено рівновіддаленій від «обох сторін конфлікту». Леся Огрязко пише, що тут не вітаються «проукраїнські погляди (або, скоріше, принципи здорового глузду під час війни, розрізнення відвертого зла від добра, жертви від агресора)». А «ще більше там корисних ідіотів, які навіть не підозрюють, як прикриваючись, буцімто, неупередженістю та стерильністю міжнародних норм, а особливо прав людини, часто підіграють нашому ворогові»¹⁰.

Міжнародна організація з міграції, яка є частиною ООН, називає теперішню російсько-українську війну «українською кризою».¹¹ Це доволі цікавий підхід, що дає змогу провести історичну паралель з Другою світовою війною, яка з певного погляду може бути представлена в якості «польської кризи». Принаймні саме так, здійснивши Глівницьку провокацію у 1939 році, пояснювала напад на Польщу нацистська Німеччина. До подібних порівнянь може призвести лише лицемірна «рівновіддалена» риторика. Щоправда, у наведеному тексті вживається і слово «війна», однак у більш специфічному контексті повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року, як констатація самого факту бойових дій.

Визначення «українська криза» неприйнятна з жодного погляду. Тімоті Снайдер каже про те, що Росія вдалася до кожного зі шляхів геноциду¹². За словами Тарася Кузя, «після Маріуполя, Бучі та незліченних інших російських воєнних злочинів більше не може бути мови про повернення до попередньої епохи тісних зв'язків і розмитих кордонів. (...) Як наслідок, антиросійські настрої, що традиційно були більш поширені в центральній і західній Україні, тепер також широко сприймаються на півдні та сході. Нещодавнє опитування, проведене Соціологічною групою «Рейтинг», показало, що 98% українців вважають російських військових винними у воєнних злочинах, а 87% також хочуть притягнути до відповідальності громадян Росії»¹³.

¹⁰ Lesia Ogryzko. Facebook post Feb 10, 2023: <https://bit.ly/3lB4IYB>.

¹¹ UKRAINE CRISIS 2022: 6 MONTHS OF RESPONSE? 2022: <https://bit.ly/3I1Mgjk>.

¹² «Росія вдалася до кожного зі шляхів геноциду» — Тімоті Снайдер про російський фашизм, майбутнє України та Зеленського // Суспільне. Новини: <https://bit.ly/3I7jb63>.

¹³ Taras Kuzio. Putin's invasion shatters the myth of Russian-Ukrainian brotherhood // Atlantic Council, 16 Feb, 2023: <https://bit.ly/3YBhpkQ>.

Голова Міжнародного олімпійського комітету Томас Бах виступив проти усунення російських спортсменів від участі в Олімпійських іграх через напад Росії на Україну. Мовляв, спортсмени не мають страждати від дій політиків. На його думку, «бойкот є порушенням Олімпійської хартії, яка зобов'язує всі національні олімпійські комітети «брати участь в Іграх Олімпіади, надсилаючи спортсменів».¹⁴ Щоправда, греки зупинили свої війни на час Олімпійських ігор. Натомість росіяни вбивають на війні українських олімпійських спортсменів. Чи взагалі можлива за таких обставин нейтральна позиція?

Подібно, українці закликали припинити підтримку Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) жертвами для цієї організації. Адже МКЧХ не допомагав у створенні гуманітарних коридорів, так само, був «рівновіддалений» від злочинців та їхніх жертв, називав війну «кризою» і «конфліктом», вважаючи Україну однією із сторін конфлікту».¹⁵ На думку Арсена Жумаділова, «міжнародні організації – не священні корови. Їхній моральний компас давно збився з шляху. Користь від їхньої роботи не завжди перевищує шкоду. Додаткова вартість їхніх зусиль сумнівна».¹⁶

До ще одного скандалу призвів звіт Amnesty International про Україну. Ця міжнародна організація звинуватила українських військових в тому, що, боронячи українські населені пункти від російських загарбників, вони ніби наражають на небезпеку цивільне населення. Іншими словами, у підтексті, найкращим виходом для України було б відмовитися від спротиву.

У відповідь, голова українського підрозділу цієї організації Оксана Покальчук подала у відставку, а видання The Times назвало звіт Amnesty International російською пропагандою.¹⁷ Міжнародні експерти також піддали цей звіт змістовній критиці. Так, Віл Райт написав: «У той час, коли вулична війна становить явну небезпеку для цивільного населення у містах в зоні бойових дій, нереально очікувати, що ЗСУ обмежать свою оборону важливих населених пунктів від потенційних наслідків ворожих атак, або поставлять себе в тактично не вигідне становище, атакуючи противника, який має перевагу в повітрі».¹⁸

¹⁴ Tracey Holmes. IOC president urges Ukrainian Olympic Committee against organising Paris Olympic Games boycott // ABC News, 9 Feb, 2023: <https://ab.co/3xqG9jH>.

¹⁵ Червоний Хрест уперше назвав війну в Україні міжнародним військовим конфліктом, а не кризою // Укрінформ, 17 жовтня 2022: <https://bit.ly/3S6FQ7e>.

¹⁶ Natalia Bushkovska. Ukrainians call for Red Cross boycott // Українська правда, 26 March, 2022: <https://bit.ly/3XFpmE1>.

¹⁷ Madeleine Spence. Why is Amnesty International feeding Russian propaganda? // The Times, 14 Aug, 2022: <https://bit.ly/3SbYM4p>.

¹⁸ Will Wright. Imploding Protection Through Exploding Norms? The Amnesty International Report and the Broader Debate on Armed Conflict in Populated Areas // Völkerrechtsblog, 12 Aug, 2022: <https://bit.ly/3k2fGWA>.

Намагання бути нейтральним до агресора, зрівнювати позиції жертви та злочинця – не найкращий спосіб ставлення до війни, що має глобальне значення. Той, хто дотримується нейтралітету в подібних обставинах, так чи інакше, стає на бік злочинця. Оскільки риторичні дискусії на цю тему відбуваються у публічній сфері, авторитет міжнародних організацій, які підмінюють професійні оцінки евфемізмами, оксюморонами та езоповою мовою, зокрема створює сприятливе медіа оточення для розмивання журналістської етики. В такий спосіб з'являється легальна можливість для поблажливих оцінок стосовно тих, хто вчиняє масові вбивства та інші злочини проти людства, у формі звичайних цитувань офіційних осіб.

Поруч з тим, кейси, подібні до політики нейтралітету Швейцарії до злочинів російської армії, людиноненависницької ідеології путінського режиму, геноциду українців, руйнування цивільної інфраструктури, вбивств мирного населення, масових викрадень дітей з метою промивання мізків у спеціально створених для цього таборах¹⁹, що також підпадає під визначення геноциду²⁰, до намагань ліквідувати свободу слова в Україні, поруч з пропутінською політикою Угорського уряду, заслуговують на окрему увагу.

Вимога свободи слова як маніпуляція громадською думкою

У самій медіа сфері поширений підхід, який оцінює стан свободи слова лише у прив'язці до території, без розуміння змісту проблем, що з ними доводиться мати справу. Так, редакція сайту Globethics, справедливо нарікаючи на глобальні загрози свободі слова, згадує про війну в Україні тільки як про факт, за який невідомо хто мав би нести відповідальність: «У всьому світі свобода преси обмежена різними способами та різною мірою. Журналістика вважається однією з найнебезпечніших професій у світі.

В Україні з початку війни в лютому 2022 року 20 журналістів були вбиті, зникли безвісти або перебувають у заручниках. І не тільки журналісти, що спеціалізуються на конфліктах й перебувають у зоні ризику. За останні роки зросла кількість смертельних нападів на журналістів, які повідомляють про корупцію, порушення прав людини, екологічні злочини, торгівлю людьми та політичні злочини»²¹. Як бачимо, цим медіа професіоналам невідомо, що згадана війна розпочалася у 2014 році. Як і те, що одним з її наслідків є ліквідація свободи слова на тимчасово окупованих

¹⁹ Michael Carpenter. The Russian Federation's Ongoing Aggression Against Ukraine // US Mission to the OSCE, 16 Feb, 2023: <https://bit.ly/3EjBtQG>.

²⁰ Editorial Board. Russia's abductions of Ukrainian children are a genocidal crime // 27 Dec, 2022: <https://wapo.st/3S8xaND>.

²¹ Admin Web. The need for media ethics: on press freedom in 2022 // Globethics, 2022: <https://bit.ly/3xoQYm9>.

територіях України. Оскільки путінський режим вважає право на свободу ви-словлювань екзистенційним злом для себе, перше, що він намагається зробити, це нав'язати українцям власні авторитарні зразки політичної культури.

Подібно, в оглядовій публікації про стан свободи слова у 2022 році, Лорел Боуман зовсім неконтекстуально стверджує, що «найбільш смертоносними країнами для медіа стали Мексика, Україна та Гаїті»²². По-перше, не Україна, а тимчасово окуповані росіянами українські території. По-друге, повну відповідальність за такий стан справ несуть російська держава, російське політичне керівництво і російське суспільство, яке підтримує згадану політику і пишається злочинами своєї армії²³.

Авторитетна організація «Репортери без кордонів» дає регулярні оцінки стану свободи слова в Україні. З їхніх таких саме «рівновіддалених» звітів складається враження, ніби свобода слова страждає через умисні дії з обох сторін: «Інформаційна війна» з Росією ще до російського вторгнення завдавала шкоди медійному середовищу України. ЗМІ, які вважаються прокремлівськими, були заборонені указом президента, а доступ до російських соцмереж був обмежений. Це посилювалося з початку російського вторгнення. ЗМІ, які поширюють російську пропаганду, були заблоковані, тоді як російська армія навмисно атакувала журналістів, медіа та телекомунікаційну інфраструктуру, щоб перешкодити українському населенню отримати доступ до незалежних новин та інформації²⁴.

Слід зазначити, що політика українського уряду в контексті війни за незалежність від Росії, у інформаційному полі, спирається на позицію українського громадянського суспільства, у т.ч. медіа професіоналів. Наприклад, у травні 2022 року «326 журналістів, ЗМІ, громадських організацій та рухів підписали звернення до Президента України, Міністра культури та інформаційної політики України та Національної ради з питань телебачення і радіомовлення із закликом не допускати проросійських пропагандистів до національних телемарафонів та інші медіамарафони»²⁵.

Ми можемо пересвідчитися, що «Репортери без кордонів» не вперше і не випадково вживають фразу «інформаційна війна» в контексті протистояння України (суспільства, що відстоює свободу слова) і Росії (держави-агресора, що прагне

²² Laurel Bowman. Violence, War and New Laws Increase Risks for Media in 2022 // Voice of America, December 22, 2022: <https://bit.ly/3xeFyBH>.

²³ Незалежні соціологи: 71% росіян відчуває гордість через війну з Україною // Радіо «Свобода», 17 березня, 2022: <https://bit.ly/3YzDBvz>; Більшість росіян підтримують війну: Буданов пояснив, чому протести в РФ неможливі // УНІАН, 31 грудня 2022: <https://bit.ly/3SiYTve>

²⁴ Ukraine // RSF: <https://bit.ly/3jRdzEW>.

²⁵ 326 media outlets and journalists supported the exclusion of pro-russian hosts from the telethons // IMI, May 14, 2022: <https://bit.ly/3YvIwNZ>.

знищити свободу слова) у лапках, як зовсім не варту уваги. У 2021 році слова про інформаційну війну були також взяті у лапки в матеріалі про заборону проросійських медіа в Україні²⁶.

Давайте знову спробуємо вдатися до історичних аналогій, оскільки нам потрібно ідентифікувати проблему і зрозуміти, з яким феноменом маємо справу. Чи були б релевантними подібні дорікання в бік урядової політики Сполучених Штатів, Франції чи Великої Британії щодо обмежень діяльності медіа, підконтрольних Йо-зефу Геббельсу під час Другої світової війни? Чи «Репортери без кордонів» можуть вказати на якісь етичні переваги путінської пропаганди, яку слід було б захищати в рамках боротьби за свободу слова, над гітлерівською пропагандою?

Зовсім ні, оскільки в обох випадках маємо справу з ідентичними підходами авторитарних режимів. Тут ми також стикаємося з невіглаством, яке розмиває етичні норми і створює сприятливе оточення для порушень етичних стандартів у медіа сфері. Ще більшим свідченням некомпетентності є твердження про те, інформаційна боротьба України проти російської, у т.ч. інформаційної, агресії, трактується «Репортерами без кордонів» як потенційна загроза для функціонування європейських медіа²⁷.

Ще один приклад медіа невігластва – дивні висловлювання публічних осіб, яких важко запідозрити в симпатії до путінського режиму. Так, на думку Ілона Маска, «подобається це комусь чи ні, Росія абсолютно сприймає Крим як надзвичайно важливу частину Росії (...) Крим також має для Росії критичне значення щодо національної безпеки, оскільки це їхня південна військово-морська база. З їхньої точки зору, втрата Криму – це те саме, що для США втрата Гаваїв і Перл-Харбора»²⁸. Ці думки неможливо інтерпретувати без того, щоб особисто перепитати Ілона Маска, що ж насправді він мав на увазі.

Етичні налаштування медіа під час війни

У липні минулого року газета Financial Times, не наводячи жодних фактів, опублікувала статтю про ризик контрабанди Україною західної зброї, як неминучий і тому практично доведений злочин.²⁹ Думка про те, що хтось міг щось не так

²⁶ Ukraine escalates “information war” by banning three pro-Kremlin media // RSF, 5 March 2021: <https://bit.ly/3EgIPVS>.

²⁷ Europe – Central Asia. Polarisation to the west, war & propaganda to the east // RSF: <https://bit.ly/3K3TmX3>.

²⁸ RYAN BORT. Elon Musk Can't Stop Peddling Putin Propaganda // Rolling Stone, October, 22, 2022: <https://bit.ly/3xikavb>.

²⁹ Henry Foy, Sam Fleming, Roman Olearchyk. NATO and EU sound alarm over risk of Ukraine weapons smuggling Countries call for greater tracking of arms to stop sales to Europe's black market // Financial Times, 12 July, 2022: <https://on.ft.com/3KAT1ot>.

зрозуміти, не є переконливою, оскільки професіоналізм FT у тому сенсі, що саме вона мала на увазі й хотіла донести своїм читачам, не може піддаватися сумніву. Можливо, редакція FT діяла за принципом, що, мовляв, не зайвим буде нагадати про цю проблему. Адже будь-які бойові дії будь-де у світі зрештою призводять до насичення відповідного регіону зброєю. Публікація вийшла зовсім неетичною, але ніби потенційно відповідною публічному інтересу.

Варто навести маніпулятивне твердження із цієї публікації – і далі ніби підтверджує цитування, яке, втім, лише опосередковано свідчить про проблему: «Європол, правоохоронне агентство ЄС, у квітні заявило, що його розслідування показали, що в Україні почалася торгівля зброєю для постачання організованим злочинним угрупованням – і це потенційна загроза безпеці ЄС» та «Російська агресивна війна проти України призвела до розповсюдження значної кількості вогнепальної зброї та вибухівки в країні», – йдеться в інформаційній записці Європолу, надісланій урядам.

Непотрібно додавати, що західні партнери неодноразово підтверджували відсутність будь-яких фактів, які б свідчили про подібні порушення. Сполучені Штати навіть залучили офіс Генерального інспектора USAID.³⁰ Тому контекстуально це нагадування про проблему з'явилося цілком у стилі російської пропаганди.

Тут постає закономірне питання: чи будь-які викривальні публікації в українській публічній сфері можуть розглядатися як проросійські? Ось приклад невідомого журналістського викриття, яке ґрунтувалося на неправдивих відомостях, найвірогідніше, зумисне «злитих» українським активістам і мас-медіа російськими пропагандистами. Мова йшла про те, що у керівника одного з департаментів Міністерства оборони України Олександра Лієва нібито є російський паспорт, що заборонено українським законодавством. Причому частина негативної інформації, пов'язаної з політичним бекграундом кримського періоду його життя була правдивою.

Пізніше з'ясувалося, що насправді інформація про російський паспорт в українського чиновника виявилася фальшивою, і перед ним навіть вибачилися журналісти, які її поширили. Водночас Ярина Ключковська стверджує, що реакція Міністерства оборони України та самого Лієва, була запізнілою і непрофесійною. До того ж, Олександр Лієв все ж пішов у відставку, хоч не повинен цього робити. Для нас тут показовим є твердження Ярини Ключковської про те, що зараз «відбувається війна наративів, а не фактів».³¹ Це також означає, що не у всіх небажаних і неетичних публікаціях відразу слід звинувачувати ворогів. Іноді необхідні власні рішучі і професійні спростовувальні дії у відповідь.

³⁰ Ukraine Oversight // USAID: <https://bit.ly/3XVvd8t>.

³¹ Ярина Ключковська. Чотири уроки управління репутацією: які висновки варто зробити зі свіжих історій навколо Міноборони // Детектор медіа, 3 лютого 2023: <https://bit.ly/3EBLDMi>.

Так само, війна не скасовує журналістську етику як таку. Навпаки, в умовах масових жертв і трагедій професійні журналісти і професійні медіа мали б бути ще більш уважними до представлення людських доль. Тут починає діяти проблема нібито непідконтрольності незалежних «блогерів» чи «активістів» стандартам професійної етики, якщо вони, до того ж, послуговуються соціальними мережами. «Кейс фіксеру Кудінова»³² привертає увагу саме з боку повного ігнорування таких норм. Тому автори звертають спеціальну увагу, чи може вважатися Антон Кудінов журналістом.

Цей «активіст» і «фіксер іноземних знімальних груп», прославився оприлюдненням відео і фотографій пораненої мешканки Вінниці, яка, перебуваючи в лікарні, плаче над відео ще живої дочки, яка на той час уже загинула від влучання російської ракети. Хоч, на думку лікарів, інформування пораненої матері про смерть дочки, «могло вбити її». Публікація Кудінова розійшлася по соціальних мережах і викликала хвилю обурення. Причому спочатку було незрозуміло, чи належить відео італійському громадському мовнику RAI News 24 (у кадрі видно відповідно брендований мікрофон), чи самому Антонові Кудінову. Комісія з журналістської етики відразу поклала відповідальність на згаданий телеканал³³, однак італійське медіа, зокрема журналістка Лаура Тангерліні, були готові відповідати лише за свої вчинки. Цей кейс нагадує про те, що «війне не все спише» – і журналістика завжди має залишатися на висоті своїх етичних стандартів.

Твердження про те, що «війне не все спише», яке зараз часто звучить в українській публічній сфері, стосується також іншого важливої тематики, пов'язаної з певною централізацією політичного, і зокрема медійного життя під час війни. Зрозуміло, що війна вимагає відкласти певні політичні порахунки й об'єднатися перед обличчям ворога. Тим більше такого, як Росія – який прагне ліквідувати не лише свободу слова в Україні, але й саму українську державність. Саме тому Євген Глібовицький каже, що «війна є серйозною причиною для обмежень, але дуже важливо не витворити зараз новий стандарт».³⁴

Тобто українська медіа сфера, з одного боку, має бути чутливою до загроз авторитаризму і продовжувати власне професійну журналістську діяльність, що

³² Єлизавета Мосійчук, Галя Склярєвська, Олена Коркодим, Отар Довженко. Відео з вінницької лікарні: журналістська етика, фіксерство й месіанство // Детектор медіа, 18 липня 2022: <https://bit.ly/3EZe4nZ>.

³³ КЖЕ засудила дії знімальної групи RAI News 24, яка взяла інтерв'ю у матері загиблої дівчинки // Детектор медіа, 17 липня 2022: <https://bit.ly/3YWDLNI>.

³⁴ Мирослава Барчук. Євген Глібовицький: «Війна є серйозною причиною для обмежень, але дуже важливо не витворити зараз новий стандарт» // Детектор медіа, 24 жовтня 2022: <https://bit.ly/3ksJhc0>.

виходить з принципів критичного мислення. Однак українські журналісти, з іншого боку, мають пам'ятати про необхідні самообмеження. Такі, наприклад, що стосуються висвітлення військових операцій. Однак спроби нав'язати тотальні заборони можуть призвести до атрофії спроможності говорити. Сама професійна етика не терпить заборон.

Євген Глібовицький визнає, що «війна є серйозною причиною для обмежень і самообмежень, і загалом українці досить добре їх дотримуються – це видно і по соцмережах, і по тому, як себе поводять ключові публічні особи. Але дуже важливо, щоб ми не витворили новий стандарт обмежень, виходячи з досвіду воєнного стану».

Адже фактично була «спроба створити державне мовлення, коли є абсолютно чітке зобов'язання від України цього не робити, спроба обмежити дискурс, контролювати не тільки основні приватні канали, але й викинути з ефіру опозиційні – це все тривожні сигнали». Тому важливими є спроможність української журналістики вибрати правильний тон, який би не був істеричним, а також здатність повертатися до деяких важливих питань пізніше, спираючись на незалежні, а не «хворі чи ослаблені медіа».

Висновки

Отже, головним питанням залишається можливість, чи навпаки – неможливість, для теперішніх ціннісних змін, що відбуваються в глобальній медіа сфері завдяки мужності та стійкості українського народу, буті незворотними. Російський авторитаризм і варварство вже не можуть виправдовуватися можливістю вести з Росією вигідний бізнес чи несподівано збагачуватися. На черзі – руйнування міфу про «особливий шлях» Росії, нібито відмінний від «європейського колоніалізму» та «американського неоімперіалізму», який досі захоплює значну частину глобального Півдня.

В нас немає достатніх підстав стверджувати, що теперішні зізнання західних політиків, медіа-власників, експертів та журналістів у нерелевантності свого розуміння пострадянського простору, в неморальності збагачення в обмін на мовчазну згоду на злочини російських «партнерів», назавжди унеможливлять повернення до захоплення «великою» російською культурою та співпраці з дияволом. Так само, не варто ідеалізувати українське суспільство, з його справді загостреним відчуттям справедливості, прагненням свободи, насамперед свободи слова, та іронічним ставленням до влади. Українцям треба ще дуже багато зробити в напрямі створення власної ефективної держави.

Ми бачимо значний перелік порушень етичних стандартів журналістів в обставинах російсько-української війни початку XXI століття. Всі вони мають різне походження. По-перше, частково російська тематика мала особливий «недоторканий»

статус, оскільки пов'язувалася зі значними бізнес-інтересами, чи навіть питаннями національної безпеки: глобальна бензоколонка прикривала глобальну фабрику фейкових новин.

По-друге, міжнародні організації, у т.ч. ті, що спеціалізуються на медіа сфері, до початку цієї війни перебували у глибокій кризі, частково пов'язаній з руйнуванням системи міжнародної безпеки, створеної після Другої світової війни.

По-третє, ця криза пов'язана не лише з продажністю їхніх функціонерів і політиків як такою, але також із суттєвими деформаціями освітньої сфери та «пошкодженням морального компасу» значної кількості впливових публічних осіб, які впливають на західне політичне життя. Вони несуть відповідальність за формування хибної політичної риторики, що створювала певні рамки і передумови для розмивання етичних норм у медіа.

По-четверте, під час війни на поряток денний виходить необхідність певних самообмежень у діяльності журналістів. Вони не можуть сприяти перемозі тих, хто представляє «темну сторону» на цій війні. Водночас медіа фахівці повинні пам'ятати про загрози авторитаризму, які набудуть своєї актуальності вже відразу після перемоги над путінським режимом та російським суспільством, яке його повністю підтримує.

По-п'яте, потреба в свободі слова виявляється в активній позиції кожного суспільства і не може бути привнесена у певне національне політичне життя ззовні. Відповідно, оскільки російське суспільство не має потреби у свободі вираження і навіть при нагоді (теперішньої війни) намагається ліквідувати цю політичну свободу силою зброї за межами власної держави, на перший план після перемоги над путінським режимом виходить завдання зміни політичної культури в Росії. Однак це неможливо буде зробити, якщо залишити її в межах теперішніх імперських кордонів, тобто у статусі «тюрми народів» (Тарас Шевченко).

По-шосте, важливо, щоб теперішній ціннісний поворот у глобальній публічній сфері, пов'язаний зі здатністю називати речі своїми іменами, назавжди закарбувався у вигляді своєрідної метафори дзеркала для мас-медіа. Їм варто було б час від часу туди заглядати, щоб не втратити етичні орієнтири посеред невпинних загроз, у т.ч. популізму, брехні і постправди, за якими завжди ховається авторитаризм. Тоді й самі медіа зможуть надалі слугувати правдивим дзеркалом (Деніс МакКвейл) для різних суспільств чи міжнародних організацій, особливо в часи великих випробувань, коли вони, побачивши там своє реальне відображення, іноді мали б можливість злякатися самих себе.

д-р Сергій Квіт – ректор Національного університету «Києво-Могилянська академія». У 2014-2016 роках був міністром освіти і науки України, а в 2019–2022 роках очолював Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти України. Його дослідження зосереджені на масовій комунікації, реформах освіти та медіа, а також на філософській герменевтиці.

Бібліографія

- 326 media outlets and journalists supported the exclusion of pro-russian hosts from the telethons [326 mediów i dziennikarzy popiera wykluczenie prorosyjskich gości z telemaratonów], IMI, 14 maja 2022 r., <https://bit.ly/3YvIwNZ>.
- Admin Web: The need for media ethics: on press freedom in 2022* [Admin Web: Potrzeba etyki mediów: o wolności prasy w 2022 r.], Globethics, 2022, <https://bit.ly/3xoQYm9>.
- Anti-Semitism And Pro-Kremlin Disinformation* [Antysemityzm i prokremlowska dezinformacja], <https://bit.ly/3lhJWGL>.
- Barczuk M., *Jewhen Hlibowyci: „Wojna jest poważnym powodem do ograniczeń, ale bardzo ważne jest, aby nie stworzyć teraz nowego standardu”*, Detektor Media, 24 października 2022 r., <https://bit.ly/3ksJhc0>.
- Bort R., *Elon Musk Can't Stop Pedalling Putin Propaganda* [Elon Musk nie może przestać promować propagandy Putina], Rolling Stone, 22 października 2022 r., <https://bit.ly/3xikavb>.
- Bowman L., *Violence, War and New Laws Increase Risks for Media in 2022*, Voice of America [Przemoc, wojna i nowe prawo zwiększają ryzyko dla mediów w 2022 r., Głos Ameryki], 22 grudnia 2022 r., <https://bit.ly/3xeFyBH>.
- Buszkowska N., *Ukrainians call for Red Cross boycott*, Українська правда [Ukraińcy wzywają do bojkotu Czerwonego Krzyża, Українська Правда], 26 marca 2022 r., <https://bit.ly/3XFpmE1>.
- Carpenter M., *The Russian Federation's Ongoing Aggression Against Ukraine*, Mission to the OSCE [Trwająca agresja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, Misja USA przy OBWE], 16 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3EjBtQG>.
- Czerwony Krzyż po raz pierwszy nazwał wojnę w Ukrainie międzynarodowym konfliktem zbrojnym, a nie kryzysem*, Ukrinform, 17 października 2022 r., <https://bit.ly/3S6FQ7e>.
- Editorial Board: Russia's abductions of Ukrainian children are a genocidal crime* [Editorial Board: Porwania ukraińskich dzieci przez Rosję są zbrodnią ludobójstwa], The Washington Post, 27 grudnia 2022 r., <https://wapo.st/3S8xaND>.

- Europe – Central Asia. Polarisation to the west, war & propaganda to the east* [Europa – Azja Centralna. Polaryzacja na zachód, wojna i propaganda na wschód], RSF, <https://bit.ly/3K3TmX3>.
- Foy H., Fleming S., Olearczyk R., *NATO and EU sound alarm over risk of Ukraine weapons smuggling. Countries call for greater tracking of arms to stop sales to Europe's black market* [NATO i UE biją na alarm w związku z ryzykiem przemytu broni przez Ukrainę. Kraje wzywają do większego śledzenia broni, aby zatrzymać sprzedaż na czarny rynek w Europie], Financial Times, 12 lipca 2022 r., <https://on.ft.com/3KATl0t>.
- Holmes T., *IOC president urges Ukrainian Olympic Committee against organising Paris Olympic Games boycott* [Prezydent MKOl wzywa Ukraiński Komitet Olimpijski, by nie bojkotować Igrzysk Olimpijskich w Paryżu], ABC News, 9 lutego 2023 r., <https://ab.co/3xqG9jH>.
- Interview with Alexander Motyl, „After Russia's departure from great power status, the world will once again become bipolar”*, Forum for Ukrainian Studies [Wywiad z Aleksandrem Motylem, „Po odejściu Rosji od statusu mocarstwa świat ponownie stanie się dwubiegunowy”, Forum Studiów Ukraińskich], 28 listopada 2022 r., <https://bit.ly/3HTU2Me>.
- Kluczkowska J., *Cztery lekcje kierowania reputacją: jakie wnioski należy wyciągnąć z ostatnich historii wokół Ministerstwa Obrony*, Detektor Media, 3 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3EBLDMi>.
- Komisja Etyki Dziennikarskiej potępiła działania ekipy filmowej RAI News 24, która przeprowadzała wywiad z matką zmarłej dziewczynki*, Detektor Media, 17 lipca 2022 r., <https://bit.ly/3YWDLNI>.
- Kuzio T., *Putin's invasion shatters the myth of Russian-Ukrainian brotherhood* [Inwazja Putina burzy mit rosyjsko-ukraińskiego braterstwa], Atlantic Council, 16 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3YBhpkQ>.
- Matiasz T., *Z powodu nalotu Steinmeier spędził około dwóch godzin w schronie w obwodzie czernihowskim*, LB, 25 października 2022 r., <https://bit.ly/3luaz1Q>.
- Mosijczuk J., Sklariewska G., Korkodym O., Dowżenko O., *Wideo ze szpitala w Winnicy: etyka dziennikarska, fixerstwo i mesjanizm*, Detektor Media, 18 lipca 2022 r., <https://bit.ly/3EZe4nZ>.
- Niezależni socjologowie: 71% Rosjan odczuwa dumę z powodu wojny z Ukrainą*, Radio „Swoboda”, 17 marca 2022 r., <https://bit.ly/3YzDBvz>.
- Ogryzko L., Post na Facebooku z 10 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3lB4IYB>.
- Pastor, nie polityk: jakie wypowiedzi wygłosił Papież na temat wojny na Ukrainie*, Słowo i Czyn, 24 grudnia 2022 r., <https://bit.ly/3luuAW6>.
- Pro-Russian UK journalist put on sanctions list* [Prorosyjski brytyjski dziennikarz wpisany na listę sankcyjną BBC], BBC, 26 lipca 2022 r., <https://bbc.in/3lTfvgB>.

- Rocca F.X., Gershkovich E., *Pope Says NATO Might Have Provoked Russian Invasion of Ukraine* [Papież mówi, że NATO mogło sprowokować rosyjską inwazję na Ukrainę], WSJ, 3 maja 2022 r., <https://on.wsj.com/3YKBxQZ>.
- „Rosja uciekła się do każdego ze sposobów ludobójstwa” – Timothy Snyder o rosyjskim faszyzmie, przyszłości Ukrainy i Zeleńskiego, Suspilne. Aktualności, <https://bit.ly/3I7jb63>.
- Sotnikow D., *Prezydent Niemiec ogłosił początek „nowej ery” po wojnie*, DW, 3 lipca 2022 r., <https://bit.ly/3E1RQ3Y>.
- Spence M., *Why is Amnesty International feeding Russian propaganda?* [Dlaczego Amnesty International karmi rosyjską propagandę?], The Times, 14 sierpnia 2022 r., <https://bit.ly/3SbYM4p>.
- Thomas E., *Explainer: The pro-Kremlin propaganda “journalists” and crowdsourcing*, Centre for Information Resilience [Prokremlowscy propagandowi „dziennikarze” i crowdsourcing, Centrum Odporności Informacyjnej], 2 sierpnia 2022 r., <https://bit.ly/3jX-MWye>.
- Ukraina*, RSF, <https://bit.ly/3jRdzEW>.
- Ukraine crisis 2022: 6 months of response* [Kryzys ukraiński 2022: 6 miesięcy odpowiedzi], <https://bit.ly/3I1Mgjk>.
- Ukraine escalates “information war” by banning three pro-Kremlin media* [Ukraina eskaluje „wojnę informacyjną”, zakazując działania trzech prokremlowskich mediów, RSF, 5 marca 2021 r., <https://bit.ly/3EglPVS>.
- Ukraine Oversight* [Kontrola Ukrainy], USAID, <https://bit.ly/3XVvd8t>.
- Większość Rosjan popiera wojnę: Budanow wyjaśnił, dlaczego protesty w Federacji Rosyjskiej są niemożliwe*, UNIAN, 31 grudnia 2022 r., <https://bit.ly/3SiYTve>.
- Wright W., *Imploding Protection Through Exploding Norms? The Amnesty International Report and the Broader Debate on Armed Conflict in Populated Areas* [Implodująca ochrona poprzez eksplodujące normy? Raport Amnesty International i szersza debata na temat konfliktów zbrojnych na obszarach zaludnionych], Völkerrechtsblog, 12 sierpnia 2022 r., <https://bit.ly/3k2fGWA>.
- Zengarini L., *Pope: peace between Russia and Ukraine is possible, don't forget the poor* [Papież: pokój między Rosją a Ukrainą jest możliwy, nie zapominajcie o biednych], Vatican News, <https://bit.ly/3E28uAr>.

Ukraina w czasie wojny oczami korespondenta zagranicznego

Słowa kluczowe

korespondent wojenny, bezpieczeństwo, informacja, dezinformacja, zagraniczne media, kanały komunikacji, media społecznościowe, wojna, dziennikarstwo, współpraca medialna, Centrum Medialne Ukraina, kod kulturowy

Po 13 miesiącach od rozpoczęcia pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę sytuacja cudzoziemskich dziennikarzy stała się na tyle skomplikowana, że niektóre środowiska medialne rozpoczęły publiczną dyskusję na temat dostępu korespondentów wojennych do tzw. czerwonej strefy, czyli miejsc uznanych za niedostępne dla prasy czy telewizji. Stanowiska w tej sprawie wahały się od urzędowych oświadczeń na temat troski o bezpieczeństwo dziennikarzy („krasna zona” dotyczyła miejsc działań wojennych) po deklaracje organizacji pozarządowych o ograniczaniu wolności słowa czy też potrzebie poszerzenia możliwości pracy niezależnych mediów (Jeanne Cavalier, dyrektor wydziału Europy Wschodniej i Azji organizacji Reporterzy bez Granic). A jednak w oficjalnym sporze umykała kłopotliwa dla obu stron rzecz, o której żadna z nich nie chciała głośno mówić: kompetencje ludzi mediów w warunkach wojennych.

Początek inwazji: elastyczna improwizacja

W pierwszych miesiącach wojny pozycja dziennikarzy zdawała się być mało uregulowana i pozostawiała wiele swobody żołnierzom na posterunkach, którzy często „zdroworozsądkowo” podchodzili do przepuszczania dziennikarzy, decydując po prostu, czy miejsce jest wystarczająco bezpieczne, albo upewniając się co do postawy ludzi mediów: czy wiedzą, gdzie jada, z jakim ryzykiem się to wiąże, czy sprawiają wrażenie kompetentnych i czy mieli wystarczający sprzęt (np. kamizelki kuloodporne, właściwy samochód). Ich subiektywizm nie warto lekceważyć – w końcu ci sami żołnierze rozpoznawali po powierzchownej kontroli dokumentów, czy zachowanie kontrolowanego nie jest na tyle dziwne, że może

być on podesłanym przez tajne służby rosyjskie dywersantem. Skoro po dwóch zdaniach możesz poznać terrorystę, to tym bardziej zorientujesz się w kompetencjach dziennikarza.

Po kilku tygodniach od początku inwazji zaczęto powszechnie sprawdzać, czy deklarujący się jako dziennikarz ma nie tylko legitymację prasową, ale też wystawioną przez ministerstwo obrony akredytację. Tak jak w innych przypadkach, sam dokument ukraińskiego MON nie decydował o wszystkim – choć wyraźnie zapisano w nim, że jego posiadanie uprawnia do poruszania się także podczas godziny policyjnej, patrolujący mogli dziennikarzy odesłać do hotelu lub zabronić przejazdu nocą. Ta elastyczność dawała pewną przewagę dużym redakcjom renomowanych tytułów, ale także polskim ekipom – o czym później. Początek pełnoskalowego ataku Rosji zdawał się tworzyć atmosferę tymczasowości stanu wojny, stąd też porozumienia na linii żołnierze-dziennikarze były wtedy bardziej elastyczne. O ile uszkodzony most w Irpieniu koło Kijowa był powszechną destynacją dla prasy, gdzie wpuszczano za okazaniem legitymacji prasowej, o tyle charkowska Saltiwka, permanentnie ostrzeliwana dzielnica, za którą stały już wojska rosyjskie, była wyłączona z ruchu ciekawskich osób z zewnątrz. A jednak i do tego północno-wschodniego rejonu miasta można dojechać w asyście mundurowych, którzy zyczliwie odnosili się do obecności dziennikarzy. Ukraińscy wojskowi powszechnie wyrażali zrozumienie dla roli mediów, które – poprzez nagłaśnianie skali i bezprawia tej inwazji – sprzyjały stronie ukraińskiej, oddziałując na społeczeństwa zachodnie, a także władze, np. krajów NATO, by wesprzeć broniący się kraj, skoro jego obywatele są gotowi walczyć i skutecznie odpierać ataki. Wydawało się więc, że media zagraniczne i społeczność ukraińska działały we wspólnym interesie.

Spadek entuzjazmu dla mediów

Zacząło się to zmieniać wraz z upływem czasu. Dziennikarze przestali być tak entuzjastycznie przyjmowani z dwóch powodów.

Pierwszym, naturalnym i samoistnym powodem była zmiana charakteru wojny oraz zmęczenie Ukraińców przedłużającymi się działaniami wojennymi. Na Ukrainie były wówczas redakcje z absolutnie całego cywilizowanego świata, realizujące materiały zarówno o żołnierzach, jak i ludności cywilnej, infrastrukturze, życiu codziennym i wielu innych tematach. Dziennikarze zaczęli powielać treści, odwiedzać te same miejsca, a wielu Ukraińców, udzielając wywiadu, informowało, że już wcześniej wypowiedali się dla innej telewizji czy gazety. Żołnierze także mieli już doświadczenie z różnymi pracownikami mediów i spotkanie kolejnych korespondentów wojennych nie było już ekskluzywne, wyjątkowe, przestało być bezprecedensową możliwością nagłośnienia sytuacji ukraińskiej społeczności w obliczu wojny. Zresztą, władze z Kijowa stworzyły własne, skuteczne kanały komunikacji z Zachodem, więc dziennikarze przestali być – w oczach wielu Ukraińców – aż tak przyteczni.

Był jednak drugi powód utrudniania pracy dziennikarzom i o tym właśnie żadna ze stron nie kwapi się głośno mówić. Spośród licznego grona redakcji z całego świata pojawili się i tacy, którzy swoim zachowaniem zagrażali bezpieczeństwu Ukraińców, w tym żołnierzy, zwłaszcza przez publikowanie zdjęć, poprzez które Rosjanie mogli zidentyfikować lokalizację, gdzie realizowany był materiał. Kilka dni po publikacji niemieckiego reportażu o obozie szkoleniowym dla obcokrajowców w Jaworowie pod Lwowem, obiekt ostrzelano – zginęło 35 osób, 134 osoby zostały ranne. Co więcej, późniejsze komentarze sugerowały, że może być to wina Ukraińców, nie zaś dziennikarzy, a więc szkodziło to wizerunkowi armii i odstraszało potencjalnych ochotników. W maju 2022 r. do siedziby Pierwszego Ochotniczego Szpitala Mobilnego im. Pirogowa (Перший добровольчий мобільний шпиталь імені Миколи Пирогова, PDMSz) w Słowiańsku dotarli dziennikarze jednej z niemieckich stacji telewizyjnych. Podczas przeprowadzania wywiadów często w ich kadrze pojawiały się fragmenty budynku, w którym mieszkali i pracowali lekarze oraz ratownicy medyczni. Publikacja takich materiałów groziłaby łatwym rozpoznaniem miejsca, w którym przebywali ochotnicy PDMSz. Dopiero interwencja ochrony obiektu zmusiła pracowników mediów, by usunęli niestosownie ujęcia, jednak takie zachowania irytowały Ukraińców, dla których drobna pomyłka gości z Zachodu mogła oznaczać śmierć i osłabienie obrońców.

Podobnie specyfika poszczególnych mediów i założenia środków masowego przekazu rozmijały się z celami wielu instytucji, które zgodziły się wpuścić na swój teren dziennikarzy. W szpitalu wojskowym w Charkowie jedna z ekip telewizyjnych z Włoch dosyć stanowczo pozyskiwała informacje od rannych, co było krępujące dla niektórych pacjentów oraz ich rodzin. Przykładowo nie każdy żołnierz, który stracił rękę lub nogę, będąc jeszcze dwa dni wcześniej zdrowym i sprawnym mężczyzną, chciał opowiadać o swojej tragedii przed kamerami, z drugiej zaś strony miał do czynienia z łowcami sensacji i ludzkich dramatów. Dochodziło wtedy do zderzenia różnych intencji.

Towarzystwo dziennikarzy bywało kłopotliwe z powodu niefrasobliwości czy braku wojskowego przeszkolenia. Sam piszący te słowa miał świadomość, że podczas zwiadu wojskowego w Donbasie w oddziale majora ps. Czarny był tym najsłabszym ogniwem, które wymagało szczególnej uwagi i specjalnych wskazówek co do postępowania podczas marszu przez odludzie na froncie iziumskim. Wyrozumiałość ukraińskich oficerów okazała się w tym wypadku wystarczająca, jednak trzeba uczciwie przyznać, że cywile z legitymacjami dziennikarskimi często byli zwykłą zawadą dla żyjących w permanentnym stresie, dobrze wyszkolonych i zapracowanych ukraińskich żołnierzy.

Trudno, żeby dziennikarze, domagający się większych praw w strefie działań wojennych, sami przyznawali, że ich grupa zawodowa czasem zwyczajnie przeszkadza ukraińskim żołnierzom czy cywilom. Z drugiej strony tego argumentu nie poruszały też władze ukraińskie,

nie chcąc zapewne zrazić do siebie tak ważnego pośrednika z zachodnią opinią publiczną, jakim są media – tak więc w oficjalnej debacie na ten temat pojawiały się albo argumenty o „wolności prasy” albo o „bezpieczeństwie korespondentów wojennych”. Można jednak pokusić się o sformułowanie tezy, że obie strony nie są tutaj szczerze, a publiczne argumenty były jedynie pretekstami i problemami zastępczymi.

Wina po obu stronach

Jednak rozwiązanie, jakie zastosowały władze ukraińskie, okazało się bardzo wadliwe. Stworzenie całej listy „czerwonych stref dla mediów” ograniczyło dostęp w zbyt wielkim stopniu, w dziesiątkach miejscowości kluczowych dla zrozumienia niuansów tej wojny – wstęp był zamknięty np. do Nikopola czy Iziumu we wrześniu, Chersonia w pierwszych dniach po wyzwoleniu albo Bachmutu od jesieni 2022 r. W tym ostatnim przypadku zakaz był zrozumiały – miasto stało się miejscem najbardziej zacieklej bitwy od początków XXI wieku, ale inne przykłady? Wracający do życia po trzymiesięcznej okupacji Iziom? Spokojny i bezpieczny Nikopol? Na pewno to nie względy bezpieczeństwa dziennikarzy, ale bezpieczeństwo informacji przed dziennikarzami było prawdziwą przyczyną ograniczeń.

Z drugiej strony zrzeczenia dziennikarzy popadały w zbyt płytką emfazę, gdy zapewniały, że w tej „wojnie informacyjnej” pozwalają wygrać prawdzie. Mało kto z dziennikarzy, zwłaszcza z krajów niebędących w przeszłości zdominowanych przez Związek Sowiecki, rozumiał, że rosyjskie kłamstwa są wielopoziomowe, posiadają złożone i szlachetne przykrywkę i uzasadnienia oraz korzystają z gigantycznej asymetrii dostępu do informacji. Tak oto autorzy z „The New York Timesa” czy BBC mogli zbierać informacje po ukraińskiej stronie frontu – zdobywając także wiadomości o słabościach czy wyczerpaniu ukraińskiej armii, zaś dostęp do sytuacji po stronie najeźdźcy był gorzej niż zerowy – był przedmiotem dezinformacji i kłamstw propagandy państwowej.

Nieodporni na dezinformację

W ten oto sposób komentatorzy dochodzili do jednostronnych i nieprawdziwych wniosków. Jednym z amerykańskich artykułów, który odbił się w Polsce szerokim echem i wywołał wrażenie, że ukraińskie dowództwo ma złe intencje wobec swoich zachodnich sojuszników, a także ukrywa skalę swojego wyczerpania i nie jest zdolne do kontrofensywy, był tekst opublikowany w „The Washington Post” autorstwa Isabelle Khurshudyan, Paul Sonne i Karen DeYoung¹. Na podstawie rozmowy z jednym, dosłownie jednym oficerem

¹ I. Khurshudyan, P. Sonne, K. DeYoung, *Ukraine short of skilled troops and munitions as losses, pessimism grow*, <https://www.washingtonpost.com/world/2023/03/13/ukraine-casualties-pessimism-ammunition-shortage/> [dostęp: 22 marca 2023 r.].

frontowym oraz kilkoma urzędnikami, w tym anonimowymi, dziennikarze wysnuli wnioski, że Ukraina nie jest w stanie dalej skutecznie walczyć. W sytuacji gdy od oceny szans Ukrainy zależy pomoc europejskich stolic, takie teksty wyraźnie uderzają w możliwości obronne napadniętego kraju. Dziwi to tym bardziej, że Khurshudyan przed inwazją była korespondentką waszyngtońskiego tytułu w Moskwie, powinna więc znać subtelności wojny informacyjnej i zachować ostrożność przy ekstrapolacji jednej opowieści w regułę, która miałyby dotyczyć miliona uzbrojonych Ukraińców. Podobnie skrajne niezrozumienie specyfiki postsowieckiej wykazał Thomas Pickering, wieloletni amerykański dyplomata, także w stolicy Rosji. Głos eksperta w sprawie tej wojny został opublikowany przez jedno z najbardziej prestiżowych na świecie pism zajmujących się stosunkami międzynarodowymi – „Foreign Affairs”². Autor proponował rozwiązania pokojowe absolutnie zbieżne z postulatami Putina: np. uczynienie z języka rosyjskiego języka urzędowego na Ukrainie albo przeprowadzenie referendum (sic!) na okupowanych terytoriach, by mieszkańcy – przecież sterroryzowani, wysiedlani, mordowani i torturowani – wypowiedzieli się w sprawie przynależności swoich ziem. Jak bardzo amerykański intelektualista wykazał się ignorancją, wskazuje fakt, że porównał on kwestie językowe na Ukrainie do statusu języka francuskiego w jednym ze stanów Kanady – Quebecu.

Taka postawa zdarzała się często np. w okresie zimnej wojny, gdy zachodni komentatorzy traktowali Związek Sowiecki i kraje satelickie jako zwyczajne państwa, być może z innym ustrojem, ale przestrzegające politycznych i dyplomatycznych standardów. Trochę to przypomina naiwność Johna F. Kennedy’ego, gdy w 1962 r. uwierzył Nikicie Chruszczowowi, że ten nie będzie umieszczał na Kubie broni ofensywnej – gdy I sekretarz KPZS właśnie to robił. „Nie może mi tego zrobić” – miał mówić amerykański prezydent do McGeorge’a Bundy’ego, gdy sowiecki przywódca już dawno posłał okręty z raketami średniego zasięgu na wyspę Fidela Castro. Także i dzisiaj zachodnim komentatorom zdarza się lekceważyć skalę rosyjskiej polityki dezinformacyjnej i wielopoziomowości jej kłamstw i politycznych zagrywek. Amerykańska sowietolog i kremlinolog Amy Knight zauważyła kiedyś, że władza tajnych służb (a co za tym idzie – skala dezinformacji) jest dziś w Rosji większa niż w czasach sowieckich. To właśnie ze względu na specyfikę wroga dziennikarze z demokratycznych krajów popełniali szereg błędów poznawczych, a opierając się na tym, „co widzieli”, paradoksalnie wypaczali złożoną wojenną rzeczywistość. Trudno więc dać się przekonać argumentowi, że dostęp korespondentów wojennych do szerokiej gamy miejsc i sytuacji pomagał w wojnie informacyjnej, jaką Kreml toczy z cywilizowanym światem.

² T.R. Pickering, *How to Prepare for Peace Talks in Ukraine*, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/how-prepare-peace-talks-ukraine> [dostęp: 22 marca 2023 r.].

Wadliwe rozwiązania

Warto jednak wrócić do wadliwości rozwiązań ukraińskich władz wobec zagranicznych mediów. Teoretycznie sprawa była prosta – dla wjazdu do „czerwonej strefy” potrzebna była zgoda lokalnej cywilno-wojennej administracji. I oto pojawiał się szereg problemów natury informacyjnej i biurokratycznej. Jak znaleźć urzędnika czy oficera odpowiedzialnego za dany odcinek działań wojennych? Na stronach internetowych informacje były często nieaktualne, także żołnierze i oficerowie nie byli poinstruowani, do kogo kierować zapytania od zagranicznych redakcji. W Zaporozżu przypadkowy żołnierz pokierował ekipę telewizji wPolsce.pl do właściwego urzędu i do osoby faktycznie odpowiedzialnej za media, ale okazało się, że wręcz przekroczył swoje kompetencje. Rzecznik prasowy był zdziwiony, że został znaleziony w miejscu przecież utajnionym dla opinii publicznej. Innym razem, w Nikopolu, odsyłano nas do kolejnych urzędników i oficerów prasowych, zniecierpliwionych, że ktoś ich niepokoi. Szczególnie nieadekwatne było staranie się o konkretne zgody w Donbasie, w Kramatorsku, gdzie nie sposób było – ze zrozumiałych względów tajemnicy wojskowej – odnaleźć lokalnych władz (30 km dalej trwał zagorzały bój pod Bachmutem i Kramatorsk był jednym z celów regularnych ostrzałów rosyjskich) czy jakiegokolwiek kontaktu do nich. Wreszcie, otrzymując numery telefonów do kolejnych rzekomo odpowiedzialnych za akredytacje urzędników, otrzymaliśmy kontakt do zupełnie przypadkowego oficera, zdziwionego, że ktokolwiek dysponuje jego numerem telefonu.

Bywały oczywiście pozytywne przykłady działania – np. zgłoszenie przyjazdu mediów do wyzwolonego Lymana odbywało się za wypełnieniem online prostej ankiety i potwierdzeniem dokumentów, ale różnaitość procedur w różnych miejscach walczącego kraju uczyniła z rozwiązania centralnych władz istną dżunglę przepisów, kontaktów i procedur. W obliczu tych paraliżujących rozwiązań znowu powrócono do elastycznej improwizacji.

Współpraca z Ukraińcami

W opisie panoramy medialnych realiów nie wolno pominąć ciekawego przypadku skutecznego koordynowania działań korespondentów wojennych z Charkowa. Powstające tam od pierwszych tygodni Centrum Medialne Ukraina było oddolną inicjatywą grupy ukraińskich wolontariuszy, którzy poprzez zbieranie informacji i kontaktów do miejscowych aktywistów i oficerów z jednej strony i do korespondentów wojennych z drugiej stworzyli grupę (stan na kwiecień 2023) około 800 dziennikarzy z całego świata. Centrum Medialne Ukraina zaprasza na współorganizowane przez siebie wydarzenia (np. prezentacja manufaktur wyrabiających siatki maskujące), umożliwia spotkania z wojskowymi i odwiedzanie miejsc w obwodzie charkowskim, gdzie mają miejsce wojenne wydarzenia. To Centrum Medialne, zachowując np. dyskrecję w kwestii miejsc ostrzałów, informowało

o takich zniszczeniach, które były warte pokazania widzom i czytelnikom, a których ujawnienie nie zagrażało bezpieczeństwu Charkowa. Do tego ekipa Centrum Medialnego Ukraina ułatwiała lokowanie ekip dziennikarskich w mieście i wymianę doświadczeń. Wartość tej pracy była tak znaczna i tak bardzo wyróżniała się na tle większości niezbyt komunikatywnych oficerów prasowych, że w tym charkowskim ośrodku zaczęto także wymieniać się informacjami dotyczącymi wydarzeń w innych obwodach.

Charków stał się MedHubem całej przyfrontowej Ukrainy!

W obliczu biurokratycznej ściany i zbywania przez oficerów prasowych dziennikarze znaleźli swoje własne ścieżki docierania do „czerwonej strefy”, ponad potrzeby rozciągniętej na rozległe, często całkiem bezpieczne terytoria. Większe redakcje często przebijały się przez mur procedur, niektórzy ograniczali się do miejsc bardziej oddalonych od frontu, wreszcie część nie odpuściła przyfrontowych miejscowości. I tak oto znowu trzeba było polegać na elastyczności więzi międzyludzkich, jak to zwykle bywa, gdy system zawodzi. Jednak w docieraniu do miejsc szczególnych wydarzeń Polacy automatycznie dysponowali specjalnym dokumentem zwiększającym szanse na dotarcie do swoich celów. Tym dokumentem był polski paszport.

Polscy bracia na Ukrainie

Polska w oczach Ukraińców stała się najbliższym przyjacielem i sojusznikiem ich kraju. Jak wynika z badań przeprowadzonych pod koniec 2022 r. przez Centrum Mieroszewskiego³, aż 73% obywateli broniącego się kraju poprawiło swoją – i tak zazwyczaj dobrą – opinię o Polakach. Po 2014 r. kilka milionów Ukraińców przyjechało do Polski w celach zarobkowych, a po 24 lutego 2022 r. przez nasz kraj przejechało przynajmniej 5 milionów Ukraińców, w tym 3 miliony zostały w Polsce, doświadczając pomocy, korzystając z bezpłatnych usług, przyjęcia pod dach, zapewnienia wyżywienia, odzieży i przede wszystkim – bezpieczeństwa. Skoro w ostatniej dekadzie około 20% naszych wschodnich sąsiadów odwiedziło Polskę, a w warunkach wyjątkowej, wojennej potrzeby, Rzeczpospolita okazała wielopoziomowe wsparcie, to wśród obrońców przed rosyjską inwazją pojawiła się naturalna potrzeba wyrażenia wdzięczności. Każdy polski wolontariusz czy dziennikarz na Ukrainie musiał usłyszeć słowa podziękowania dla całego społeczeństwa nad Wisłą – takich gestów dokonywali przypadkowi ludzie: sprzedawcy, urzędnicy, współlokatorzy, a przede wszystkim żołnierze różnych formacji. Z perspektywy Polaka, który spędził na Ukrainie ponad 160 dni, odbieranie kolejnych prośb o przekazywanie kolejnych podziękowań stało się – przyjemną, to prawda, ale jednak – rutyną.

³ *Sondaż Polska i Polacy oczami Ukraińców*, Centrum Mieroszewskiego, <https://mieroszewski.pl/programy/badania-opinii-publicznej/polska-i-polacy-oczami-ukraincow> [dostęp: 22 marca 2023 r.].

Ukraińcy nie rzucali słów na wiatr. Na trasie z Kramatorska do Pokrowska w sierpniu 2022 r. kierowca nie wziął od polskich pasażerów wcześniej umówionej zapłaty. W Wowczańsku, 4 kilometry od granicy z Rosją, mieszkaniec miasteczka odwiózł polskich dziennikarzy do Staryj Sałtiwa, bo zorientował się, że nie mają już powrotnego transportu. W miejscowości Oster przyjęto całą czteroosobową ekipę polskich mediów na nocleg z wyżywieniem, by pomóc jej dostać się do obleganego Czernihowa. W tej samej miejscowości lokalna aktywistka poprosiła o nagranie jej podziękowania dla 8-letniej dziewczynki Emilki Dudzik, która do darów pomocy humanitarnej dołączyła rysunek obrazujący polsko-ukraińską przyjaźń. Kierownik pociągu z Połtawy do Charkowa przyjął polskich pasażerów do zamkniętego dla cywilów pociągu. Te przypadkowe przykłady spontanicznej życzliwości były powtarzane na większą skalę przez wojskowych. Jeden z oficerów w pierwszych dniach wojny dopuścił polskiego dziennikarza, piszącego te słowa, na dach kijowskiego budynku, na którym znajdowały się radary obrony przeciwlotniczej, czyli kluczowego miejsca dla obrony stolicy i całej Ukrainy. Warunkiem wizyty była obietnica, że nie będzie robił on zdjęć i publikował informacji na temat lokalizacji tego ważnego miejsca. Dla Polaków naginano procedury, wierząc że „przecież Polak nie zaszkodzi, skoro pomaga”. We wrześniu przepuszczono nas przez Izium, wówczas wymagający specjalnych dokumentów do przejazdu, ale i w tym wypadku wystarczyła nie przepustka, a polski paszport. Udało się uniknąć też wielu objazdów, gdy puszczano nas przez tereny objęte ścisłą tajemnicą wojskową – wystarczyło ustne zapewnienie o dyskrecji. Po zamkniętej trasie Izium–Słowiańsk, jesienią 2022 r., również udawało się przejechać za okazaniem polskiego dokumentu tożsamości. Oczywiście ta życzliwość nie nadwyrężała bezpieczeństwa spraw wojskowych, nie przesadzano w tym dostępie do miejsc i wydarzeń, nie pozwalano na przykład fotografować przypadkowo napotkanych Himarsów bez wcześniejszej konsultacji i zgody dowództwa – ale to właśnie oficerowie życzliwie odnosili się do różnych prośb ze strony polskich ekip. Dzięki temu wiele z nich trafiało do Bachmutu, Biłohoriwki, Kreminnej czy do innych miejsc na linii frontu.

Polscy dziennikarze i ukraińscy żołnierze zawierali pewien rodzaj braterstwa broni, choć nie chodziło tu o karabiny, ale o inny oręż: prawdę. W tej wojnie nie trzeba przecież przejawiać wydarzeń, by zrobić wrażenie na odbiorcach, bo rosyjskie zbrodnie wykraczają poza wyobrażenia cywilizowanych ludzi. Okrucieństwa rosyjskie wobec mieszkańców Buczy i Irpienia, masowe groby w lesie iziumskim, gwałty w Słobodzie, deportacja ludności z okupowanych terytoriów, trzymanie 300 ludzi w jednej szkolnej piwnicy w Jahidnem, grabieże na niesłychaną skalę, porzucanie ciał własnych poległych – świat codziennie dowiaduje się o nowych bestialstwach agresora. Gdy więc ludzie mediów i ukraińscy mundurowi porozumieli się co do wspólnoty celów, możliwości dziennikarzy stawały się większe, a poznawanie sytuacji wojennej Ukrainy głębsze i niestandardowe.

Polski i ukraiński kod kulturowy

Analogie pomiędzy polskim losem po 1 września 1939 r. a pierwszymi miesiącami rosyjskiej inwazji na Ukrainę zdają się być oczywiste. Wymownym przykładem była wystawa zorganizowana latem 2022 r. w Warszawie, a jesienią w Kijowie. Tematem ekspozycji był los dwóch miast: „Warszawa–Mariupol – miasta ruin, miasta walki, miasta nadziei”. Porównanie dwóch zupełnie zniszczonych ośrodków – jednego przez hitlerowskie Niemcy, a drugiego przez putinowską Rosję, odbiło się echem w mediach społecznościowych i wśród napotykanym żołnierzom. Temat polskiej stolicy zniszczonej w trakcie powstania i odbudowanej po wojnie pojawiał się m.in. w kontekście rozmów o odbudowie Ukrainy po wojnie. Dzięki wystawie, komentarzom na jej temat w mediach oraz czasem dzięki wiedzy samych Ukraińców, którzy będąc wcześniej w Warszawie, sami poznali historię polskiej stolicy, gość z Polski wydawał się być dobrym punktem odniesienia w pytaniach o to, czy da się postawić na nogi tak zrujnowany rosyjskimi rakietami kraj. Te wspólne kody kulturowe opierały się także na pamięci historycznej o Rzeczpospolitą szlachecką albo też na bezprecedensowym dla Ukraińców przykładzie Polski jako sukcesu gospodarczego i społecznego. Tych więzi polsko-ukraińskich było więcej i nawet rzadko pojawiający się temat przedwojennego nacjonalizmu skupionego wokół Stepana Bandery nie był powodem sporów, a jedynie pogłębionych refleksji (Ukraińcy, nawet ci, którzy odwołują się do tradycji UPA, nie wykazują się kultem rzezi z 1943 r., ale niewiedzą na ten temat) czy wymiany poglądów.

Trudno uniknąć jednoznacznego stwierdzenia, że brutalna inwazja rosyjska przyniosła m.in. takie dobro jak polsko-ukraińskie zbliżenie.

Doświadczenie polskich dziennikarzy, wolontariuszy i polityków, którzy odwiedzali wojenną Ukrainę, ma wiele zbieżnych punktów i obserwacji. Pomiędzy naszymi narodami stało się coś bardzo ważnego, coś, co przełamało biurokratyczny imposybilizm, historyczne zaszczości i polityczne podziały oraz okazało się odporne na dobrze doinwestowaną rosyjską agenturę i dezinformację. Jedną kwestią jest skala tego zjawiska, którą ocenią przyszłe pokolenia. Drugą kwestią jest umiejętność obu stron – polskiej i ukraińskiej – do przełożenia tego obustronnego zbliżenia na taką instytucjonalną współpracę, która tych przyszłych pokoleń doczeka.

Jakub Maciejewski – publicysta tygodnika „W Sieci” i portalu wPolityce.pl, związany z krakowskim dwumiesięcznikiem „Arcana”. Zajmuje się historią, lewicowymi ideologiami, a także relacjami z wojennej Ukrainy. Ostatnią książkę „Wojna. Reportaż z Ukrainy” wydał w listopadzie 2022 r.

Bibliografia

- Khurshudyan I., Sonne P., DeYoung K., *Ukraine short of skilled troops and munitions as losses, pessimism grow*, <https://www.washingtonpost.com/world/2023/03/13/ukraine-casualties-pessimism-ammunition-shortage/>.
- Pickering T.R., *How to Prepare for Peace Talks in Ukraine*, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/how-prepare-peace-talks-ukraine>.
- Sondaż Polska i Polacy oczami Ukraińców*, Centrum Mieroszewskiego, <https://mieroszewski.pl/programy/badania-opinii-publicznej/polska-i-polacy-oczami-ukraincow>.

Україна під час війни очима іноземного кореспондента

Тринадцять місяців після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну ситуація іноземних журналістів настільки ускладнилося, що в деяких медійних колах розпочалася публічна дискусія щодо доступу військових кореспондентів до так званої «червоної зони», тобто місць, які вважаються недоступними для преси чи телебачення. Позиції із цього приводу варіювалися від офіційних заяв про стурбованість безпекою журналістів («червона зона» стосувалася місць бойових дій) до заяв неурядових організацій про обмеження свободи слова чи необхідність розширення роботи незалежних медіа (Жанна Кавальє, директорка відділу Східної Європи та Азії організації «Репортери без кордонів»). Втім, офіційні спори оминали те, що було проблемою для обох сторін і про що жодна з них не хотіла говорити вголос: компетентність медійників у воєнних умовах.

Початок вторгнення: гнучка імпровізація

У перші місяці війни становище журналістів здавалося бути неврегульованим і залишало багато свободи військовим на блокпостах, які часто використовували «здоровий глузд» при пропуску журналістів, просто вирішуючи, чи достатньо безпечно це місце, або перевіряючи ставлення медійників: чи знали вони, куди їдуть, з якими ризиками це пов'язано, чи є вони компетентними та чи мають вони достатньо обладнання (наприклад, бронезилети, відповідний автомобіль). Не варто недооцінювати їхній суб'єктивізм – адже ті ж солдати після поверхневої перевірки документів оцінювали, чи не була поведінка підконтрольного настільки дивною, що він міг бути диверсантом, підсланим російськими спецслужбами. Якщо хтось за двома реченнями здатний впізнати терориста, тим більше він розпізнає компетентність журналіста.

Через кілька тижнів після початку вторгнення розпочалися масові перевірки, чи людина, яка називає себе журналістом, має не лише прескарту, але й акредитацію від Міноборони. Як і в інших випадках, сам документ Міноборони України вирішував

не все – хоча в ньому було чітко зазначено, що його наявність дає право пересуватися також під час комендантської години, патрульні могли відправити журналістів у готель або заборонити їм проїзд вночі. Ця гнучкість давала певну перевагу великим редакціям відомих медіа, а також польським групам – про це пізніше. Початок повномасштабної російської атаки створив атмосферу ніби тимчасовості воєнного стану, тому домовленості між військовими та журналістами тоді були більш гнучкими. Якщо зруйнований міст в Ірпіні під Києвом був стандартним пунктом для преси, куди пускали за прескартою, то харківська Салтівка – район, який постійно обстрілювався та за яким вже стояли російські війська, був виключений з доступу сторонніх осіб. Втім, навіть у цю північно-східну частину міста можна дістатися в конвої військових, які прихильно ставилися до присутності журналістів. Українські військові загалом висловлювали розуміння ролі медіа, які – оприлюднюючи масштаби та беззаконня цього вторгнення – сприяли українській стороні, впливаючи на західне суспільство та владу, наприклад, країн НАТО, щоби підтримати країну, яка обороняється, оскільки її громадяни готові до боротьби та успішно протистоять атакам. Здавалося, що іноземні медіа та українське суспільство діяли в спільних інтересах.

Зменшення ентузіазму до медіа

З часом це почало змінюватися. Журналістів перестали сприймати з таким ентузіазмом із двох причин.

Першою, природною і самодостатньою причиною була зміна характеру війни і виснаження українців довготривалою війною. В Україні на той час були редакції абсолютно з усього цивілізованого світу, які випускали матеріали як про солдатів, так і про цивільних, про інфраструктуру, побут та на багато інших тем. Журналісти почали дублювати теми, відвідувати одні й ті самі місця, а багато українців, даючи інтерв'ю, повідомляли, що раніше вже спілкувалися з іншим телебаченням чи газетою. Військові також уже мали досвід спілкування з різними медійниками, і зустріч з наступними військовими кореспондентами вже не була ексклюзивною, унікальною, розповідь про ситуацію українського суспільства під час війни перестала бути унікальною можливістю. Так чи інакше, київська влада створила свої ефективні канали комунікації із Заходом, тож – в очах багатьох українців – журналісти перестали бути такими корисними.

Проте була ще одна причина ускладнення роботи журналістів, і саме про неї жодна сторона не хоче говорити. Серед великої групи редакцій з усього світу з'явилися і ті, які своєю поведінкою загрожували безпеці українців, зокрема військових, особливо через публікацію фото, за якими росіяни могли ідентифікувати місце зйомок матеріалу. Кілька днів після публікації німецького репортажу про тренувальний

табір для іноземців у Яворові під Львовом об'єкт обстріляли – загинуло 35 осіб, 134 було поранено. Більше того, згодом у коментарях з'явилася думка, що це може бути провина українців, а не журналістів, тому це завдало шкоди іміджу армії та відлякувало потенційних добровольців. У травні 2022 року до штабу Першого добровольчого мобільного шпиталю ім. Пирогова у Слов'янську потрапили журналісти одного з німецьких телеканалів. Під час інтерв'ю в їхніх кадрах часто з'являлися фрагменти будівлі, де жили та працювали лікарі та фельдшери. Публікація таких матеріалів загрожувала б можливістю легко ідентифікувати місце перебування добровольців ПДМШ. Лише втручання охорони закладу змусило медійників прибрати невідповідні кадри, але така поведінка викликала роздратування українців, для яких незначна помилка західних гостей могла означати загибель та ослаблення захисників.

Так само специфіка окремих медіа та концепції ЗМІ розходилися з цілями багатьох інституцій, які погоджувалися пустити журналістів на свою територію. У військовому шпиталі в Харкові одна зі знімальних телевізійних груп із Італії досить настирливо здобувала інформацію від поранених, що створювало незручності у деяких пацієнтів та їхніх родин. Наприклад, не кожен солдат, який втратив руку чи ногу, будучи здоровим і справним чоловіком двома днями раніше, хотів розповісти про свою трагедію перед камерами, а з іншого боку, йому доводилося мати справу з мисливцями за сенсаціями та людськими драмами. Тоді відбувалося зіткнення різних намірів.

Компанія журналістів була клопітлива через неуважність або відсутність військової підготовки. Сам автор цих слів розумів, що під час військової розвідки на Донбасі в підрозділі майора з псевдонімом «Чорний», був найслабшою ланкою, яка потребувала особливої уваги та спеціальних вказівок, як діяти під час маршу через пусті райони на Ізюмському фронті. Поблажливості українських офіцерів у цьому випадку виявилось достатньо, але треба відверто визнати, що цивільні особи із журналістськими посвідченнями часто були просто перешкодою для добре навчених і перевтомлених українських військових, які жили в постійному стресі.

Журналістам, які вимагають розширення прав у зоні бойових дій, важко визнати, що їхня професійна група іноді просто заважає українським військовим чи мирним жителям. З іншого боку, українська влада теж не піднімала цей аргумент, мабуть, не бажаючи відштовхувати такого важливого посередника із західною громадською думкою, як медіа – тому в офіційній дискусії на цю тему з'являлися або аргументи про «свободу преси», або про «безпеку військових кореспондентів». Однак можна ризикнути ствердження, що обидві сторони тут не щирі, а публічні аргументи були лише приводами та підмінними проблемами.

Винні дві сторони

Проте прийняте українською владою рішення виявилось дуже хибним. Створення цілого списку «червоних зон для медіа» надмірно обмежило доступ до десятків ключових для розуміння нюансів цієї війни місць – закрито доступ, наприклад, до Нікополя чи Ізюма у вересні, Херсона у перші дні після звільнення, або Бахмута з осені 2022 року. В останньому випадку заборона була зрозумілою – місто стало місцем найзапекліших боїв з початку XXI століття, але інші приклади? Ізюм, який повертався до життя після трьох місяців окупації. Спокійний і безпечний Нікополь? Напевно справжньою причиною обмежень була не безпека журналістів, але безпека інформації від журналістів.

З іншого боку, багато журналістів почали перебільшувати, коли запевняли, що в цій «інформаційній війні» вони дають змогу правді перемогти. Мало хто із журналістів, особливо з країн, де в минулому не домінував Радянський Союз, розуміли, що російська брехня є багатожаровою, має складні та благородні прикриття та виправдання і користується гігантською асиметрією доступу до інформації. Так, автори *The New York Times* чи *BBC* могли збирати інформацію з українського боку фронту – також отримуючи інформацію про слабкість чи виснаженість української армії, а доступ до ситуації з боку окупантів, який був менше ніж нульовим – був предметом дезінформації та державної пропаганди брехні.

Нестійкі до дезінформації

Отже, коментатори робили однобічні і неправдиві висновки. Однією з американських статей, яка спричинила широкий резонанс у Польщі та створила враження, що українське командування має погані наміри щодо західних союзників, а також приховує масштаби свого виснаження, будучи нездатним до контрнаступу, став текст Ізабель Хуршудян, Пола Сонне та Карена ДеЯнга¹, опублікований у «*The Washington Post*». На основі розмови з одним, буквально одним фронтовим офіцером і кількома посадовцями, в тому числі анонімними, журналісти дійшли висновку, що Україна не в змозі продовжувати ефективну боротьбу. У ситуації, коли допомога європейських країн залежить від оцінки шансів України, такі тексти явно б'ють по обороноздатності атакованої країни. Це тим більше дивно, що до вторгнення Хуршудян була кореспонденткою *Washington Post* у Москві, тож мала знати тонкощі інформаційної війни та бути обережною, екстраполюючи одну історію на правило, яке стосується мільйона озброєних українців. Схоже максимальне нерозуміння

¹ I. Khurshudyan, P. Sonne, K. DeYoung, *Ukraine short of skilled troops and munitions as losses, pessimism grow*, <https://www.washingtonpost.com/world/2023/03/13/ukraine-casualties-pessimism-ammunition-shortage/> [доступ станом на: 22 марта 2023 r.].

пострадянської специфіки продемонстрував і Томас Пікерінг, американський дипломат із багаторічним стажем роботи також у російській столиці. Голос експерта щодо цієї війни оприлюднив один із найавторитетніших у світі журналів, що займаються міжнародними відносинами – «Foreign Affairs»². Автор пропонував мирні рішення, які абсолютно відповідали постулатам Путіна: наприклад, зробити російську мову державною в Україні, або провести референдум (пхах!) на окупованих територіях, щоб мешканці – до речі затероризовані, переміщені, яких вбивали й катували – висловили свою думку про приналежність їхніх земель. Наскільки американський інтелектуал показав своє невігластво, свідчить те, що він порівнював мовні питання в Україні зі статусом французької мови в одній з канадських провінцій – Квебеку.

Таке ставлення було поширеним, наприклад, під час холодної війни, коли західні коментатори розглядали Радянський Союз і його країни-сателіти як звичайні держави, можливо, з іншою політичною системою, але які дотримуються політичних і дипломатичних стандартів. Це чимось нагадує наївність Джона Ф. Кеннеді, коли він у 1962 році повірив Микиті Хрущову, що той не буде розміщувати наступальну зброю на Кубі, коли перший секретар КПРС саме це робив. «Він не може мені цього зробити», – нібито сказав американський президент МакДжорджу Банді, коли радянський лідер давно відправив кораблі з ракетами середньої дальності на острів Фіделя Кастро. Також сьогодні західні коментатори іноді недооцінюють масштаби російської дезінформаційної політики та багаторівневість її брехні й політичних ігор. Американська радянолог і кремлінолог Емі Найт якось сказала, що влада спецслужб (а, отже, і масштаби дезінформації) сьогодні в Росії більші, ніж за радянських часів. Саме через специфіку ворога журналісти з демократичних країн допустили низку когнітивних помилок, а на основі «побаченого» парадоксальним чином спотворювали складну реальність війни. Тому аргумент, що доступ військових кореспондентів до широкого кола місць і ситуацій допоміг в інформаційній війні, яку Кремль веде проти цивілізованого світу, не є дуже переконливим.

Вадливі рішення

Проте варто повернутися до неправильності рішень української влади щодо іноземних медіа. Теоретично справа була проста – для доступу в «червону зону» потрібна була згода місцевої військово-цивільної адміністрації. Отже, виникла низка інформаційно-бюрократичних проблем. Як знайти посадовця або офіцера, відповідального за певну територію бойових дій. Інформація на сайтах часто була застарілою, а солдати та офіцери не мали вказівок, до кого звертатися із запитом

² T.R. Pickering, *How to Prepare for Peace Talks in Ukraine*, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/how-prepare-peace-talks-ukraine> [доступ станом на: 22 марта 2023 r.].

від іноземних редакцій. У Запоріжжі випадковий військовий скерував телевізійну групу wPolsce.pl до відповідного управління та до відповідального за медіа, але виявилося, що він навіть перевищив свої повноваження. Прессекретар був здивований, що його знайшли в місці, яке мало ж бути засекреченим для громадськості. Іншого разу в Нікополі нас скеровували до чергових посадовців і пресофіцерів, які нервували, що хтось їм заважає. Особливо неадекватно було шукати конкретних згод на Донбасі, у Краматорську, де неможливо було – зі зрозумілих причин військової таємниці – знайти місцеву владу (за 30 км тривали запеклі бої під Бахмутом і Краматорськ був однією з цілей регулярних російських обстрілів) або будь-яким чином із нею зв'язатися. Нарешті, отримуючи номери телефонів посадовців, нібито відповідальних за акредитацію, ми здобули контакт абсолютно випадкового офіцера, здивованого, що хтось взагалі має його номер телефону.

Були, звісно, і позитивні приклади дій – наприклад, заявка про візит медіа у звільнений Лиман подавалася шляхом заповнення простої онлайн-анкети та підтвердження документів, але різноманітність процедур у різних частинах воюючої країни зробила з рішення центральних органів влади – справжні джунглі правил, контактів і процедур. Перед обличчям цих паралізуючих рішень відновилася гнучка імпровізація.

Співпраця з українцями

В описі панорами медійних реалій не можна оминати цікавий випадок ефективною координації діяльності військових кореспондентів із Харкова. Медіацентр Україна, який був створений там із перших тижнів, був ініціативою, що йшла знизу, групи українських волонтерів, які, збираючи інформацію та контакти місцевих активістів та офіцерів з одного боку, та військових кореспондентів з іншого, створили групу (станом на квітень 2023 року) з близько 800 журналістів з усього світу. Медіацентр Україна запрошує на заходи, які він співорганізовує (наприклад, презентація мануфактури з виробництва маскувальних сіток), проводить зустрічі з військовослужбовцями та проводить візити в місця воєнних подій Харківської області. Цей Медіацентр, наприклад, тримаючи в таємниці місця обстрілів, повідомляв про такі знищення, які варто було б показати глядачам і читачам, а розголошення яких не загрожувало б безпеці Харкова. Крім того, команда Медіацентру Україна сприяла розміщенню журналістських груп у місті та обміну досвідом. Цінність цієї роботи була настільки значною і вирізнялася з-поміж більшості не надто комунікабельних пресофіцерів, що в цьому харківському центрі також почали обмінюватися інформацією про події в інших областях.

Харків став МедХабом всієї прифронтової України!

Зіштовхнувшись із бюрократичною стіною та відсилення пресофіцерами, журналісти знайшли власні шляхи потрапити до «червоної зони», яка простягається без потреби на величезні, часто цілком безпечні території. Більші редакції часто пробивали стіну процедур, деякі обмежувалися віддаленішими від фронту місцями, врешті, деякі не відмовлялись від прифронтових міст. І знову доводилось покладатися на гнучкість міжлюдських відносин, як це зазвичай буває, коли система дає збій. Однак у потраплянні до місць особливих подій, поляки автоматично мали спеціальний документ, що збільшував шанси на досягнення мети. Цим документом був польський паспорт.

Брати поляки в Україні

В очах українців Польща стала найближчим другом і союзником їхньої країни. Згідно з дослідженням, проведеним наприкінці 2022 року Центром Мєрошевського³, аж 73% громадян України покращили свою – зазвичай і так хорошу – думку про поляків. Після 2014 року кілька мільйонів українців приїхали до Польщі на заробітки, а після 24 лютого 2022 року через нашу країну проїхало щонайменше 5 мільйонів українців, у тому числі 3 мільйони залишилися в Польщі, отримуючи допомогу, користуючись безплатними послугами проживання, харчування, одягом та, передусім, безпекою. Оскільки за останнє десятиліття близько 20% наших східних сусідів відвідали Польщу, а в умовах надзвичайних військових потреб саме Польща виявила багаторівневу підтримку, серед захисників від російської навали виникла природна потреба висловити вдячність. Кожному польському волонтеру чи журналісту в Україні доводилося чути слова подяки всьому польському суспільству – такі жести робили випадкові люди: продавці, садівники, співмешканці, а насамперед солдати різних формувань. З погляду поляка, який провів в Україні понад 160 днів, отримувати чергові прохання передавати подяку стало – правда, приємною, але все ж – рутинною.

Українці не кидали слів на вітер. На маршруті з Краматорська в Покровськ у серпні 2022 року водій не взяв із польських пасажирів попередньо домовлену оплату. У Вовчанську, за 4 кілометри від кордону з Росією, мешканець містечка підвіз польських журналістів до Старого Салтіва, бо зворотного транспорту у них уже немає. У місті Остер всю групу польських медіа з чотирьох осіб розмістили на ніч зі сніданком, щоб допомогти їм дістатися до оточеного Чернігова. У цьому ж місті місцева активістка попросила записати подяку 8-річній дівчинці Емілці Дудзік, яка до гуманітарної допомоги додала малюнок із зображенням польсько-української дружби. Начальник потяга Полтава-Харків зустрічав польських пасажирів у закритому для цивільних поїзді. Ці випадкові приклади

³ *Sondaż Polska i Polacy oczami Ukraińców, Centrum Mieroszewskiego*, <https://mieroszewski.pl/pro-gramy/badania-opinii-publicznej/polska-i-polacy-oczami-ukraincow> [доступ станом на: 22 marca 2023 r.].

спонтанної доброзичливості повторювались у більших масштабах військовими. У перші дні війни один з офіцерів допустив польського журналіста, який пише ці слова, на дах будинку в Києві, де були розташовані радари ППО, тобто в ключове місце для оборони столиці та всієї України. Умовою візиту була обіцянка, що він не буде фотографувати та публікувати інформацію про місцезнаходження цього важливого місця. Для поляків «натягувались» процедури, вважаючи, що «поляк не зашкодить, раз допомагає». У вересні нас пустили через Ізюм, для проїзду через який тоді були потрібні спеціальні документи, але в цьому випадку вистачало не перепустки, а польський паспорт. Також вдалося уникнути багатьох об'їздів, коли нас пропускали через зони суворої військової таємниці – достатньо було усних запевнень у збереженні таємниці. На закритій трасі Ізюм-Слов'янськ восени 2022 року також можна було проїхати, пред'явивши польське посвідчення особи. Звісно, ця доброзичливість не підірвала безпеки військових справ, з доступом до місць і подій не перебільшували, наприклад, не дозволялося фотографувати випадково зустрінутих Німців без попередньої консультації та згоди командування – але саме офіцери були люб'язними до різних прохань польських груп. Завдяки цьому багато з них потрапляли у Бахмут, Білогіровку, Кремінну чи інші місця на лінії фронту.

Польські журналісти та українські військові створили своєрідне братерство по зброї, хоча йшлося не про гармати, а про іншу зброю – правду. У цій війні немає потреби перебільшувати події, щоб справити враження на глядача, адже російські злочини виходять за межі уяви цивілізованих людей. Звірства росіян над мешканцями Бучі та Ірпеня, масові поховання в Ізюмському лісі, згвалтування в Слободі, депортація людей з окупованих територій, утримання 300 осіб в одному шкільному підвалі в Ягідному, грабунки в безпрецедентних масштабах, залишення тіл власних полеглих – світ дізнається про нові звірства агресора. Тож коли медійники та українські військові дійшли до порозуміння щодо спільної мети, можливості журналістів стали більшими, а пізнання воєнної ситуації в Україні – глибшим і нестандартним.

Польський і український культурний код

Аналогії між польською долею після 1 вересня 1939 року та першими місяцями російського вторгнення в Україну здаються бути очевидними. Показовим прикладом стала виставка, організована влітку 2022 року у Варшаві, а восени в Києві. Темою виставки стала доля двох міст: «Варшава-Маріуполь – міста руїн, міста боротьби, міста надії». Порівняння двох повністю знищених центрів – одного гітлерівською Німеччиною, а іншого – путінською Росією – викликало резонанс у соціальних мережах та серед військових. Тема польської столиці, зруйнованої під час повстання та відбудованої після війни, з'явилася, зокрема, у контексті розмов про відбудову

України після війни. Завдяки виставці, коментарям про неї в медіа, а іноді й завдяки обізнаності самих українців, які були раніше у Варшаві, вони самі дізналися про історію польської столиці, а гість із Польщі здався гарним орієнтиром в питаннях про те, чи можна поставити на ноги так зруйновану російськими ракетами країну. Ці спільні культурні коди базувалися також на історичній пам'яті шляхетської Речі Посполитої, або на безпрецедентному для українців прикладі Польщі як економічно-соціального успіху. Цих польсько-українських зв'язків було більше, і тема довоєнного націоналізму, зосередженого навколо Степана Бандери, яка з'являлася нечасто, не створювала суперечок, а лише поглиблені рефлексії (українці, навіть ті, хто посилається на традиції УПА, не демонструють культ масового вбивства в 1943 року, але мають про це недостатньо знань) або обмін думками.

Важко уникнути однозначного твердження, що жорстоке російське вторгнення принесло, зокрема, таке добро, як польсько-українське зближення.

Досвід польських журналістів, волонтерів і політиків, які відвідали Україну під час війни, має багато спільних пунктів і спостережень. Між нашими народами сталося щось дуже важливе, що пододало бюрократичну немічність, історичні конфлікти та політичний розподіл та виявилось стійким до добре фінансованої російської агентури й дезінформації. Перше питання полягає в масштабах цього явища, про яке судитимуть майбутні покоління. Друге питання – це здатність обох сторін – польської та української – перенести це взаємне зближення в таку інституційну співпрацю, яка доживе до майбутніх поколінь

Якуб Мачеєвський – публіцист тижневика «W Sieci» та порталу wPolityce.pl, пов'язаного з краківським двомісячником «Arcana». Займається історією, лівими ідеологіями, а також репортажами з охопленої війною України. Останню книгу «Війна. Репортаж з України», видав у листопаді 2022 року.

Бібліографія

Khurshudyan I., Sonne P., DeYoung K., *Ukraine short of skilled troops and munitions as losses, pessimism grow*, <https://www.washingtonpost.com/world/2023/03/13/ukraine-casualties-pessimism-ammunition-shortage/>.

Pickering T.R., *How to Prepare for Peace Talks in Ukraine*, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/how-prepare-peace-talks-ukraine>.

Sondaż Polska i Polacy oczami Ukraińców, Centrum Mieroszewskiego, <https://mierzowski.pl/programy/badania-opinii-publicznej/polska-i-polacy-oczami-ukraincow>.

DEZINFORMACJA I INSTRUMENTY REAGOWANIA NA NIĄ

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ТА ІНСТРУМЕНТИ РЕАГУВАННЯ НА НЕЇ

dr Yevhen Fedchenko
dyrektor Mohylańskiej Szkoły Dziennikarstwa,
twórca i redaktor naczelny portalu StopFake

Główne narracje dezinformacji kształtujące wojnę i jej wpływ na wojnę kinetyczną

Słowa kluczowe

dezinformacja, wojna kinetyczna, wojna pełnoskalowa, narracja strategiczna, wojna informacyjna, rosyjska propaganda, działania proaktywne, StopFake, fake news, przekaz medialny

Rok po rozpoczęciu rosyjskiej agresji pełnoskalowej przeciw Ukrainie można wyciągnąć pośrednie wnioski z kolejnej, być może mniej widocznej wojny – wojny informacyjnej. Niektórzy są przekonani, że Ukraina już ostatecznie wygrała wojnę informacyjną – tak przynajmniej wynika z wielu tekstów badawczych i nagłówków czołowych mediów światowych („Washington Post”, BBC, NPR itd.). Inni, wręcz przeciwnie, twierdzą, że właśnie w tym gatunku wojny nie może być ostatecznego zwycięstwa i, jak zauważył Carl von Clausewitz, nigdy się ona nie kończy.

Jest jednak jedno ważne osiągnięcie, które pozwoliło Ukrainie zdobyć strategiczną przewagę w komunikacji i następnie wykorzystać ją zarówno do budowy wewnętrznego systemu odporności (resilience), jak i do stworzenia międzynarodowej koalicji sojuszników i partnerów. To osiągnięcie to neutralizacja zawczasu rosyjskiego systemu dezinformacyjnego. Nastąpiła ona dzięki temu, że Ukraina skutecznie wykorzystwała okres od 2014 r. (od początku rosyjskiej wojny z Ukrainą) do badania: rosyjskiej doktryny wojny informacyjnej, strategii jej prowadzenia, głównych aktorów, platform udostępniania, a także badania i neutralizowania głównych narracji, które miałyby usprawiedliwić rosyjską inwazję na Ukrainę. Nie mniej istotne było także to, że Ukrainie udało się zwrócić uwagę całego świata na problem rozprzestrzeniania się i wzrostu wpływów rosyjskiej dezinformacji, wyjaśnić jej skutki i zdyskredytować jej główne narracje. I zrobić to wszystko zawczasu – na długo przed rozpoczęciem agresji w lutym 2022 r.

W ten sposób Ukraina stała się nie tylko jednym z aktywnych uczestników szerokiej koalicji międzynarodowej do walki z dezinformacją, ale także oczywistym liderem tego ruchu. Jak napisał David Remnick w „The New Yorker”: „jednym z wielu prezentów Zelenskigo i narodu ukraińskiego w ciągu ostatniego roku jest ich męstwo i rozważa. Nakreślili oni granicę, która oddziela nas od złudzeń. Putin powiedział Ukrainie, że nie jest ona narodem. Ukraina udzieliła swojej odpowiedzi. Jak napisał Orwell w swojej powieści: «Istnieje prawda i istnieje fałsz, lecz dopóki ktoś upiera się przy prawdzie, nawet wbrew całemu światu, pozostaje normalny»¹.

Jak podkreśla Emily Horn (sekretarz prasowa Białego Domu) w obszernym artykule w „Politico” *Something Was Badly Wrong* [Coś było bardzo nie tak], kiedy rządy na Zachodzie przygotowywały się do rozpoczęcia rosyjskiej inwazji na Ukrainę, przed rozpoczęciem inwazji już istniała istotna świadomość tego, jak Rosja wykorzystuje dezinformację, a „opinia publiczna ma fundamentalnie odmienne rozumienie dezinformacji i misinformacji – te pojęcia znalazły się w słownikach ludzi w sposób, w jaki ich nie było w 2014 r.” I ta świadomość istniała m.in. dzięki bardzo aktywnej działalności Ukrainy w tym zakresie – na długo przed lutym 2022 r. Pozwoliło to nie tylko lepiej zrozumieć, w jaki sposób Moskwa będzie wykorzystywać dezinformację do usprawiedliwienia swojej agresji, ale także jak się jej skutecznie przeciwstawić.

Doradca ds. bezpieczeństwa narodowego USA Jonathan Finer w tym samym artykule z „Politico” podkreśla, iż: „istniało bardzo duże prawdopodobieństwo, że Rosja użyje dezinformacji – to modne określenie kłamstwa – aby stworzyć pretekst do inwazji. Rozpowszechniając informacje na długo przed ich nieuniknionymi próbami stworzenia tego usprawiedliwienia, myśleliśmy, że będziemy mogli zdyskredytować wszelkie rosyjskie próby przedstawienia tego jako sprawiedliwej wojny”². Aby jednak uwzględnić komponent informacyjny w poczynaniach wojennych Kremla i opracować plany możliwego przeciwdziałania mu, bardzo ważne było zrozumienie, jak zmieniała się rosyjska retoryka i główne narracje dezinformacyjne w okresie od 2014 r. i do dziś. Jak bowiem pisze Fiona Hill: „Kreml jest bezwstydnym w swojej retoryce i nikt z otoczenia Putina nie dba o spójność narracji”³.

¹ D. Remnick, *A Year of Putin's Wartime Lies*, „New Yorker” [Rok kłamstw wojennych Putina], 19 lutego 2023 r., https://www.newyorker.com/magazine/2023/02/27/as-ukraine-marks-a-grim-anniversary-what-has-vladimir-putin-achieved#intcid=_the-new-yorker-bottom-recirc_2267ee71-8372-4cdd-8ed3-2344498c46b0_similar2-3 [dostęp: 12 marca 2023 r.].

² E. Banco, G.M. Graff, I. Seligman, N. Toosi, A. Ward, *Something Was Badly Wrong: When Washington Realized Russia Was Actually Invading Ukraine*, „Politico” [Coś poszło bardzo nie tak: kiedy Waszyngton zdał sobie sprawę, że Rosja rzeczywiście napadła na Ukrainę], 24 lutego 2023 r. <https://www.politico.com/news/magazine/2023/02/24/russia-ukraine-war-oral-history-00083757> [dostęp: 12 marca 2023 r.].

³ F. Hill, A. Stent, *The Kremlin's Grand Delusions What the War in Ukraine Has Revealed About Putin's Regime* [Wielkie urojenia Kremla. Co wojna na Ukrainie ujawniła o reżimie Putina], Foreignaffairs, 15 lutego 2023 r., <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/kremlins-grand-delusions> [dostęp: 12 marca 2023 r.].

To właśnie badanie tych zmian w narracjach stało się jednym z ważnych zadań, które postawili przed sobą autorzy projektu StopFake. W ciągu ostatnich 9 lat jego zespół zgromadził ważny zbiór danych, który pomaga lepiej analizować główne narracje rosyjskiej propagandy i zrozumieć, jak zmieniały się one w czasie: od 2014 r., w przeddzień inwazji, i jakie narracje Rosja wykorzystuje obecnie.

„Narracja strategiczna” w polu widzenia fact-checkera i badacza

W 2015 r. w swoim artykule *Kremlin Propaganda: Soviet Active Measures by Other Means*⁴ [Kremlowska propaganda: radzieckie aktywne środki na inne sposoby] zbadałem główne narracje stosowane przez Rosję w latach 2014–2015. W chwili pisania tego artykułu projekt StopFake działał od 2 lat i w tym czasie udało się już przeanalizować, zweryfikować fakty i obalić około 500 fejkowych materiałów z rosyjskich mediów (w tym z telewizji, mediów drukowanych i internetowych, a także serwisów społecznościowych, zarówno kontrolowanych przez rząd, jak i prywatnych, które w rzeczywistości już wówczas znajdowały się pod ścisłą quasi-rządową kontrolą).

Po przeanalizowaniu sprostowania nieprawdziwych doniesień zidentyfikowałem 17 głównych, najczęstszych wątków (narracji) rosyjskiej dezinformacji. Od 2015 r. przedstawiały się one następująco:

1. zamach stanu w Ukrainie w 2014 r.;
2. Ukraina to państwo upadłe;
3. Ukraina to państwo „faszystowskie”;
4. Rosja nie jest stroną w aneksji Krymu i okupacji Donbasu;
5. dyskredytowanie Sił Zbrojnych Ukrainy;
6. dyskredytowanie batalionów ochotniczych, które później staną się częścią regularnej armii lub Gwardii Narodowej;
7. fejki dotyczące osób wewnętrznie przesiedlonych i uchodźców;
8. nieuchronność rozpadu terytorialnego Ukrainy;
9. fejki o nieistniejących roszczeniach terytorialnych ze strony krajów sąsiadujących z Ukrainą; legitymizowanie tymczasowej okupacji Krymu lub Donbasu przez zniekształcenie wiadomości obcych rządów, organizacji międzynarodowych lub mediów międzynarodowych;
10. wojna przeciwko Rosji na Ukrainie jest rzekomo prowadzona przez USA, NATO lub w ich imieniu przez prywatne firmy wojskowe;
11. rzekomy spadek poparcia Zachodu dla Ukrainy;

⁴ *Kremlin Propaganda: Soviet Active Measures by Other Means* [Kremlowska propaganda: radzieckie aktywne środki na inne sposoby], https://www.kvak.ee/files/2021/10/Yevhen-Fedchenko_KREMLIN-PROPAGANDA-SOVIET-ACTIVE-MEASURES-BY-OTHER-MEANS.pdf [dostęp: 12 marca 2023 r.].

12. fejki o organizacjach międzynarodowych;
13. fejki na temat Ukrainy i UE czy Ukrainy i NATO;
14. rzekomy nieunikniony rozpad UE, ogólny upadek USA i Zachodu;
15. fejki na temat katastrofy lotu MH17;
16. rzekome istnienie w Ukrainie „tajnych laboratoriów”, gdzie opracowuje się niebezpieczne wirusy, w tym HIV, AIDS, ZIKA i inne;
17. łączenie Ukrainy z ISIS i innymi grupami oraz ruchami islamistycznymi, a także z Syrią i Turcją (np. Tatarzy krymscy przedstawiani jako džihadyści, a Ukraina jako plac szkoleniowy dla terrorystów).

Czym jest narracja strategiczna i w jakich ramach teoretycznych definiujemy to pojęcie? Przede wszystkim przez narrację strategiczną rozumiemy „zespół dyskursów medialnych tworzonych w celu wzmocnienia, niszczenia, podważania, tłumienia lub zastąpienia istniejącego dyskursu na temat istotny zarówno dla odbiorców, jak i dla «mówcy»”⁵. Manipulowanie narracjami strategicznymi przez Kreml należy rozpatrywać w kontekście definicji badaczy A. Miskimmona, B. O’Laughlina i L. Roselle, którzy zauważają, że przy pomocy narracji strategicznych kształtowane są nie tylko zachowania aktorów krajowych i międzynarodowych. Narracje strategiczne są również „środkiem, za pomocą którego aktorzy polityczni próbują konstruować wspólne znaczenie przeszłości, teraźniejszości i przyszłości polityki międzynarodowej”⁶. W rzeczywistości narracja strategiczna jest narzędziem do budowy globalnego obrazu świata dla różnych odbiorców, narzędziem kształtowania paradygmatu ideologicznego i nowych tożsamości.

Następne badanie StopFake prowadziło przez nieco dłuższy okres – w latach 2014–2017, i również zostało ono wykonane na podstawie bazy archiwalnej sprostowanych doniesień z rosyjskich mediów⁷. Jak wtedy podkreślali autorzy badania: W. Romaniuk, D. Orłowa, O. Makar i M. Żdanowa, analiza tematów przedstawianych w fejkowych materiałach „wykazała z jednej strony ich dość dużą różnorodność”, która jednak nieszczerze wychodziła poza ramy typologizacji wykonanej w poprzednim okresie⁸. „Z drugiej strony obserwowano efekty długotrwałego promowania rosyjskich narracji dotyczących

⁵ M.E. Price, *Free Expression, Globalism, and the New Strategic Communication* [Wolność słowa, globalizm i nowa komunikacja strategiczna], Cambridge 2015.

⁶ A. Miskimmon, B. O’Laughlin, L. Roselle, *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order* [Narracje strategiczne: moc komunikacji i nowy porządek świata], New York 2013.

⁷ *Fakes Debunked by the StopFake Project between 2014–2017: Narratives and Sources* [Fejki sprostowane StopFake w latach 2014–2015], <https://www.stopfake.org/en/fakes-debunked-by-the-stopfake-project-between-2014-2017-narratives-and-sources/> [dostęp: 12 marca 2023 r.].

⁸ *Fakes Debunked by the StopFake Project between 2014–2017: Narratives and Sources* [Fejki sprostowane StopFake w latach 2014–2015], <https://www.stopfake.org/en/fakes-debunked-by-the-stopfake-project-between-2014-2017-narratives-and-sources/> [dostęp: 12 marca 2023 r.].

Ukrainy”. W ciągu czterech lat przez konstruowanie tych narracji w mediach systematycznie promowano pewne akcenty, które miały wpływać na opinię publiczną wśród różnych grup odbiorców. Największa liczba sprostowanych materiałów (121) dotyczyła ukraińskiej armii i batalionów ochotniczych. Jak podkreślają analitycy StopFake: „Od pierwszych dni konfrontacji zbrojnej ze strony rosyjskich okupantów w kremlowskich mediach rozpoczęły się aktywne ataki na armię ukraińską. Głównym celem tych materiałów jest przedstawienie ukraińskiej armii jako słabej i wypadającej źle na tle armii rosyjskiej. Na przykładzie takich wiadomości można łatwo prześledzić, jak rosyjska propaganda budowała destabilizującą i agresywną retorykę dotyczącą kształtowania opinii o ukraińskiej armii. Opisując stronę ukraińską, rosyjskie media używały sformułowań: «zamach stanu», «kijowski reżim», «junta», «dezercja» oraz akcentowały pozytywnie heroiczną postawę Rosji: «Rosja pomaga bratnim narodom», «Rosja nie prowadzi wojny», «armia rosyjska jest szlachetna i pokojowa». W ten sposób rosyjska propaganda nie tylko przeinaczała treści, manipulowała, sztucznie kształtując pewne mity i idee, ale także dokonywała inwersji wartości i etyki, kiedy przestępca jest przedstawiany jako ofiara, a ofiara jest oskarżana o popełnienie przestępstwa»⁹.

W tym kontekście warto również wspomnieć o narracji „Ukraina to państwo faszystowskie”, która stała się kluczowym czynnikiem faktycznej dehumanizacji Ukraińców przez Rosję. Ciekawym splotem stały się narracje propagandowe o „Wielkim Zwycięstwie” jako podstawie „współczesnego rosyjskiego świata” z tematem „faszyzmu w Ukrainie”, które Kreml aktywnie promuje od początku lat 90. Jest więc oczywiste, że celem tej konstrukcji narracyjnej jest dehumanizacja Ukraińców jako grupy etnicznej, stworzenie obrazu wroga i usprawiedliwienie ludobójstwa narodu ukraińskiego na poziomie społeczeństwa rosyjskiego.

Również wśród głównych linii narracyjnych od 2014 r. aktywnie prezentowano narrację dotyczącą roli UE i USA oraz podkreślano negatywną ocenę działań zachodnich partnerów Ukrainy. Według raportu analitycznego StopFake w powiadomieniach, które ukazały się w rosyjskich mediach, to właśnie Zachód (USA i NATO) prowadzi wojnę w Ukrainie: „Amerykańscy najemnicy walczą po stronie Ukrainy”, „Afroamerykanie walczą w ukraińskiej armii”, „Prywatna polska firma ASBS Othago walczy po stronie Ukrainy”, „Pijani amerykańscy żołnierze sprowokowali bójkę w Mariupolu”¹⁰.

Stara retoryka nowej wojny

Od początku rosyjskiej inwazji pełnoskalowej na Ukrainę struktura narracyjna rosyjskiej propagandy faktycznie została zastąpiona przez retorykę polityczną samego Putina.

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże.

Przy pomocy tych narracji propagandowych tłumaczył on przyczynę ataku. Jak zauważają F. Hill i A. Stent, „przekonania Putina i jego kohorty ciągle są zakorzenione w radzieckich kadrach i narracjach pokrytych gęstą warstwą rosyjskiego imperializmu. Radzieckie koncepcje geopolityki, stref wpływów, Wschód kontra Zachód i my kontra oni – kształtują myślenie Kremla. Dla Putina ta wojna jest faktycznie walką z Waszyngtonem, podobną do wojny koreańskiej i innych konfliktów z czasów zimnej wojny. Stany Zjednoczone pozostają głównym przeciwnikiem Rosji, a nie Ukrainy”¹¹.

Podczas dorocznej konferencji prasowej poświęconej wynikom 2022 r. minister spraw zagranicznych Federacji Rosyjskiej Siergiej Ławrow stwierdził również, że słyszą oni „wezwania w zachodnich stolicach, że «ani słowa o Ukrainie bez Ukrainy». To wszystko nonsens. W rzeczywistości Zachód decyduje za Ukrainę. Przecież zakazali oni W.A. Zelenkiemu negocjować z Rosją pod koniec marca 2022 r., kiedy taka umowa była już gotowa. Czyli decyduje Zachód. Zdecydował bez Ukrainy za Ukrainę, że jeszcze nie nadszedł czas. Teraz mówią to samo: że muszą otrzymać więcej broni i wycieńczyć Federację Rosyjską”¹². Analizując rosyjski dyskurs publiczny i medialny na przestrzeni ostatniego roku, widzimy, jak stare rosyjskie metanarracje strategiczne przeplatają się z nowymi narracjami propagandowymi, których celem jest wpływ na odbiór aktualnej sytuacji wojennej. Na pierwszy plan wysunęły się narracje dezinformacyjne skierowane do odbiorców z Zachodu i związane z próbami pozbawienia Ukrainy zachodniego wsparcia, pomocy wojskowej i humanitarnej na wszystkich poziomach: temat uchodźców, dostaw broni, wsparcia dla przemysłu energetycznego. Dlatego też w pracy z zachodnimi grupami odbiorców Kreml wybiera taktykę zastraszania i wykorzystuje drażliwe dla krajów europejskich tematy. Ukraina jest przedstawiana jako przyczyna wszystkich globalnych problemów i zagrożeń: światowego kryzysu migracyjnego, a także kryzysu energetycznego, spożywczego, jądrowego.

Pod koniec lata 2022 r. Putin rozpoczął kampanię zastraszania Europejczyków potężnym kryzysem energetycznym. 7 września 2022 r., podczas Wschodniego Forum Ekonomicznego, otwarcie wyśmiewa zachodnich partnerów: „Nie będziemy dostarczać ani gazu, ani węgla, ani oleju opałowego (...). Pozostaje nam tylko jedno, powtarzać jak w słynnym rosyjskim powiedzeniu: «Marznij, marznij, wilczy ogonie»”¹³. Retorykę tę kontynuował szef Gazpromu Aleksiej Miller, który 12 października 2022 r. podczas

¹¹ F. Hill, A. Stent, *The Kremlin's Grand Delusions What the War in Ukraine Has Revealed About Putin's Regime* [Wielkie urojenia Kremla. Co wojna na Ukrainie ujawniła o reżimie Putina], „Foreign Affairs”, 15 lutego 2023 r., <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/kremlins-grand-delusions> [dostęp: 12 marca 2023 r.].

¹² Wystąpienie i odpowiedzi na pytania mediów ministra spraw zagranicznych Federacji Rosyjskiej S. Ławrowa podczas konferencji prasowej na temat wyników działań rosyjskiej dyplomacji w 2022 r., portal internetowy WNP, 19 stycznia 2023 r., <https://e-cis.info/news/566/106213/> [dostęp: 12 marca 2023 r.].

¹³ „Marznij, marznij, wilczy ogonie”. Putin – o próbach narzucenia Federacji Rosyjskiej warunków w dziedzinie energetyki, TASS, 7 września 2022 r., <https://tass.ru/ekonomika/15679883> [dostęp: 12 marca 2023 r.].

Międzynarodowego Forum „Rosyjski Tydzień Energetyki” poinformował, że bez rosyjskiego gazu zamarzną całe miasta w Europie. Odpowiednie oświadczenia przekazywał też Ławrow¹⁴. W celu wzmocnienia efektu tych wypowiedzi media propagandowe i wpływowi aktorzy uruchomili odpowiednie treści w serwisach społecznościowych – w różnych językach i skierowane do odbiorców z różnych krajów. Niewątpliwie problemy energetyczne i gospodarcze są dla krajów koalicji antyputinowskiej istotne, uwzględniając więc kwestię sankcji i mechanizmów gospodarczych wpływu na Rosję, Putin po raz kolejny demonstruje tezę, że wojna w Ukrainie jest platformą do rozwiązywania globalnych kwestii w kontekście walki Wschodu z Zachodem.

Podobną taktykę Kreml stosuje również w kontekście narracji dyskredytującej ukraińskich uchodźców w Europie. Odnosząc się do tematu kryzysu „migracyjnego”, który łączony jest z poprzednim kryzysem politycznym związanym z napływem uchodźców do Europy, rosyjska dezinformacja masowo rozpowszechnia narrację o niestosowności wspierania Ukraińców za granicą. Ukraińcy są przedstawiani jako ludzie niegodziwi, amoralni, którzy często stają się przyczyną konfliktów i problemów. Nieprawdziwe informacje o takiej treści rozpowszechniane są w przestrzeni medialnej praktycznie wszystkich krajów partnerskich Ukrainy: w Polsce, Hiszpanii, Niemczech, Francji itd.

Typowy dla tej narracji jest fejk, który opublikowała rosyjska gazeta „Komsomolskaja Prawda”, że Ukraińcy wymagają nadania językowi ukraińskiemu statusu drugiego języka urzędowego w Polsce. Podstawą przekazu dezinformacyjnego stała się publikacja w serwisie społecznościowym. W rzeczywistości ukraińscy uchodźcy nie wysuwali takich żądań. Polska konstytucja wyraźnie zaznacza, że jedynym językiem urzędowym w kraju jest język polski, którym posługuje się większość mieszkańców Rzeczypospolitej Polskiej. Mniejszości mają możliwość używania swojego języka jako pomocniczego, jeżeli ich liczba stanowi co najmniej 20% od ogólnej liczby mieszkańców danej gminy¹⁵.

Innym podobnym przekazem, który był szeroko rozpowszechniany, było to, że rzekomo w Polsce odnotowano wzrost zachorowań na HIV „po napływie uchodźców z Ukrainy”. W Ministerstwie Zdrowia wyjaśniono, że liczba odnotowanych przypadków zachorowań w kraju mogła wzrosnąć w związku z przyjazdem Ukraińców, wśród których są także osoby zakażone wirusem HIV. Ujmuje się ich w ogólnej statystyce, a także oferuje konsultacje i leczenie. Nikt nie stwierdzał, że zachorowalność na HIV

¹⁴ Miller nie wykluczył, że zimą zamarzną całe europejskie miasta, „Izwestija”, 12 października 2022 r., <https://iz.ru/1409051/2022-10-12/miller-ne-iskliuchil-cto-zimoi-budut-zamerzat-tcelye-goroda-evropy> [dostęp: 12 marca 2023 r.].

¹⁵ Fake: Ukraińcy żądają nadania językowi ukraińskiemu statusu drugiego urzędowego języka w Polsce, <https://www.stopfake.org/uk/fejk-ukrayintsi-vimagayut-zrobiti-ukrayinsku-movu-drugoyu-ofitsijnoyu-v-polshhi/> [dostęp: 12 marca 2023 r.].

znacznie wzrosła w Polsce z powodu „napływu uchodźców”¹⁶. Jednak, jak widzimy, manipulowanie ważnymi problemami, zastraszanie i podżeganie stają się narzędziem nacisku nie tylko na Ukraińców jako grupę docelową, ale właściwie na społeczeństwa we wszystkich krajach partnerskich, które pomagają Ukrainie w wojnie.

Najważniejszą rzeczą dla rosyjskiej propagandy w czasie wojny stała się konieczność osłabienia, na poziomie informacyjnym, wsparcia militarnego dla Ukrainy. W wywiadzie dla kanału telewizyjnego Rossiya 1 Putin wprost oskarżył Zachód o dostarczanie broni, nazywając sojuszników Ukrainy faktycznymi uczestnikami wojny. Stwierdził, że „oni (Zachód) wysyłają Ukrainie broń wartą dziesiątki miliardów dolarów. To faktycznie jest uczestniczenie” – powiedział Putin w wywiadzie dla kanału. Według niego kraje zachodnie mają „jedyny cel – zrujnowanie byłego Związku Radzieckiego i jego głównej części – Federacji Rosyjskiej”¹⁷.

To właśnie wsparcie militarne i dostawy broni zmuszają Kreml do uruchamiania nowych operacji informacyjnych i stosowania wszelkich możliwych narzędzi dezinformacji. „W Paryżu odbyły się protesty przeciwko dostarczaniu broni Ukrainie”, „Zachodnie czołgi nie pomogą Siłom Zbrojnym Ukrainy i zostaną zniszczone przez Rosję”, „Zachód dostarcza Ukrainie nie tylko sprzęt wojskowy, ale także wysyła żołnierzy” – Rosja rozpowszechnia setki podobnych fake newsów, które skierowane są do różnych grup docelowych. Aby promować narrację o daremności wsparcia militarnego Ukrainy, pojawiają się nie tylko fejkowe historie, ale także na scenie politycznej działają zwerbowani w poprzednich latach w różnych krajach agenci: prorosyjscy blogerzy, aktywiści, dziennikarze i przedstawiciele organizacji międzynarodowych, którzy głoszą i retransmitują kłamstwa. W materiale brytyjskiej stacji BBC *Pod przykrywką rosyjskich fałszywych handlarzy bronią*¹⁸ dziennikarze opisują technologie szerzenia dezinformacji na temat dostaw broni. Jest w nim mowa o specjalnie stworzonych w tym celu, mających wiele tysięcy odbiorców kanałach na Telegramie, podstawionych sprzedawców broni, którzy udają Ukraińców itd.

Lekcje i wnioski

Współczesna wojna to nie tylko walka na polu bitwy, to wojna narracji. Współczesne technologie informacyjne stają się uniwersalnymi narzędziami kontroli społecznego pojmowania

¹⁶ *Manipulacja: W Polsce stwierdzono wzrost zachorowalności na HIV „po napływie uchodźców z Ukrainy”*, <https://www.stopfake.org/uk/manipulation-u-polshhi-viyavili-zrostannya-zahvoryuvanosti-na-vil-pislya-naplivu-bizhentsiv-z-ukrayini/> [dostęp: 12 marca 2023 r.].

¹⁷ *NATO Taking Part in Ukraine Conflict With Arms Supplies – Putin*, „The Moscow Times”, [NATO uczestniczy w konflikcie poprzez dostawy broni na Ukrainę – Putin], 26 lutego 2023 r., <https://www.themoscowtimes.com/2023/02/26/nato-taking-part-in-ukraine-conflict-with-arms-supplies-putin-a80340> [dostęp: 12 marca 2023 r.].

¹⁸ *Pod przykrywką rosyjskich fałszywych handlarzy bronią*, https://www.bbc.com/news/world-62983444?fbclid=IwAR3bA9fGAa7_psJljMu0ajDLIzustq5bZLZgcDTrODJUTr3WycywrmWkZ1Y [dostęp: 12 marca 2023 r.].

świata. Narzucane odbiorcom opowieści strategiczne są potężną formą kontroli przestrzeni medialnej, politycznej i społecznej. Aby przeciwdziałać tym zagrożeniom, ważne jest, by:

- działać proaktywnie i w trybie „wczesnego ostrzegania o zagrożeniach”. Ukraina skutecznie wykorzystała okres od 2014 r. – początku rosyjskiej wojny z Ukrainą – do badania rosyjskiej doktryny prowadzenia wojny informacyjnej, strategii jej prowadzenia, głównych aktorów, platform udostępniania, a także badania i neutralizacji głównych narracji, które miałyby usprawiedliwić rosyjską inwazję na Ukrainę;
- dobrze rozumieć strategię narracyjną wroga i jej ewolucję w czasie, regularnie śledząc i odnotowując kluczowe przesłania w płaszczyźnie wojskowej, politycznej i medialnej. Umożliwi to przewidzenie skutków;
- mając to na uwadze, pracować nad własną strategią komunikacji i kanwą narracji strategicznych;
- zrozumieć, że jedną z głównych metod rosyjskiej dezinformacji jest zaśmieszenie przestrzeni informacyjnej plotkami, mistyfikacją i teoriami spiskowymi – jest to nie tyle próba przekonania, ile wywołania wątpliwości. To właśnie wątpliwości są jednym z zadań współczesnej wojny informacyjnej, ponieważ generują brak zaufania społeczeństwa do władzy, instytucji, tworzą napięcia społeczne i nowe kryzysy. Dezinformacja bazuje na istniejących kryzysach i tworzy nowe;
- Systematyczna praca różnych podmiotów – państwowych i pozarządowych – nad przeciwdziałaniem rosyjskim zagrożeniom informacyjnym od 2014 r. (wczesne informowanie, podnoszenie poziomu wiedzy i świadomości społeczeństwa o zagrożeniach dezinformacyjnych) to jeden z ważnych kroków do neutralizacji rosyjskiego systemu dezinformacji, który pozwolił Ukrainie na uzyskanie strategicznej przewagi w komunikacji. Ta przewaga została później wykorzystana zarówno do budowy wewnętrznego systemu odporności (resilience), jak i do stworzenia międzynarodowej koalicji sojuszników i partnerów.
- Wreszcie sam fakt, że Ukraińcy walczą w tej wojnie uzbrojeni w prawdę, ma również daleko idące konsekwencje na polu bitwy. W końcu, jak napisał Lawrence Friedman: „Ukraińcy bronili swojego terytorium przed wrogiem, który zamierzał zniszczyć ich ziemię. Wystąpiła asymetria motywacji, która od początku wpłynęła na walkę. To prowadzi nas z powrotem do absurdu pierwotnej decyzji Putina. Trudno jest dowodzić wojskiem, aby zmusić je do działania na rzecz złudzeń”¹⁹.

¹⁹ L. Freedman, *Why War Fails Russia's Invasion of Ukraine and the Limits of Military Power*, „Foreign Affairs” [Dlaczego wojna się nie udaje. Inwazja Rosji na Ukrainę i granice potęgi militarnej], lipiec 2022 r., https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2022-06-14/ukraine-war-russia-why-fail-s?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=registered_user_welcome&utm_term=email_1&utm_content=20230210 [dostęp: 12 marca 2023 r.].

dr Yevhen Fedchenko – redaktor naczelny i twórca portalu StopFake.org oraz Dyrektor Mohylańskiej Szkoły Dziennikarstwa. Od ponad 25 lat działa w branży medialnej, zajmuje się sprawami międzynarodowymi. Specjalizuje się w wojnie informacyjnej, badaniu propagandy i weaponizacji informacji, zajmuje się polityką międzynarodową w mediach i dyplomacją publiczną. W latach 2010–2011 Yevhen Fedchenko był profesorem Fulbrighta na USC Annenberg (Los Angeles).

BIBLIOGRAFIA

- Banco E., Graff G.M., Seligman I., Toosi N., Ward A., *Something Was Badly Wrong: When Washington Realized Russia Was Actually Invading Ukraine* [Coś poszło bardzo nie tak: kiedy Waszyngton zdał sobie sprawę, że Rosja rzeczywiście napadła na Ukrainę], „Politico”, 24 lutego 2023 r., <https://www.politico.com/news/magazine/2023/02/24/russia-ukraine-war-oral-history-00083757>.
- Fake: Ukraińcy żądają nadania językowi ukraińskiemu statusu drugiego urzędowego języka w Polsce*, <https://www.stopfake.org/uk/fejk-ukrayintsi-vimagayut-zrobiti-ukrayinsku-movu-drugoyu-ofitsijnoyu-v-polshhi/>.
- Fakes Debunked by the StopFake Project between 2014–2017: Narratives and Sources* [Fejki sprostowane przez projekt StopFake w latach 2014–2017: narracje i źródła], <https://www.stopfake.org/en/fakes-debunked-by-the-stopfake-project-between-2014-2017-narratives-and-sources>.
- Freedman L., *Why War Fails Russia's Invasion of Ukraine and the Limits of Military Power*, [Dlaczego wojna się nie udaje. Inwazja Rosji na Ukrainę i granice potęgi militarnej], „Foreign Affairs”, lipiec 2022 r., https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2022-06-14/ukraine-war-russia-why-fails?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=registered_user_welcome&utm_term=email_1&utm_content=20230210.
- Hill F., Stent A., *The Kremlin's Grand Delusions What the War in Ukraine Has Revealed About Putin's Regime* [Wielkie urojenia Kremla. Co wojna na Ukrainie ujawniła o reżimie Putina], Foreignaffairs, 15 lutego 2023 r., <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/kremlins-grand-delusions>.
- Kremlin Propaganda: Soviet Active Measures by Other Means* [Kremlowska propaganda: radzieckie aktywne środki na inne sposoby], https://www.kvak.ee/files/2021/10/Yevhen-Fedchenko_KREMLIN-PROPAGANDA-SOVIET-ACTIVE-MEASURES-BY-OTHER-MEANS.pdf.

- Manipulacja: W Polsce stwierdzono wzrost zachorowalności na HIV „po napływie uchodźców z Ukrainy”*, <https://www.stopfake.org/uk/manipulation-u-polshhi-viyavili-zrostannya-zahvoryuvanosti-na-vil-pislya-naplivu-bizhentsiv-z-ukrayini/>.
- „*Marznij, marznij, wilczy ogonie*”. Putin – o próbach narzucenia Federacji Rosyjskiej warunków w dziedzinie energetyki, TASS, 7 września 2022 r., <https://tass.ru/ekonomika/15679883>.
- Miller nie wykluczył, że zimą zamarzną całe europejskie miasta*, Izwiestija 12 października 2022 r., <https://iz.ru/1409051/2022-10-12/miller-ne-iskliuchil-cto-zimoi-budut-zamerzat-tcelye-goroda-evropy>.
- Miskimmon A., O’Laughlin B., Roselle L., *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order* [Narracje strategiczne: moc komunikacji i nowy porządek świata], New York 2013.
- NATO Taking Part in Ukraine Conflict With Arms Supplies – Putin*, [NATO uczestniczy w konflikcie poprzez dostawy broni na Ukrainę – Putin], The Moscow Times, 26 lutego 2023 r., <https://www.themoscowtimes.com/2023/02/26/nato-taking-part-in-ukraine-conflict-with-arms-supplies-putin-a80340>.
- Pod przykrywką rosyjskich fałszywych handlarzy bronią*, https://www.bbc.com/news/world-62983444?fbclid=IwAR3bA9fGAa7_psJljMu0ajDLIzustq5bZLZgcDTrOD-JUTr3WycywrnWkZ1Y.
- Price M.E., *Free Expression, Globalism, and the New Strategic Communication* [Wolność słowa, globalizm i nowa komunikacja strategiczna], Cambridge 2015.
- Remnick D., *A Year of Putin’s Wartime Lies*, [Rok kłamstw wojennych Putina], New Yorker, 19 lutego 2023 r., https://www.newyorker.com/magazine/2023/02/27/as-ukraine-marks-a-grim-anniversary-what-has-vladimir-putin-achieved#intcid=_the-new-yorker-bottom-recirc_2267ee71-8372-4cdd-8ed3-2344498c46b0_similar2-3.
- Wystąpienie i odpowiedzi na pytania mediów ministra spraw zagranicznych Federacji Rosyjskiej S. Ławrowa podczas konferencji prasowej na temat wyników działań rosyjskiej dyplomacji w 2022 r.*, portal internetowy WNP, 19 stycznia 2023 r., <https://e-cis.info/news/566/106213/>.

Основні наративи дезінформації, які формують війну та її вплив на кінетичну війну

Після року від початку повномасштабної агресії Росії проти України можна підвести проміжні підсумки ще однієї, можливо менш помітної війни – інформаційної. Дехто переконаний, що Україна вже остаточно перемогла в інформаційній війні – принаймні про це говорять багато дослідницьких текстів та заголовки в провідних світових медіа – *Washington Post*, *BBC*, *NPR* тощо. Інші ж навпаки говорять про те, що саме в цьому різновиді війни не може бути остаточної перемоги і вона, як зазначав Клаузевіц, ніколи не завершується.

Але є одне важливе досягнення, яке дало Україні змогу здобути стратегічні переваги в комунікації та використати в подальшому ці переваги як для побудови внутрішньої системи стійкості (*resilience*), так і для створення міжнародної коаліції союзників та партнерів – це завчасна нейтралізація російської системи дезінформації завдяки тому, що Україна ефективно використала період із 2014 року – початку російської війни проти України – для вивчення російської доктрини ведення інформаційної війни, стратегії її ведення, основних акторів, платформ поширення, а також вивчення та нейтралізації основних наративів, які мали би виправдати російське вторгнення в Україну. Не найменшим чином це стосувалося і того, що Україні вдалося привернути увагу всього світу до проблеми поширення та зростання впливу російської дезінформації, пояснити її впливи та дискредитувати її основні наративи. І зробити все це передчасно – ще задовго до початку агресії в лютому 2022 року.

Так Україна зарекомендувала себе не лише як один із активних учасників широкої міжнародної коаліції боротьби проти дезінформації, але як очевидний лідер у цьому русі. Як писав Девід Ремнік у *The New Yorker*, «один із багатьох подарунків Зеленського та українського народу за минулий рік – це їхня доблесть та розсудливість. Вони провели межу, що відділяє нас від омани. Путін сказав Україні, що це не нація.

Україна дала свою відповідь. Як писав Оруелл у своєму романі: „Була правда і була неправда, і якщо ти чіплявся за правду навіть попри те, що весь світ робив інакше, ти не божеволів”¹. (One of the many gifts that Zelensky and the Ukrainian people have provided in the past year is the example of their valor and their sanity. In the most heroic terms, they have drawn the line against delusion. Putin told Ukraine that it is not a nation. Ukraine has given its response. As Orwell wrote in his novel, “There was truth and there was untruth, and if you clung to the truth even against the whole world, you were not mad.”

Як зазначає Емілі Хорн, прес-секретарка Білого Дому у ґрунтовному матеріалі *Politico* «Something Was Badly Wrong» про те, як уряди на Заході готувалися до початку російського вторгнення в Україну, на момент перед початком вторгнення вже існувала неабияка обізнаність про те, як Росія використовує дезінформацію, а «широка громадськість має принципово інше розуміння дезінформації та місінформації – ці терміни є в словниках людей так, як їх не було в 2014 році». І ця поінформованість існувала зокрема завдяки дуже активній діяльності України в цій царині – задовго до лютого 2022 року.

Це дало можливість не лише краще зрозуміти, як Москва буде використовувати дезінформацію для виправдання своєї агресії, але й що ефективно можна протиставити їй.

Як зазначає Джон Файнер, заступник Радника з національної безпеки США в тому ж матеріалі *Politico* «Something Was Badly Wrong», «існувала дуже висока ймовірність того, що Росія використає дезінформацію – це модне слово для брехні – щоб створити привід для вторгнення. Поширюючи інформацію задовго до їхніх неминучих спроб створити це виправдання, ми думали, що зможемо дискредитувати будь-які спроби Росії зобразити це як справедливую війну»² (There was a very high likelihood that Russia would use disinformation — which is a fancy word for lies — to create some pretext for invading. By putting out information well in advance of their inevitable attempts to create this justification, we thought that we would be able to discredit any attempt by Russia to portray this as a just war.

Але для того, щоб врахувати інформаційну складову у воєнних планах Кремля і створити плани можливої протидії, дуже важливо було зрозуміти, як риторика Росії

¹ By David Remnick A Year of Putin's Wartime Lies // New Yorker, 19 February 2023, https://www.newyorker.com/magazine/2023/02/27/as-ukraine-marks-a-grim-anniversary-what-has-vladimir-putin-achieved#intcid=_the-new-yorker-bottom-recirc_2267ee71-8372-4cdd-8ed3-2344498c46b0_similar2-3 [accessed on: 12.03.2023].

² Erin Banco, Garrett M. Graff, Iara Seligman, Nahal Toosi, Alexander Ward Something Was Badly Wrong: When Washington Realized Russia Was Actually Invading Ukraine // Politico, 24 February 2023, <https://www.politico.com/news/magazine/2023/02/24/russia-ukraine-war-oral-history-00083757> [accessed on: 12.03.2023].

та основні дезінформаційні наративи змінювалася – протягом періоду з 2014 року і до сьогоднішнього дня, оскільки, як пише Фіона Хілл, «Кремль безсоромний у своїй риторичі, і ніхто в оточенні Путіна не дбає про послідовність наративів».³ The Kremlin is shameless in its rhetoric, and no one in Putin's circle cares about narrative coherence. (What the War in Ukraine Has Revealed About Putin's Regime, By Fiona Hill and Angela Stent, February 15, 2023

Саме дослідження цих змін у наративах і стало одним із важливих завдань, які перед собою ставив проєкт StopFake. Протягом 9 останніх років команда проєкту збирала важливий масив даних, який допомагає краще проаналізувати основні наративи російської пропаганди та зрозуміти, як вони змінювалися в часі – з 2014 року, напередодні вторгнення та які наративи Росія використовує зараз.

«Стратегічний наратив» у полі зору фактчекера та дослідника

У 2015 році у своїй статті «Kremlin Propaganda: Soviet Active Measures by Other Means»⁴ я дослідив основні наративи, які Росія використовувала в період 2014–2015 років.

На момент написання цієї статті StopFake за 2 роки свого існування вже встиг проаналізувати, перевірити факти та розвінчати приблизно 500 фейкових матеріалів з російських ЗМІ (це включає телебачення, друковані та інтернет-медіа, а також соціальні медіа, як контрольовані урядом, так і приватні – які, по суті, вже на той момент перебували під щільним квазі-урядовим контролем).

Проаналізувавши спростування неправдивих повідомлень, я ідентифікував 18 основних, найбільш поширених тем (наративів) російської дезінформації. Отже, станом на 2015 рік вони були наступними:

1. Заколот в Україні, що стався 2014 року (Coup d'état and Western-backed junta in 2014).
2. Україна – держава, що не відбулася (Ukraine as a „failed state”).
3. Україна – “фашистська” держава (Ukraine as a „fascist state”).
4. Росія непричетна до захоплення Криму і окупації Донбасу (Russia is not a part of the occupation/war in Crimea/Donbas).
5. Фейки, спрямовані на дискредитацію Збройних сил України (Fakes discrediting Ukrainian Armed Forces).

³ Fiona Hill and Angela Stent The Kremlin's Grand Delusions What the War in Ukraine Has Revealed About Putin's Regime // Foreignaffairs, 15 February 2023, <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/kremlins-grand-delusions> [accessed on: 12.03.2023].

⁴ Kremlin Propaganda: Soviet Active Measures by Other Means https://www.kvak.ee/files/2021/10/Yevhen-Fedchenko_KREMLIN-PROPAGANDA-SOVIET-ACTIVE-MEASURES-BY-OTHER-MEANS.pdf [accessed on: 12.03.2023].

6. Фейки, спрямовані на дискредитацію добровольчих батальйонів – які згодом стануть частиною регулярних військ чи Нацгвардії (Fakes discrediting volunteer battalions).
7. Фейки, спрямовані проти внутрішньо-переміщених осіб та біженців (Fakes on Internally displaced persons (IDPs) and refugees).
8. Фейки про неминучість територіального розпаду України (Fakes on Imminent territorial disintegration of Ukraine).
9. Фейки про неіснуючі територіальні претензії з боку сусідніх з Україною держав (Fakes on territorial claims' from neighboring countries).
10. Фейки, що легітимізують тимчасову окупацію Криму чи Донбасу через спотворення повідомлень іноземних урядів, міжнародних організацій чи міжнародних медіа ('legitimization' of Crimea annexation and occupation of Donbass through fake news on foreign governments, international organizations or foreign media).
11. Фейки про те, що війну проти Росії в Україні начебто ведуть США, НАТО чи від їхнього імені – приватні військові компанії (War in Ukraine is actually conducted by the US, NATO or private contractors).
12. Фейки про начебто занепад західної підтримки для України (Decline of Western support for Ukraine).
13. Фейки про міжнародні організації (Fakes on International organizations)
14. Фейки про Україну та Європейський Союз чи Україну і НАТО (Fakes on Ukraine and the EU(and NATO)).
15. Фейки про неминучість розвалу Євросоюзу, занепад США та Заходу в цілому (Fakes about disintegration of the EU, decay of the US and West in general)
16. Фейки про МН17 (Fakes on МН17).
17. Фейки про «секретні лабораторії» в Україні, де начебто розробляються небезпечні віруси, в тому числі ВІЛ/СНІД, ZIKA тощо (Fakes on „secret labs”in Ukraine developing AIDS/ZIKA/ other disease).
18. Фейки, що пов'язували Україну з ІДІЛ та іншими ісламістськими групами та рухами, а також з Сирією та Туреччиною. Наприклад, кримські татари зображуються як джихадисти, Україна — навчальний майданчик для терористів (Fakes connecting Ukraine to ISIS and other Islamist groups (also to Syria, Turkey).

Про те, що ж таке стратегічний наратив та в рамках якої теоретичної канви ми визначаємо це поняття? Передусім, під стратегічними наративами ми розуміємо «набір медіа-дискурсів, створених для підсилення, руйнування, підриву, придушення або заміни існуючого дискурсу на тему, значущу як для аудиторії, так і для

„промовця”»⁵ (Strategic narratives are understood here as a set of media discourses built to reinforce, subvert, undermine, overwhelm or replace a preexisting discourse on a subject significant to both the audience and the “speaker,” (Price, 2015).

Маніпуляції Кремля стратегічними наративами варто розглядати в контексті визначення дослідників Miskimmon, O’Laughlin та Roselle, які зазначають, що за допомогою стратегічних наративів формується не лише поведінка внутрішніх і міжнародних акторів. Стратегічні наративи також є «засобом, за допомогою якого політичні актори намагаються сконструювати спільне значення минулого, теперішнього та майбутнього міжнародної політики»⁶. (strategic narratives are a means by which political actors attempt to construct a shared meaning of the past, present and future of international politics shape the behaviour of domestic and international actors (Alistair Miskimmon, Ben O’Laughlin and Laura Roselle, *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order* (New York: Routledge, 2013) Фактично, стратегічний наратив є інструментом конструювання глобальної картини світу для різних аудиторій, інструментом формування ідеологічної парадигми та нових ідентичностей.

Наступне дослідження StopFake провів вже за дещо довший період – за 2014-2017 роки, що також було зроблено на основі архівної бази спростованих повідомлень із російських ЗМІ⁷. Як тоді зазначали автори дослідження В. Романюк, Д. Орлова, О. Макара та М. Жданова, аналіз тем, представлених у фейкових матеріалах «продемонстрував, з одного боку, їхнє доволі велике різноманіття», яке втім не особливо виходило за межі типологізації, зробленої за попередній період⁸. «З іншого боку – тяглість у просуванні російських наративів щодо України». Протягом чотирьох років у медіа через конструювання цих наративів систематично просувалися певні акценти, які мали би вплинути на громадську думку серед різних аудиторій. Зокрема, найбільша кількість спростованих матеріалів (121) стосувалась української армії та добровольчих батальйонів. «З перших днів воєнного протистояння з боку російських окупантів, активні напади на українську армію розпочалися і в кремлівських медіа. Головна мета цих матеріалів представити українську армію на противагу

⁵ Monroe E. Price, *Free Expression, Globalism, and the New Strategic Communication*. Cambridge: Cambridge University Press. 2015

⁶ Alistair Miskimmon, Ben O’Laughlin and Laura Roselle, *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order*. New York: Routledge, 2013

⁷ Fakes Debunked by the StopFake Project between 2014-2017: Narratives and Sources// <https://www.stopfake.org/en/fakes-debunked-by-the-stopfake-project-between-2014-2017-narratives-and-sources/> [accessed on: 12.03.2023]

⁸ Fakes Debunked by the StopFake Project between 2014-2017: Narratives and Sources// <https://www.stopfake.org/en/fakes-debunked-by-the-stopfake-project-between-2014-2017-narratives-and-sources/> [accessed on: 12.03.2023]

російській - слабкою та некерованою. На прикладі таких новин добре простежується, як російська пропаганда будувала дестабілізаційну та агресивну риторику щодо формування ставлення до українських військових. Описуючи українську сторону, російські ЗМІ використовували формулювання – „збройний переворот”, „київський режим”, „хунта”, „дезертирство”, та розставляла чітко окреслені героїчні акценти щодо Росії - „Росія допомагає братнім народам”, „Росія не веде війни”, „російська армія благородна та миротворча” у такий спосіб, російська пропаганда не просто викривлювала змісти, маніпулювала, штучно формуючи певні міфи та уявлення, але й здійснювала ціннісну та етичну інверсію, коли злочинець зображується жертвою, а жертва обвинувачується у скоєнні злочину» – зазначають аналітики StopFake⁹.

У цьому контексті варто згадати і про наратив «Україна – фашистська держава», який став ключовим у фактичній дегуманізації Росією українців. Цікавим переплетінням стали пропагандистські наративи про «Велику Перемогу» як основу «сучасного руського міру» з темою «фашизму в Україні», які Кремль активно просував ледь не від початку 90-х років. Тож очевидно, що мета цієї наративної конструкції – дегуманізація українців як етносу, створення образу ворога і виправдання на рівні російського суспільстві геноциду українського народу.

Також серед основних наративних ліній уже станом на 2014 рік активно був представлений наратив, що стосується ролі ЄС та США, а також підкреслювалась негативна тональність оцінки діяльності західних партнерів України. У повідомленнях, які були опубліковані в російських медіа, згідно з аналітичним звітом StopFake, саме Захід (США та НАТО) ведуть війну в Україні: «На стороні України воюють найманці з США», «В українській армії воюють афроамериканці», «На стороні України воює польська приватна компанія ASBS Othago», «П'яні американські солдати спричинили бійку в Маріуполі»¹⁰.

Стара риторика нової війни

Від початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну наративна структура російської пропаганди фактично перекочувала у політичну риторику і самого Путіна, за допомогою цих пропагандистських наративів він пояснював причину нападу. Як зазначають Фіона Хілл та Анжела Стент, «переконання Путіна та його когорта все ще вкорінені в радянських кадрах і наративах, вкритих густою

⁹ Fakes Debunked by the StopFake Project between 2014-2017: Narratives and Sources// <https://www.stopfake.org/en/fakes-debunked-by-the-stopfake-project-between-2014-2017-narratives-and-sources/> [accessed on: 12.03.2023]

¹⁰ Fakes Debunked by the StopFake Project between 2014-2017: Narratives and Sources// <https://www.stopfake.org/en/fakes-debunked-by-the-stopfake-project-between-2014-2017-narratives-and-sources/> [accessed on: 12.03.2023]

глазур'ю російського імперіалізму. Радянські концепції геополітики, сфер впливу, Сходу проти Заходу та нас проти них формують мислення Кремля. Для Путіна ця війна фактично є боротьбою з Вашингтоном, подібною до Корейської війни та інших конфліктів часів холодної війни. Сполучені Штати залишаються головним противником Росії, а не Україна. Великі омани Кремля»¹¹. (One year in, the war in Ukraine has shown that Putin and his cohort's beliefs are still rooted in Soviet frames and narratives, overlaid with a thick glaze of Russian imperialism. Soviet-era concepts of geopolitics, spheres of influence, East versus West, and us versus them shape the Kremlin's mindset. To Putin, this war is in effect a struggle with Washington akin to the Korean War and other Cold War-era conflicts. The United States remains Russia's principal opponent, not Ukraine.

Під час щорічної пресконференції за підсумками 2022 року міністр закордонних справ РФ Сергій Лавров також заявив про те, що вони чують «заклики у західних столицях, що „ні слова про Україну без України”. Це все нісенітниця. Насправді Захід вирішує за Україну. Вони ж заборонили В. А. Зеленському домовитися з Росією наприкінці березня 2022 р., коли така домовленість уже була готова. Значить, вирішує Захід. Він вирішив без України за Україну, що не час. Зараз кажуть те ж саме: що їм потрібно отримати більше зброї і виснажити Російську Федерацію»¹². Аналізуючи публічний та медіадискурс Росії за останній рік, ми бачимо, як старі російські стратегічні метанаративи переплелися з новими пропагандистськими наративами, мета яких – впливати на формування сприйняття поточної воєнної ситуації. На перший план вийшли дезінформаційні наративи, які націлені на західну аудиторію та пов'язані зі спробами підризу західної підтримки України, військової та гуманітарної допомоги усіх рівнів – теми біженців, постачання зброї та підтримки енергетичної галузі. Тож у роботі з західними аудиторіями Кремль обирає тактику залякування та працює з дразливими для європейських країн темами, де Україна показується як причина усіх глобальних проблем і загроз – глобальної міграційної кризи, а також енергетичної, продовольчої, ядерної кризи.

Наприкінці літа 2022 року Путін розпочинає кампанію залякування європейців потужною енергетичною кризою. Під час Східного економічного форуму 7 вересня 2022 року він відкрито висміює західних партнерів: «Ні газ не будемо постачати, ні вугілля, ні мазут... Нам залишиться тільки одне, як у відомій російській приказці

¹¹ Fiona Hill and Angela Stent The Kremlin's Grand Delusions What the War in Ukraine Has Revealed About Putin's Regime // Foreign Affairs, 15 February, 2023 <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/kremlins-grand-delusions> [accessed on: 12.03.2023]

¹² Выступление и ответы на вопросы СМИ Министра иностранных дел Российской Федерации С. Лаврова в ходе пресс-конференции по итогам деятельности российской дипломатии в 2022 году // Интернет-портал СНД, 19 Січня 2023, <https://e-cis.info/news/566/106213/> [accessed on: 12.03.2023]

промовляти: „Мерзні, мерзні вовчий хвіст”¹³. За ним цю риторику продовжують голова Газпрому О. Міллер, який 12 жовтня 2022 року під час Міжнародного форуму «Російський енергетичний тиждень» повідомив, що в Європі без російського газу замерзнуть цілі міста, відповідні заяви транслював Лавров¹⁴. З метою посилення ефекту від цих заяв відповідний контент запустили пропагандистські медіа та впливові актори в соціальних мережах – різними мовами та з прицілом на різні країни. Безперечно, енергетичні та економічні проблеми є вагомими для країн Антипутінської коаліції, тож, зважаючи на питання санкцій та економічних механізмів впливу на Росію, Путін знову демонструє тезу про те, що війна в Україні – це майданчик для вирішення глобальних питань у контексті боротьби Сходу й Заходу.

Схожу тактику Кремль застосовує й у контексті нарративу дискредитації українських біженців в Європі. Граючи на темі «міграційної» кризи, яка, безумовно, пов'язана з попередньою політичною кризою навколо теми біженців у Європі, російська дезінформація масово поширює нарратив про недоречність підтримки українців за кордоном. Українці змальовуються як негідні, аморальні люди, які часто стають причиною конфліктів та проблем. Неправдиві новини з таким змістом поширюються в медіапросторах фактично всіх країн-партнерів України – в Польщі, Іспанії, Німеччині, Франції, тощо.

Типовою історією в рамках цієї теми є фейк, який опублікувало російське видання «Комсомольська правда» про те, що нібито українці вимагають зробити українську мову другою офіційною в Польщі. В основу дезінформаційного повідомлення лягла публікація в соцмережі. Насправді українські біженці не висували таких вимог. Конституція Польщі чітко визначає, що єдиною офіційною мовою в країні є польська, і нею розмовляє більшість людей, які проживають в республіці. У меншин є можливість використовувати свою мову як допоміжну, якщо їх кількість становить не менше 20% від загальної кількості жителів тієї чи іншої гміни¹⁵.

Ще один схожий меседж, який масово поширювали – про те, що у Польщі начебто виявили зростання захворюваності на ВІЛ «після напливу біженців з України». У МОЗ Польщі пояснили, що кількість зафіксованих випадків захворювання в країні

¹³ «Мерзні, волчий хвост». Путин – о попытках навязать РФ условия в сфере энергетики // ТАСС 7 вересня, 2022, <https://tass.ru/ekonomika/15679883> [accessed on: 12.03.2023]

¹⁴ Міллер не исключил, что зимой будут замерзать целые города Европы // Известия, 12 жовтня 2022, <https://iz.ru/1409051/2022-10-12/miller-ne-iskliuchil-cto-zimoi-budut-zamerzat-tcelye-goroda-evropy> [accessed on: 12.03.2023]

¹⁵ Фейк: Українці вимагають зробити українську мову другою офіційною в Польщі // <https://www.stopfake.org/uk/fejk-ukrayintsi-vimagayut-zrobiti-ukrayinsku-movu-drugoyu-ofitsijnoyu-v-polshhi/> [accessed on: 12.03.2023]

могла збільшитися за рахунок українців, які приїхали – серед яких є і ВІЛ-інфіковані. Їх вписують у загальну статистику, а також пропонують консультації та лікування. Те, що в Польщі значно зросла захворюваність на ВІЛ-інфекцію через «наплив біженців», ніхто не стверджував¹⁶. Проте, як ми бачимо, маніпулювання важливими проблемами, залякування та нагнітання – стає інструментом тиску не лише на українців, як на цільову аудиторію, а фактично й на аудиторії в усіх країнах-партнерах, які допомагають Україні у війні.

Найважливішою для російської пропаганди в період війни стала необхідність на інформаційному рівні підірвати військову підтримку України. Під час інтерв'ю для телеканалу Росія-1 Путін прямо звинуватив Захід у постачанні зброї, назвавши союзників України фактичними учасниками війни. Він заявив «що «вони (Захід) відправляють в Україну зброю на десятки мільярдів доларів. Це дійсно участь», – сказав Путін в інтерв'ю телеканалу. За його словами, у західних країн «єдина мета – розвалити колишній Радянський Союз і його основну частину – Російську Федерацію»¹⁷.

Саме військова підтримка та постачання зброї змушує Кремль запускати нові інформаційні операції та залучати всі можливі інструменти дезінформації. «У Парижі пройшли мітинги проти постачання Україні зброї», «Західні танки не допоможуть ЗСУ і будуть знищені Росією», «Захід відправляє в Україну не лише військову техніку, а й живу силу» – російська пропаганда поширює сотні схожих історій для різних цільових груп. Для просування нарративу про марність військової підтримки України, запускаються не лише фейкові історії, а й виходять на політичну сцену розроблені у попередні роки агенти в різних країнах: проросійські блогери, активісти, журналісти та представники міжнародних організацій, які озвучують та ретранслюють неправду. У матеріалі британської BBC «Під прикриттям російських фальшивих торговців зброєю»¹⁸ журналісти описують технології поширення дезінформації на тему постачання зброї. У ньому йдеться про спеціально створені для цього багатотисячні телеграм-канали, підставних продавців зброї, які мають видавати себе за українців, тощо.

¹⁶ Маніпуляція: У Польщі виявили зростання захворюваності на ВІЛ «після напливу біженців з України» // <https://www.stopfake.org/uk/manipulyatsiya-u-polshhi-viyavili-zrostannya-zahvoryuvanosti-na-vil-pislya-naplivu-bizhentsiv-z-ukrayini/> [accessed on: 12.03.2023]

¹⁷ NATO Taking Part in Ukraine Conflict With Arms Supplies — Putin // The Moscow Times, 26 February 2023, <https://www.themoscowtimes.com/2023/02/26/nato-taking-part-in-ukraine-conflict-with-arms-supplies-putin-a80340> [accessed on: 12.03.2023]

¹⁸ Undercover with Russia's fake arms dealers // https://www.bbc.com/news/world-62983444?fbclid=IwAR3bA9fGAa7_psJlMu0ajDLIzustq5bZLZgcDTiODJUTr3WycywrwWkZ1Y [accessed on: 12.03.2023]

Уроки та висновки

Сучасна війна – це не лише баталії на полі бою, це війна наративів. Сучасні інформаційні технології стають універсальними інструментами контролю публічного світосприйняття. Стратегічні оповіді, які нав'язуються аудиторіям, є потужною формою контролю – медійного, політичного, соціального простору. З метою протидії цим загрозам важливо:

- діяти проактивно й в режимі «раннього попередження про загрозу». Україна ефективно використала період з 2014 року – початку російської війни проти України – для вивчення російської доктрини інформаційної війни, стратегії її ведення, основних акторів, платформ поширення, а також вивчення та нейтралізації основних наративів, які мали би виправдати російське вторгнення в Україну,
- добре розуміти наративну стратегію ворога та її еволюцію в часі, регулярно відстежуючи та фіксуючи ключові меседжі в військовій, політичній та медійній площині. Це дасть можливість передбачити наслідки,
- з огляду на це треба працювати над власною комунікативною стратегією та канвою стратегічних наративів,
- важливо також розуміти, що один із основних прийомів російської дезінформації – це засмічення інформаційного простору чутками, містифікаціями та теоріями змови – це спроба не стільки переконати, як змусити сумніватися,
- власне сумніви і є одним з завдань сучасної інформаційної війни, адже вони породжують недовіру суспільства до влади, інститутів, створюють напругу в суспільстві та нові кризи. Дезінформація працює з існуючими кризами і породжує нові,
- системна робота різних акторів – державних і недержавних – над протидією російським інформаційним загрозам з 2014 року через завчасне інформування, підняття рівня обізнаності і усвідомлення у суспільстві загроз дезінформації – один із важливих кроків для нейтралізації російської системи дезінформації, який дав Україні змогу отримати стратегічні переваги в комунікації,
- ці переваги в подальшому були використані як для побудови внутрішньої системи стійкості (resilience), так і для створення міжнародної коаліції союзників та партнерів.

Врешті-решт сам той факт, що українці воюють в цій війні озброєні правдою, має також далекосяжні наслідки на полі бою. Адже як писав Лоуренс Фрідман, «українці захищали свою територію від ворога, який мав намір знищити їхню землю. Була асиметрія мотивації, яка вплинула на боротьбу з самого початку. Це повертає нас

до безглуздості початкового рішення Путіна. Важко командувати військами, щоб примусити їх діяти на підтримку омани». ¹⁹ (By contrast, the Ukrainians were defending their territory against an enemy intent on destroying their land. There was an asymmetry of motivation that influenced the fighting from the start. Which takes us back to the folly of Putin's original decision. It is hard to command forces to act in support of a delusion).

д-р Євген Федченко – головний редактор і засновник порталу StopFake.org та директор Могилянської школи журналістики. Понад 25 років працює в медіаіндустрії, займається міжнародними справами. Спеціалізується на інформаційних війнах, вивченні пропаганди та озброєнні інформацією, міжнародній політиці в медіа та публічній дипломатії. У 2010–2011 роках Євген Федченко був професором за програмою Фулбрайта в USC Annenberg (Лос-Анджелес).

Бібліографія

Banco E., Graff G.M., Seligman I., Toosi N., Ward A., *Something Was Badly Wrong: When Washington Realized Russia Was Actually Invading Ukraine* [Coś poszło bardzo nie tak: kiedy Waszyngton zdał sobie sprawę, że Rosja rzeczywiście napadła na Ukrainę], „Politico”, 24 lutego 2023 r., <https://www.politico.com/news/magazine/2023/02/24/russia-ukraine-war-oral-history-00083757>.

Fake: Ukraińcy żądają nadania językowi ukraińskiemu statusu drugiego urzędowego języka w Polsce, <https://www.stopfake.org/uk/fejki-ukrayintsi-vimagayut-zrobiti-ukrayinsku-movu-drugoyu-ofitsijnoyu-v-polshhi/>.

Fakes Debunked by the StopFake Project between 2014–2017: Narratives and Sources [Fejki sprostowane przez projekt StopFake w latach 2014–2017: narracje i źródła], <https://www.stopfake.org/en/fakes-debunked-by-the-stopfake-project-between-2014-2017-narratives-and-sources>.

Freedman L., *Why War Fails Russia's Invasion of Ukraine and the Limits of Military Power*, [Dlaczego wojna się nie udaje. Inwazja Rosji na Ukrainę i granice potęgi militarnej], „Foreign Affairs”, lipiec 2022 r., https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2022-06-14/ukraine-war-russia-why-fails?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=registered_user_welcome&utm_term=email_1&utm_content=20230210.

¹⁹ Lawrence Freedman *Why War Fails Russia's Invasion of Ukraine and the Limits of Military Power*// Foreign Affairs, July 2022, https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2022-06-14/ukraine-war-russia-why-fails?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=registered_user_welcome&utm_term=email_1&utm_content=20230210 [accessed on: 12.03.2023].

- Hill F., Stent A., *The Kremlin's Grand Delusions What the War in Ukraine Has Revealed About Putin's Regime* [Wielkie urojenia Kremla. Co wojna na Ukrainie ujawniła o reżimie Putina], Foreignaffairs, 15 lutego 2023 r., <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/kremlins-grand-delusions>.
- Kremlin Propaganda: Soviet Active Measures by Other Means* [Kremlowska propaganda: radzieckie aktywne środki na inne sposoby], https://www.kvak.ee/files/2021/10/Yevhen-Fedchenko_KREMLIN-PROPAGANDA-SOVIET-ACTIVE-MEASURES-BY-OTHER-MEANS.pdf.
- Manipulacja: W Polsce stwierdzono wzrost zachorowalności na HIV „po napływie uchodźców z Ukrainy”*, <https://www.stopfake.org/uk/manipulation-u-polshhi-viyavili-zrostannya-zahvoryuvanosti-na-vil-pislya-naplivu-bizhentsiv-z-ukrayini/>.
- „Marznij, marznij, wilczy ogonie”. Putin – o próbach narzucenia Federacji Rosyjskiej warunków w dziedzinie energetyki, TASS, 7 września 2022 r., <https://tass.ru/ekonomika/15679883>.
- Miller nie wykluczył, że zimą zamarzną całe europejskie miasta, Izwiestija 12 października 2022 r., <https://iz.ru/1409051/2022-10-12/miller-ne-iskliuchil-cto-zimoi-budut-zamerzat-tcelye-goroda-evropy>.
- Miskimmon A., O’Laughlin B., Roselle L., *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order* [Narracje strategiczne: moc komunikacji i nowy porządek świata], New York 2013.
- NATO Taking Part in Ukraine Conflict With Arms Supplies – Putin*, [NATO uczestniczy w konflikcie poprzez dostawy broni na Ukrainę – Putin], The Moscow Times, 26 lutego 2023 r., <https://www.themoscowtimes.com/2023/02/26/nato-taking-part-in-ukraine-conflict-with-arms-supplies-putin-a80340>.
- Pod przykrywką rosyjskich fałszywych handlarzy bronią*, https://www.bbc.com/news/world-62983444?fbclid=IwAR3bA9fGAa7_psJljMu0ajDLIzustq5bZLZgcDTrOD-JUTr3WycywrnWkZ1Y.
- Price M.E., *Free Expression, Globalism, and the New Strategic Communication* [Wolność słowa, globalizm i nowa komunikacja strategiczna], Cambridge 2015.
- Remnick D., *A Year of Putin's Wartime Lies*, [Rok kłamstw wojennych Putina], New Yorker, 19 lutego 2023 r., https://www.newyorker.com/magazine/2023/02/27/as-ukraine-marks-a-grim-anniversary-what-has-vladimir-putin-achieved#intcid=_the-new-yorker-bottom-recirc_2267ee71-8372-4cdd-8ed3-2344498c46b0_similar2-3.
- Wystąpienie i odpowiedzi na pytania mediów ministra spraw zagranicznych Federacji Rosyjskiej S. Ławrowa podczas konferencji prasowej na temat wyników działań rosyjskiej dyplomacji w 2022 r.*, portal internetowy WNP, 19 stycznia 2023 r., <https://e-cis.info/news/566/106213/>.

Weryfikacja faktów i obalanie fałszywych wiadomości: wyzwania i osiągnięcia

Słowa kluczowe

fact-checking, przestrzeń informacyjna, rosyjska propaganda, monitoring mediów, komunikacja strategiczna, StopFake, przekaz medialny, dezinformacja, przeciwdziałanie dezinformacji, deepfake, Vox Check Ukraine, współpraca międzynarodowa

Historia ukraińskiego fact-checkingu

W ostatnim roku zagrożenie dezinformacją stało się jednym z najczęściej omawianych tematów. Rosyjska inwazja pełnoskalowa na Ukrainę pokazała niszczycielskie skutki długotrwałych kampanii dezinformacyjnych. Jednak podstawą tych procesów była rewolucja godności i rozpoczęcie działań zbrojnych na wschodzie Ukrainy w 2014 r. Pokojowy protest obywateli na rzecz integracji europejskiej Ukrainy pokazał, jak ważna dla Kremla jest ta kwestia. Stała się ona ideologicznym i światopoglądowym przełomem, który obnażył imperialistyczne zamiary rosyjskiego reżimu. Kreml wybrał drogę podbicia Ukrainy przez przestrzeń informacyjną. Ogrom nieprawdziwych wiadomości, zastraszanie i manipulacje w serwisach społecznościowych stały się wyzwaniem nie tylko dla zwykłych ukraińskich odbiorców, ale także dla zawodowych dziennikarzy.

O stałej weryfikacji przekazów medialnych ani w Ukrainie, ani w innych krajach UE nikt nie myślał, podobnie jak nikt nie myślał o realnej potrzebie budowania trwałego podejścia do przeciwdziałania dezinformacji jako globalnemu zagrożeniu. Pojęcie fact-checkingu było tradycyjnie wykorzystywane do sprawdzania wypowiedzi polityków, w szczególności w trakcie kampanii wyborczej, jednak sprawdzanie mediów i polowanie na dezinformatorów było zupełnie nową formą działalności mediów.

Na początku marca 2014 r. w piwnicy Mohylańskiej Szkoły Dziennikarskiej narodził się pomysł utworzenia portalu StopFake. Była to inicjatywa wykładowców, studentów i absolwentów, którzy postanowili stworzyć nowy mechanizm oczyszczania przestrzeni

informacyjnej ze szkodliwych przekazów informacyjnych rosyjskich mediów i informowania o tym ukraińskich odbiorców. To właśnie rosyjska dezinformacja we wszystkich jej przejawach stała się celem analizy nowego projektu. W ciągu ostatnich dziewięciu lat, po wchłonięciu kluczowych przykładów nieprawdziwych doniesień rosyjskich mediów, stał się on potężnym archiwum rosyjskich kłamstw. W 2022 r. StopFake trafił do archiwów Biblioteki Kongresu Stanów Zjednoczonych jako jedno z „unikalnych źródeł historycznych, które szczegółowo przedstawia ewolucję i zagrożenia rosyjskiej propagandy i dezinformacji”.

W licznych materiałach zamieszczanych na portalu StopFake można prześledzić nie tylko ewolucję rosyjskiej propagandy na poziomie narracyjnym, ale także stronę techniczną – jakimi narzędziami Kreml promował swoje tezy, jak wykorzystywał serwisy społecznościowe i budował międzynarodową sieć agentów w zakresie dezinformacji.

Zadania StopFake obejmują m.in.: regularne monitorowanie ukraińskich i rosyjskich mediów pod kątem nieprawdziwych informacji o wydarzeniach w Ukrainie; analizę zjawiska pt. „Kremlowska propaganda” we wszystkich jej formach i przejawach; informowanie różnych odbiorców i rozwijanie umiejętności korzystania z mediów; prowadzenie badań.

Inny znany projekt analityczny – VoxCheck Ukraine – powstał jako blog ekonomiczno-analityczny, który zajmował się badaniem problemów gospodarczych, procesów politycznych i reform w Ukrainie. Później w ramach tego bloga eksperci VoxCheck zaczęli sprawdzać manipulacje polityczne, wypowiedzi i cytaty polityków, próbowali prowadzić niezależną kontrolę dyskursu politycznego. VoxCheck oparł swoją działalność na metodologii amerykańskich organizacji medialnych wykonujących podobne zadania – fact-check polityczny.

W ostatnich latach kierunek działalności VoxCheck przesunął się z fact-checkingu politycznego na weryfikację informacji w ukraińskich i rosyjskich mediach. Na kilka dni przed rozpoczęciem inwazji pełnoskalowej udało się nam porozmawiać z liderem projektu VoxCheck Maksymem Skubenką. Od pierwszych godzin wojny Maksym faktycznie zmienił dziedzinę działalności i wstąpił w szeregi Sił Zbrojnych Ukrainy.

Według Maksyma Skubenki największą zbrodnią dezinformacji jest manipulowanie sprawami związanymi z życiem ludzkim. Kreml robił to od lat, próbując niezauważalnie wpływać na wszelkie procesy i zmiany w państwie ukraińskim. Reforma medyczna, jak wspomina Maksym Skubenko, stała się jaskrawym przykładem tego, jak dezinformacja – wewnętrzna i zewnętrzna – próbowała zniweczyć próby zmian w medycynie. „Ludzie umierali bez odpowiedniego leczenia, inicjatorzy nowej reformy starali się poprawić tę sytuację, a kłamcy zrobili wszystko, by te starania zniweczyć”. Spore szkody wyrządzali także prorosyjscy politycy opozycyjni, na przykład przedstawiciele Platformy Opozycyjnej – Za Życie, OPZZ (15 września 2022 r. Sąd Najwyższy zakazał działalności tej siły politycznej),

którzy regularnie powielali wrogie narracje w ukraińskim społeczeństwie i przy pomocy własnych mediów legitymizowali i rozpowszechniali te tezy.

„Bez Brechni” [Bez kłamstw] to kolejny znany ukraiński projekt fact-checkingowy, który został uruchomiony w 2016 r.¹ Od samego początku głównym celem zespołu była weryfikacja informacji w krajowej ukraińskiej przestrzeni informacyjnej. Według własnej metodologii fact-checkerzy sprawdzali wypowiedzi polityków i przeinaczenia informacji w krajowej przestrzeni medialnej. Jednak z czasem działalność szkoleniowa z regionalnymi mediami, mentorstwo, szkolenia i komunikacja z regionalnymi dziennikarzami stały się główną częścią działalności zespołu „Bez kłamstw”. Tak więc w latach 2018–2019 uwaga członków zespołu tego projektu była skupiona na tworzeniu międzyregionalnej sieci analityków i promowaniu idei fact-checkingu w różnych regionach kraju. Założyciel projektu „Bez kłamstw” Ołeksandr Horochowski wspomina, że „wyjazdy w różne regiony Ukrainy dawały możliwość poznania różnych klimatów informacyjnych. Ludzie w obwodzie sumskim, lwowskim i charkowskim mają różne informacyjne punkty orientacyjne, autorytety i preferencje. Niestety znane organizacje medialne mają mniejszy autorytet wśród ludzi z odległych miejscowości niż dziennikarze z lokalnych mediów”. W rezultacie utworzona sieć regionalnych weryfikatorów faktów objęła 26 mediów. Faktycznie projekt sieciowy „Bez kłamstw” objął całą Ukrainę od zachodu do wschodu.

Niewątpliwie – podkreśla Ołeksandr Horochowski – na specyfikę pola informacyjnego i konsumpcji w każdym regionie wpływają różne czynniki: geograficzny, kulturowy, mentalny, dlatego nieustanna interakcja i kształtowanie lokalnych agentów wpływu były niezwykle ważnym zadaniem.

W 2018 r. w Ukrainie pojawił się kolejny projekt fact-checkingowy – „Po tej białej nowinie” [Po drugiej stronie wiadomości] Instytutu Rozwoju Prasy Regionalnej². Jego celem jest obalanie fejków rozpowszechnianych przez zwykłych Ukraińców w serwisach społecznościowych, komunikatorach – plotek, pogłosek, codziennych fejków. Założycielka projektu, Aliona Romaniuk, wspomina, że ideą projektu było obalanie ulubionych codziennych mitów i stereotypów prostym, przystępnym językiem. „Sprostowanie nie powinno być bardziej skomplikowane niż sam fejk” – zauważa Aliona Romaniuk. Jednak już pierwsze dni działalności projektu pokazały, że nie tylko zwykli ludzie nie potrafią sprawdzać informacji, nie robią tego również profesjonalni dziennikarze. „Fejki leżą na wierzchu, prawdy trzeba szukać, a tego nikomu nie chce się robić” – mówi Aliona. Potwierdził to okres pandemii COVID-19, kiedy fact-checkerzy po raz pierwszy zetknęli się z kolejnym zjawiskiem – infodemią. Obecnie Aliona Romaniuk kieruje innym projektem dotyczą-

¹ *Bez kłamstw*, https://without-lie.info/category/factcheck/?gclid=Cj0KCQiA6fafBhC1ARIsAIJjL8n_3VyL7LmQQKkvsq_gvzS5LMhoDVxSt3Chsx1-fzd_KntjwphP_XQaAu3PEALw_wcB.

² „Po drugiej stronie wiadomości”, // <https://behindthenews.ua/>.

cym umiejętności korzystania z mediów i fact-checkingu – „NotaJenota” [NotaSzopa], i podobnie jak większość organizacji fact-checkingowych walczy z zagrożeniami spowodowanymi rosyjską dezinformacją.

Poza wymienionymi organizacjami problematyką weryfikacji informacji i zagrożeń rosyjskiej propagandy na profesjonalnym poziomie w Ukrainie zajmowało się wiele organizacji pozarządowych: Detektor Media, Instytut Informacji Masowej, Centrum Medialne Ukraina, Internews Ukraina i wiele innych.

Analiza działalności organizacji fact-checkingowych i medialnych wykazała, że do początku 2022 r. w Ukrainie powstała wyjątkowa sytuacja, kiedy różnorodność zadań różnych organizacji pozwalała na rozwiązywanie szerokiego wachlarza zadań strategicznych w zakresie przeciwdziałania dezinformacji:

- maksymalne dotarcie do różnych odbiorców docelowych;
- współpraca z mediami regionalnymi i budowanie sieci fact-checkerów i agentów wpływu informacyjnego w regionach;
- analiza krajowej politycznej przestrzeni informacyjnej pod kątem rozpowszechniania wrogich narracji;
- analiza rosyjskojęzycznej przestrzeni informacyjnej i regularne badanie narracji dezinformacyjnych;
- praca z odbiorcami zagranicznymi;
- nauczanie umiejętności korzystania z mediów, przedstawianie fact-checkingu jako części szeroko rozumianej umiejętności korzystania z mediów.

Sprzyjało to ukształtowaniu się wysokiego poziomu świadomości odbiorców w zakresie głównych zagrożeń ze strony kremlowskiej propagandy i wyrobienia odporności na nią.

„Bycie elastycznym” jako zasada nowoczesnego fact-checkera

3 marca 2014 r. RIA Nowosti rozpowszechniła fejk o tym, że niby w obwodzie bielgorodzkiem zaobserwowano masowy napływ uchodźców z Ukrainy. „Obwód bielgorodzki zalewa fala uchodźców z Ukrainy. Przyjeżdżają tysiące dobrych osób – i nie tylko z Ukrainy południowo-wschodniej, ale także z jej centralnych części – ratują się przed samowolą radykałów, którzy przejęli władzę w Kijowie” – cytuje gubernatora obwodu Jewgienija Sawczenkę RIA³.

Wtedy dziennikarz Rusłan Dejnyczenko zadzwonił do służby prasowej Federalnej Służby Migracyjnej Federacji Rosyjskiej w obwodzie bielgorodzkiem. Pracowniczką zapewniła,

³ W obwodzie bielgorodzkiem nie potwierdzają informacji o napływie uchodźców z Ukrainy. O udzielenie statusu uchodźcy wystąpiło 5 osób. // StopFake, 3 marca 2014 r. <https://www.stopfake.org/ru/v-belgorodskoj-oblasti-ne-podtverdzhdayut-informatsiyu-o-naplyve-bezhentsev-iz-ukrainy-status-bezhentsa-prosili-5-chelovek/> [dostęp: 25 marca 2023 r.].

że w tamtej chwili wniosek o nadanie statusu uchodźcy w obwodzie złożyło tylko pięciu obywateli Ukrainy. Jednak niejako na wymówkę dodała, że nie ma powodów do zmar-twień – straż graniczna kupiła już podstawowe artykuły pierwszej potrzeby i otrzymała polecenie przygotowania miejsc pod obozy dla uchodźców. Informacja ta stała się swego rodzaju nieoczekiwanym sygnałem, ponieważ w tym momencie to Krym był w epicentrum wydarzeń i nikt nie przewidywał rozpoczęcia prawdziwych działań wojennych na Don-basie, które widocznie były już aktywnie przygotowywane przez władze rosyjskie. To była pierwsza lekcja, której udzieliła propaganda – nie ma w niej przypadków, a jej przekazy są ściśle powiązane z prawdziwymi intencjami jej twórców. Miesiąc po rozpowszechnieniu tego fejk, w kwietniu 2014 r., rozpoczęła się wojna na Donbasie.

Dziś, wspominając tę historię, fact-checkerzy przyznają, jak słabo wtedy rozumie-li prawdziwe intencje Rosji i sytuację na wschodzie Ukrainy. Dlatego pierwsze sprostowania zespołu StopFake ujawniły potrzebę opracowania własnej metodologii fact-checkingu, która byłaby najbardziej skuteczna w pracy z rosyjską dezinformacją. Specyfika analizy polegała na weryfikacji zniekształceń faktologicznych w połączeniu z analizą sieci dez-informatorów, specyfiki platform technologicznych jako przestrzeni rozprzestrzeniania destrukcyjnych przekazów oraz narracyjnych tendencji propagandowych. Umożliwiło to nie tylko neutralizację fałszywych wiadomości, ale także przewidzenie ewentualnych konsekwencji politycznych. Takie podejście wymagało od analityków zróżnicowanej wiedzy i umiejętności, tak więc zespół musiał samodzielnie badać wszystkie możliwe metodologiczne i cyfrowe możliwości takiej pracy.

Doskonalenie metodologii. Lista zadań fact-checkingowych StopFake obejmowała regularne monitorowanie rosyjskich i ukraińskich mediów pod kątem rosyjskiej dez-informacji, weryfikację faktów, analizę cytatów i odwołań, badanie materiałów wizualnych pod kątem fałszerstw cyfrowych – fotomontaż, manipulacja wideo, praca z kontekstem wiadomości. Począwszy od 24 lutego 2022 r. zespół stanął przed nowymi wyzwaniem – jak zweryfikować informacje wojskowe, fakty z terenów okupowanych itd.

25 lutego 2022 r., po zajęciu Wyspy Wężowej przez wojsko rosyjskie, władze ukraiń-skie oficjalnie poinformowały o śmierci 13 funkcjonariuszy straży granicznej, a rosyjskie media podały, że ukraińscy obrońcy trafili do niewoli. Powołując się na oficjalne dane strony ukraińskiej, StopFake opublikował komunikat, który obalił tezę Rosjan. Później otrzymaliśmy potwierdzenie informacji o stanie obrońców Wyspy Wężowej. Ta historia skłoniła do szybkiego przeglądu podejść metodologicznych w warunkach wojny. Nowym wyzwaniem stało się zachowanie równowagi między szybkością przekazywania infor-macji a poszukiwaniem wszelkich możliwych dowodów i argumentów, gdzie rzetelność pozostaje priorytetem. Wśród ważnych zadań mających na celu optymalizację procesu weryfikacji znajduje się wzmocnienie współpracy pomiędzy wszystkimi stronami procesu

informacyjnego – dziennikarzami, fact-checkerami różnych organizacji, wojskiem, organizacjami międzynarodowymi i organami państwowymi.

Elastyczność technologiczna. Pracę fact-checkera komplikują ciągłe zmiany, z jednej strony algorytmów sieci i platform cyfrowych, zaś z drugiej – złoczyńców informacyjnych. Wydawało się, że przeciwdziałanie dezinformacji to bieg za plecami jej twórców i próba gaszenia skutków, a nie zapobieganiu zagrożeniom. W ciągu ostatnich dziewięciu lat twórcy cyfrowych narzędzi do weryfikacji wielokrotnie zmieniali algorytmy i zasady gry, na co wpływ miały różne czynniki: aktualizacja problematyki ingerencji w dane, w tym prywatne, polityki komunikacyjne gigantów komunikacyjnych, wyborcze manipulacje polityczne, które wiązały się z dezinformacją w różnych krajach, zachowanie odbiorców. Aby dostosować się do tych procesów, StopFake zaczął systematycznie monitorować, analizować te zmiany i publikować specjalistyczne przeglądy w rubryce „Narzędzia”. Później rubryka ta stała się jedną z najczęściej odwiedzanych w serwisie StopFake.

Podczas infodemii COVID-19 fact-checkerzy wypróbowali wszystkie dostępne narzędzia do sprawdzania zdjęć, filmów, deepfake'ów i opracowali podejścia do pracy z manipulacjami psychologicznymi i skoordynowanymi nieautentycznymi zachowaniami w serwisach społecznościowych.

Partnerstwo. Badając zmiany technologiczne i próbując zrozumieć logikę transformacji cyfrowej, aby efektywnie przeciwdziałać destrukcyjnym wpływom, StopFake rozpoczął współpracę z różnymi firmami zajmującymi się komunikacją cyfrową.

W 2019 r. projekt dołączył do międzynarodowej sieci fact-checkerów IFCN i rozpoczął swoją działalność w ramach programu fact-checkingowego firmy Meta. W ten sposób już na początku inwazji pełnoskalowej zespół projektu dysponował wszystkimi możliwymi narzędziami i zasobami do przeciwdziałania dezinformacji, był zintegrowany z międzynarodową społecznością zawodową, co wzmocniło działania w zakresie weryfikacji faktów i pomogło w rozpowszechnianiu sprostowań wśród różnych odbiorców międzynarodowych.

„Błąd” jako sposób komunikacji z odbiorcami

Największym sprzymierzeńcem wszystkich mediów są jego odbiorcy. W przypadku projektów fact-checkingowych współpraca z czytelnikami jest po prostu koniecznością. W pierwszych miesiącach wojny Rosji z Ukrainą StopFake przekształcił się w pełnowartościowe centrum konsultacyjne. Czytelnicy informowali o ruchu wojsk wroga, prosili o pomoc i rady, jak właściwie reagować na posty w serwisach społecznościowych, w tym jak rozmawiać z przyjaciółmi i rodziną w Rosji. Stało się jasne, że na początku inwazji było dużo zdezorientowanych osób i ludzie po prostu nie wiedzieli, do kogo zwrócić się z pytaniami, ale wiedzieli o pracy StopFake i ufali fact-checkerom. Coroczne badanie USAID/Internews dotyczące konsumpcji mediów w Ukrainie wykazało, że 16% Ukraińców regularnie korzysta ze strony

StopFake w celu sprawdzenia treści przekazów medialnych. Faktycznie oznacza to, że co szósty Ukrainiec czyta StopFake, aby sprawdzić prawdziwość wiadomości, co daje nam wysoki poziom zaufania⁴. Jednak budowanie zaufania odbiorców jest długoterminowym zadaniem strategicznym, nad którym należy pracować przed rozpoczęciem jakiegokolwiek kryzysu.

Współpraca z odbiorcami i znajdowanie odpowiednich sposobów dotarcia do swoich czytelników stało się częścią polityki redakcyjnej StopFake od momentu jego powstania. Na portalu użytkownikom udostępniono możliwość przesyłania przykładów nieprawdziwych informacji i ważnych dowodów pomagających w ich sprostowaniu. Aktywna komunikacja odbywa się również na stronach serwisów społecznościowych. Aby wyjść z bańki cyfrowej serwisów społecznościowych do szerszej publiczności, StopFake nawiązał współpracę z telewizją i radiem. Redakcja multimedialna projektu stworzyła filmy dla szerokiej publiczności, które byłyby transmitowane w języku ukraińskim, rosyjskim i angielskim, m.in. na kanałach telewizyjnych.

Priorytetem projektu było również rozszerzenie grona odbiorców międzynarodowych. Obecnie strona StopFake jest dostępna w 14 wersjach językowych: ukraińskiej, polskiej, rosyjskiej, angielskiej, niemieckiej, francuskiej, włoskiej, tureckiej, bułgarskiej i innych.

W pracy fact-checkera błędy są nieuniknione. W procesie budowania zaufania odbiorców nie należy się tego bać czy unikać. Otwartość w swoich krokach, zamiarach i argumentach musi wiązać się z otwartością i gotowością do popełniania błędów. Aby komunikować się z publicznością w kontekście sprostowań i kontrowersyjnych kwestii, StopFake opracował politykę korekty, w ramach której każdy czytelnik posiadający dodatkowe dowody może wpłynąć na treść sprostowania. W ten sposób zespół zwiększa interakcję, uzyskuje dostęp do dodatkowych informacji, które mogą mu przekazać czytelnicy, oraz wzmacnia zaufanie odbiorców, co w warunkach kryzysu będzie oznaczać wsparcie i odporność na wrogi wpływ.

Lekcje i wnioski

Doświadczenia StopFake i innych organizacji fact-checkingowych w Ukrainie pokazały, w jaki sposób fact-checking może być wpisany do struktury komunikacji strategicznej. W tym kontekście najważniejszymi zadaniami organizacji fact-checkingowych w kontekście przeciwdziałania dezinformacji są:

- systematyczny monitoring i kompleksowa weryfikacja informacji oraz kluczowych graczy procesu informacyjnego;
- regularne doskonalenie metodologii fact-checkingu i weryfikacji faktów;

⁴ *Badanie USAID-Internews dotyczące konsumpcji mediów*, //Internew Ukraina, listopad 2022 r., <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf>.

- budowanie grona odbiorców i formowanie własnych agentów do rozpowszechniania sprostowań;
- praca komunikacyjna ze stronami procesów informacyjnych na różnych poziomach – lokalnym, krajowym, międzynarodowym. Tworzenie trwałych partnerstw z firmami cyfrowymi;
- informowanie odbiorców, przejrzystość i dostępność;
- rozwój fact-checkingu jako elementu umiejętności korzystania z mediów.

Viktoriia Romaniuk – zastępczyni redaktora naczelnego StopFake, zastępczyni dyrektora Mohylańskiej Szkoły Dziennikarstwa, profesor wizytujący na Universidad Carlos III de Madrid, profesor nadzwyczajny Ukraińskiego Uniwersytetu Katolickiego. Organizator V Międzynarodowej Konferencji „Media i tożsamość: transformacja człowieka w erze cyfrowej”, kierownik projektu „Learn to Discern (L2D)” oraz wielu innych przedsięwzięć z zakresu medioznawstwa.

Bibliografia

Badanie USAID-Internews dotyczące konsumpcji mediów, Internew Ukraina, listopad 2022, <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlenia-ta-dovira-2022.pdf>.

Bez kłamstw, https://without-lie.info/category/factcheck/?gclid=Cj0KCQiA6fafBhC1ARIsAIJjL8n_3VyL7LmQQKkvs_gvzS5LMhoDVxSt3Chsx1-fzd_KntjwphP_XQa-Au3PEALw_wcB.

<https://www.stopfake.org/ru/v-belgorodskoj-oblasti-ne-podtverdzhdayut-informatsiyu-o-naplyve-bezhentsev-iz-ukrainy-status-bezhentsa-poprosili-5chelovek/>.

„Po drugiej stronie wiadomości”, <https://behindthenews.ua/>.

Фактчекінг та спростування фейкової інформації: виклики та досягнення

Історія українського фактчекінгу

В останній рік загрози дезінформації стали однією з найбільш обговорюваних тем. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну продемонструвало руйнівні наслідки тривалих дезінформаційних кампаній. Проте підґрунтям цих процесів стала Революція Гідності та початок воєнних дій на сході України у 2014 році. Мирний протест громадян на підтримку Європейської інтеграції України показав, наскільки суттєвим це питання є для Кремля. Воно стало ідеологічним та світоглядним криголамом, який оголив імперські наміри російського режиму. Шлях захоплення України Кремль обрав через інформаційний простір. Засилля неправдивих повідомлень, залякувань та маніпуляцій у соціальних мереж стало викликом не лише для звичайної української аудиторії, а й професійних журналістів.

Про перевірку медіаповідомлень на постійній основі ні в Україні, ні в інших країнах ЄС ніхто не міркував, як ніхто не думав про реальну необхідність вибудовувати стійкі підходи протидії дезінформації як глобальній загрозі. Поняття фактчекінг традиційно використовувалося для перевірки заяв політиків, зокрема, під час виборчого процесу, проте перевіряти медіа та полювати на дезінформаційних зловмисників було абсолютно новою формою медіа діяльності.

На початку березня 2014 року в підвалі Могилянської школи журналістики було створено StopFake. Це була ініціатива викладачів, студентів та випускників, які вирішили створити новий механізм очищення інформаційного простору від шкідливих інформаційних повідомлень російських медіа та інформування української аудиторії про це. Саме російська дезінформація у всіх її проявах стала метою аналізу нового проєкту. За останній дев'ять років, увібравши в себе ключові приклади неправдивих повідомлень російських медіа, став потужним архівом згадок про російську брехню. У 2022 році StopFake увійшов до архівів Бібліотеки Конгресу

США як одне з «унікальних історичних джерел, яке детально демонструє еволюцію та загрози російської пропаганди й дезінформації».

У численних матеріалах на сайті StopFake можна побачити не лише еволюцію російської пропаганди на нарративному рівні, але й технічну сторону – які інструменти залучав Кремль для просування своїх тез, як використовував соціальні мережі та розбудовував міжнародну мережу агентів дезінформації.

Серед завдань StopFake: регулярний моніторинг українських та російських медіа на предмет неправдивої інформації про події в Україні; аналіз явища «Кремлівська пропаганда» у всіх її формах і проявах; інформування різних аудиторій та розвиток медіаграмотності; проведення досліджень.

Ще один відомий аналітичний проєкт VoxCheck Ukraine виник як економіко-аналітичний блог, де досліджувалися економічні проблеми, політичні процеси та реформи в Україні. Згодом на основі цього блогу експерти VoxCheck почали перевіряти політичні маніпуляції, промови та цитати політиків, намагатися здійснювати незалежний контроль політичного дискурсу. Своєю діяльністю VoxCheck базував на методології американських медіаорганізацій, які здійснювали аналогічну роботу – політичний фактчек.

В останні роки акценти діяльності VoxCheck з політичного фактчеку змістили в бік перевірки інформації в українських та російських медіа. За кілька днів до початку широкомасштабного вторгнення нам вдалося поспілкуватися з лідером проєкту VoxCheck Максимом Скубенком. Фактично з перших годин війни Максим змінив сферу діяльності та приєднався до лав Збройних сил України.

Найбільший злочин дезінформації, – говорить Максим Скубенко, – це маніпулювання питаннями, які пов'язані з життям людей. Кремль робив це роками, намагаючись непомітно впливати на будь-які процеси та зміни української держави. Медична реформа – згадує Максим Скубенко, – стала яскравим прикладом, як внутрішня та зовнішня дезінформація намагалася знищити спроби змін у медичній галузі. «Люди помирили без належного лікування, ініціатори нової реформи намагалися покращити цю ситуацію, а брехуни зробили все, щоб ці намагання вкрасти». Чималої шкоди завдавали і проросійські опозиційні політики, такі як представники «Опозиційної платформи – За життя», «ОПЗЖ» (15 вересня 2022 року суд заборонив діяльність цієї політичної сили), які регулярно транслювали ворожі наративи всередині українського суспільства, за допомогою своїх власних медіа легітимізували та поширювали ці тези.

«Без брехні» – ще один відомий український фактчекінговий проєкт виник у 2016 році¹. З самого початку основним фокусом команди була перевірка

¹ Без брехні // https://without-lie.info/category/factcheck/?gclid=Cj0KCQiA6fafBhC1ARIsAIJlL8n_3VyL7LmQQKkvs_gvzS5LMh0DVxSt3Chsx1-fzd_KntjwphP_XQaAu3PEALw_wcB.

інформації у внутрішньому українському інформаційному просторі. За власною методологією фактчекери перевіряли заяви політиків та інформаційні викривлення в національному медіапросторі. Проте з часом тренінгова діяльність із регіональними медіа, менторство, навчання і комунікація з регіональними журналістами стали основною частиною діяльності команди «Без брехні». Тож у 2018–2019 роках увага членів команди цього проєкту була зосереджена на формуванні міжрегіональної мережі аналітиків та просуванні ідеї фактчекінгу в різних регіонах країни. Засновник проєкту «Без брехні» Олександр Гороховський згадує, що «поїздки в різні регіони України дали можливість побачити різну інформаційну атмосферу. Люди на Сумщині, Львівщині, Харківщині мають різні інформаційні орієнтири, авторитети та вподобання. На жаль, відомі медіаорганізації мають менший авторитет серед людей із віддалених містечок, ніж журналісти локальних видань». Як наслідок, до створеної мережі регіональних фактчекерів увійшло 26 видань. Фактично, цей мережевий проєкт від «Без брехні» охопив всю Україну від заходу до сходу.

Безумовно – зазначає Олександр Гороховський, – на особливості інформаційного поля та споживання у кожному окремому регіоні впливають різні чинники: географічний, культурний, ментальний, тому постійна взаємодія та формування агентів впливу на місцях було надзвичайно важливим завданням.

У 2018 році в Україні з'явився ще один фактчекінговий проєкт – «По той бік новин» від Інституту розвитку регіональної преси². Його мета – спростування фейків, які поширюють звичайні українці в соціальних мережах, месенджерах – плітки, чутки, лякалки, побутові фейки. Засновниця проєкту Альона Романюк згадує, що ідеєю проєкту було простою, доступною мовою розвінчувати улюблені побутові міфи та стереотипи. «Спростування мало бути не складнішим ніж сам фейк» – зазначає Альона Романюк. Проте вже перші дні діяльності проєкту довели, що не лише звичайні люди не вміють перевіряти інформацію, не роблять цього й професійні журналісти. «Фейки лежать на поверхні, істину треба вишукувати, а цього ніхто не хоче робити» – розповідає Альона. Це підтвердив період пандемії Covid-19, коли фактчекери вперше зіткнулися зі ще одним явищем – інфодемією. Нині Альона Романюк очолює інший проєкт із медіаграмотності та фактчекінгу – «НотаЄнота» і, як і більшість організацій із перевірки фактів, бореться з загрозами російської дезінформації.

Окрім цих організацій, проблемою перевірки інформації та загрозою російської пропаганди в Україні на професійному рівні займалося чимало громадських

² «По той бік новин» // <https://behindthenews.ua/>.

організацій: Детектор медіа, Інститут Масової інформації, Український кризовий медіацентр, Інтерньюз Україна та багато інших.

Аналіз діяльності фактчекінгових та медіа-організацій показав, що до початку 2022 року в Україні склалась унікальна ситуація, коли різноманіття завдань різних організацій дало змогу вирішувати широкий спектр стратегічних завдань у сфері протидії дезінформації:

- максимальне охоплення різних цільових аудиторій;
- робота з регіональними медіа та побудова мережі фактчекерів та інформаційних агентів впливу в регіонах;
- аналіз внутрішньополітичного інформаційного простору на предмет поширення ворожих наративів;
- аналіз російськомовного інформаційного простору та регулярне дослідження наративів дезінформації;
- робота з міжнародними аудиторіями;
- навчання медіаграмотності, представлення фактчекінга як частини медіаграмотності в широкому сенсі.

Це сприяло формуванню високого рівня обізнаності аудиторії щодо основних загроз Кремлівської пропаганди та формування стійкості до неї.

«Бути гнучким» як принцип сучасного фактчекера

3 березня 2014 року «РІА новости» поширили фейк про те, що нібито в Белгородській області спостерігається масовий наплив біженців з України. «Белгородську область захоплює хвиля біженців з України. Приїжджають тисячі хороших людей – причому далеко не тільки з південного сходу України, а й із її центральних частин – рятуються від свавілля радикалів, які захопили владу в Києві», – процитували РІА губернатора регіону Євгена Савченка.³

Тоді журналіст Руслан Дейниченко зателефонував у пресслужбу Федеральної Міграційної Служби РФ в Белгородській області. Працівниця запевнила, що заяву про статус біженця в області на той момент написали лише п'ять громадян України. Проте також, немов у виправдання, додала, що хвилюватися не треба – прикордонники вже закупили речі найпершої потреби та отримали розпорядження готувати місця під табори для біженців. Ця інформація стала певним несподіваним сигналом, адже на той момент епіцентром подій був Криму й ніхто не передбачав початок

³ В Белгородской области не подтверждают информацию о наплыве беженцев из Украины — статус беженца попросили 5 человек // StopFake, 3 March 2014 <https://www.stopfake.org/ru/v-belgorodskoj-oblasti-ne-podtverdzhdayut-informatsiyu-o-naplyve-bezhentsev-iz-ukrainy-status-bezhentsya-poprosili-5-chelovek/>.

реальних бойових дій на Донбасі, які вочевидь уже активно готувалися російською владою. Це був перший урок, який надала пропаганда – у неї не буває випадковостей, а її меседжі тісно пов'язані з реальними намірами її творців. Через місяць після поширення цього фейку – у квітні 2014 року – почалась війна на Донбасі.

Сьогодні, згадуючи цю історію, фактчекери визнають, як мало тоді розуміли про справжні наміри Росії, ситуацію на сході України. Тож перші спростування команди StopFake виявили потребу в розробці власної методології фактчекінгу, яка б була максимально ефективною саме в роботі з російською дезінформацією. Специфіка аналізу полягала в перевірці фактологічних викривлень у комплексі з аналізуванням мережі стейкхолдерів дезінформації, особливостей технологічних платформ як простору поширення деструктивних повідомлень та наративних тенденцій пропаганди. Це дало змогу не лише знешкоджувати неправдиві повідомлення, а й передбачати можливі політичні наслідки. Такий підхід вимагав від аналітиків різноманітних знань та вмій. Тож, фактично команді довелося самостійно вивчати всі можливі методологічні та цифрові можливості для такої роботи.

Удосконалення методології. До переліку фактчекерських завдань StopFake входив регулярний моніторинг російських та українських медіа на предмет російської дезінформації, перевірка фактів, аналіз цитат та посилань, вивчення візуальних матеріалів на предмет цифрової підробки – фото та відеомонтаж, робота з контекстом повідомлень. Починаючи з 24 лютого 2022 року команда зіткнулася з новими викликами – як перевірити військову інформацію, факти з окупованих територій тощо.

25 лютого 2022 року після захоплення російськими військовими острова Зміїний, українська влада офіційно повідомила про 13 загиблих прикордонників, у той час, як російські медіа писали про те, що українські захисники здалися в полон. Посилаючись на офіційні дані української сторони, StopFake опублікував повідомлення, яке спростувало тезу росіян. Із часом ми отримали підтвердження інформації про стан захисників Зміїного. Ця історія підштовхнула до швидкого перегляду методологічних підходів в умовах війни. Новим викликом стало дотримання балансу між оперативністю подачі інформації та пошуком усіх можливих доказів й аргументів, де пріоритетом залишається достовірність. Серед важливих завдань із метою оптимізації процесу верифікації – посилення взаємодії між усіма стейкхолдерами інформаційного процесу – журналістами, фактчекерами різних організацій, військовими, міжнародними організаціями та державними органами.

Технологічна гнучкість. Робота фактчекера ускладнюється постійними змінами з одного боку алгоритмів цифрових мереж і платформ, а з іншого – інформаційними

зловмисниками. Складалося враження, що протидія дезінформації – це біг позаду її творців та намагання загасити наслідки, а не запобігати загрозам. Протягом останніх дев'яти років розробники цифрових інструментів верифікації неодноразово змінювали алгоритми та правила гри, на це впливали різні фактори: актуалізація питання про втручання в дані, у тому числі приватні, комунікаційні політики комунікаційних компаній гігантів, виборчі політичні маніпуляції, які були пов'язані з дезінформацією в різних країнах, поведінка аудиторії. Для того, щоб адаптуватися до цих процесів, StopFake почав систематично відстежувати, аналізувати ці зміни та публікувати спеціалізовані огляди в рубриці «Інструменти». Пізніше ця сторінка на сайті StopFake стала однією з найбільш відвідуваних на цьому ресурсі.

Під час інфodemії Covid-19 фактчекерам вдалось випробувати всі діючі інструменти для перевірки фото, відео, дїпфейків, відпрацювати підходи роботи з психологічними маніпуляціями та координованою неавтентичною поведінкою в соціальних мережах.

Партнерство. Досліджуючи технологічні зміни та намагаючись зрозуміти логіку цифрових трансформацій, з метою бути корисним у протидії деструктивним впливам, StopFake розпочав взаємодію з різними цифровими комунікаційними компаніями.

У 2019 році проєкт приєднався до міжнародної мережі фактчекерів IFCN і розпочав свою діяльність у рамках програми з перевірки фактів для компанії Мета. Таким чином вже на початку широкомасштабного вторгнення команда проєкту володіла усіма можливими інструментами та ресурсами для протидії дезінформації, була інтегрована в міжнародну професійну спільноту, що посилює діяльність з перевірки фактів та допомогло поширювати спростування для різних міжнародних аудиторій.

«Помилка» як шлях комунікації з аудиторією

Найбільший союзник будь-якого медіа – його аудиторія. Для фактчекінгових проєктів співпраця із читачами є просто необхідною. У перші місяці війни Росії проти України StopFake перетворився на повноцінний консультативний центр. Читачі повідомляли про пересування ворожих військ, просили допомоги та поради, як правильно реагувати на дописи в соцмережах і, у тому числі як спілкуватися з друзями та родиною в Росії. Було очевидно, що багато людей були збентежені коли почалося вторгнення і просто не знали куди звернутися із запитаннями, але вони знали про роботу StopFake і довіряли фактчекерам. Щорічне дослідження медіаспоживання в Україні USAID/Internews показало, що 16% українців регулярно користуються вебсайтом StopFake для того, щоб перевіряти зміст повідомлень в медіа. Фактично, це означає, що кожен шостий українець читає StopFake, щоб

перевірити правдивість новин, що дає нам високий рівень довіри⁴. Проте вибудовування довіри аудиторії є тривалим стратегічним завданням, над яким слід працювати до початку будь-якої кризи.

Співпраця з аудиторією та пошук релевантних шляхів до свого читача стали частиною редакційної політики StopFake від початку його заснування. На сторінці сайту з'явилася можливість користувачам надсилати приклади неправдивої інформації та важливі докази для спростування. Активна комунікація відбувається і на сторінках соціальних мереж. З метою виходу за межі цифрової бульбашки соціальних мереж, до ширшої аудиторії StopFake розпочав співпрацю з телебаченням та радіо. Мультимедійна редакція проєкту створила відео для широкого загалу, які виходили українською, російською та англійськими мовами, у тому числі й на телеканалах.

Також до пріоритетів проєкту входило розширення міжнародної аудиторії. Нині на сайті StopFake існує 14 мовних служб, які транслюють інформацію українською, польською, російською, англійською, німецькою, французькою, італійською, турецькою, болгарською та іншими мовами.

У роботі фактчекера помилки є неминучими. У процесі вибудовування довіри аудиторії не варто цього боятися та уникати. Відкритість у своїх кроках, намірах та аргументах має пов'язуватися з відкритістю та готовністю визнати свої помилки. З метою комунікації з аудиторією в контексті виправлень та спірних питань, StopFake розробив політику корекції, коли кожний читач, який має додаткові докази, може вплинути на зміст спростування. Таким чином команда посилює взаємодію, здобуває доступ до додаткової інформації, яку їй можуть надати читачі та посилює довіру аудиторії, яка в умовах кризи буде означати підтримку та стійкість до ворожих впливів.

Уроки і висновки

Досвід StopFake та інших фактчекінгових організацій України показав, яким чином фактчекінг може бути вписаним у структуру стратегічних комунікацій. У цьому контексті найважливішими завданнями організацій із перевірки фактів в контексті протидії дезінформації є:

- Систематичний моніторинг та комплексна перевірка інформації та ключових акторів інформаційного процесу;
- Регулярне удосконалення методологій фактчекінгу та перевірки фактів;
- Розбудова аудиторії та формування власних агентів поширення спростувань;

⁴ Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа // Internews Ukraine, November 2022 <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainian-media-stavlenia-ta-dovira-2022.pdf>.

- Комунікаційна робота зі стейкхолдерами інформаційних процесів на різних рівнях – локальному, національному, міжнародному. Формування стійких партнерств із цифровими компаніями;
- Інформування аудиторії, прозорість та доступність.
- Розвиток фактчекінгу як елементу медіаграмотності.

Вікторія Романюк – заступниця головного редактора StopFake, заступниця директора Могилянської школи журналістики, гостьова професорка Мадридського університету Карлоса III, доцент Українського католицького університету. Організатор 5-ї міжнародної конференції «Медіа та ідентичність: трансформація людини в цифрову епоху», керівник проєкту «Learn to Discern (L2D)» та багатьох інших проєктів у сфері медіазнавства.

Бібліографія

Badanie USAID-Internews dotyczące konsumpcji mediów, Internew Ukraina, listopad 2022, <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf>.

Bez kłamstw, https://without-lie.info/category/factcheck/?gclid=Cj0KCQiA6fafBhC1ARIsAIjL8n_3VyL7LmQQKkvs_gvzS5LMhoDVxSt3Chsx1-fzd_KntjwphP_XQa-Au3PEALw_wcB.

<https://www.stopfake.org/ru/v-belgorodskoj-oblasti-ne-podtverdzhdayut-informatsiyu-o-naplyve-bezhentsev-iz-ukrainy-status-bezhentsa-poprosili-5chelovek/>.

„Po drugiej stronie wiadomości”, <https://behindthenews.ua/>.

Budowanie odporności społecznej oraz umiejętności krytycznego korzystania z mediów – przed i w trakcie wojny

Słowa kluczowe

polityka bezpieczeństwa, edukacja medialna, odporność społeczna, zagrożenia informacyjne, kultura medialna, projekt „Filtr”, bezpieczeństwo informacyjne, komunikacja strategiczna, fact-checking, StopFake, dezinformacja

Wojna Rosji z Ukrainą doprowadziła do aktywnego rozwoju dziedziny umiejętności korzystania z mediów w Ukrainie i skłoniła kluczowych graczy oraz rząd do traktowania jej jako elementu polityki bezpieczeństwa.

Zdjęcie zadymionej wieży telewizyjnej w Kijowie po jej ostrzale rosyjskimi raketami 1 marca 2022 r. obiegło cały świat. Był to początek serii rosyjskich ataków raketowych na wieże telewizyjne w całej Ukrainie (łącznie zaatakowano 14 obiektów¹). Ataki te stały się symbolicznym potwierdzeniem terroryzmu informacyjnego, który Rosja zaczęła stosować przeciwko Ukrainie na długo przed okupacją części ukraińskich terytoriów w 2014 r. Atakując kijowską wieżę telewizyjną, Rosja po raz kolejny potwierdziła, że media i propaganda były i pozostają dla niej strategicznym zasobem, za pomocą którego chce ona kontrolować i zmieniać zachowania dużych mas społecznych.

Jednak w ciągu pierwszych dwóch dekad ukraińskiej niepodległości zagrożenia informacyjne ze strony Rosji były niedoceniane i nie były traktowane poważnie na szczeblu ukraińskich elit politycznych, a Ukraińcy znajdowali się pod stałym wpływem rosyjskich mediów, które miały pełny i w żaden sposób nieograniczony dostęp do ukraińskich odbiorców. Jednocześnie kwestie edukacji medialnej i podnoszenia poziomu umiejętności korzystania z mediów przez społeczeństwo nie były przedmiotem programów politycznych.

¹ <https://corp.suspilne.media/newsdetails/5959> [dostęp: 5 marca 2023 r.].

Dlatego też odporność społeczeństwa ukraińskiego na rosyjskie wpływy dezinformacyjne w czasie rosyjskiej agresji zbrojnej w 2014 r. była dość słaba, szczególnie w regionach południowo-wschodnich Ukrainy. Zgodnie z wynikami badania opinii publicznej przeprowadzonego w 2015 r. przez Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii (KMIS) na zlecenie organizacji społecznej Detector Media w 5 obwodach południowych i wschodnich (charkowski, odeski, chersoński, doniecki i ługański) 66% społeczeństwa wspierało jedną z narracji rosyjskiej propagandy, że to właśnie masowe protesty podczas Rewolucji Godności zimą 2013–2014 r. doprowadziły do aneksji Krymu i wojny w Donbasie². Natomiast w badaniu konsumpcji informacji wśród mieszkańców wschodniej Ukrainy odnotowano powszechny nihilizm w stosunku do mediów i czerpanych z nich informacji³.

Stopniowa transformacja podejścia w zakresie umiejętności korzystania z mediów rozpoczęła się po 2014 r. Kluczowy wpływ na te zmiany miała rosyjska agresja zbrojna na Ukrainę. Faktycznie dzięki niej temat umiejętności korzystania z mediów i edukacji medialnej stał się częścią dyskursu politycznego. W ostatnich latach w środowisku eksperckim i na szczeblu rządowym zrozumiano, że umiejętność korzystania z mediów powinna stać się częścią polityki bezpieczeństwa.

W dalszej części wnioski i oceny będą częściowo opierać się na badaniu „Mapowanie dziedziny umiejętności korzystania z mediów w Ukrainie”⁴, które zostało przeprowadzone przez Ukraiński Instytut Mediów i Komunikacji we współpracy z Baltic Center for Media Excellence (obejmowało okres 3 lat przed rosyjską inwazją pełnoskalową 24 lutego 2022 r.), a także na analitycznej notatce o transformacji dziedziny umiejętności korzystania z mediów w warunkach wojny pełnoskalowej, która stanowiła uzupełnienie badań wstępnych⁵.

Umiejętność korzystania z mediów w kontekście polityki

Podjęmowane przez niektórych ekspertów próby wyciągnięcia dyskursu o umiejętności korzystania z mediów poza kontekst polityczny były i pozostają, naszym zdaniem, całkowicie błędne. Według Pierre’a Bourdieu⁶ media nie istnieją poza kontekstem politycznym, nie tylko odzwierciedlają one rzeczywistość, ale także są zaangażowane w jej

² <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/12847/2015-03-20-yakym-ie-riven-pidtrymky-mesedzhiv-rosiyskoi-propagandy-u-zoni-konfliktu-sotsiologichne-opytuvannya/> [dostęp: 5 marca 2023 r.].

³ <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/19925/2017-11-14-informatsiynе-spozhyvannya-potreby-ta-poglyady-meshkantsiv-skhodu-ukrainy-doslidzhennya/> [dostęp: 5 marca 2023 r.].

⁴ https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/ML_Ukraine_Country_Report_2021.pdf [dostęp: 5 marca 2023 r.].

⁵ https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2022/07/Transformation-medialiteracy_EN-1.pdf [dostęp: 5 marca 2023 r.].

⁶ P. Bourdieu, *O telewizji i dziennikarstwie*, Moskwa 2002, s. 35.

budowę, na jednym poziomie z politykami i władzą. Umiejętność korzystania z mediów poza kontekstem politycznym jest kwestią, która sugeruje rozpatrywanie mediów abstrakcyjnych w kontekście oderwanych od rzeczywistości abstrakcyjnych kategorii etycznych czy estetycznych.

W Rosji takie podejście (kiedy umiejętność korzystania z mediów jest poza polityką) przejawiało się w ignorowaniu lub pomijaniu milczeniem destrukcyjnego fenomenu rosyjskiej maszyny propagandowej zarówno przez rosyjskich krytyków, jak i edukatorów medialnych. Ich skupianie się na tematach drugorzędnych (teatralizowanie mediów, rola emotikonów, cielesność z gatunku anime⁷ itd.) lub umiejętnościach czysto praktycznych (jak nakręcić, zmontować wideo czy ułożyć słowa w piękny tekst) doprowadziło do bezkrytycznego odbioru kremlowskiej propagandy, a więc do kształtowania atmosfery nienawiści w rosyjskim społeczeństwie, i przygotowało grunt pod wspieranie rosyjskiej inwazji pełnoskalowej. Pojedyncze głosy krytyków medialnych i dziennikarzy, takich jak Andriy Archangielski, który na długo przed 24 lutego mówił o zaszczepieniu i dominacji etyki wojny w rosyjskich mediach⁸, nie miały istotnego wpływu na sytuację.

W Ukrainie zaś ignorowanie zagrożeń informacyjnych ze strony Rosji na szczeblu politycznym do 2014 r. doprowadziło do tego, że społeczeństwo, jak już wspomniano powyżej, okazało się niegotowe stawiać opór wpływom rosyjskiej propagandy. System edukacji bowiem, jak również częściowo sektor publiczny, który zajmował się tematyką edukacji medialnej, nie miał wówczas opracowanych metod edukacyjnych, które sprzyjałyby rozwojowi umiejętności fact-checkingu, dekonstrukcji dezinformacji i propagandy, identyfikowaniu niewiarygodnych źródeł informacji itd. Jednak rosyjska agresja w 2014 r. istotnie zmieniła tę sytuację. Sektor publiczny, który był główną dźwignią kształtowania się dziedziny umiejętności korzystania z mediów w Ukrainie, szybko się przeorientował, a temat umiejętności korzystania z mediów znalazł się w centrum uwagi wszystkich jego kluczowych graczy, w tym polityków, rządu i ustawodawcy.

Umiejętność korzystania z mediów stała się priorytetem strategicznym. W 2017 r. ówczesny prezydent Ukrainy Petro Poroszenko zatwierdził Doktrynę Bezpieczeństwa Informacyjnego Ukrainy⁹. W dokumencie tym „rozwoj kultury medialnej społeczeństwa i społecznie odpowiedzialnego środowiska medialnego” określa się jako życiowo ważny interes narodowy. Doktryna ustala również niektóre z priorytetowych kierunków polityki państwowej w sferze informacyjnej: 1) walkę z dezinformacją i destrukcyjną propagandą

⁷ E.A. Iwanenko, M.A. Koreckaja, E.W. Sawenkowa, *Созвездие Горгоны (эссе об эффектах медиа)*. [Gwiazdozbiór Gorgony (esej o efektach mediów)], Petersburg 2012.

⁸ <https://ms.detector.media/tip-intervyu/post/11555/2014-08-07-andrey-arkhangel'skyy-ya-khochu-chtoby-ukrayna-znala-chto-est-y-drugye-russkyye/> [autor: Diana Dutsyk; dostęp: 5 marca 2023 r.].

⁹ <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> [dostęp: 5 marca 2023 r.].

ze strony Federacji Rosyjskiej; 2) podnoszenie umiejętności społeczeństwa w zakresie korzystania z mediów oraz sprzyjanie przygotowaniu dla sfery medialnej profesjonalnych kadr, o wysokim poziomie kompetencji.

W 2020 r. ukraiński rząd zatwierdził Państwowy Standard Podstawowego Szkolnictwa Średniego, w którym kompetencje informacyjno-komunikacyjne znalazły się w gronie najważniejszych¹⁰. W 2021 r., już za prezydentury Wołodymyra Zełenskigo, uchwalono Strategię Bezpieczeństwa Informacyjnego do 2025 r.¹¹ Jako globalne zagrożenie wskazano w dokumencie wzrost znaczenia technologii cyfrowych na tle niskiego poziomu umiejętności korzystania z mediów i świadomości cyfrowej społeczeństwa, a jako zagrożenie na poziomie narodowym – niedostateczny poziom kultury informacyjnej i umiejętności korzystania z mediów przez społeczeństwo. Pierwszym celem strategicznym dokumentu jest „przeciwdziałanie dezinformacji, informacjom manipulacyjnym, a także operacjom informacyjnym i atakom obcych państw”. Trzecim celem strategicznym jest „podniesienie poziomu kultury medialnej i umiejętności korzystania przez społeczeństwo z mediów”.

W tym samym roku Ministerstwo Kultury i Polityki Informacyjnej Ukrainy uruchomiło narodowy projekt w zakresie umiejętności korzystania z mediów „Filtr”. Ponadto rząd powołał Centrum Przeciwdziałania Dezinformacji (przy Radzie Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony) oraz Centrum Komunikacji Strategicznej i Bezpieczeństwa Informacji (przy Ministerstwie Kultury i Polityki Informacyjnej). Odrębne projekty edukacyjne w dziedzinie kompetencji cyfrowych i medialnych realizuje Ministerstwo Transformacji Cyfrowej, które uruchomiło platformę internetową Dija. Cyfrowa Oswita [Działanie. Cyfrowa Oświata]¹².

Struktury rządowe utworzone w 2021 r. (zarówno „Filtr”, jak i oba centra) miały niewiele czasu przed inwazją pełnoskalową 24 lutego 2022 r., aby rozpocząć aktywne działania. Przyszło im zdobywać doświadczenie i praktykę w warunkach wojny pełnoskalowej.

Faktycznie, zarówno Doktryna Bezpieczeństwa Informacyjnego Ukrainy, jak i Strategia Bezpieczeństwa Informacyjnego wyznaczyły umiejętność korzystania z mediów jako część polityki bezpieczeństwa Ukrainy. Nadal jednak wymagają one konkretnej realizacji na poziomie praktycznym oraz na poziomie koordynacji wysiłków wszystkich podmiotów sektora umiejętności korzystania z mediów. Eksperti uważają, że prowadzona przez Rosję wojna ma charakter kognitywny, dlatego społeczeństwo – zarówno ukraińskie, jak i krajów europejskich – potrzebuje szczególnego rodzaju odporności – odporności kognitywnej¹³. Natomiast modele edukacji medialnej zapoczątkowane w warunkach

¹⁰ <https://mon.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti-reforma-nova-ukrayinska-shkola-prodovzhitsya> [dostęp: 5 marca 2023 r.].

¹¹ <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069> [dostęp: 5 marca 2023 r.].

¹² <https://osvita.diia.gov.ua/> [dostęp: 5 marca 2023 r.].

¹³ <https://www.jta.com.ua/trends/bezpekovyy-vymir-sfery-mediahramotnosti/> [dostęp: 5 marca 2023 r.].

pokojowych, przy innej globalnej agendzie, wymagają transformacji, w szczególności podejścia integracyjnego – połączenia kompetencji medialnych, cyfrowych i psychologicznych. Ukraiński rząd uważa również, że umiejętność korzystania z mediów powinna obejmować wszystkie grupy społeczeństwa, zarówno dzieci, jak i dorosłych¹⁴.

Kluczowe trendy w dziedzinie umiejętności korzystania z mediów

Od 2014 r. w Ukrainie uruchomiono wiele projektów dotyczących umiejętności korzystania z mediów, wspieranych przez organizacje międzynarodowe, a później częściowo także, w ramach grantów, przez ukraiński rząd. Ponieważ nie sposób szczegółowo opisać wszystkich tego typu inicjatyw w krótkiej publikacji, wymienimy trzy dominujące rodzaje działań w tym zakresie:

- szkolenia dla różnych grup odbiorców;
- fact-checking, przeciwdziałanie dezinformacji;
- tworzenie treści związanych z umiejętnością korzystania z mediów.

Ponadto prowadzone były projekty mające na celu wspieranie placówek oświatowych (w tym opracowanie szkolnych programów nauczania i szkolenie nauczycieli), jednocześnie społeczności i popularyzację umiejętności korzystania z mediów, szkolenia i badania online.

Najczęściej organizacje zajmujące się oświatą i edukacją społeczeństwa skupiały się na tym, aby dzięki szkoleniom, nauce online odbiorcy uzyskali takie umiejętności, jak: 1) krytyczny odbiór informacji; 2) umiejętność dekodowania przekazów dezinformacyjnych i propagandowych; 3) umiejętność identyfikowania mowy nienawiści oraz przeciwdziałania dyskryminacji i stereotypizacji określonych osób lub grup; 4) rozumienie zasad działalności organizacji medialnych i krajobrazu medialnego; 5) podejmowanie decyzji na podstawie umiejętności korzystania z mediów i selekcji informacji.

W dziedzinie fact-checkingu najstarszy i najbardziej wpływowy jest projekt StopFake, w ramach którego publikowane są materiały w różnych językach. Innym projektem jest VoxCheck, znany z obalania nieprawdziwych twierdzeń polityków. Od 2020 r. obie organizacje zostały partnerami Facebooka w zakresie weryfikacji faktów i pomagają w walce z dezinformacją w tym serwisie społecznościowym. Istnieje wiele innych inicjatyw dotyczących fact-checkingu, zarówno na szczeblu ogólnoukraińskim, jak i regionalnym.

Jeśli chodzi o pracę w dziedzinie edukacji formalnej, to przed wojną pełnoskalową liderami były w niej programy edukacyjne dotyczące umiejętności korzystania z mediów, wdrożone przez IREX we współpracy z Akademią Prasy Ukraińskiej. W latach 2018–2021 w projekcie uczestniczyło łącznie 60 000 osób, w tym 45 000 uczniów i 9295 nauczycieli

¹⁴ <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3364536-mediagramotnist-mae-posiruvatis-na-vsi-verstvi-naselenna-tkacenko.html> [dostęp: 5 marca 2023 r.].

z ponad 1300 szkół w całym kraju. Ponadto IREX wraz z wydziałami dziennikarstwa wielu ukraińskich uniwersytetów opracował podręcznik dla dziennikarzy, gdzie znalazły się ćwiczenia w zakresie umiejętności korzystania z mediów¹⁵. Trwa dyskusja odnośnie do obowiązkowego wprowadzenia komponentu umiejętności korzystania z mediów do systemu szkolnictwa wyższego na wszystkich (bez wyjątku) kierunkach.

Po 24 lutego 2022 r. nacisk w zakresie umiejętności korzystania z mediów przesunął się znacząco w kierunku fact-checkingu oraz przeciwdziałania rosyjskiej propagandzie i dezinformacji. Rząd i organy władzy na różnych szczeblach, w tym prezydent Ukrainy, wzmocniły komunikację ze społeczeństwem przy użyciu różnych kanałów, także tak popularnych wśród społeczeństwa, jak Telegram. Wzmocnienie tej komunikacji miało m.in. pozytywny wpływ na dziedzinę umiejętności korzystania z mediów, oprócz informowania społeczeństwa o wydarzeniach bieżących władza stale bowiem powiadamiała też o informacjach fejkowych lub manipulacyjnych, o przygotowywaniu przez Rosję operacji informacyjno-psychologicznych. Sprawdzone źródła informacji prezentowano w oficjalnych kanałach Telegram. Także rząd zaproponował szereg usług online do sprawdzania informacji. Po 24 lutego 2022 r. zaczęły aktywnie działać Centrum Przeciwdziałania Dezinformacji oraz Centrum Komunikacji Strategicznej i Bezpieczeństwa Informacyjnego. Na razie stale monitorują one rosyjską propagandę i dezinformację, publikują sprostowania fejków i dezinformacji, a także wyjaśniają mechanizmy wpływu propagandy na świadomość i zmianę zachowań.

Także bezpośrednio redakcje mediów zaczęły aktywniej angażować się w edukację odbiorców w zakresie umiejętności korzystania z mediów. O ile wcześniej odpowiednie treści edukacyjne w większości powstawały z inicjatywy organizacji społecznych (z nielicznymi wyjątkami), o tyle po 24 lutego 2022 r. pojawiły się one na antenie jedyne maratonu informacyjnego „Jedyni Nowyny” [Jedynie Wiadomości] oraz w wielu innych mediach.

Pomimo dużej liczby projektów z zakresu umiejętności korzystania z mediów, które są realizowane w Ukrainie w ostatnich latach, poziom umiejętności korzystania z mediów wśród społeczeństwa nadal jest niewystarczający, o czym świadczy stosunek Ukraińców do rosyjskich narracji. Zgodnie z wynikami badania firmy Info Sapiens, przeprowadzonego na krótko przed rosyjską inwazją pełnoskalową, w szczególności w grudniu 2021 r., na zlecenie organizacji społecznej Detector Media: 28% ankietowanych Ukraińców nadal uważa protesty na Majdanie w latach 2013–2014 za nielegalny zamach stanu, a 42% zgadza się z rosyjską narracją, że UE i USA dążą do sprawowania zewnętrznego zarządzania Ukrainą we własnych interesach¹⁶.

¹⁵ <https://e-courses.jta.com.ua/e-manuals/konstruktor-vprav-irex/> [dostęp: 5 marca 2023 r.].

¹⁶ <https://go.detector.media/indeks-mediagramotnosti-ukrayintsiv-druga-hvilya-doslidzhennya-detektora-media/> [dostęp: 5 marca 2023 r.].

Ponadto wojna pełnoskalowa odkryła następujące potrzeby:

- podnoszenie poziomu umiejętności korzystania z mediów wśród urzędników różnych szczebli, gdyż w warunkach wojny mogą oni stać się obiektami operacji informacyjno-psychologicznych;
- wypracowanie skutecznych metod pracy z nowymi wrażliwymi grupami odbiorców, takimi jak mieszkańcy regionów okupowanych po 24 lutego 2022 r., którzy później wrócą na Ukrainę;
- potrzeba systemowych, jakościowo prowadzonych badań wzorców korzystania z mediów wśród obywateli i specyfiki odbioru informacji, ponieważ właśnie badania powinny być podstawą do opracowywania programów i projektów w zakresie umiejętności korzystania z mediów.

Tak więc wysiłki wszystkich podmiotów w zakresie umiejętności korzystania z mediów z powodu różnych okoliczności wciąż były niewystarczające. Przyznają to także na szczeblu rządowym. Zdaniem ministra kultury i polityki informacyjnej Ołeksandra Tkaczenki „wojna pokazała, że gdyby umiejętność korzystania z mediów rozwijała się u nas w takim tempie, jakiego wszyscy sobie życzymy, to znacznie mniej czasu trzeba by poświęcać na obalanie fejków i manipulacji”¹⁷. Jednak do określenia skuteczności wysiłków wszystkich graczy w tej dziedzinie potrzebny jest system monitoringu i oceny, którego obecnie brakuje. Problematyczna pozostaje również kwestia określenia poziomu umiejętności korzystania z mediów przez społeczeństwo. Istniejące badania dokonywane przez różne organizacje społeczne, takie jak „Wskaźnik umiejętności korzystania z mediów” organizacji pozarządowej Detector Media, wymagają dopracowania metodologii. Ponadto takie badania powinny być przeprowadzane regularnie i stać się podstawą do opracowywania polityk w zakresie umiejętności korzystania z mediów.

Obecnie w Ukrainie toczą się dyskusje na temat sposobów rozwoju dziedziny umiejętności korzystania z mediów. Istnieje jednak konsensus co do strategicznego znaczenia tego obszaru dla społeczeństwa i bezpieczeństwa informacyjnego państwa, w szczególności kształtowania odporności na różne szkodliwe wpływy informacyjne, przede wszystkim ze strony Rosji.

Diana Dutsyk – dyrektor wykonawczy, założycielka Ukraińskiego Instytutu Mediów i Komunikacji oraz starszy wykładowca w Szkole Dziennikarstwa Narodowego Uniwersytetu Kijowsko-Mohylańskiego. Ma wieloletnie doświadczenie dziennikarskie, pracowała jako redaktor naczelny wielu mediów drukowanych i internetowych. Redaktorka i autorka wielu publikacji w tematyce dziennikarstwa politycznego i konfliktów zbrojnych, wpływów politycznych na media w Ukrainie, monitoringu mediów, edukacji medialnej.

¹⁷ <https://mkip.gov.ua/news/7352.html> [dostęp: 5 marca 2023 r.].

Bibliografia

Artykuły

Bourdieu P., *O telewizji i dziennikarstwie*, Moskwa 2002.

Iwanenko E.A., Koreckaja M.A., Sawenkowa E.W., *Созвездие Горгоны (эссе об эффектах медиа)* [Gwiazdozbiór Gorgony (esej o efektach mediów)], Petersburg 2012.

Strony internetowe

<https://corp.suspilne.media/newsdetails/5959>.

<https://e-courses.jta.com.ua/e-manuals/konstruktor-vprav-irex/>.

<https://go.detector.media/indeks-mediagramotnosti-ukrayintsiv-druga-hvilya-doslidzhennya-detektora-media/>.

<https://mkip.gov.ua/news/7352.html>.

<https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-zatverdiv-derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti-reforma-nova-ukrayinska-shkola-prodovzhitsya-u-5-9-klasah>.

<https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/12847/2015-03-20-yakym-ie-riven-pidtrymky-mesedzhiv-rosiyskoi-propagandy-u-zoni-konfliktu-sotsiologichne-opytuvannya>.

<https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/19925/2017-11-14-informatsiynе-spozhyvannya-potreby-ta-poglyady-meshkantsiv-skhodu-ukrainy-doslidzhennya/>.

<https://ms.detector.media/tip-intervyu/post/11555/2014-08-07-andrey-arkhangel'skiy-ya-khochu-chtoby-ukrayna-znala-hto-est-y-drugye-russkiye/> [autor: Diana Dutsyk].

<https://osvita.diia.gov.ua>.

<https://www.jta.com.ua/trends/bezpekovyy-vymir-sfery-mediahramotnosti/>.

https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2022/07/Transformation-medialiteracy_EN-1.pdf.

https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/ML_Ukraine_Country_Report_2021.pdf.

<https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.

<https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>.

<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3364536-mediagramotnist-mae-posiruvatis-na-vsi-verstvi-naselenna-tkacenko.html>.

Формування соціальної стійкості та критичної медіаграмотності – до та під час війни

Війна Росії проти України призвела до активного розвитку сфери медіаграмотності в Україні та спонукала ключових акторів та уряд розглядати її як частину безпекової політики.

Фото київської телевежі, охопленої димом, облетіло весь світ після того, як вона була атакована російськими ракетами 1 березня 2022 року. Це був початок серії російських ракетних атак на телевежі по всій Україні (загалом було атаковано 14 об'єктів¹). Ці атаки стали символічним підтвердженням інформаційного тероризму, яким Росія почала займатися проти України ще задовго до окупації частини українських територій у 2014 році. Атакуючи київську телевежу, Росія в такий спосіб ще раз підтвердила, що медіа та пропаганда для неї були й залишаються стратегічним ресурсом, за допомогою якого вона хоче контролювати та змінювати поведінку великих суспільних мас.

Проте перші два десятиліття української незалежності інформаційні загрози з боку Росії були недооцінені та не сприймалися серйозно на рівні українських політичних еліт, а українське населення перебувало під постійним впливом російських медіа, які мали повний і нічим необмежений доступ до українських аудиторій. У той час питання про медіаосвіту та підняття рівня медіаграмотності населення не стояло на політичному порядку денному. Тому опірність українського суспільства російським дезінформаційним впливам, особливо в південно-східних регіонах України, на момент російської воєнної агресії у 2014 році була доволі низькою. Так, за результатами опитування громадської думки, проведеного у 2015 році Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) на замовлення громадської організації «Детектор медіа» в п'яти південних та східних областях (Харківська, Одеська, Херсонська, Донецька та Луганська), 66% населення підтримувало один із наративів

¹ <https://corp.suspilne.media/newsdetails/5959> [доступ станом на: 05.03.2023]

російської пропаганди про те, що саме масові протести під час Революції Гідності взимку 2013-2014 рр. призвели до анексії Криму та війни на Донбасі². А в дослідженні інформаційного споживання мешканців сходу України був зафіксований загальний рівень нігілізму щодо ЗМІ та інформації зі ЗМІ³.

Поступова трансформація підходів у сфері медіаграмотності почалася після 2014 року. Ключовий вплив на ці зміни мала російська воєнна агресія проти України. Фактично завдяки цій агресії тема медіаграмотності та медіаосвіти стала частиною політичного дискурсу. А останні роки в експертному середовищі та на рівні уряду прийшло розуміння, що медіаграмотність має стати частиною безпекової політики.

Далі висновки та оцінки тут частково ґрунтуватимуться на дослідженні «Картування сфери медіа грамотності в Україні»⁴, яке здійснював Український інститут медіа та комунікації у партнерстві з Baltic Center for Media Excellence (дослідження охоплювало період в три роки до російського повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р.), а також на аналітичній записці про трансформацію сфери медіаграмотності в умовах повномасштабної війни, яка доповнила попереднє дослідження⁵.

Медіаграмотність у контексті політики

Намагання деяких експертів винести дискурс про медіаграмотність за межі політичного контексту, на нашу думку, були й залишаються абсолютно хибними. Якщо слідувати Бурдьє⁶, медіа не існують поза політичним контекстом, вони не лише відображають реальність, але й причетні до її конструювання на рівні з політиками та урядом. Медіаграмотність поза політичним контекстом – це річ у собі, яка пропонує розглядати абстрактні медіа в контексті абстрактних етичних чи естетичних категорій, відірваних від реальності.

В Росії такий підхід (коли медіаграмотність знаходиться поза політикою) проявився в ігноруванні/замовчуванні деструктивного феномену російської пропагандистської машини як російськими медіакритиками, так і медіапедагогами. Їхня зосередженість на другорядних темах (театралізація медіа, роль смайликів,

² <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/12847/2015-03-20-yakym-ie-riven-pidtrymky-mesedzhiv-rosiyskoi-propagandy-u-zoni-konfliktu-sotsiologichne-opytuvannya/> [доступ станом на: 05.03.2023].

³ <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/19925/2017-11-14-informatsiyne-spozhyvannya-potreby-ta-poglyady-meshkantsiv-skhodu-ukrainy-doslidzhennya/> [доступ станом на: 05.03.2023].

⁴ https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/ML_Ukraine_Country_Report_2021.pdf [доступ станом на: 05.03.2023].

⁵ https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2022/07/Transformation-medialiteracy_EN-1.pdf [доступ станом на: 05.03.2023].

⁶ Пьер Бурдьє. *О телевидение и журналистике*. Москва, 2002, с.35.

тілесність у жанрі аніме⁷ тощо) чи суто практичних навиках (як зняти/змонтувати відео чи скласти слова в красивий текст) призвело до некритичного сприйняття кремлівської пропаганди, а відтак і до формування атмосфери ненависті в російському суспільстві та підготувало ґрунт для підтримки повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Поодинокі голоси медіакритиків та журналістів, як от Андрія Архангельського, який ще задовго до 24 лютого висловлювався про насадження та домінування етики війни в російському медійному полі⁸, не мали суттєвого впливу на ситуацію.

В Україні ж ігнорування інформаційних ризиків із боку Росії на політичному рівні до 2014 року призвело до того, що українське населення, як уже зазначалося вище, виявилось не готовим опиратися впливам російської пропаганди, оскільки і система освіти, і частково громадський сектор, який працював із темою медіаграмотності, на той час не мали розроблених навчальних методик, які б сприяли виробленню навичок фактчекінгу, деконструювання дезінформації та пропаганди, виявленню недостовірних джерел інформації тощо. Проте російська агресія 2014 року суттєво змінила цю ситуацію. Громадський сектор, який був головним рушієм формування сфери медіаграмотності в Україні, швидко переорієнтувався. А тема медіаграмотності опинилася в центрі уваги всіх ключових акторів сектору, зокрема і політиків, уряду та законодавців.

Медіаграмотність стала стратегічним пріоритетом. У 2017 році тодішній Президент України Петро Порошенко затвердив Доктрину інформаційної безпеки України⁹. У цьому документі «розвиток медіакультури суспільства та соціально відповідального медіасередовища» визначений як життєво важливий національний інтерес. Доктрина також визначає одними із пріоритетних напрямів державної політики в інформаційній сфері: 1) боротьбу з дезінформацією та деструктивною пропагандою з боку Російської Федерації; 2) підвищення медіаграмотності суспільства та сприяння підготовці професійних кадрів для медіасфери з високим рівнем компетентності.

У 2020 році український уряд затвердив Державний стандарт базової середньої освіти, в якому інформаційно-комунікаційна компетентність належить до головних¹⁰.

⁷ Іваненко Е.А., Корецкая М.А., Савенкова Е.В. *Созвездие Горгоны (эссе об эффектах медиа)*. Санкт-Петербург, 2012.

⁸ <https://ms.detector.media/tip-intervyu/post/11555/2014-08-07-andrey-arkhangel'skiy-ya-khochu-chtoby-ukrayna-znala-cto-est-y-drugye-russkiye/> [автор: Діана Дуцик, доступ станом на: 05.03.2023].

⁹ <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> [доступ станом на: 05.03.2023].

¹⁰ <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-zatverdiv-derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti-reforma-nova-ukrayinska-shkola-prodovzhitsya-u-5-9-klasah> [доступ станом на: 05.03.2023].

У 2021 році, вже за Президента Володимира Зеленського, була схвалена Стратегія інформаційної безпеки до 2025 року¹¹. У документі визначено як глобальну загрозу – зростання значення цифрових технологій на фоні низького рівня медіаграмотності та цифрової обізнаності населення; як загрозу національного рівня – недостатній рівень інформаційної культури, медіаграмотності населення. Перша стратегічна ціль документу - «протидія дезінформації, маніпулятивній інформації, а також інформаційним операціям та атакам іноземних країн», третя стратегічна ціль – «підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності суспільства».

У цьому ж році Міністерство культури та інформаційної політики України запустило Національний проєкт із медіаграмотності «Фільтр». Окрім того, уряд створив Центр протидії дезінформації (при Раді національної безпеки та оборони) та Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки (при Міністерстві культури та інформаційної політики). Окремі освітні проєкти у сфері цифрової та медійної грамотності реалізує Міністерство цифрової трансформації, яке запустило онлайн-платформу «Дія. Освіта».

Засновані в 2021 році урядові структури (і «Фільтр», і обидва Центри) мали обмаль часу до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., аби розгорнути активну роботу. Напрацьовувати досвід та практики їм довелося в умовах повномасштабної війни.

Фактично і Доктрина, і Стратегія інформаційної безпеки визначили медіаграмотність частиною безпекової політики України. Проте вони все ще потребують конкретного наповнення на практичному рівні та на рівні координації зусиль усіх акторів сектору медіаграмотності. Експерти вважають, що війна, яку веде Росія, є когнітивною, а відтак населення як України, так і країн Європи, потребує особливого типу стійкості – когнітивної стійкості¹². А моделі медіаосвіти, започатковані в мирних умовах за іншого глобального порядку денного, потребують трансформації, зокрема інтеграційного підходу – поєднання медійної, цифрової, психологічної грамотності. Також медіаграмотність повинна поширюватися на всі групи населення, як дітей, так і дорослих, вважають в українському уряді¹³.

Ключові тенденції у сфері медіаграмотності

Починаючи з 2014 року в Україні розгорнулася велика кількість проєктів різного спрямування в сфері медіаграмотності, які підтримувалися міжнародними

¹¹ <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069> [доступ станом на: 05.03.2023].

¹² <https://www.jta.com.ua/trends/bezpekovyy-vymir-sfery-mediahramotnosti/> [доступ станом на: 05.03.2023].

¹³ <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3364536-mediagramotnist-mae-posiruvatis-na-vsi-verstvi-naselenna-tkacenko.html> [доступ станом на: 05.03.2023].

організаціями, а згодом частково й українським урядом через грантові програми. Оскільки в короткій публікації неможливо детально описати всі активності, наведемо три домінуючих типи активностей у цій сфері:

- тренінги для різних аудиторій;
- фактчекінг/протидія дезінформації;
- виробництво контенту з медіаграмотності.

Окрім цього працювали проекти, спрямовані на підтримку освітніх інституцій (включно з розробкою шкільних навчальних програм та навчання вчителів), об'єднання спільноти та популяризація медіаграмотності, онлайн-навчання, дослідження.

Найчастіше організації, які працюють з освітою та просвітою населення, спрямовували свої зусилля на те, щоб завдяки тренінгам, онлайн-навчанню аудиторія здобувала такі навички як: 1) критичне сприйняття інформації; 2) вміння декодувати меседжі дезінформації та пропаганди; 3) вміння ідентифікувати мову ворожнечі та протидіяти дискримінації та стереотипізації окремих індивідів чи груп; 4) розуміння роботи медіаорганізацій та медіаландшафту; 5) прийняття рішень на основні медіа- та інформаційної грамотності.

У сфері фактчекінгу найстарішим та найвпливовішим є проєкт StopFake, який публікує власні матеріали різними мовами. Інший проєкт – VoxCheck – відомий тим, що спростовує неправдиві твердження політиків. З 2020 року обидві організації стали партнерами Facebook з перевірки фактів, сприяючи боротьбі з дезінформацією в цій соцмережі. Існує й низка інших фактчекінгових проєктів як на загальноукраїнському, так і на регіональному рівнях.

Щодо роботи в сфері формальної освіти, то тут до повномасштабної війни лідирували програми з медіаграмотності, впроваджені IREX у співпраці з Академією Української Преси. Проєкт загалом охопив 60 000 людей за 2018-2021 роки, з них 45 000 школярів, 9 295 вчителів із понад 1 300 шкіл по всій країні. Додатково IREX, разом із факультетами журналістики низки українських університетів, розробили посібник із вправами з медіаграмотності для журналістів¹⁴. Триває дискусія щодо обов'язкового введення компонента медіаграмотності в систему вищої освіти для всіх без винятку спеціальностей.

Після 24 лютого 2022 року акценти в сфері медіаграмотності суттєво змістили в бік фактчекінгу та протидії російській пропаганді та дезінформації. Уряд та органи влади різних рівнів, зокрема й Президент України, посилили комунікацію з населенням через різні канали, у тому числі й такі популярні серед населення,

¹⁴ <https://e-courses.jta.com.ua/e-manuals/konstruktor-vprav-irex/> [доступ станом на: 05.03.2023].

як Телеграм. Посилення цієї комунікації, мало, зокрема, й позитивний вплив на сферу медіаграмотності, адже окрім інформування населення про поточні події, влада також постійно повідомляла про фейкову чи маніпулятивну інформацію, про підготовку інформаційно-психологічних операцій із боку Росії. В офіційних телеграм-каналах промотувалися верифіковані джерела інформації. Також уряд запропонував низку онлайн-сервісів для перевірки інформації. Після 24 лютого 2022 р. активно запрацювали Центр протидії дезінформації та Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Наразі, вони здійснюють постійний моніторинг російської пропаганди та дезінформації; займаються спростуванням для населення фейків та дезінформації; також ведуть роз'яснювальну роботу на випередження, пояснюючи механізми впливу пропаганди на свідомість та зміну поведінки.

Почали включатися активніше в просвіту аудиторії з питань медіаграмотності й безпосередньо редакції ЗМІ. Якщо раніше відповідний просвітницький контент виробляли переважно громадські організації (за невеликим винятком), то після 24 лютого 2022 р. такий контент з'явився в ефірі єдиного новинного марафону «Єдині новини» та в багатьох інших медіа.

Незважаючи на велику кількість проєктів із медіаграмотності, які в останні роки реалізуються в Україні, рівень медіаграмотності населення все ще залишається недостатнім, про що свідчить ставлення населення до російських наративів. Так, за результатами дослідження компанії Info Sapiens, проведеного незадовго до російського повномасштабного вторгнення, зокрема у грудні 2021 року на замовлення ГО «Детектор медіа», 28% опитаних українців усе ще вважають протести на Майдані 2013-2014 рр. незаконним державним переворотом, а 42% погоджуються з російським наративом про те, що ЄС та США прагнуть здійснювати зовнішнє управління Україною у власних інтересах¹⁵.

Окрім того, повномасштабна війна відкрила такі потреби:

- в підвищенні рівня медіаграмотності чиновників та посадовців різних рівнів, адже вони в умовах війни можуть ставати об'єктами інформаційно-психологічних операцій;
- в напрацюванні ефективних методик роботи із новими вразливими аудиторіями, як от мешканці регіонів, які були окуповані після 24 лютого 2022 р., і які згодом повернуться в Україну;
- в необхідності системних якісно виконаних досліджень про патерни медіаспоживання серед громадян та особливості сприйняття інформації, адже

¹⁵ <https://go.detector.media/indeks-mediagramotnosti-ukrayintsiv-druga-hvilya-doslidzhennya-detektora-media/> [доступ станом на: 05.03.2023].

саме дослідження мають бути основою для розроблення програм та проєктів з медіаграмотності.

Отже, зусилля всіх акторів в сфері медіаграмотності з огляду на різні обставини були все ще недостатніми. Це визнають і на рівні уряду. Так, міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко вважає, що «війна показала, що, якби у нас медіаграмотність розвивалася тими темпами, якими ми всі хочемо, набагато менше часу довелося б витратити на спростування фейків та маніпуляцій»¹⁶. Проте для визначення ефективності зусиль усіх акторів у цій сфері потрібна система моніторингу та оцінки, яка на цьому етапі відсутня. Також залишається проблемним питання визначення рівня медіаграмотності населення. Найвні вимірювання, які роблять різні громадські організації, як от Індекс медіаграмотності ГО «Детектор медіа» потребують доопрацювання методики. Окрім того такі вимірювання мали б здійснюватися на регулярній основі та стати основою для вироблення політик у сфері медіаграмотності.

В Україні наразі тривають дискусії щодо шляхів розвитку сектору медіаграмотності. Проте існує консенсус щодо стратегічного значення цієї сфери для суспільства та інформаційної безпеки держави, зокрема у формуванні стійкості проти різних шкідливих інформаційних впливів, у першу чергу з боку Росії.

Діана Дуцик – виконавча директорка та засновниця Українського інституту медіа та комунікацій, старша викладачка Школи журналістики Національного університету «Києво-Могилянська академія». Має багаторічний журналістський досвід, працювала головним редактором багатьох друкованих та інтернет-медіа. Редакторка та авторка багатьох публікацій на тему політичної журналістики та збройних конфліктів, політичних впливів на медіа в Україні, медіамоніторингу та медіаосвіти.

¹⁶ <https://mkip.gov.ua/news/7352.html> [доступ станом на: 05.03.2023].

Бібліографія

Статті

Bourdieu P., *O telewizji i dziennikarstwie*, Moskwa 2002.

Iwanenko E.A., Koreckaja M.A., Sawenkowa E.W., *Созвездие Горгоны (эссе об эффектах медиа)*. [Gwiazdozbiór Gorgony (esej o efektach mediów)], Petersburg 2012.

Веб-сайти

<https://corp.suspilne.media/newsdetails/5959>.

<https://e-courses.jta.com.ua/e-manuals/konstruktor-vprav-irex/>.

<https://go.detector.media/indeks-mediagramotnosti-ukrayintiv-druga-hvilya-doslidzhennya-detektora-media/>.

<https://mkip.gov.ua/news/7352.html>.

<https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-zatverdiv-derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti-reforma-nova-ukrayinska-shkola-prodovzhitsya-u-5-9-klasah>.

<https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/12847/2015-03-20-yakym-ie-riven-pidtrymky-mesedzhiv-rosiyskoi-propagandy-u-zoni-konfliktu-sotsiologichne-opytuvannya>.

<https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/19925/2017-11-14-informatsiyne-spozhyvannya-potreby-ta-poglyady-meshkantsiv-skhodu-ukrainy-doslidzhennya/>.

<https://ms.detector.media/tip-intervyu/post/11555/2014-08-07-andrey-arkhangel'skyu-ya-khochu-chtoby-ukrayna-znala-hto-est-y-drugye-russkiye> [автор: Діана Дуцик].

<https://osvita.dii.gov.ua>.

<https://www.jta.com.ua/trends/bezpekovyy-vymir-sfery-mediahramotnosti/>.

https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2022/07/Transformation-medialiteracy_EN-1.pdf.

https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/ML_Ukraine_Country_Report_2021.pdf.

<https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.

<https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>.

<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3364536-mediagramotnist-mae-posiruvatis-na-vsi-verstvi-naselenna-tkacenko.html>.

**KOMUNIKACJA JAKO ELEMENT
WSPARCIA POLSKIEGO
MINISTERSTWA OBRONY
NARODOWEJ DLA UKRAINY**

**КОМУНІКАЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ
ПІДТРИМКИ УКРАЇНИ
ПОЛЬСЬКИМ МІНІСТЕРСТВОМ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ОБОРОНИ**

dr Agnieszka Glapiak
zastępca przewodniczącego Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji,
założycielka Akademickiego Centrum Komunikacji Strategicznej

Komunikacja jako element wsparcia polskiego Ministerstwa Obrony Narodowej dla Ukrainy

Słowa kluczowe

komunikacja strategiczna, działania dyplomatyczne, polityka informacyjna, media, pomoc militarna, wojna informacyjna, strategia komunikacji, dziennikarstwo, kampanie edukacyjne, fact-checking, zwalczanie dezinformacji

Zachowanie suwerenności i niepodległości Ukrainy leży w interesie Polski, a bezpieczeństwo Rzeczypospolitej w dużym stopniu zależy od wyniku konfrontacji zbrojnej na Ukrainie. Dlatego w zgodzie z racją stanu przedstawiciele polskiego rządu, w tym wicepremier, minister obrony narodowej, a także społeczeństwo polskie prowadzą aktywne działania wspierające Ukrainę. Jako dowód wdzięczności Polakom za pomoc w walce z rosyjskim okupantem Ukraińcy zorganizowali marsz z białą-czerwoną flagą w Kijowie¹.

Skuteczne działania dyplomatyczne na różnych szczeblach i forach, a także konkretne wsparcie materialne nie byłoby możliwe bez świadomie realizowanej strategii działań informacyjnych. Odpowiedzialnie prowadzona komunikacja strategiczna ma tu kluczowe znaczenie. Jednym z jej przykładów jest organizacja i relacjonowanie wizyt wicepremiera, ministra obrony narodowej w Kijowie², gdzie deklarował pomoc Ukraińcom³. W tych

¹ <https://tvn24.pl/swiat/kijow-atak-rosji-na-ukraine-na-znak-wdzieczności-maszerowano-z-flaga-ukrainy-i-polski-6186571> [dostęp: 14 kwietnia 2023 r.]; <https://www.rp.pl/polityka/art38002101-prof-czaputowicz-biden-postawil-cala-swoja-kariere-na-zwyciestwo-ukrainy> [dostęp: 14 kwietnia 2023 r.]; <https://pism.pl/publikacje/nasladowanie-tygrysa-co-zachod-musi-zrobic-dla-ukrainy-i-dla-siebie> [autor: Stephen Blank; dostęp: 14 kwietnia 2023 r.]; <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8667243,krzysztof-wojczal-bledne-kalkulacje-zachodu-jesli-rosja-zajmie-ukraine-anektuje-bialorus-moldawie.html> [autor: Krzysztof Wojczal; dostęp: 14 kwietnia 2023 r.]; <https://klubjagiellonski.pl/2023/02/25/zapobiec-zdradzie-zachodu-uratowac-unie-zmienic-ustroj-7-celow-dla-Polski-po-roku-wojny/> [autor: Piotr Trudnowski; dostęp: 14 kwietnia 2023 r.].

² Warto dodać, że tłumaczem podczas spotkań wicepremiera z przedstawicielami władz ukraińskich była wicedyrektor CO MON, odpowiedzialna za komunikację strategiczną.

³ <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/wsparcie-militarne-dla-ukrainy-bedzie-kontynuowane> [dostęp: 28 marca 2023 r.]; <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/wicepremier-mariusz-blaszczak-na-ukrainie-polska-wsrod-liderow-wojskowej-pomocy-dla-ukrainy> [dostęp: 28 marca 2023 r.]; <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/wicepremier-mariusz-blaszczak-na-ukrainie-polska-wsrod-liderow-wojskowej-pomocy-dla-ukrainy>

przypadkach – co warto podkreślić – komunikowanie nie odbywało się w czasie rzeczywistym. Centrum Operacyjne Ministra Obrony Narodowej (CO MON) oraz dziennikarze przekazywali informacje z Kijowa z opóźnieniem. Ze względu na zapewnienie bezpieczeństwa polskiej delegacji media zachowały się odpowiedzialnie i solidarnie, utrzymując embargo na informacje.

Kluczowe znaczenie dla polityki informacyjnej resortu obrony narodowej ma odpowiednie komunikowanie procesu przekazywania sprzętu wojskowego dla Ukrainy i szkolenia ukraińskich żołnierzy⁴. Pomoc Polski w tym zakresie jest bardzo znacząca, jednak ze względu na możliwość wykorzystania tych danych przez agresora – zarówno w wojnie informacyjnej, jak i na polu walki – nie podawano do publicznej wiadomości szczegółowych informacji, np. na temat liczby przekazywanego uzbrojenia. O tych działaniach w mediach społecznościowych⁵ informował w sposób bardzo ogólny wicepremier, minister obrony narodowej Mariusz Błaszczak. Priorytetem były sprawne dostawy sprzętu i uzbrojenia, a nie promocja naszej pomocy. Nie zdecydowano się w tym przypadku na organizację eventów medialnych.

Te celowe działania odróżniały Polskę od wielu innych krajów, które mimo znacznie mniejszego zaangażowania w pomoc militarną ze szczegółami komunikowały każdą zadeklarowaną bądź przekazaną sztukę sprzętu wojskowego⁶. Polityka informacyjna tych krajów często nosiła znamiona akcji promocyjnych. Takie podejście może wynikać z tego, że kraje te nie są bezpośrednio zagrożone rosyjskimi działaniami hybrydowymi, chociażby ze względu na swoje położenie. Kierownictwo CO MON nie wyrażało zgody służbom prasowym zagranicznych polityków na organizowanie briefingów medialnych i na fotografowanie się w miejscach lokalizacji sprzętu wojskowego. Tak było np. na początku wojny, w czasie wizyty wiceministra obrony Hiszpanii. MON nie udzieliło wówczas rekomendacji na organizację eventu medialnego w pobliżu lokalizacji *hubu* w Rzeszowie.

www.wprost.pl/wojna-na-ukrainie/11082046/blaszczak-z-wizyta-w-kijowie-padly-wazne-slowa-ws-czolgow-leopard.html [autor: Rafał Borowski; dostęp: 14 kwietnia 2023 r.]; <https://wiadomosci.wp.pl/blaszczak-w-kijowie-polska-szkoli-ukraincow-z-obslugi-leopardow-6862592575662656a> [autor: Rafał Mrowicki; dostęp: 14 kwietnia 2023 r.]; <https://belsat.eu/pl/news/12-07-2022-mariusz-blaszczak-z-wizyta-w-kijowie-spotkal-sie-z-zelenskim> [dostęp: 14 kwietnia 2023 r.].

⁴ <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/polscy-zolnierze-szkola-ukrainskie-zalogi-czolgow-leopard> [dostęp: 28 marca 2023 r.]; <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/wicepremier-mariusz-blaszczak-doprowadzilismy-do-tego-ze-ukraina-otrzyma-system-patriot> [dostęp: 28 marca 2023 r.]; <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/polska-liderem-koalicji-panstw-wspierajacych-ukraine> [dostęp: 28 marca 2023 r.].

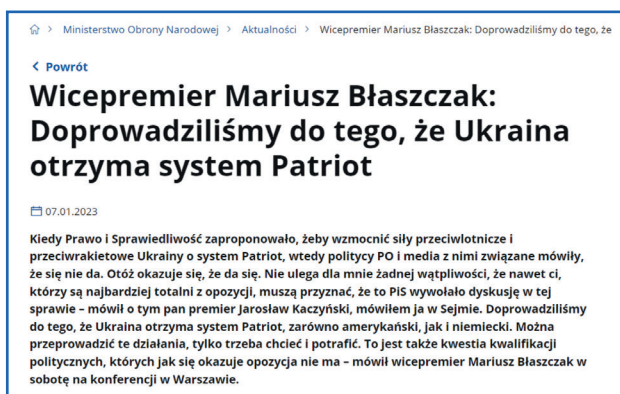
⁵ <https://twitter.com/mblaszczak/status/1618244720240594950> [dostęp: 28 marca 2023 r.].

⁶ https://www.rmf24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-oficjalnie-niemcy-przekaza-ukrainie-czolgi-leopard-2,nId,6556338#crp_state=1 [autor: Cezary Faber; dostęp: 28 marca 2023 r.]; <https://tvn24.pl/swiat/atak-rosji-na-ukraine-macron-francja-przekazala-ukrainie-sprzet-wojskowy-o-wartosci-ponad-100-mln-euro-5675848> [dostęp: 28 marca 2023 r.]; <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/856797,emmanuel-macron-francja-ukraina-nowoczesna-bron.html> [autor: Andrzej Mężyński; dostęp: 28 marca 2023 r.].

Warto podkreślić, że zorganizowanie *hubu* transportowego w Polsce miało fundamentalne znaczenie dla udzielanej Ukrainie pomocy.

Kierunki działań informacyjnych na poziomie międzynarodowym przyjęte przez Centrum Operacyjne Ministra Obrony Narodowej przyniosły zakładany skutek. Presja dyplomatyczna wywierana przez MON wyraźnie wskazywała na konieczność udzielania pomocy wojskowej Ukrainie. Wielokrotnie podczas posiedzeń NATO oraz ministrów obrony narodowej państw UE podkreślał to wicepremier, minister obrony narodowej Mariusz Błaszczak. Jego determinacja przyczyniła się do stopniowej zmiany polityki Niemiec i podjęcia decyzji o wysłaniu na Ukrainę baterii Patriot⁷. Informacje o zabiegach wicepremiera podawane były do publicznej wiadomości.

Zdjęcie 1. Komunikat CO MON po konferencji wicepremiera, ministra obrony narodowej 7 stycznia 2023 r.

Źródło: strona internetowa Ministerstwa Obrony Narodowej <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa>⁸

⁷<https://twitter.com/mblaszczak/status/1617816715500425216> [dostęp: 28 marca 2023 r.]; <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8600661,mariusz-blaszczak-niemieckie-zestawy-patriot-ukraina-wojna-rosja.html> [autor: Weronika Papiernik; dostęp: 14 kwietnia 2023 r.]; <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8677460,resort-obrony-pomoc-ukrainie-czolgi-leopard-mon.html> [autor: Maciej Miłoś; dostęp: 14 kwietnia 2023 r.]; <https://www.rp.pl/polityka/art37844281-bochenek-patrioty-na-ukrainie-dzieki-naciskom-polski-to-nasz-interes> [dostęp: 14 kwietnia 2023 r.]; <https://biznesalert.pl/mon-patrioty-sa-juz-na-ukrainie/> [autor: La Razon/Wojciech Jakóbiak; dostęp: 14 kwietnia 2023 r.]; <https://www.wprost.pl/kraj/11035318/to-juz-oficjalne-patrioty-z-niemiec-trafia-do-polski-i-ukrainy.html> [dostęp: 14 kwietnia 2023 r.]; <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8662052,mariusz-blaszczak-szef-mon-batalion-czolgow-leopard-dla-ukrain.html> [autor: Artur Ciechanowicz; dostęp: 14 kwietnia 2023 r.]; <https://www.dw.com/pl/niemiecka-prasa-o-dostawie-leopard%C3%B3w-niemcy-nie-mia%C5%82y-ju%C5%B-C-wyboru/a-64505510> [autor: Katarzyna Domagała-Pereira; dostęp: 14 kwietnia 2023 r.]; https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-polska-jako-pierwsza-przekazala-ukrainie-czolgi-leopard-2,-nId,6617875#crp_state=1 [autor: Waldemar Stelmach/ Maciej Szytkiel; dostęp: 14 kwietnia 2023 r.].

⁸ <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/wicepremier-mariusz-blaszczak-doprowadzilismy-do-tego-ze-ukraina-otrzyma-system-patriot>.

Także w przypadku zawiązania koalicji państw przekazujących czołgi Leopard Ukrainie presja Polski miała sens.

Zdjęcie 2. Komunikat po konferencji wicepremiera, ministra obrony narodowej 14 lutego 2023 r.

Polska liderem koalicji państw wspierających Ukrainę

14.02.2023

„Tak jak na poprzednich posiedzeniach, rozmawialiśmy na temat efektywnego wsparcia dla Ukrainy. Przedstawiłem informację dotyczącą budowy koalicji donatorów czołgów Leopard. Kolejne państwa zadeklarowały swój udział w tej koalicji. Tak jak już wcześniej informowałem, podzieliliśmy się z moim niemieckim odpowiednikiem - Niemcy budują koalicję państw, które posiadają Leopardy 2A6, a Polska państw, które posiadają Leopardy 2A4. Do konkretnych deklaracji kanadyjskich i hiszpańskich dołączyła dziś Norwegia. Pracujemy nad tym, żeby Finlandia również przekazała tego rodzaju czołgi” - poinformował wicepremier Mariusz Błaszczak podczas wizyty w Brukseli.

W dniach 14–15 lutego br. wicepremier Mariusz Błaszczak uczestniczy w spotkaniu ministrów obrony państw NATO, które odbywa się w Kwaterze Głównej Sojuszu Północnoatlantyckiego w Brukseli.

Źródło: strona internetowa Ministerstwa Obrony Narodowej <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa>.

Warto wspomnieć, że zaraz po pełnoskalowej agresji rosyjskiej na Ukrainę siły NATO pod przewodnictwem USA utworzyły Security Assistance Group – Ukraine (SAG-U) w Wiesbaden. Doceniając rolę Polski, która nie bała się podjąć ryzyka i konsekwentnie pomaga Ukrainie, funkcję zastępcy dowódcy ds. interoperacyjnych zaproponowano gen. dyw. Jarosławowi Gromadzińskiemu. W Ramstein spotyka się regularnie ponad 50 ministrów obrony narodowej krajów, którzy po wysłuchaniu rekomendacji SAG-U decydują o donacjach dla Ukrainy.

21 kwietnia 2023 r. w Ramstein, podczas konferencji dotyczącej wsparcia dla Ukrainy (Ukraine Defense Contact Group) z udziałem przedstawicieli kilkudziesięciu państw, pod przewodnictwem sekretarza obrony USA Lloyda J. Austina, ministrowie obrony Polski, Niemiec i Ukrainy podpisali list intencyjny dotyczący stworzenia i prowadzenia w Zakładach Mechanicznych „Bumar-Łabędy” w Gliwicach hubu, w którym będą naprawiane czołgi Leopard przekazane na Ukrainę⁹.

Strategia komunikacyjna MON istotnie przyczyniła się do pozyskania społecznej akceptacji wsparcia wojskowego dla Ukrainy. Z badania IBRiS¹⁰ przeprowadzonego w grudniu ubiegłego roku wynika, że przekazywanie uzbrojenia dla ukraińskiej armii popiera 77,5% badanych Polaków.

Aktywne reagowanie na działania dezinformacyjne Rosji

Rosja nieprzerwanie prowadzi wojnę informacyjną z szeroko rozumianym Zachodem, w szczególności z krajami nadbałtyckimi i Polską. Powodem jest deklarowana chęć odbudowy imperialnej potęgi i odwieczne przekonanie, że Polska powinna znajdować się w rosyjskiej strefie wpływów. Dla Kremla kluczowym elementem oddziaływania dezinformacyjnego stały się polskie Siły Zbrojne. Główne linie narracyjne rosyjskiej dezinformacji obejmowały: podważanie procesu rozwoju i modernizacji polskiej armii, relacje z USA i wsparcie dla Ukrainy.

Kreml podejmował także działania mające na celu zniechęcenie Polaków do wspierania Ukrainy i przyjmowania uchodźców. Przykładem typowej dezinformacji, która mieszała w treści prawdę z fałszem, dodając fotografię polskiego prezydenta, jest informacja, że Fundacja Polskiego Funduszu Rozwoju w kwietniu 2022 r. w ramach projektu „Mieszkania dla uchodźców” umożliwiła głównie rodzinom z Ukrainy bezpłatne zamieszkanie w 361 nowych mieszkaniach w Mińsku Mazowieckim, Dębicy i Krakowie. Prawda jest taka, że uchodźcy bezpłatnie użytkowali mieszkania do końca września 2022 r., ale po tym czasie się wyprowadzili. Mieszkania nie zostały im przekazane na własność.

W kremlowskiej narracji często nasz kraj prezentowano jako państwo, które chce odzyskać swoje historyczne tereny na Ukrainie utracone w wyniku II wojny światowej. W wielu fake newsach oskarżano Polskę o wysyłanie najemników na Ukrainę. Poniżej dwa przykłady fake newsów zdementowanych przez MON. Pierwszy dotyczy fałszywej informacji o reklamie w warszawskim metrze zachęcającej Polaków do udziału w walkach na terytorium Ukrainy. Przedstawiony na fotografii fałszywy billboard z logotypem

⁹ <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/w-polsce-beda-serwisowane-czolgi-leopard-z-ukrainy> [dostęp: 21 kwietnia 2023 r.].

¹⁰ <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art37662071-sondaz-polacy-chca-by-ukraina-dostala-od-nas-wiecej-broni> [dostęp: 28 marca 2023 r.].

nawiązującym do hasła MON „Zostań żołnierzem” głosi „Stań w obronie prawdziwych ziem polskich. Zostań czołgista Leopard. Broń Polski w Ukrainie”. MON, odpowiadając na pytanie telewizji Bielsat o rekrutację polskich czołgistów do walki w Ukrainie, zdementował tę informację i podkreślił, że to kolejny przykład fake newsa wpisujący się w działania dezinformacyjne, szerzące się zwłaszcza w mediach społecznościowych. W odpowiedzi dodano, że Polska przekazuje Ukrainie sprzęt i amunicję w ramach donacji.

Zdjęcie 3. Rosyjski fake news

Źródło: facebook.com¹¹.

¹¹ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0HiWr9KEPy5ju6pXEY1Yg-gfG7sWcXzJNCabhQVLd1a77xP6oN9VssVMZKUByi5VWEl&id=100012922548497 [dostęp: 28 marca 2023 r.].

Zdjęcie 4. Rosyjski fake news

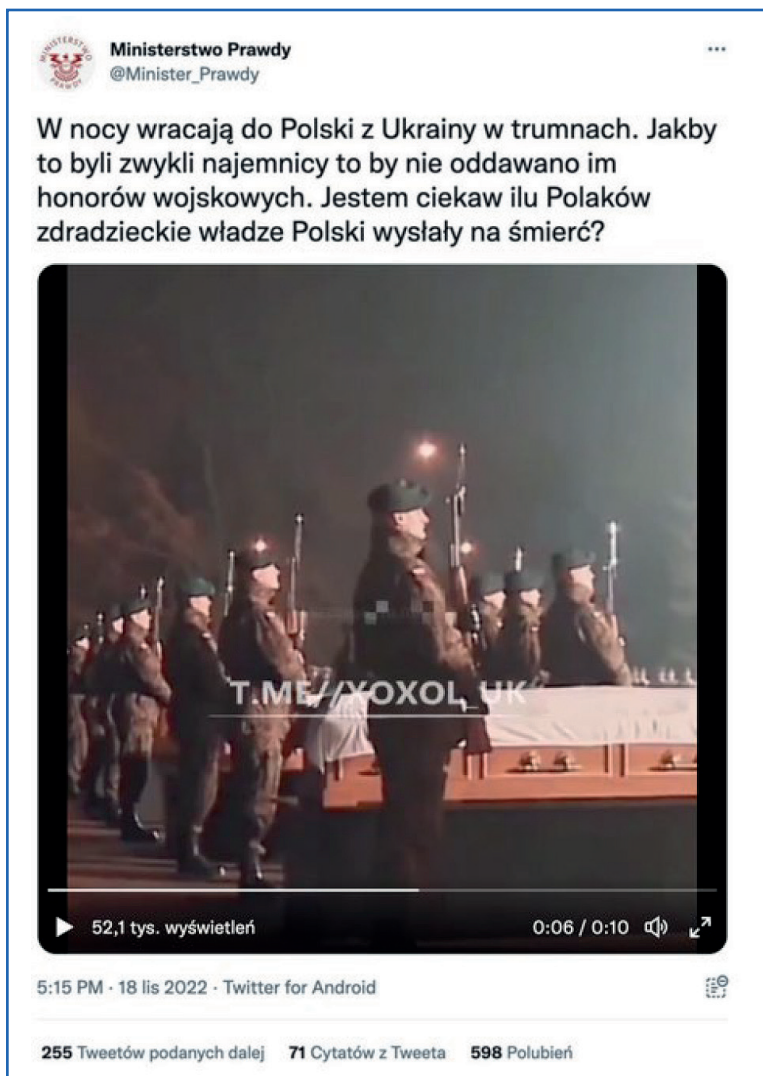
Źródło: twitter.com.

Wpis oryginalnie pojawił się na Twitterze (obecnie brak dostępu); informacja, jako fake news, zdementowana na stronie demagog.org.pl¹².

W kolejnym fake newsie wykorzystano relację filmową, na której widać asystę honorową i przykryte biało-czerwonymi flagami trumny z ciałami polskich żołnierzy, którzy zginęli w Afganistanie, najprawdopodobniej w 2011 r. Nad materiałem umieszczono fałszywą informację, jakoby w nocy przywożono w trumnach polskich żołnierzy z Ukrainy.

¹² https://demagog.org.pl/fake_news/reklama-w-polskim-metrze-zacheca-do-walki-w-ukrainie-falsz/ [dostęp: 21 kwietnia 2023 r.].

Zdjęcie 5. Rosyjski fake news

Źródło: twitter.com¹³.

W tym fake newsie wykorzystano oryginalny materiał wideo, prawdopodobnie z 2011 r., kiedy to pięciu żołnierzy z 20 Bartoszyckiej Brygady Zmechanizowanej zginęło w Afganistanie w wyniku wybuchu miny pułapki.

Informację tę zdementował na Twitterze pełnomocnik rządu ds. bezpieczeństwa przestrzeni informacyjnej RP Stanisław Żaryn¹⁴. Pod hasłem „Alert dezinformacyjny”

¹³ https://twitter.com/Minister_Prawdy/status/1593639092046241793 [dostęp: 21 kwietnia 2023 r.].

¹⁴ <https://twitter.com/StZaryn/status/1594416222736879616> [dostęp: 21 kwietnia 2023 r.].

poinformował, że w mediach społecznościowych rozpowszechniany jest film wykorzystywany do szerzenia kłamstw dotyczących rzekomego wysyłania przez rząd żołnierzy na wojnę na Ukrainie. Wyjaśnił, że materiał prezentuje zdarzenia sprzed lat i nie ma związku z aktualną sytuacją na Ukrainie.

Rosja prowadziła i nadal prowadzi działania propagandowe w cyberprzestrzeni, głównie w mediach społecznościowych z wykorzystaniem tzw. troli.

Działania na rzecz bezpieczeństwa środowiska informacyjnego są jednym z punktów porozumienia (Memorandum of Understanding) zawartego między Centrum ds. Przeciwdziałania Dezinformacji Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy i Akademickiego Centrum Komunikacji Strategicznej (ACKS), utworzonego przy Akademii Sztuki Wojennej. Porozumienie podpisano 16 września 2022 r., w czasie konferencji pod hasłem „Niepodległość informacji”. Międzynarodowe spotkanie ekspertów dotyczyło wniosków na temat wojny informacyjnej prowadzonej na Ukrainie i roli w niej mediów. Doświadczenia strony ukraińskiej są ważnym elementem rozwoju narzędzi antydezinformacyjnych¹⁵. W tej dziedzinie Polska i Ukraina powinny bardzo aktywnie współpracować.

Należy podkreślić, że dobrą metodą zwalczania dezinformacji jest tzw. fact-checking, czyli weryfikacja informacji. Dlatego też polityka informacyjna MON realizowana w ramach szeroko pojętego procesu zwalczania dezinformacji skupiała się na tworzeniu własnego, rzetelnego przekazu. Zawierał on informacje o procesie modernizacji i rozwoju Sił Zbrojnych, konieczności wsparcia strony ukraińskiej oraz strategicznym interesie Polski, jakim jest stała obecność wojsk amerykańskich w naszym kraju.

Dementowanie fake newsów jest kolejnym ważnym sposobem walki z dezinformacją. W związku z działaniami hybrydowymi Kremla już miesiąc przed atakiem Rosji na Ukrainę, Centrum Operacyjne Ministra Obrony Narodowej i Akademickie Centrum

¹⁵ <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/niepodleglosc-informacji-o-budowaniu-polskiej-odpornosci-na-dezinformacje> [dostęp: 21 kwietnia 2023 r.]; <https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/articles/aktualnosc-acks/ii-edycja-konferencji-niepodleglosc-informacji-za-nami/> [dostęp: 19 kwietnia 2023 r.]. Podobne porozumienia dotyczące współpracy w zakresie wymiany dobrych praktyk, ekspertów w zakresie komunikacji i działań na rzecz bezpieczeństwa środowiska informacyjnego dyrektor ACKS podpisała z dyrektorem NATO StratCom CoE w Rydze 10 sierpnia 2021 r. <https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/articles/aktualnosc-acks/zaciesniamy-wspolprace-pomiedzy-acks-centrum-eksperckim-komunikacji-strategicznej-nato/> [dostęp: 19 kwietnia 2023 r.]. Z kolei 21 czerwca 2021 r. w Elblągu z inicjatywy ACKS w Liście Intencyjnym (Letter of Intent) podpisanym przez ministrów obrony państw V4, zawarto zapis o współpracy w obszarze komunikacji strategicznej. Podpisanie Letter of Intent było podstawą do powołania V4 StratCom Working Group (Grupy Roboczej ds. Komunikacji Strategicznej); https://twitter.com/ACKS_aszwoj/status/1471037707614838790 [dostęp: 19 kwietnia 2023 r.]. Ponadto 27 maja 2022 r. ACKS podpisało porozumienie z Dowództwem Wojsk Obrony Terytorialnej, które wskazuje na wzmacnianie dwustronnych relacji w obszarze szkoleń i wymiany doświadczeń – <https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/articles/aktualnosc-acks/acks-granica-dezinformacji/> [dostęp: 19 kwietnia 2023 r.].

Komunikacji Strategicznej, działające przy Akademii Sztuki Wojennej, rozpoczęły kampanię #Fejkoodporni¹⁶. Głównym narzędziem edukacyjnym były spoty: filmowy i radiowy z kontrowersyjnym, celowym porównaniem fake newsów do karaluchów. Spot był emitowany w telewizji, radiu i internecie¹⁷.

Obok emisji spotu w Polskim Radiu i rozgłoszeniach lokalnych równie ważne były rozmowy z ekspertami ACKS uświadamiające, czym są fake newsy. Słuchacze dowiadawali się, jak je rozpoznawać i bronić się przed ich wpływem. Wiedzę podsumowywano w quizach edukacyjnych z nagrodami¹⁸.

Świadomość zagrożeń znacznie wzrosła po agresji Rosji na Ukrainę. W kampanię włączyły się także urzędy wojewódzkie, które zamieściły informacje na swoich stronach, przekazały je lokalnym mediom i podległym instytucjom¹⁹. Ponadto w ramach działalności edukacyjnej przygotowywano i realizowano programy szkoleniowe dla żołnierzy, studentów i uczniów klas mundurowych dotyczące komunikacji strategicznej i walki z dezinformacją.

Ministerstwo Obrony Narodowej prowadziło również kampanie edukacyjne, których celem było budowanie społecznej odporności w sytuacji wojny za naszą wschodnią granicą. Chodziło nie tylko o to, by nie wzmagać poczucia strachu i zagrożenia, ale zachować racjonalne podejście w sferze informacji. Dotyczyło to przede wszystkim publikowania w mediach społecznościowych fotografii i filmów obrazujących przemieszczanie wojska i sprzętu na ćwiczenia poligonowe, których liczba w tym czasie wzrosła. Centrum Operacyjne Ministra Obrony Narodowej opracowało specjalne, napisane prostym językiem informacje i zalecenia dla obywateli. Główne treści to: „Nie przekazuj i nie upubliczniaj zdjęć, filmów i informacji o miejscach pobytu lub transporcie żołnierzy” oraz „Agresja Rosji na Ukrainę – informacja także jest bronią: ignoruj informacje z rosyjskich mediów, uważaj na fałszywe SMS-y, zachowaj spokój – dezinformacja żeruje na strachu i emocjach”. Charakterystyczne żółte grafiki opublikowane przez MON w internecie były chętnie rozposzechniane na platformach społecznościowych instytucji, np. na lotniskach, w pociągach,

¹⁶ <https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/articles/aktualnosci-2/ruszylo-ogolnopolska-kampania-fejkooodporni/> [dostęp: 23 marca 2023 r.]; <https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/fejkooodporni/> [dostęp: 23 marca 2023 r.].

¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=9goiKV4Im9E> [autor: Piotr Majewski; dostęp: 23 marca 2023 r.].

¹⁸ https://www.rdc.pl/podcast/poludnie-z-animuszem_mWFYkAw8N302RRpMsYbz?episode=3umIUMHz4qAQEnDnbqFg [autor: Piotr Majewski; dostęp: 23 marca 2023 r.]; <https://www.facebook.com/radioparada96fm/videos/fejkooodporni/1348543718907269/> [dostęp: 23 marca 2023 r.]; https://weekendfm.pl/?n=96143&chojnice_fejkooodporni_wez_udzial_w_quizie_weekend_fm_i_wygraj_wojskowe_gadzety_od_ministerstwa_obrony_narodowej [dostęp: 23 marca 2023 r.].

¹⁹ <https://www.gov.pl/web/uw-mazowiecki/kampania-spoleczna-fejkooodporni> [dostęp: 23 marca 2023 r.]; <https://www.gov.pl/web/uw-warminsko-mazurski/dezinformacja-i-fake-newsy--czym-sa-jak-sie-przed-nimi-bronic> [dostęp: 23 marca 2023 r.].

na portalach samorządów lokalnych i mediów²⁰. W formie ulotek i plakatów trafiły do klientów poczty, banków, urzędów wojewódzkich.

Zdjęcie 6. Ulotka informacyjna. Opracowanie: Centrum Operacyjne Ministra Obrony Narodowej i Akademickie Centrum Komunikacji Strategicznej, 2022 r.

The infographic is divided into two main sections. The left section is titled 'PAMIĘTAJ!' (Remember!) and focuses on 'Agresja Rosji na Ukrainę – informacja także jest bronią' (Russian aggression against Ukraine – information is also a weapon). The right section is titled 'MYŚL!' (Think!) and focuses on 'Bądź odporny na dezinformację' (Be resistant to disinformation). Both sections contain a list of five key actions for the reader to take.

PAMIĘTAJ!	MYŚL!
Agresja Rosji na Ukrainę – informacja także jest bronią	Bądź odporny na dezinformację
<ul style="list-style-type: none"> ➔ ignoruj informacje z rosyjskich mediów i kont internetowych ➔ uważaj na fałszywe SMS-y i informacje w mediach społecznościowych ➔ szukaj informacji w oficjalnych źródłach ➔ nie przekazuj fałszywych informacji ➔ nie daj sobą manipulować ➔ zachowaj spokój – dezinformacja żeruje na strachu i emocjach 	<ul style="list-style-type: none"> ➔ nie sugeruj się tytułem ➔ zwróć uwagę na emocjonalny język, którego celem jest wywołanie sensacji ➔ sprawdź autora, źródło, wiarygodność zdjęcia ➔ zweryfikuj dane w innych źródłach ➔ pomyśl, zanim udostępnisz

Skuteczna walka z dezinformacją, manipulowaniem nastrojami społecznymi, a zwłaszcza strachem przed wojną wymaga zjednoczenia sił i spójności przekazu. MON i Dowództwo Generalne Rodzajów Sił Zbrojnych oficjalnie informowały o przemieszczaniu wojska i sprzętu na obszary ćwiczeń na swoich portalach społecznościowych. Media, zwłaszcza regionalne, chętnie publikowały te komunikaty, informując o ruchach wojsk lokalne społeczności²¹.

²⁰ <https://tarnogorski.info/wazny-komunikat-mon-ni/> [dostęp: 22 marca 2023 r.]; <https://polskieno-winy.pl/kraj/wazny-apel-mon-nie-upubliczniaj-zdjec-filmow-i-informacji-o-miejscu-pobytu-zolnierzy-wojsko-przypomina-o-odpowiedzialnosci/> [dostęp: 22 marca 2023 r.]; <https://www.tvp.info/58876846/ministerstwo-obrony-narodowej-apeluje-do-polakow-chodzi-o-publikowanie-zdjec-i-filmow-w-interecie> [dostęp: 22 marca 2023 r.].

²¹ <https://i.pl/za-tydzien-w-polsce-ruszaja-manewry-wojskowe-bull-run22/ar/c1-16101227> [autor: Marcin Koziestański; dostęp: 22 marca 2023 r.]; <https://niezalezna.pl/256756-w-rejonie-rosputy-cwicza-zolnierze-nato> [dostęp: 22 marca 2023 r.]; <https://forsal.pl/artykuly/1395187,batalionowa-grupa-bojowa-nato-cwiczy-w-rejonie-rosputy.html> [autor: Marcin Boguszewski; dostęp: 22 marca 2023 r.]; <https://>

Wsparcie Ukrainy za pomocą działań informacyjnych przynosi wymierne efekty. Przykłady wybrane na potrzeby tej publikacji są tylko małym wycinkiem działalności Centrum Operacyjnego Ministra Obrony Narodowej. Powszechnie wiadomo, że w sferze środowiska informacyjnego nie wszystko da się zaplanować, dlatego też kluczowe jest reagowanie na bieżąco na kwestie istotne zarówno dla społeczeństwa polskiego, jak i środowiska międzynarodowego. Motywacji do działania dodaje świadomość, że po agresji Rosji na Ukrainę musimy być zjednoczeni w walce o wolność i przeciwdziałać próbom narzucania kremlowskiej dominacji.

Dr Agnieszka Glapiak – zastępca przewodniczącego Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji. Dziennikarz, politolog i urzędnik administracji publicznej. Ma wieloletnie doświadczenie w kreowaniu dobrego wizerunku polskich instytucji państwowych i samorządowych. Utworzyła think tank: Akademickie Centrum Komunikacji Strategicznej. W latach 2018–2022 była dyrektorem Centrum Operacyjnego Ministra Obrony Narodowej.

tech.wp.pl/cisza-sluzy-powodzeniu-operacji-apel-do-kazdego,6741263339325952a; [autor: Oskar Ziomek; dostęp: 22 marca 2023 r.]; <https://szczecinskie24.pl/przejazdy-kolumn-wojskowych-przez-wojewodztwo/>; [dostęp: 22 marca 2023 r.]; <https://dorzeczy.pl/kraj/401416/cwiczenia-obrony-przeciwraketowej-i-prze-ciwlotniczej.html> [dostęp: 22 marca 2023 r.]; <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1532080%2C-trwaja-cwiczenia-z-zestawami-patriot-szef-mon-pokazujemy-gotowosc-bojowa> [autor: Mikołaj Małecki; dostęp: 22 marca 2023 r.]; <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,29441151,trwaja-cwiczenia-z-zestawami-patriot-w-warszawie-blaszczak.html> [autor: Wojciech Podgórski; dostęp: 22 marca 2023 r.]; <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1181131%2Cod-1-maja-na-drogach-niemal-calego-kraju-wzmozony-ruch-pojazdow-wojskowych> [dostęp: 22 marca 2023 r.]; <https://rzeszow.uw.gov.pl/aktualnosci/wzmozony-ruch-pojazdow-wojskowych-na-drogach-wojewodztwa>; [dostęp: 22 marca 2023 r.]; <https://kurierrzeszowski.pl/2022/10/21/21-brygada-strzelcow-podhalanskich-informuje-o-wzmozonym-ruchu-wojsk/> [autor: Patrycja Pelczar Reszko; dostęp: 22 marca 2023 r.]; <https://stalowemiasto.pl/artykuly/artykuly.php?mode=pokaz&id=54842> [dostęp: 22 marca 2023 r.].

Bibliografia

- <https://belsat.eu/pl/news/12-07-2022-mariusz-blaszczak-z-wizyta-w-kijowie-spotkal-sie-z-zelenskim>.
- <https://biznesalert.pl/mon-patrioty-sa-juz-na-ukrainie/> [autor: La Razon/Wojciech Jakóbik].
- https://demagog.org.pl/fake_news/reklama-w-polskim-metrze-zacheca-do-walki-w-ukrainie-falsz/.
- <https://dorzczy.pl/kraj/401416/cwiczenia-obrony-przeciwraketowej-i-przeciwlotniczej.html>.
- <https://forsal.pl/artykuly/1395187,batalionowa-grupa-bojowa-nato-cwicz-y-w-rejonie-rospudy.html> [autor: Marcin Boguszewski].
- <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8667243,krzysztof-wojczal-bledne-kalkulacje-zachodu-jesli-rosja-zajmie-ukraine-anektuje-bialorus-moldawie.html> [autor: Krzysztof Wojczal].
- <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8677460,resort-obrony-pomoc-ukrainie-czolgi-leopard-mon.html> [autor: Maciej Miłoś].
- <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8662052,mariusz-blaszczak-szef-mon-batalion-czolgow-leopard-dla-ukrain.html> [autor: Artur Ciechanowicz].
- <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8567497,emmanuel-macron-francja-ukraina-nowoczesna-bron.html> [autor: Andrzej Mężyński].
- <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8600661,mariusz-blaszczak-niemieckie-zestawy-patriot-ukraina-wojna-rosja.html> [autor: Weronika Papiernik].
- <https://i.pl/za-tydzien-w-polsce-ruszaja-manewry-wojskowe-bull-run22/ar/c1-16101227>.
- <https://klubjagiellonski.pl/2023/02/25/zapobiec-zdradzie-zachodu-uratowac-unie-zmienic-ustroj-7-celow-dla-polski-po-roku-wojny/> [autor: Piotr Trudnowski].
- <https://kurierrzeszowski.pl/2022/10/21/21-brygada-strzelcow-podhalanskich-informuje-o-wzmozonym-ruchu-wojsk/> [autor: Patrycja Pelczar Reszko].
- <https://niezalezna.pl/256756-w-rejonie-rospudy-cwicza-zolnierze-nato> [dostęp: 22 marca 2023 r.];
- <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1532080%2Ctrwaja-cwiczenia-z-zestawami-patriot-szef-mon-pokazujemy-gotowosc-bojowa> [autor: Mikołaj Małecki].
- <https://pism.pl/publikacje/nasladowanie-tygrysa-co-zachod-musi-zrobic-dla-ukrainy-i-dla-siebie> [autor: Stephen Blank].
- <https://polskienowiny.pl/kraj/wazny-apel-mon-nie-upubliczniaj-zdjec-filmow-i-informacji-o-miejscu-pobytu-zolnierzy-wojsko-przypomina-o-odpowiedzialnosci/>

- https://www.rdc.pl/podcast/poludnie-z-animuszem_mWFYkAw8N302RRpMsYbz?episode=3umIUMHz4qAQEnDnbqFg [autor: Piotr Majewski].
- https://www.rmf24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-polska-jako-pierwsza-przekazala-ukrainie-czolgi-leopard-2,-nId,6617875#crp_state=1 [autor: Waldemar Stelmach/Maciej Szykiel].
- https://www.rmf24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-oficjalnie-niemcy-przekazala-ukrainie-czolgi-leopard-2,nId,6556338#crp_state=1 [autor: Cezary Faber].
- <https://rzeszow.uw.gov.pl/aktualnosci/wzmozony-ruch-pojazdow-wojskowych-na-drogach-wojewodztwa>.
- <https://stalowemiasto.pl/artykuly/artykuly.php?mode=pokaz&id=54842>.
- <https://szczecinskie24.pl/przejazdy-kolumn-wojskowych-przez-wojewodztwo/>.
- <https://tarnogorski.info/wazny-komunikat-mon-ni/>.
- <https://tech.wp.pl/cisza-sluz-y-powodzeniu-operacji-apel-do-kazdego,6741263339325952a> [autor: Oskar Ziomek].
- <https://tvn24.pl/swiat/atak-rosji-na-ukraine-macron-francja-przekazala-ukrainie-sprzet-wojskowy-o-wartosci-ponad-100-mln-euro-5675848>.
- <https://tvn24.pl/swiat/kijow-atak-rosji-na-ukraine-na-znak-wdzieczności-maszerowano-z-flaga-ukrainy-i-polski-6186571>.
- <https://twitter.com/mblaszczak/status/1617816715500425216>.
- <https://twitter.com/mblaszczak/status/1618244720240594950>.
- https://twitter.com/Minister_Prawdy/status/1593639092046241793.
- <https://twitter.com/StZaryn/status/1594416222736879616>.
- <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,29441151,trwaja-cwiczenia-z-zestawami-patriot-w-warszawie-blaszczak.html> [autor: Wojciech Podgórski].
- https://weekendfm.pl/?n=96143&chojnice_-fejkoodporni_wez_udzial_w_quizie_weekend_fm_i_wygraj_wojskowe_gadzety_od_ministerstwa_obrony_narodowej.
- <https://wiadomosci.wp.pl/blaszczak-w-kijowie-polska-szkoli-ukraincow-z-obslugi-leopardow-6862592575662656a> [autor: Rafał Mrowicki].
- www.wprost.pl/wojna-na-ukrainie/11082046/blaszczak-z-wizyta-w-kijowie-padly-wazne-slowa-ws-czolgow-leopard.html [autor: Rafał Borowski].
- <https://www.dw.com/pl/niemiecka-prasa-o-dostawie-leopard%C3%B3w-niemcy-nie-mia%C5%82y-ju%C5%BC-wyboru/a-64505510> [autor: Katarzyna Domagała-Pereira].
- <https://www.youtube.com/watch?v=9goiKV4Im9E> [autor: Piotr Majewski; dostęp: 23 marca 2023 r.].

Комунікація як елемент підтримки України польським Міністерством національної оборони

Збереження суверенітету та незалежності України належить до інтересів Польщі, а безпека Республіки Польща значною мірою залежить від результату збройного протистояння в Україні. Тому, згідно з національним інтересом, представники польського уряду, зокрема віце-прем'єр-міністр, міністр національної оборони, а також польське суспільство активними діями підтримують Україну. На знак подяки полякам за допомогу в боротьбі з російськими окупантами українці влаштували в Києві марш із біло-червоним прапором¹.

Ефективна дипломатична діяльність на різних рівнях і форумах, а також конкретне матеріальне забезпечення були б неможливі без свідомо реалізованої стратегії інформаційної діяльності. Ключове значення має тут відповідально проведена стратегічна комунікація. Одним із прикладів є організація та висвітлення візитів віце-прем'єр-міністра, міністра національної оборони до Києва², де він задекларував свою допомогу українцям³. Варто підкреслити, що у цих випадках комунікація не

¹ <https://tvn24.pl/swiat/kijow-atak-rosji-na-ukraine-na-znak-wdzieczności-maszerowano-z-flaga-ukrainy-i-polski-6186571> [доступ станом на: 14 квітня 2023 р.]; <https://www.rp.pl/polityka/art38002101-prof-czaputowicz-biden-postawil-cala-swoja-kariere-na-zwyciestwo-ukrainy> [доступ станом на: 14 квітня 2023 р.]; <https://pism.pl/publikacje/nasladowanie-tygrysa-co-zachod-musi-zrobic-dla-ukrainy-i-dla-siebie> [автор: Stephen Blank; доступ станом на: 14 квітня 2023 р.]; <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8667243,krzysztof-wojczal-bledne-kalkulacje-zachodu-jesli-rosja-zajmie-ukraine-anektuje-bialorus-moldawie.html> [автор: Krzysztof Wojczal; доступ станом на: 14 квітня 2023 р.]; <https://klubjagiellonski.pl/2023/02/25/zapobiec-zdradzie-zachodu-uratowac-unie-zmienic-ustroj-7-celow-dla-polski-po-roku-wojny/> [автор: Piotr Trudnowski; доступ станом на: 14 квітня 2023 р.].

² Варто зазначити, що перекладачем під час зустрічей віце-прем'єра з представниками української влади була заступник директора ОЦ Міністерства національної оборони, відповідальна за стратегічні комунікації.

³ <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/wsparcie-militarne-dla-ukrainy-bedzie-kontynuowane> [доступ станом на: 28 березня 2023 р.]; <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/wicepremier-mariusz-blaszczak-na-ukrainie-polska-wsrod-liderow-wojskowej-pomocy-dla-ukrainy> [доступ станом на: 28 березня 2023 р.]; <https://www.wprost.pl/wojna-na-ukrainie/11082046/blaszczak-z-wizyta-w>

відбувалася в режимі реального часу. Оперативний центр Міністра національної оборони (ОЦ МНО) та журналісти надали інформацію з Києва із запізненням. Задля забезпечення безпеки польської делегації, медіа поводитися відповідально та солідарно, дотримуючись інформаційного ембарго.

Ключове значення для інформаційної політики Міністерства національної оборони має відповідне висвітлення процесу передачі військового обладнання Україні та навчання українських військових⁴. Допомога Польщі в цьому плані є дуже суттєвою, однак через можливість використання цих даних агресором – як в інформаційній війні, так і на полі бою – детальна інформація, наприклад про кількість переданої зброї, не оприлюднювалась. Про ці дії в соціальних мережах⁵ інформував дуже узагальнено віце-прем'єр-міністр, міністр національної оборони Маріуш Блащак. Пріоритетом були оперативні поставки, а не реклама нашої допомоги. У даному випадку було вирішено не організовувати медійні заходи.

Ці навмисні дії відрізняли Польщу від багатьох інших країн, які, незважаючи на набагато меншу участь у військовій допомозі, детально повідомляли про кожну заявлену чи передану одиницю військового обладнання⁶. Інформаційна політика цих країн часто носила ознаки рекламних кампаній. Такий підхід може бути пов'язаний із тим, що цим країнам не загрожують російські гібридні дії, хоча б завдяки їхньому розташуванню. Керівництво ОЦ Міністерства національної оборони не дало дозволу пресслужбам іноземних політиків на організацію брифінгів для ЗМІ та фотографування в місцях розташування військової техніки. Так було, наприклад, на початку війни, під час візиту заступника міністра оборони Іспанії. Тоді

-kijowie-padly-wazne-slowa-ws-czolgow-leopard.html [автор: Rafał Borowski; доступ станом на: 14 квітня 2023 р.]; <https://wiadomosci.wp.pl/blaszczak-w-kijowie-polska-szkoli-ukraincow-z-obslugi-leopardow-6862592575662656a> [автор: Rafał Mrowicki; доступ станом на: 14 квітня 2023 р.]; <https://belsat.eu/pl/news/12-07-2022-mariusz-blaszczak-z-wizyta-w-kijowie-spotkal-sie-z-zelenskim> [доступ станом на: 14 квітня 2023 р.].

⁴ <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/polscy-zolnierze-szkola-ukrainskie-zalogi-czolgow-leopard> [доступ станом на: 28 березня 2023 р.]; <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/wicepremier-mariusz-blaszczak-doprowadzilismy-do-tego-ze-ukraina-otrzyma-system-patriot> [доступ станом на: 28 березня 2023 р.]; <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/polska-liderem-koalicji-panstw-wspierajacych-ukraine> [доступ станом на: 28 березня 2023 р.].

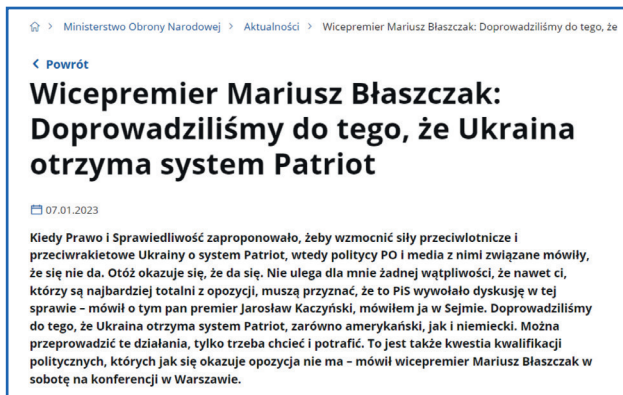
⁵ <https://twitter.com/mblaszczak/status/1618244720240594950> [доступ станом на: 28 березня 2023 р.].

⁶ https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-oficjalnie-niemcy-przekaza-ukrainie-czolgi-leopard-2,nId,6556338#crp_state=1 [автор: Cezary Faber; доступ станом на: 28 березня 2023 р.]; <https://tvn24.pl/swiat/atak-rosji-na-ukraine-macron-francja-przekazala-ukrainie-sprzet-wojskowy-o-wartosci-ponad-100-mln-euro-5675848> [доступ станом на: 28 березня 2023 р.]; <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8567497,emmanuel-macron-francja-ukraina-nowoczesna-bron.html> [автор: Andrzej Mężyński; доступ станом на: 28 березня 2023 р.].

Міністерство національної оборони не рекомендувало організувати медіазахід поблизу місця розташування хабу в Жешуві. Варто підкреслити, що принципове значення для допомоги Україні мала організація транспортного хабу в Польщі.

Затверджені Оперативним центром Міністра національної оборони напрями інформаційної діяльності на міжнародному рівні дали очікуваний ефект. Дипломатичний тиск із боку Міністерства національної оборони чітко вказував на необхідність надання Україні військової допомоги. Маріуш Блашчак, віце-прем'єр-міністр і міністр національної оборони, неодноразово наголошував на цьому під час зустрічей міністрів оборони НАТО та ЄС. Його цілеспрямованість сприяла поступовій зміні політики Німеччини та прийняттю рішення відправити в Україну ЗРК Patriot⁷. Інформація про зусилля віце-прем'єр-міністра оприлюднювалась.

Фото 1. Комюніке ОЦ Міністерства національної оборони після конференції міністра національної оборони 7 січня 2023 р.

Джерело: mon.gov.pl

⁷ <https://twitter.com/mbłaszczak/status/1617816715500425216> [доступ станом на: 28 березня 2023 р.]; <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8600661,mariusz-blaszczak-niemieckie-zestawy-patriot-ukraina-wojna-rosja.html> [автор: Weronika Papiernik; доступ станом на: 14 квітня 2023 р.]; <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8677460,resort-obrony-pomoc-ukrainie-czolgi-leopard-mon.html> [автор: Maciej Miłosz; доступ станом на: 14 квітня 2023 р.]; <https://www.rp.pl/polityka/art37844281-bochenek-patrioty-na-ukrainie-dzieki-naciskom-polski-to-nasz-interes> [доступ станом на: 14 квітня 2023 р.]; <https://biznesalert.pl/mon-patrioty-sa-juz-na-ukrainie/> [автор: La Razon/Wojciech Jakóbiak; доступ станом на: 14 квітня 2023 р.]; <https://www.wprost.pl/kraj/11035318/to-juz-oficjalne-patrioty-z-niemiec-trafia-do-polski-i-ukrainy.html> [доступ станом на: 14 квітня 2023 р.]; <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8662052,mariusz-blaszczak-szef-mon-batalion-czolgow-leopard-dla-ukrain.html> [автор: Artur Ciechanowicz; доступ станом на: 14 квітня 2023 р.]; <https://www.dw.com/pl/niemiecka-prasa-o-dostawie-leopard%C3%B3w-niemcy-nie-mia%C5%82y-ju%C5%BC-wyboru/a-64505510> [автор: Katarzyna Domagała-Pereira; доступ станом на: 14 квітня 2023 р.]; https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-polska-jako-pierwsza-przekazala-ukrainie-czolgi-leopard-2,nId,6617875#crp_state=1 [автор: Waldemar Stelmach/Maciej Szykiel; доступ станом на: 14 квітня 2023 р.].

Також у випадку формування коаліції країн, які передають Україні танки Leopard, тиск Польщі мав сенс.

Фото 2. Комюніке після конференції міністра національної оборони 14 лютого 2023 р.

Polska liderem koalicji państw wspierających Ukrainę

14.02.2023

„Tak jak na poprzednich posiedzeniach, rozmawialiśmy na temat efektywnego wsparcia dla Ukrainy. Przedstawiłem informację dotyczącą budowy koalicji donatorów czołgów Leopard. Kolejne państwa zadeklarowały swój udział w tej koalicji. Tak jak już wcześniej informowałem, podzieliliśmy się z moim niemieckim odpowiednikiem - Niemcy budują koalicję państw, które posiadają Leopardy 2A6, a Polska państw, które posiadają Leopardy 2A4. Do konkretnych deklaracji kanadyjskich i hiszpańskich dołączyła dziś Norwegia. Pracujemy nad tym, żeby Finlandia również przekazała tego rodzaju czołgi” - poinformował wicepremier Mariusz Błaszczak podczas wizyty w Brukseli.

W dniach 14–15 lutego br. wicepremier Mariusz Błaszczak uczestniczy w spotkaniu ministrów obrony państw NATO, które odbywa się w Kwaterze Głównej Sojuszu Północnoatlantyckiego w Brukseli.

Джерело: mon.gov.pl

Варто згадати, що відразу після початку повномасштабної російської агресії проти України сили НАТО під керівництвом США створили у Вісбадені Security Assistance Group – Ukraine (SAG-U). Цінуючи роль Польщі, яка не побоялася ризикувати й послідовно допомагає Україні, посаду заступника командувача з оперативної сумісності запропонували генералу дивізії Ярославу Громадзинському. У Рамштайні регулярно збираються понад 50 міністрів оборони країн, які, вислухавши рекомендації SAG-U, ухвалюють рішення щодо передачі допомоги Україні.

21 квітня 2023 року в Рамштайні під час конференції з питань підтримки України (Ukraine Defense Contact Group) за участю представників кількох десятків країн під головуванням Міністра оборони США Ллойда Дж. Остіна, міністри оборони Польщі, Німеччини та України підписали лист про наміри щодо створення та ведення на підприємстві «Zakłady Mechaniczne „Bumar-Łabędy”» у Глівіці хабу, де ремонтуватимуться передані Україні танки Leopard⁸.

Комунікаційна стратегія Міністерства оборони Польщі значною мірою сприяла отриманню громадської підтримки для передачі Україні військової допомоги. З дослідження IBRiS⁹, проведеного в грудні минулого року випливає, що 77,5% опитаних поляків підтримують передачу зброї українській армії.

Активна реакція на дезінформаційну діяльність Росії

Росія постійно веде інформаційну війну із Заходом у широкому розумінні цього терміну, зокрема з країнами Балтії та Польщею. Причина – це деклароване бажання відновити імперську силу та одвічне переконання, що Польща має бути в російській сфері впливу. Для Кремля ключовим елементом дезінформаційного впливу стали Збройні сили Польщі. Основні наративні лінії російської дезінформації включає: підрив процесу розвитку та модернізації Збройних сил, відносин зі США та підтримки України.

Кремль також вживав заходів, щоб знеохочувати поляків підтримувати Україну та приймати біженців. Прикладом типової дезінформації, яка змішала у своєму змісті правду з фейком, додавши фотографію польського президента, є інформація про те, що у квітні 2022 року Фондація Польського фонду розвитку в рамках проекту «Квартири для біженців» надала переважно сім'ям з України можливість проживати безкоштовно в 361 новій квартирі в Мінську-Мазовецькому, Дембіці та Кракові. А правдою є те, що біженці безкоштовно користувалися квартирами до кінця вересня 2022 року, але після цього часу виселилися. Квартири їм у власність ніхто не передавав¹⁰.

⁸ <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/w-polsce-beda-serwisowane-czolgi-leopard-z-ukrainy> [доступ станом на: 21 квітня 2023 р.].

⁹ <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art37662071-sondaz-polacy-chca-by-ukraina-dostala-od-nas-wiecej-broni> [доступ станом на: 28 березня 2023 р.].

¹⁰ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0HiWr9KEPy5ju6pXEY1YggfG7sWcXzJNCabhQVLd1a77xP6oN9VssVMZKUByi5VWEI&id=100012922548497 [доступ станом на: 28 березня 2023 р.].

Фото 3. Російські фейкові матеріали

Джерело: Facebook¹¹

У кремлівському наративі нашу країну часто представляли як державу, яка хоче повернути свої історичні території в Україні, втрачені внаслідок Другої світової війни.

Багато фейків звинувачували Польщу у відправці найманців в Україну. Нижче наведено два приклади, які Міністерство національної оборони спростувало. Перший стосується неправдивої інформації про рекламу у варшавському метро, яка закликає поляків брати участь у бойових діях на території України. Представлений на фото фальшивий білборд із логотипом, що відсилає до девізу Міністерства національної оборони «Стань військовим», закликає «Вставай на захист справжніх польських земель. Стань танкістом Leopard. Борони Польщу в Україні». Відповідаючи

¹¹ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0HiWr9KEPy5ju6pXEY1Yg-gfG7sWcXzJNCabhQVLd1a77xP6oN9VssVMZKUByi5VWEL&id=100012922548497 [dostęp: 28 marca 2023 r.].

на запитання телеканалу «Белсат» про вербування польських танкістів для участі в бойових діях в Україні, Міністерство національної оборони спростувало цю інформацію та наголосило, що це черговий приклад фейкових новин у руслі дезінформаційної діяльності, яка поширюється особливо в соцмережах. У відповіді додається, що Польща передає Україні обладнання та боєприпаси як пожертву.

Фото 4. Російські фейкові матеріали

Джерело: twitter.com.

Допис, який спочатку з'явився в Twitter (зараз недоступний) – інформацію як фейкову було спростовано порталом demagog.org.pl¹²

Віншій фейковій новині використано відеорепортаж, у якому зображені почесна варта та труни з тілами польських солдатів, прикриті біло-червоними прапорами, які загинули в Афганістані, ймовірно, у 2011 році. Над матеріалом розмістили неправдиву інформацію про те, що вночі з України перевозились труни з польськими військовими.

¹² https://demagog.org.pl/fake_news/reklama-w-polskim-metrze-zacheca-do-walki-w-ukrainie-falsz/ [доступ станом на: 21 квітня 2023 р.]

Фото 5. Російські фейкові матеріали

Джерело: [twitter.com](https://twitter.com/Minister_Prawdy/status/1593639092046241793)¹³

Фейк, у якому було використано оригінальний відеоматеріал був, імовірно, зроблений у 2011 році. Тоді в Афганістані внаслідок вибуху міни-пастки загинуло п'ятеро бійців 20-ї Бартошицької механізованої бригади.

Цю інформацію спростував у Twitter уповноважений уряду з питань безпеки інформаційного простору Республіки Польща Станіслав Жарин¹⁴. Під гаслом «Де-

¹³ https://twitter.com/Minister_Prawdy/status/1593639092046241793 [доступ станом на: 21 квітня 2023 р.].

¹⁴ <https://twitter.com/StZaryn/status/1594416222736879616> [доступ станом на: 21 квітня 2023 р.].

зінформаційна тривога» він повідомив, що в соцмережах розповсюджується відео, яке використовується для поширення брехні про нібито відправлення урядом військ на війну в Україні. Він пояснив, що матеріал розповідає про події багаторічної давнини й не пов'язаний із нинішньою ситуацією в Україні.

Росія здійснювала і продовжує здійснювати пропагандистську діяльність у кіберпросторі, переважно в соцмережах із використанням так званих «тролів».

Діяльність із забезпечення безпеки інформаційного простору є одним із пунктів угоди (Memorandum of Understanding), укладеної між Центром протидії дезінформації РНБО України та Академічним центром стратегічних комунікацій (АЦСК), створеним при Академії воєнного мистецтва. Угоду було підписано 16 вересня 2022 року під час конференції «Інформаційна незалежність». Міжнародна зустріч експертів стосувалася висновків щодо інформаційної війни, яка ведеться в Україні, та ролі ЗМІ в ній. Важливим елементом у розробленні інструментів протидії дезінформації є досвід української сторони¹⁵. У цій сфері Польща та Україна мають дуже активно співпрацювати.

Треба підкреслити, що хорошим методом боротьби з дезінформацією є так званий «фактчекінг», тобто перевірка інформації. Тому інформаційна політика Міністерства національної оборони, яка реалізується як частина процесу боротьби з дезінформацією у широкому розумінні, була зосереджена на створенні власного, правдивого медіапростору. У ньому містилася інформація про процес модернізації та розвитку Збройних сил, необхідність підтримки української сторони та стратегічний інтерес Польщі, яким стала постійна присутність американських військ у нашій країні.

¹⁵ <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/niepodleglosc-informacji-o-budowaniu-polskiej-odpornosci-na-dezinformacje> [доступ станом на: 21 квітня 2023 р.]; <https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/articles/aktualnosci-acks/ii-edycja-konferencji-niepodleglosc-informacji-za-nami/> [доступ станом на: 19 квітня 2023 р.]. Схожі угоди про співпрацю щодо обміну практичними навичками, експертами у сфері комунікації та діяльності задля безпеки інформаційного простору директорка АЦСК підписала із директором NATO StratCom CoE у Ризі 10 серпня 2021 року. <https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/articles/aktualnosci-acks/zaciesniamy-wspolprace-pomiedzy-acks-centrum-ekspersckim-komunikacji-strategiczna-nato/> [доступ станом на: 19 квітня 2023 р.]. В Ельблонгу 21 червня 2021 р. за ініціативи АЦСК у лист про наміри, підписаний міністрами оборони країн V4, включено положення про співпрацю у сфері стратегічної комунікації. Підписання Листа про наміри стало основою для створення V4 StratCom Working Group (Робочої групи з питань стратегічної комунікації). https://twitter.com/ACKS_aszwoj/status/1471037707614838790 [доступ станом на: 19 квітня 2023 р.]. Крім того, 27 травня 2022 року АЦСК підписав угоду з Командуванням Військ територіальної оборони, яка свідчить про посилення двосторонніх відносин у сфері навчання та обміну досвідом – <https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/articles/aktualnosci-acks/acks-disinformation-border/> [доступ станом на: 19 квітня 2023 р.].

Спростування фейкових новин є ще одним важливим способом боротьби з дезінформацією. У зв'язку з гібридною діяльністю Кремля, вже за місяць до вторгнення Росії в Україну Оперативний центр міністра національної оборони та Академічний центр стратегічних комунікацій Академії військового мистецтва запустили акцію #Fejkoodporni¹⁶ [#Стійкідофейків]. Основним просвітницьким інструментом стали: відео- та радіоролики з провокаційним, навмисним порівнянням фейкових новин із тарганами. Ролик транслювався на телебаченні, радіо та в Інтернеті¹⁷.

Крім трансляції ролика на Польському радіо та місцевих радіостанціях, не менш важливими були розмови з експертами АЦСК для пояснення, що таке фейкові новини. Слухачі дізнавались як їх розпізнавати та захищатися від їхнього впливу. Знання підсумовувались у просвітницьких квізах з нагородами¹⁸.

Усвідомлення загроз значно зросло після агресії Росії проти України. До кампанії долучилися й воєводські управління, які розмістили інформацію на своїх сайтах, передали її місцевим ЗМІ та підпорядкованим установам¹⁹ Крім того, у рамках освітньої діяльності були підготовлені та реалізовані навчальні програми для військово-вослужбовців, студентів та учнів класів із військовою спеціалізацією зі стратегічної комунікації та протидії дезінформації.

Міністерство національної оборони також проводило просвітницькі кампанії, спрямовані на формування соціальної стійкості у разі війни на нашому східному кордоні. Справа полягала не тільки в тому, щоб не посилювати відчуття страху і загрози, але й у тому, щоб зберегти раціональний підхід в інформаційній сфері. Це стосувалося, насамперед, публікації в соцмережах фотографій і відео з пересування військ і техніки полігонні навчання, кількість яких на той час збільшилася. Оперативний центр Міністра національної оборони розробив спеціальну, написану простою мовою інформацію та рекомендації для громадян. Основний зміст це: «Не передавай та не оприлюднюй фото, відео та інформацію про місцеперебування або

¹⁶ <https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/articles/aktualnosci-2/ruszyla-ogolnopolska-kampania-fejkoodporni/> [доступ станом на: 23 березня 2023 р.]; <https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/fejkooodporni/> [доступ станом на: 23 березня 2023 р.].

¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=9goiKV4Im9E> [автор: Piotr Majewski; доступ станом на: 23 березня 2023 р.].

¹⁸ https://www.rdc.pl/podcast/poludnie-z-animuszem_mWFYkAw8N302RRpMsYbz?episode=3umIUMHz4qAQEnDnbqFg [автор: Piotr Majewski; доступ станом на: 23 березня 2023 р.]; <https://www.facebook.com/radioparada96fm/videos/fejkooodporni/1348543718907269/> [доступ станом на: 23 березня 2023 р.]; https://weekendfm.pl/?n=96143&chojnice_-fejkooodporni_wed_udzial_w_quizie_weekend_fm_i_wygraj_wojskowe_gadzety_od_ministerstwa_obrony_narodowej [доступ станом на: 23 березня 2023 р.].

¹⁹ <https://www.gov.pl/web/uw-mazowiecki/kampania-spoeczna-fejkoodporni> [доступ станом на: 23 березня 2023 р.]; <https://www.gov.pl/web/uw-warminsko-mazurski/dezinformacja-i-fake-newsytym-sa-jak-sie-przed-nimi-bronic> [доступ станом на: 23 березня 2023 р.].

транспорт військових» та «Агресія Росії проти України – інформація також є зброєю: ігноруйте інформацію з російських ЗМІ, остерегайтеся фейкових смс-повідомлень, зберігайте спокій – дезінформація живиться страхом і емоціями». Характерна жовта графіка, опублікована Міністерством національної оборони в Інтернеті, охоче поширювалась на сторінках установ у соцмережах чи, наприклад, в аеропортах, у потягах, на сайтах органів місцевого самоврядування та ЗМІ²⁰. У вигляді листівок і плакатів вони були розіслані клієнтам пошти, банків і воєводських управлінь.

Фото 6. Інформаційна листівка. Розроблення: Оперативний центр Міністра національної оборони та Академічний центр стратегічних комунікацій, 2022.

PAMIĘTAJ!

Agresja Rosji na Ukrainę – informacja także jest bronią

- ➔ ignoruj informacje z rosyjskich mediów i kont internetowych
- ➔ uważaj na fałszywe SMS-y i informacje w mediach społecznościowych
- ➔ szukaj informacji w oficjalnych źródłach
- ➔ nie przekazuj fałszywych informacji
- ➔ nie daj sobą manipulować
- ➔ zachowaj spokój – dezinformacja żeruje na strachu i emocjach

MYŚL!

Bądź odporny na dezinformację

- ➔ nie sugeruj się tytułem
- ➔ zwróć uwagę na emocjonalny język, którego celem jest wywołanie sensacji
- ➔ sprawdź autora, źródło, wiarygodność zdjęcia
- ➔ zweryfikuj dane w innych źródłach
- ➔ pomyśl, zanim udostępnisz

Ефективна боротьба з дезінформацією, маніпуляцією настроями суспільства, а особливо страхом перед війною, потребує об'єднання зусиль і послідовності наративів. Міністерство національної оборони та Головне командування видів Збройних сил офіційно повідомляли у своїх соцмережах про переміщення військ і техніки до

²⁰ <https://tarnogorski.info/wazny-komunikat-mon-ni/> [доступ станом на: 22 березня 2023 р.]; <https://polskienowiny.pl/kraj/wazny-apel-mon-nie-upubliczniaj-zdjec-filmow-i-informacji-o-place-pobytu-zolnierzy-wojsko-przypomnia-o-odpowiedzialnosci/> [доступ станом на: 22 березня 2023 р.]; <https://www.tvp.info/58876846/ministerstwo-obrony-narodowej-apeluje-do-polakow-chody-o-publikowanie-zdjec-i-filmow-w-internecie> [доступ станом на: 22 березня 2023 р.].

районів навчань. ЗМІ, особливо регіональні, охоче публікували ці повідомлення, інформуючи місцеві громади про переміщення військ²¹.

Підтримка України через інформаційну діяльність дає вимірні результати. Приклади, відібрані для цілей цієї публікації, є лише невеликою частиною діяльності Оперативного центру Міністра національної оборони. Загальновідомо, що у сфері інформаційного простору не все можна спланувати, тому вкрай важливо постійно реагувати на питання, важливі як для польського суспільства, так і для міжнародного середовища. Мотивації до дії додає усвідомлення того, що після агресії Росії проти України ми маємо поєднатись у боротьбі за свободу та протистояти спробам Кремля нав'язати свою домінацію.

Д-р Агнєшка Глап'як – заступник голови Національної ради з питань радіомовлення та телебачення. Журналіст, політолог і держслужбовець. Має багаторічний досвід у створенні позитивного іміджу польських державних установ та установ місцевого самоврядування. Створила аналітичний центр: Академічний центр стратегічних комунікацій. У 2018–2022 роках була директором Оперативного центру Міністра національної оборони.

²¹ <https://i.pl/za-tydzien-w-polsce-ruszaja-manewry-wojskowe-bull-run22/ar/c1-16101227> [автор: Marcin Koziestański; доступ станом на: 22 березня 2023 р.]; <https://niezalezna.pl/256756-w-rejonie-rosputy-cwicza-zol-nierze-nato> [доступ станом на: 22 березня 2023 р.]; <https://forsal.pl/artykuly/1395187,batalionowa-grupa-bojowa-nato-cwiczy-w-rejonie-rosputy.html> [автор: Marcin Boguszewski; доступ станом на: 22 березня 2023 р.]; <https://tech.wp.pl/cisza-sluzy-powiedzenie-operacji-apel-do-kazdego,6741263339-325952a>; [автор: Oskar Ziomek; доступ станом на: 22 березня 2023 р.]; <https://szczecinskie24.pl/przejazdy-kolumn-wojskowych-przed-wojewodztwo/>; [доступ станом на: 22 березня 2023 р.]; <https://dorzeczy.pl/kraj/401416/cwiczenia-obrony-prezentrakietowej-i-przedlotnicza.html> [доступ станом на: 22 березня 2023 р.]; <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1532080%2Ctworzaja-cwiczenia-z-zestawami-patriot-szef-mon-pokazamy-gotowosc-bojowa> [автор: Mikołaj Małecki; доступ станом на: 22 березня 2023 р.]; <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,29441151,durja-cwiczenia-z-zestawami-patriot-w-warszawie-blaszczak.html> [автор: Wojciech Podgórski; доступ станом на: 22 березня 2023 р.]; <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1181131%2Cod-1-maja-na-drogach-niemal-calego-kraju-wzmozony-ruch-pojazdow-wojskowych> [доступ станом на: 22 березня 2023 р.]; <https://rzyszow.uw.gov.pl/aktualnosci/wzmozony-ruch-pojazdow-wojskowych-na-drogach-wojewodztwa>; [доступ станом на: 22 березня 2023 р.]; <https://kurierrzeszowski.pl/2022/10/21/21-brygada-strzelcow-podhalanskich-infor-muje-o-wzmozonym-ruchu-wojsk/> [автор: Patrycja Pelczar Reszko; доступ станом на: 22 березня 2023 р.]; <https://stalowemiasto.pl/artykuly/artykuly.php?mode=pokaz&id=54842> [доступ станом на: 22 березня 2023 р.].

Бібліографія

- [https://belsat.eu/pl/news/12-07-2022-mariusz-blaszczak-z-wizyta-w-kijowie-spo-
tkal-sie-z-zelenskim](https://belsat.eu/pl/news/12-07-2022-mariusz-blaszczak-z-wizyta-w-kijowie-spo-
tkal-sie-z-zelenskim).
- <https://biznesalert.pl/mon-patrioty-sa-juz-na-ukrainie/> [автор: La Razon/Wojciech Ja-
kóbik].
- [https://demagog.org.pl/fake_news/reklama-w-polskim-metrze-zacheca-do-walki-w-
-ukrainie-falsz/](https://demagog.org.pl/fake_news/reklama-w-polskim-metrze-zacheca-do-walki-w-
-ukrainie-falsz/).
- [https://dorzczy.pl/kraj/401416/cwiczenia-obrony-przeciwraketowej-i-przeciwlotniczej.
html](https://dorzczy.pl/kraj/401416/cwiczenia-obrony-przeciwraketowej-i-przeciwlotniczej.
html).
- [https://forsal.pl/artykuly/1395187,batalionowa-grupa-bojowa-nato-cwicz-y-w-re-
jonie-rospudy.html](https://forsal.pl/artykuly/1395187,batalionowa-grupa-bojowa-nato-cwicz-y-w-re-
jonie-rospudy.html) [автор: Marcin Boguszewski].
- [https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8667243,krzysztof-wojczal-
-bledne-kalkulacje-zachodu-jesli-rosja-zajmie-ukraine-anektuje-bialorus-moldawie.
html](https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8667243,krzysztof-wojczal-
-bledne-kalkulacje-zachodu-jesli-rosja-zajmie-ukraine-anektuje-bialorus-moldawie.
html) [автор: Krzysztof Wojczal].
- [https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8677460,resort-obrony-pomoc-
-ukrainie-czolgi-leopard-mon.html](https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8677460,resort-obrony-pomoc-
-ukrainie-czolgi-leopard-mon.html) [автор: Maciej Miłosz].
- [https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8662052,mariusz-blaszczak-
-szef-mon-batalion-czolgow-leopard-dla-ukrain.html](https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8662052,mariusz-blaszczak-
-szef-mon-batalion-czolgow-leopard-dla-ukrain.html) [автор: Artur Ciechanowicz].
- [https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8567497,emmanuel-macron-francja-ukra-
ina-nowoczesna-bron.html](https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8567497,emmanuel-macron-francja-ukra-
ina-nowoczesna-bron.html) [автор: Andrzej Mężyński].
- [https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8600661,mariusz-blaszczak-niemieckie-
-zestawy-patriot-ukraina-wojna-rosja.html](https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8600661,mariusz-blaszczak-niemieckie-
-zestawy-patriot-ukraina-wojna-rosja.html) [автор: Weronika Papiernik].
- [https://i.pl/za-tydzien-w-polsce-ruszaja-manewry-wojskowe-bull-run22/ar/c1-
16101227](https://i.pl/za-tydzien-w-polsce-ruszaja-manewry-wojskowe-bull-run22/ar/c1-
16101227).
- [https://klubjagiellonski.pl/2023/02/25/zapobiec-zdradzie-zachodu-uratowac-unie-zmie-
nic-ustroj-7-celow-dla-polski-po-roku-wojny/](https://klubjagiellonski.pl/2023/02/25/zapobiec-zdradzie-zachodu-uratowac-unie-zmie-
nic-ustroj-7-celow-dla-polski-po-roku-wojny/) [автор: Piotr Trudnowski].
- [https://kurierrzeszowski.pl/2022/10/21/21-brygada-strzelcow-podhalanskich-informu-
je-o-wzmozonym-ruchu-wojsk/](https://kurierrzeszowski.pl/2022/10/21/21-brygada-strzelcow-podhalanskich-informu-
je-o-wzmozonym-ruchu-wojsk/) [автор: Patrycja Pelczar Reszko].
- <https://niezalezna.pl/256756-w-rejonie-rospudy-cwicza-zolnierze-nato> [доступ: 22 marca
2023 r.].
- [https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1532080%2Ctrwaja-cwiczenia-z-zestawami-
-patriot-szef-mon-pokazujemy-gotowosc-bojowa](https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1532080%2Ctrwaja-cwiczenia-z-zestawami-
-patriot-szef-mon-pokazujemy-gotowosc-bojowa) [автор: Mikołaj Małecki].
- [https://pism.pl/publikacje/nasladowanie-tygrysa-co-zachod-musi-zrobic-dla-ukrainy-
-i-dla-siebie](https://pism.pl/publikacje/nasladowanie-tygrysa-co-zachod-musi-zrobic-dla-ukrainy-
-i-dla-siebie) [автор: Stephen Blank].
- [https://polskienowiny.pl/kraj/wazny-apel-mon-nie-upubliczniaj-zdjec-filmow-i-infor-
macji-o-miejscu-pobytu-zolnierzy-wojsko-przypomina-o-odpowiedzialnosc/](https://polskienowiny.pl/kraj/wazny-apel-mon-nie-upubliczniaj-zdjec-filmow-i-infor-
macji-o-miejscu-pobytu-zolnierzy-wojsko-przypomina-o-odpowiedzialnosc/).

- https://www.rdc.pl/podcast/poludnie-z-animuszem_mWFYkAw8N302RRpMsYbz?e-pisode=3umIUMHz4qAQEnDnbqFg [автор: Piotr Majewski].
- https://www.rmf24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-polska-jako-pierwsza-przekazala-ukrainie-czolgi-leopard-2,-nId,6617875#crp_state=1 [автор: Waldemar Stelmach/Maciej Szykiel].
- https://www.rmf24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-oficjalnie-niemcy-przekazala-ukrainie-czolgi-leopard-2,nId,6556338#crp_state=1 [автор: Cezary Faber].
- <https://rzeszow.uw.gov.pl/aktualnosci/wzmozony-ruch-pojazdow-wojskowych-na-drogach-wojewodztwa>.
- <https://stalowemiasto.pl/artykuly/artykuly.php?mode=pokaz&id=54842>.
- <https://szczecinskie24.pl/przejazdy-kolumn-wojskowych-przez-wojewodztwo/>.
- <https://tarnogorski.info/wazny-komunikat-mon-ni/>.
- <https://tech.wp.pl/cisza-sluzы-powodzeniu-operacji-apel-do-kazdego,6741263339325952a> [автор: Oskar Ziomek].
- <https://tvn24.pl/swiat/atak-rosji-na-ukraine-macron-francja-przekazala-ukrainie-sprzet-wojskowy-o-wartosci-ponad-100-mln-euro-5675848>.
- <https://tvn24.pl/swiat/kijow-atak-rosji-na-ukraine-na-znak-wdzieczności-maszerowano-z-flaga-ukrainy-i-polski-6186571>.
- <https://twitter.com/mblaszczak/status/1617816715500425216>.
- <https://twitter.com/mblaszczak/status/1618244720240594950>.
- https://twitter.com/Minister_Prawdy/status/1593639092046241793.
- <https://twitter.com/StZaryn/status/1594416222736879616>.
- <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,29441151,trwaja-cwiczenia-z-zestawami-patriot-w-warszawie-blaszczak.html> [автор: Wojciech Podgórski].
- https://weekendfm.pl/?n=96143&chojnice_-fejkoodporni_wesz_udzial_w_quizie_weekend_fm_i_wygraj_wojskowe_gadzety_od_ministerstwa_obrony_narodowej.
- <https://wiadomosci.wp.pl/blaszczak-w-kijowie-polska-szkoli-ukraincow-z-obslugi-leopardow-6862592575662656a> [автор: Rafał Mrowicki].
- www.wprost.pl/wojna-na-ukrainie/11082046/blaszczak-z-wizyta-w-kijowie-padly-wazne-slowa-ws-czolgow-leopard.html [автор: Rafał Borowski].
- <https://www.dw.com/pl/niemiecka-prasa-o-dostawie-leopard%C3%B3w-niemcy-nie-mia%C5%82y-ju%C5%BC-wyboru/a-64505510> [автор: Katarzyna Domagała-Pereira].
- <https://www.youtube.com/watch?v=9goiKV4Im9E> [автор: Piotr Majewski; доступ станом на: 23 березня 2023 р.].

AKADEMICKIE
CENTRUM
KOMUNIKACJI
STRATEGICZNEJ

